

GAZDASÁGI ÉS TÁRSADALMI TUDOMÁNYOS FOLYÓIRAT

POLGÁRI SZEMLE

A Polgári Szemle a Magyar Tudományos Akadémia Gazdaság- és Jogtudományok Osztálya (IX. o.) által minősített társadalomtudományi folyóirat. A Regionális Tudományok Bizottsága B kategóriában, a Nemzetközi és Fejlődéstanulmányok Tudományos Bizottsága C kategóriában, a Politikatudományi Bizottság C kategóriában és a Gazdálkodástudományi Bizottság D kategóriában tartja nyilván.

XXI. évfolyam, 1–3. magyar lapszám, 2025.

Polgári Szemle

Gazdasági és társadalmi tudományos folyóirat
Journal of Economic and Social Sciences

Kiadja a Polgári Szemle Alapítvány

A kuratórium elnöke: Dr. Lentner Csaba,
tagjai: Kelemen Hunor, Tallai Gábor

A szerkesztőbizottság elérhetősége: szerkesztobizottsag@polgariszemle.hu

A folyóirat a Szövetség a Polgári Magyarországért Alapítvány
támogatásával jelenik meg.

A szerkesztőbizottság elnöke – főszerkesztő:
Dr. Lentner Csaba

Szerkesztőbizottság:

Dr. Fekete Dávid	Dr. Rákóczi Attila
Dr. Hegedűs Szilárd	Dr. Scheuer Gyula
Dr. Kása Richárd	Dr. Szatmári Péter
Dr. Miskolczi Bodnár Péter	Dr. Túróczi Imre

Honlap: www.polgariszemle.hu
www.facebook.com/polgariszemle

Nyomdai előkészítés: Copy & Consulting Kft.

A folyóirat rendelhető: szerkesztobizottsag@polgariszemle.hu

ISSN 1786-6553

A Polgári Szemlében megjelenő írások a szerzők véleményét tükrözik,
amelyek nem esnek szükségképpen egybe a szerkesztőség, illetve a kiadó álláspontjával.
A cikkek tartalmáért a szerzők felelnek.

TARTALOMJEGYZÉK

A Magyar Tudományos Akadémia megújításáért – Főszerkesztői beköszöntő	5
 <i>Szellemi innováció – új időknek, új dilemmái</i>	
Szájer József – Néhány javaslat. Ki őrzi az őrzőket?	21
K. Lengyel Zsolt – Az egyenrangúság kihívása – Magyarország, Németország és az Európai Unió	36
Birher Nándor – Adalékok a gondoskodáspolitikai elméleti megközelítéséhez	54
Gellén Márton – Szervezet és mozgalom viszonya a XX. század második felének protestáns ébredési hullámai tükrében	72
 <i>Pénzügyi és vállalati kultúra</i>	
Pocsaji Zoltán – Pataki László – Az innováció és márka kapcsolata, mint egymást erősítő beruházási célpont egy oligopol piacon	93
Regős Gábor – Pénzügyi tudatosság a lakosság befektetéseiben	110
Simay Attila Endre – Gáti Mirkó – Mobilfizetési technológia felhasználói elfogadása a COVID-19 pandémia után Magyarországon	127
Süle Katalin – A termelői integráció és a büntetés-végrehajtási intézetek élelmezési rendszerei	141
Teleki Bálint – The journey from EBA through SRB to AMLA: agencification as a core component of banking resolution in the European Union and Hungary?	152
 <i>Regionális politika, nemzetközi kitekintés</i>	
Egedy Gergely – Az Egyesült Királyság 2024-ben: a hatalomváltás anatómiája	166
Horváth Diána – Horváth Gergely – Zsoldos Réka – A magyarországi járások felzárkózása 2010 és 2022 között	179
Rákóczi Attila – Egy klaszter a megváltozott munkaképességű embertársainkért	196
Simon R. Balázs: A political economy approach to sustainable urban development strategies in municipal decision-making	214
Tózsér Anett – Torockó épített és szellemi örökségének hatása az itt élők identitására	235
 <i>Recenzió</i>	
Vehrer Adél – Recenzió Magyar Zoltán Moldvai csángó mondakatalógusáról	256

TABLE OF CONTENTS

For the Renewal of the Hungarian Academy of Sciences – Editor-in-Chief’s Introduction	13
 <i>Intellectual innovation – emerging dilemmas for a new era</i>	
József Szájer – Who Guards the Guardians?	21
Zsolt K. Lengyel – The Challenge of Equality – Hungary, Germany and the European Union	36
Nándor Birher – Toward a Theoretical Framework of Care Policy	54
Márton Gellén – The Relation Between Organization and Movement in the Protestant Revival Waves of the Second Half of the XXth Century	72
 <i>Financial and corporate culture</i>	
Zoltán Pocsaji – László Pataki – The Relationship between Innovation and Brand as Mutually Reinforcing Investment Targets in an Oligopoly Market	93
Gábor Regőss – Financial Awareness in Household Investments	110
Atila Endre Simay – Mirkó Gáti – User Acceptance of Mobile Payment Technology Following the COVID-19 Pandemic in Hungary	127
Katalin Süle – User Acceptance of Mobile Payment Technology Following the COVID-19 Pandemic in Hungary	141
Bálint Teleki – The Journey from EBA through SRB to AMLA: Agencification as a Core Component of Banking Resolution in the European Union and Hungary?	152
 <i>Regional policy, international perspective</i>	
Gergely Egedy – The United Kingdom in 2024: The Anatomy of Regime Change	166
Diána Horváth – Gergely Horváth – Réka Zsoldos – The Convergence of Hungarian Districts Between 2010 and 2022	179
Atila Rákóczi – A Cluster for our Fellow People with Disabilities	196
Róbert Balázs Simon: – A Political Economy Approach to Sustainable Urban Development Strategies in Municipal Decision-making	214
Anett Tőzsér – Torockó’s Impact of Built and Intellectual Heritage on the Identity of Its Residents	235
 <i>Book review</i>	
Adél Vehrér – Review of Magyar Zoltán’s Catalogue of Hungarian (Chango) Legends in Moldavia	256

A Magyar Tudományos Akadémia megújításáért

Főszerkesztői beköszöntő

Journal of Economic Literature (JEL) kódok: B20, N01

Kulcsszavak: gazdaság- és jogtudományok, MTA, akadémikusi teljesítményértékelés, fejlődés, Magyarország

AZ AKADÉMIAI TUDOMÁNYOS TESTÜLET POLITIKAI MEGNYILVÁNULÁSA

2025. május 5-én tartja a Magyar Tudományos Akadémia a jubileumi közgyűlését a 200 éves centenáriuma alkalmából. Magyarország 15 éve hivatalban lévő miniszterelnöke nélkül. A testület Gazdaság és Jogtudományos Osztálya (a IX. osztály) ugyanis egyhangúlag megszavazott állásfoglalást tett közzé, miszerint Orbán Viktor miniszterelnököt nem tartják kívánatos személynek. Közel négy évtizeddel a rendszerváltás után a magyar tudományos élet számottevő része ezzel a határozatával, sőt az évek óta folyamatos, egyre mélyebb tartalmú politikai megnyilvánulásaival végérvényesen a belső politikai térbe helyezte át tevékenységének súlypontját. Aggasztó, hogy az elmúlt 15 évben, sőt a korábbi polgári kormányzati kurzusok alatt magas állami tisztségeket betöltő, sőt állami kitüntetésekkel, Széchenyi díjakkal és Magyar Érdemrend kitüntetésekkel elhalmozott akadémikusok is mára már a polgári kormányval ellentétes politikai táborhoz tartoznak, ennyire Janus-arcúak.¹

A Magyar Tudományos Akadémia - Széchenyi István alapítói szándékával összhangban - folyamatosan megújulva kellene, hogy szolgálja a tudást, a nemzetet és az egyetemes tudományt. Működése a tudományos tények, elvek és módszerek tiszteletén és a kutatás szabadságán kellene, hogy alapuljon. Ez igen-igen nagy mértékben nem valósul meg, látva a közgazdász és jogász akadémikusok politikai megnyilvánulásait és tudományos teljesítményeit.

A társadalom pedig azt is elvárna az akadémikusoktól, különösen a mindennapi ügyeinkre legközvetlenebb hatást gyakorló közgazdász és jogász tudományterületű MTA tagoktól, hogy versenyképes tudást jelenítsenek meg saját munkájuk által, mutassanak jó példákat a teljesítményeikkel az akadémiai tagságokra pályázóknak és a PhD jelölteknek. Vagyis, növeljék a magyar szellemi potenciált, járuljanak hozzá a tudományos fejlődéshez, rajta keresztül a nemzetgazdaság hozzáadott érték termelő képességének fokozásához. Biztosítsák a tudományos kutatás és a tudományos véleménynyilvánítás szabadságát. Az Akadémiának biztosítani kellene a tudományos teljesítmények, pályázatok külső érdekek befolyásától való mentességét, mint az Magyarország Alaptörvényében is egy biztosított alapérték. Követelmény lenne, hogy az aka-

démikusok az MTA doktori pályázatokat objektíven, az akadémikus választásokat kizárólag tudományos teljesítmények alapján végezzék. Sajnos a rendszer egyre inkább nem így működik.

Noha a törvényalkotó, illetve a kormány jelentős mértékben támogatja a Magyar Tudományos Akadémiát mind a költségvetési törvény, mind a rá ruházott ingatlan vagyonszállítási törvények bevételein keresztül. Az MTA 37 milliárdot kitevő kiadásai, 164 százalékkal haladják meg a Magyar Művészeti Akadémia közkiadásait. A 4/1995. (I.20.) Kormány rendelet szerint az MTA rendes tagja címmel rendelkezők havi – munkabéren és nyugdíjon túli - tiszteletdíja már 455.000,- Ft, míg a levelező tagoké 353. 900,- Ft. Sőt, a törvényalkotó adófizetői köréből még az akadémikusok hozzátartozóinak kedvezményeit is széles körben biztosítja az övezeti nyugdíjtól az árvaellátásig bezárólag. Azt gondolom, hogy jogi és erkölcsi kötelessége lenne az akadémiai tagoknak, hogy objektív tudományos munkát végezzenek, és ne a belpolitikai táborok pozícióit egyengessék.

MINTAVÉTEL AZ AKADÉMIKUSI TUDOMÁNYOS TELJESÍTMÉNYEKRŐL

De vizsgáljuk meg, hogy a társadalomtudományok területén működő, Orbán Viktor megseggyenítését permanensen végző közgazdász és jogász akadémikusok milyen fajsúlyú tudományos munkát végeznek. Van-e egyáltalán alapjuk bárminemű szellemi erőfölényt megjeleníteniük?

A vizsgálatom véletlenszerű mintavételen alapul. A Magyar Tudományos Művek Tára (www.mtmt.hu) alapján emelek ki teljesítmény adatokat. Így kimutatom, hogy egy-egy évtizedek óta akadémikus személy jelenleg hány darab tudományos publikációval rendelkezik, összesen hány darab hivatkozást gyűjtött össze 70-90 éves korára, ami igazolhatná a hazai és nemzetközi tudományos életben az elismertségét, szellemi nagyságát. Amelyet az úgynevezett Hirsch (hivatkozási) indexe is jól alátámaszt. Ami azt jelenti, hogy minél magasabb a H-index számértéke, annál elismertebb a kutató. És külön kiemelem – a mai tudományos kritériumokban előre sorolt – nemzetközi szakfolyóiratokban idegen nyelven publikált cikkeket és azokra érkezett (külföldi) hivatkozások számát.

1. táblázat: akadémikusok teljesítmény adatai

Megnevezés	Akadémikusok				
	1.	2.	3.	4.	5.
Publikációk száma	318	217	204	470	233
Hivatkozások száma	452	606	246	641	1323
Hirsch Indexe	8	9	6	11	16
Külföldi szakfolyóiratokban megjelent idegen nyelvű cikkek száma	6	4	6	23	15
Külföldi, idegen nyelvű hivatkozások száma	0	0	13	12	151

A táblázat alapján a kedves olvasóban akár még az a gyanú is felmerülhet, hogy az akadémiai életteljesítmények bizonyos adatait összekevertem a PhD fokozat szerzés előtt álló fiatal kutatók adatbázisával. Nem kevertem össze. A IX. osztályban akadémiai tagsággal rendelkezők teljesítményeit számszerűsítettem a nyilvánosan fellelhető, általuk gondozott publikációs adatbázisból. E jogászokból és közgazdászokból álló akadémiai testület bizony a tudományos teljesítményekben nem mutat olyan kimagasló szintet, mint az – a jelentős javadalmazások mellett – elvárható lenne.² Nemzetközi reputációjuk pedig egyszerűen nincs (tisztelet a kivételnek). Ám hangjuk a politikai közegben egyre élesebben hallasztk. Bizony politikai mezőbe helyezte magát a Gazdaság- és Jogtudományok Osztálya, miközben a tudományos teljesítményeik nem túl meggyőzőek. Ideje, hogy az akadémiai tagság új értelmet, új tartalmat kapjon.

Felmerül a kérdés, hogy mi a helyzet az akadémikus utánpótlással, új akadémia tagok bevételezésével, akiknek befogadását a fent elemzett testület végzi. Ugyancsak véletlenszerű mintavétellel két olyan társadalomtudományi kutatót emelek ki, akik akadémiai tagságra pályáznak 2025-ben.

2. táblázat: kiválasztott akadémikus jelöltek teljesítményei

Megnevezés	Akadémikus-jelöltek	
	1.	2.
Publikációk száma	125	199
Hivatkozások száma	798	714
Hirsch Indexe	16	14
Külföldi szakfolyóiratokban megjelent idegen nyelvű cikkek száma	12	8
Külföldi, idegen nyelvű hivatkozások száma	136	1

Látható, hogy az akadémikus jelöltek tudományos teljesítményei is bőven hagynak kívánni valót maguk után. A külföldi szakfolyóiratokban idegen nyelven megjelent publikációik kissé szegényesek, a rájuk érkezett hivatkozások pedig még ennél is kedvezőtlenebbek. Különösen, ha még azt is megvizsgáljuk, hogy külföldön kik hivatkoztak a magyar akadémikus jelöltekre. Hát bizony a nemzetközi elismertséget nem a magyar akadémikus jelöltre külföldön hivatkozó magyar kollégája, beosztottja, eszmetársa jelenti. Akadémikus 2-re összesen 1 darab külföldön tett hivatkozás realizálódott. Azt is egy magyar kutató tette.

Akadémikus-jelölt 1. megnevezésű alanyunkra a 136 külföldi folyóirat hivatkozásból bizony 87 tételt hazai egyetemi kollégák, tanszéki szobatársak, a jelölttel egy szellemi táborba tartozó magyar kutatók tettek, akik külföldön megjelent dolgozataikban hivatkoztak akadémikus jelölt 1-re. Ez 64 százalékos belterjességet mutat. Ugyan már, hol van itt az akadémikusok által agyonajnározott nemzetköz reputáció?

De ha egy szinttel még mélyebb tudományos szinten vizsgálódunk, sajnos konstatálnunk kell, hogy az akadémikus utánpótlás alapját adó MTA doktori címre pályázók elbírálása is politikailag motivált, a nem kifejezetten erős tudományos teljesítményeket felmutatók által

történik igen nagy mértékben. Erre egy bizonyíték, hogy a megvizsgált akadémikus jelöltek esetében egy évtizeddel korábban hogyan, mire alapozva történhetett meg az MTA doktori cím odaítélése?

A hangos, de teljesítményeiben gyenge többség maga előtt tolja a konszolidált akadémikus többséget. Mondhatni, a többség mukkanni sem mer. Ezt igazolja, hogy a polgári kormány által kitüntetett akadémikusok is behódoltak a kormányt és a nemzeti gondolkodású tudósokat támadókhoz. Saját köreikhez tartozó akadémiai aspiránsokat előre sorolnak, másokat eltipornak.

Az MTA doktora cím független, országosan egységes, magasan kvalifikált szakértők által végzett, nemzetközi követelményeket integráló minőségbiztosítást kellene, hogy nyújtson. Jelentőségének és presztízsének erősítése az Akadémia fontos feladata. E követelménynek a Magyar Tudományos Akadémia, kézzel foghatóan annak Gazdaság és Jogtudományok Osztálya nem tesz eleget. A pályázati, bírálati eljárások nem átláthatóak, a tudományos teljesítményi adatok nem elsődlegesek a pályázatok elbírálásánál.

A nemzeti gondolkodású tudóstársadalom aggódva figyeli a Magyar Tudományos Akadémia, illetve az Gazdaság- és Jogtudományok Osztályának működését, az általuk végzett tudományos pályázatok élbírálásának folyamatát és módszereit. E sorok írójában is felmerültek súlyos aggályok. Így noha, 589 tudományos publikációval, 3992 hivatkozással rendelkezem, a Hirsch Indexem 35-ös. 53 külföldön megjelent idegen nyelvű szakcikkeimre 1067 hivatkozás érkezett, az MTA Állam és Jogtudományi Bizottságában az MTA doktori teljesítményértékelésem pedig 600 százalékos, ám ezek ellenére a MTA doktori pályázatomat visszavontam. Bízom abban, hogy lesz egy olyan testület, amely nem politikai-párt szimpátia, kizárólagos elvi nézetazonosság alapján bírál el a pályázatokat.

Avítt eszmék reneszánszán, vazallusi alapon nem lehet előre vivő tudományos teljesítményeket felmutatni, főleg azokat a nemzetközi térben is megjeleníteni. Hiába erőlteti az MTA Gazdaság és Jogtudományok Osztálya a Bokros-i, Gyurcsány-i, Bajnai-metodikára épülő megszorító gazdaságpolitika módszertanát a tudományos térben és az oktatásban, az államot fajsúlytalan helyzetbe hozó deregulációs jogelveket, ez már nem fog menni. Új szellemi áramlatok vannak, és még dinamikusabb idők jönnek, amelyhez a jelenlegi akadémikus értelmiségnek alkalmazkodni kellene. De erre nem képes. A saját szellemi és érdekköreikből történő új akadémiai tagválasztások, az akadémikusok érdekei mentén mérlegelt MTA doktori pályázatok nem eredményeznek hatékony tudományos teljesítményeket, versenyképes tudományos utánpótlást, hozzáadott értékalapú gazdasági fejlődést. A tudományos életben történő fajsúlyvesztést pedig a belpolitikai térbe történő egyre erősebb beavatkozásukkal aligha tudják ellensúlyozni. Nagy probléma, hogy az Akadémia tagsága az egyetemi doktori (PhD) iskolákba is igyekszik egyre jobban befurakodni. Ott jól fizetett állásokat megszerezni magas életkoruk ellenére is, így avítt elveik mentén formálni a jogász és közgazdászképzést. A saját akadémikus utánpótlásukat, a majdan helyükbe lépő új MTA tagokat pedig a saját elveik mentén kiválasztani (kontra szelektálni), helyzetbe hozni. Ennek tulajdonítható, hogy a mai 30-50 éves egyetemet végzett fiatal szakemberek nem értik a közel két évtizede működő polgári kormány gazdasági működési metodikáját és jogelveit. Nem értik az állami beavatkozások, hatósági árszabályozás, árrésstopok lényegét. Nem fogadják el a belső gazdaság épí-

tés módszertanát, az élelmiszer- és energiabiztonságra törekvést. Ellenségesen viszonyulnak a stratégiai ágazatok nemzeti tulajdonba, belföldi szereplőkhöz történő visszavásárlásához. A IX. osztály tagságának nagy szerepe van abban, hogy a polgári kormányzat intézkedései csak vontatottan, gyenge hatékonysággal „mennek át” a vállalatokhoz és a társadalomhoz.

A LIBERÁLIS AKADÉMIAI ÉRTELMSÉG SZELLEMI BOLYONGÁSA

A kommunista rendszerből magukat a neoliberális rendszerbe átmentők – akik közül még sokan közénk is beférkőztek – körül azonban fogy a levegő, fogy a muníció. A rendszerváltó első évtizedek a magyar gazdaság nyugati minták mentén történő átalakításáról szóltak, a nemzeti érdek rovására. Erőltetett módon, átmenet nélkül, vagyis a szerves átmenetet nem biztosítva. A jogász és közgazdász jelenlegi MTA tagok többsége ennek az élére állt. A neoliberális gazdaságot és nyitott társadalmi szabályok mentén élést favorizálták. Az állami vagyron eladását, a közszolgáltatások külföldiek részére történő átadását. A kommunizmus örökségét tovább vitték a liberalizmusba. Életkoruk előrehaladtával a gyakorlati munkájukat permanensen akadémiai pozíciókra váltották. Ám 2007-2008-ra a túlzottan neoliberális elvekre épülő nyers piacgazdaság (a mintájuknak favorizált rendszer) megbukott az Egyesült Államokban, majd a fejlett nyugaton is, egyidejűleg az állami szerepvállalás előtérbe került. Nálunk csak 2010-től, a kormányváltástól. A hibás elvekre épülő rendszerváltással közel három évtizedet elveszítettünk, mert a szabadpiaci, nyers piacgazdaságra épülő gyakorlat nem volt Magyarországra való. Gyors és átmenet nélküli bevezetése súlyos károkat okozott. És bűn volt ehhez a jelenlegi akadémiai tagságnak asszisztálni, sőt tudományos diszciplinát erre építeni, a hódolatát elvárni, sőt máig erőltetni. Kudarcuk, hogy a szocialista tervgazdaságból kilépő Magyarországra a rossz helyzetfelismerésükből, talán önös érdekeikből is, egy a nyugati világban már évszázadok óta működő neoliberális piacgazdasági gyakorlatot szorgalmaztak bevezetni és hozzá tudományos elméleti háttérrel alkottak. A rendszerváltás rendszerválságát okozták.

Ám a szabadpiaci elvekre, a piac mindenhatóságára épülő modell 2007-2008-ra megbukott. Világgazdasági válság lett a piaci szereplők túlzott autonómiájából. A magyar liberális jogászok és közgazdász akadémikusok mintája megbicsaklott. 2025-től felerősödött az Egyesült Államokban a protekcionista szemlélet. A Covid, még 2020-tól, a globalizáció gyengüléséhez vezetett, az orosz-ukrán háború pedig végképp széttörte a nemzetközi együttműködési láncokat, a szabadkereskedelmet. A periféria megerősödött, már nem feltétlenül érdemes a munkaerőt, az árut, a szolgáltatást, a pénzt, a működőtőkét kiáramoltatni a fejlett centrumokból. Új gazdasági és szabályozási erővonalak keletkeztek a világban. A nyugatnak most meg kell küzdeni a távol-keleti riválisával, amely a jelenlegi magyarhoz hasonló államkapitalista elvek mentén működik, s lett ezáltal a világgazdaság legdinamikusabban fejlődő térsége. És mit mond erre a magyar közgazdász akadémiai értelmiség? Érdemben semmit, de annyit hozzászól, hogy Orbán Viktor ne menjen el az Akadémia ünnepségére. Az évtizedeken át minden tudományos megnyilvánulásukban a nyugati szabadpiaci elveket, és a rájuk épülő tudományos téziseket favorizáló jogász és közgazdász akadémikusok most mélyen hallgatnak. A Nyugaton lezajló változásokra nincs érdemi magyarázatuk, válaszuk. Sőt, akadályozzák az

új eszméket képviselő kutatók munkáját, egyidejűleg a kormány gazdaság- és társadalompolitikáját gyengítik.

Szükség lesz a meglévő MTA rendes és levelező tagság teljes körének felülvizsgálatára a tudományos teljesítményeik alapján, amelyet első körben javaslok a Gazdaság és Jogtudományok Osztályánál elkezdni. Az adófizetők pénzét csak kézzel fogható teljesítményekre, átlátható pályázati rendszereket hatályban tartókra lehet fordítani. Csak azok maradhassanak akadémikusok, akik erre rászolgálnak. Átláthatatlan, zavaros, etikátlan döntéseiket pedig felül kell vizsgálni, hatályon kívül kell helyezni.

És ne kerüljük ki a megkerülhetetlent sem. A Magyar Tudományos Akadémia gazdasági és jogászai tagsága az egyre halványuló teljesítményeik ellenére a közélet előtt némi tekintélyt még élvez, sőt, annak aktívabb befolyásolójává akar válni. Tehát politikai szereplővé. A 30-50 éve zenitbe került kommunista akadémikusok, de akár az elmúlt évtizedekben a kormány, a társadalom ellen forduló liberális társai (az utánpótlás) esetében a nemzetbiztonsági átvilágítások elkezdése most már nem tűr halasztást. Akár a korábbi állampárti titkosszolgálati nomenklatúrához, akár a nemzetközi titkosszolgálatokhoz tartozás nem egyeztethető össze, hogy közpénzből finanszírozottan, tudományos teljesítmények nélkül társadalom- és tudomány rombolást végezzenek. Egyetértve Schmidt Mária történésszel, az utolsó sztálinista intézmény működését felül kell vizsgálni. Hozzáteszem: az ávóra emlékeztető eljárásaikat, módszereiket fel kell számolni. A Magyar Tudományos Akadémia költségvetési támogatásának folyósítását, legfőképpen az akadémikusi tiszteletdíjakét pedig azonnali hatállyal fel kell függeszteni. Akár így lehetőséget adhatunk a belső megtisztulási folyamatokra. Esetleg így önként is kivethetik a tiszteséges akadémikusok maguk közül a vállalhatatlanokat.

HOGYAN SZERVEZZÜK ÚJJÁ AZ AKADÉMIAI TUDOMÁNYOS ÉLETÜNKET, MIT TESZ TÁRSADALOMTUDOMÁNYI FOLYÓIRATUNK?

A Polgári Szemle a polgári értelmiség elismert szaklapja. 2025-ben már a XXI. évfolyamában jár. Szerkesztőbizottságunk kiemelt céljának tekinti a körülöttünk zajló gazdasági és társadalmi változások szakszerű, hiteles bemutatását. Évtizedekkel ezelőtt, amikor a Polgári Magyarországért Alapítvány támogatásával elindult a folyóirat, fő törekvésként fogalmazódott meg, hogy a polgári értelmiségnek publikálási lehetőséget biztosítson, lehetővé tegye a polgári értékelvű közgazdaságtani és más társadalomtudományi diszciplínák körében született kutatások közzétételét. Ennek szellemében bocsájtuk ki a XXI. évfolyamunk első magyar kiadványát (is), amelyben – a szerzők sokaságából kiemelve – Szájer József barátunk, volt országgyűlési- és európai parlamenti képviselő, a Szabad Európa Intézet igazgatója azt vizsgálja, hogy a jog, a bíróság, az igazságszolgáltatás az Európai Unióban jelenleg, a szuverenitási küzdelmek korában hogyan viszonyul a föderalista törekvésekhez. Szájer József úgy ítéli meg, hogy az Európai Bíróság az uniós föderalizáció fő motorja, amely ítéleteivel az uniót alapító szerződéseket megsértve folyamatosan kiterjeszti az uniós jog hatókörét a tagállamok szuverenitásának rovására. Az Európai Parlament és a Tanács nem gyakorol ellenőrzést a Bíróság felett, így hiányoznak a fékek és ellensúlyok. A jogállamiság fogalmát – kiforgatva – az Unió intézményei más területeken is eszközként használják a tagországok

sakkban tartására, miközben saját működésükben nem alkalmazzák azokat az elveket, amelyeket a tagállamokon számonkérnek. A szerző szerint a nemzeti alkotmánybíróságoknak be kell szállniuk a nemzet szuverenitás uniós közjogi védelmébe. A Szabad Európa Intézet igazgatója javasolja, hogy az ún. előzetes eljárást, amelynek keretében a nemzeti bíróságok Luxembourghoz fordulnak, hogy a tagországi jog EU-konformitását próbára tegyék. A döntés a magyar jogi szuverenitási küzdelem bemutatásán keresztül az egész Unióra von le érvényes következtetéseket.

A következő, lapunkat írásával kitüntető szerző K. Lengyel Zsolt professzor, a Regensburgi Egyetem Magyar Intézetének igazgatója, a Müncheni Magyar Intézet Egyesület elnöke. Már bevezető gondolataiban leszögezi, hogy Magyarországnak a rendszerváltás korai éveitől nehéz és egyre zordabbá váló nemzetközi környezetben kell megtalálnia a helyét. Tanulmányának fő iránya, hogy ebben a nemzetközi környezetben elemzi a németországi Magyarország kép alakulását, kiemelve a liberális demokrácia nevében torzító tömegtájékoztató szerepét, valamint az Európai Unió csúcsszerveinek egyoldalú pártpolitikai-ideológiai hatását. Német-magyar viszonylatban a Regensburgban kutató professzor bemutatja a „politikai moralizmus” német hagyományokhoz köthető Magyarország-szidás fő módszertani összetevőit, a magyar miniszterelnök demonizálásától a megbélyegzésig, álhírterjesztésig és politikai hangulatkeltésig, amely eszközök Orbán Viktor és kormányának megbuktatását célozzák, és egyértelműen a magyar társadalom hírnevét rontják. Európapolitikai mezőnyben két demokráciafelfogás és két jövőkép konfliktusa ragadható meg Lengyel professzor szerint. Egyrészt az elitdemokrácia és a képviselői-plebiszciter demokrácia, másrészt az Európai Egyesült Államok és a nemzeti/nemzetállami Európa víziója. A szerző dolgozatának fő értéke a félreértett és félremagyarázott magyar illiberalizmus vizsgálata, valamint az egyenrangúság ősliberális értékének európai kibányászása.

Mint a Magyar Tudományos Akadémia megújításáért küzdő egyik polgári-jobboldali értelmiségi e két dolgozatot kifejezetten ajánlom az MTA jogász és közgazdász akadémikusainak. A gazdasági és társadalmi folyamatok mélyére hatolás, az avított eszmék, jogelvek kétségbe vonása, a lényeg megragadása, konkrét, tudományosan kielélt javaslatok megfogalmazása jellemzi szerzőink munkáit. Ha az akadémikusok támadják a polgári kormányt, ha megpróbálják ellehetetleníteni a kormányt támogató professzorokat, pályázataikat politikai előítéleteik alapján kezelik, úgy gondoljanak el azon, hogy ha ők a liberálisok, a neoliberaisok – a leírtakon túlmenően – úgy igen nagy szerep- és gondolatvédelemben vannak. Mert a liberalizmus, más néven a szabadelvűség, a szabadságot jelentő liberty szó után alapvetően a személyes szabadságon, a törvény, tudományos bíráló testületek előtti szabadságon, az egyenlőségen és az objektív megítélésen alapul. Vagyis a gondolatok széles spektrumát jelentő eszmerendszeren, amelynek közös vonása, hogy az egyéni szabadságot, a szabad gondolkodást jelenítse meg, mint legfontosabb célt. Az új tudományos eredményt pedig a gondolkodás szabadsága mentén kielélt gyümölcsnek kell tekinteni, amelynek ízét, minőségét megítélni nem az alapján kell, hogy az kinek a kertjében termett, és más fajta-e az, mint az értékelő (a bíráló) gyümölcscei. Tehát ne csak addig legyenek liberálisok a liberálisok, amíg az eléjük járuló kérelmező az ő nézeteiket képviseli. Az igazi liberalizmus a másik elveinek tiszteletben tartásáról szól, még ha az gyökeresen különbözik is az övétől.

A Magyar Tudományos Akadémia megújítása első körben tehát nem más, mint a visszatérés az eredeti liberalizmus, a szabad gondolkodás biztosításához és annak objektív megítéléséhez, a minőségi tudományos vitához.

Szeretettel ajánljuk írásainkat a szélesebb olvasóközönségnek is, főleg nekik, az évtizedek óta folyóiratunkból szellemi táplálékot merítőeknek.

Érdemes *Polgári Szemlét* olvasni!

Budapest, 2025. május 5-én, a Magyar Tudományos Akadémia 200. jubileumi ünnepségének napján

Prof. Dr. Lentner Csaba egyetemi tanár
a *Polgári Szemle* főszerkesztője

JEGYZETEK

¹ Megjegyzem: az évtizedek óta akadémikusi pozícióban lévő, mára már eléggé értes korú tudósok sem testületesen, sem egyénenként nem tiltakoztak például a Bokros-csomag ellen, a nemzetet nyomorba döntő privatizáció ellen, sőt annak szellemi, sokuk pedig gyakorlati támogatói voltak. Nem tiltakoztak a devizahitelezés elterjedése ellen. Noha ezek igazi társadalmi katasztrófákat eredményeztek.

² Megállapításaim erős összefüggés mutatnak Darvas Béla Átlátszóban megjelent írásával, amely 2013-ban került publikálásra. <https://atlatszo.hu/kozpenz/2013/11/22/a-magyar-akademikus-eletkora-es-tiszteletdíja/> A helyzet – álláspontom szerint – azóta sokat romlott a tudományos élet rovására. Magyarországról a nemzetközi térbe kikerülő minőségi publikációk száma rohamosan nő az utóbbi évtizedekben, de ebben mind tételek számában, mind arányaiban az MTA belső tagsága lemaradást mutat. Jobbára a fiatal kutatók húzzák, javítják a magyar teljesítményeket a nemzetközi térben.

For the Renewal of the Hungarian Academy of Sciences

Editor-in-Chief's Introduction

Journal of Economic Literature (JEL) codes: B20, N01

Keywords: economics and legal sciences, MTA, academic performance evaluation, development, Hungary

POLITICAL MANIFESTATION OF THE ACADEMIC SCIENTIFIC BODY

On May 5 2025, the Hungarian Academy of Sciences will hold its jubilee general assembly on the occasion of its 200th anniversary, without Hungary's Prime Minister in attendance, who has been in office for 15 years. The Academy's Section of Economics and Law (Section IX) has published a unanimously approved resolution declaring Prime Minister Viktor Orbán a *persona non grata*. Nearly four decades after the regime change, a significant portion of Hungarian scientific life has definitively shifted the focus of its activities to the internal political sphere through this resolution and through its continuous political manifestations of increasingly deeper content in recent years. It is of great concern that academicians who held high state positions during the past 15 years, and even during earlier civic governmental periods, and who were showered with state decorations, Széchenyi Awards, and the Hungarian Order of Merit, now belong to the political camp opposing the civic government, revealing such Janus-faced behaviour.¹

The Hungarian Academy of Sciences – in accordance with founder István Széchenyi's intentions – should serve knowledge, the nation, and universal science through continuous renewal. Its operation should be based on respect for scientific facts, principles, and methods, as well as on the freedom of research. This is far from being realized, seeing the political manifestations and scientific performances of economist and legal academics.

Society would also expect from academicians – especially from MTA members in economics and legal disciplines who have the most direct impact on our everyday affairs – to present competitive knowledge through their own work, to set good examples with their achievements to those applying for academic membership and PhD candidates. That is, they should increase Hungarian intellectual potential, contribute to scientific development, and through it, to enhancing the added value production capacity of the national economy. They should ensure the freedom of scientific research and scientific expression of opinion. The Academy should ensure the freedom of scientific achievements and applications from the influence of external interests, as guaranteed as a fundamental value in Hungary's Fundamental Law. It

would be a requirement that academicians evaluate MTA doctoral applications objectively and select academicians exclusively based on scientific achievements. Unfortunately, the system is increasingly incapable of serving this function.

Nevertheless, legislature and the government significantly support the Hungarian Academy of Sciences both through the budget law and through the real estate assets and revenues conferred upon it. The MTA’s expenditures of 37 billion HUF exceed the public expenditures of the Hungarian Academy of Arts by 164 percent. According to Government Decree 4/1995 (I.20.), the monthly honorary fee – that is, beyond salary and pension – for full members of the MTA is already 455,000 HUF, while for corresponding members it is 353,900 HUF. Moreover, the legislature also broadly provides benefits to academicians’ relatives from taxpayer public funds, including widow’s pensions and orphan benefits. I believe it would be the legal and moral obligation of Academy members to perform objective scientific work, rather than paving the positions of domestic political camps.

SAMPLING OF ACADEMIC SCIENTIFIC PERFORMANCES

Let us now examine what kind of substantive scientific work is performed by economist and legal academics who persistently humiliate Viktor Orbán. Do they have any basis for displaying intellectual superiority?

My investigation is based on random sampling. I highlight performance data based on the Hungarian Scientific Bibliography Database (www.mtmt.hu). Thus, I show how many scientific publications a person who has been an academician for decades currently has, how many citations they have accumulated by the age of 70-90, which would validate their recognition and intellectual greatness in domestic and international scientific life. This is well supported by their so-called Hirsch (citation) index. It means that the higher the H-index value, the more recognized the researcher. And I specifically highlight articles published in foreign languages in international journals – prioritized in today’s scientific criteria – and the number of (foreign) citations received for them.

Table 1: Performance data of academics

Name	Academics				
	1st	2nd	3rd	4th	5th
Number of publications	318	217	204	470	233
Number of references	452	606	246	641	1323
Hirsch Index	8	9	6	11	16
Number of foreign language articles published in international scholarly journals	6	4	6	23	15
Number of foreign language citations in international publications	0	0	13	12	151

Based on the table, the esteemed reader might even suspect that I have confused certain data regarding the lifetime achievements of academicians with the database of young researchers about to obtain their PhD degrees. I have not confused them. I have quantified the performances of those with academic membership in Section IX from the publicly available publication database maintained by them. This academic body consisting of lawyers and economists certainly does not show such an outstanding level in scientific achievements as would be expected – alongside significant remuneration.² Their international reputation is simply non-existent (apart from a few exceptions). But their voice in the political sphere is increasingly sharp. Indeed, the Section of Economics and Law has placed itself in the political field, while their scientific achievements are not very convincing. It is time for academic membership to receive new meaning, new content.

The question arises regarding the situation with academic succession, the election of new Academy members, which is carried out by the body analysed above. Also using random sampling, I highlight two social science researchers who are applying for academic membership in 2025.

Table 2: the performance of selected academic candidates

Name	Academic candidates	
	1st	2nd
Number of publications	125	199
Number of references	798	714
Hirsch Index	16	14
Number of foreign language articles published in international scholarly journals	12	8
Number of foreign language citations in international publications	136	1

It is evident that the scientific achievements of academic candidates also leave much to be desired. Their publications in foreign language in international journals are somewhat meagre, and the citations received for them are even less favourable, especially if we also examine who cited the Hungarian academic candidates abroad. Indeed, international recognition is not represented by a Hungarian colleague, subordinate, or ideological companion citing the Hungarian academic candidate abroad. A total of 1 citation abroad was realized for Academician 2. It was also made by a Hungarian researcher.

Of the 136 foreign journal citations for our subject referred to as Academic Candidate 1, 87 items were made by domestic university colleagues, department office colleagues, Hungarian researchers belonging to the same intellectual camp as the candidate, who cited Academic Candidate 1 in their papers published abroad. This shows 64 percent inbreeding. Indeed, where is the international reputation so excessively praised by academicians in this matter?

When examining at an even deeper scientific level, unfortunately we must acknowledge that the evaluation of candidates for the Doctor of Hungarian Academy of Sciences title, which forms the foundation for academic succession, is also politically motivated, largely done by those who do not demonstrate particularly strong scientific achievements. Evidence of this is how, on what basis, the MTA doctoral title was awarded a decade earlier in the case of the examined academic candidates.

The vocal yet underperforming majority propels the consolidated academic majority before itself. One might say, the majority dares not utter a word. This is evidenced by the fact that academicians decorated by the civic government have also submitted to those attacking the government and nationally-minded scientists. They prioritize academic aspirants belonging to their own circles, while crushing others.

The title of Doctor of the MTA should provide quality assurance that is independent, nationally uniform, carried out by highly qualified experts, and integrates international requirements. Strengthening its significance and prestige is an important task of the Academy. The Hungarian Academy of Sciences, tangibly its Section of Economics and Law, does not fulfil this requirement. The application and review procedures lack transparency, and scientific performance metrics are not given primacy in the evaluation of applications.

The nationally-minded scientific community watches with concern the operation of the Hungarian Academy of Sciences, specifically the Section of Economics and Law, and the process and methods of their evaluation of scientific applications. Serious concerns have also arisen in the author of these lines. Thus, although I have 589 scientific publications, 3992 citations, my Hirsch Index is 35. 1067 citations have been received for my 53 foreign language specialist articles published abroad, and my MTA doctoral performance evaluation in the MTA Committee on State and Legal Sciences is 600 percent. Despite these, I have withdrawn my MTA doctoral application. I trust that there will be a body that evaluates applications not based on political-party sympathy or exclusive ideological agreement.

One cannot demonstrate progressive scientific achievements, especially those with international visibility, based on the renaissance of outdated ideas and vassal-like relationships. In vain does the MTA Section of Economics and Law force the methodology of austerity economic policy based on the Bokros, Gyurcsány, Bajnai methodology in the scientific space and in education, along with deregulatory legal principles that place the state in an insubstantial position; this will no longer work. There are new intellectual trends, and even more dynamic times are coming, to which the current academic intelligentsia should adapt. Yet, it is unable to do so. New academic member elections from their own intellectual and interest circles, MTA doctoral applications evaluated according to academicians' interests do not result in effective scientific performances, competitive scientific succession, or added value-based economic development. The loss of weight in scientific life can hardly be counterbalanced by their increasingly stronger intervention in the domestic political space. It is a significant problem that the Academy's membership is also trying to increasingly infiltrate university doctoral (PhD) schools, acquire well-paying positions there despite their advanced age, thus shaping legal and economic education along their outdated principles, and select (i.e., adverse selection) their own academic succession, the new MTA members who will eventually replace

them, according to their own principles, and position them favourably. This is why today's 30-50-year-old young professionals with university degrees do not understand the operational methodology and legal principles of the civic government that has been in place for nearly two decades. They do not understand the essence of state interventions, official price regulation, and margin caps. They do not accept the methodology of building the internal economy, the pursuit of food and energy security. They are hostile to the repurchase of strategic sectors into national ownership and to domestic actors. The membership of Section IX plays a major role in why the measures implemented by the civic government are transmitted to corporations and society only sluggishly and with limited efficacy.

THE INTELLECTUAL WANDERING OF THE LIBERAL ACADEMIC INTELLIGENTSIA

Those who transferred themselves from the communist system to the neoliberal system – many of whom have also infiltrated among us – are, however, running out of air and ammunition. The initial decades following the regime change were characterized by the transformation of the Hungarian economy along Western models, at the expense of national interest. This was implemented in a forced manner, without transition, that is, failing to ensure an organic transition. The majority of current MTA members in law and economics took the lead in this. They favoured a neoliberal economy and advocated living according to the principles of an open society, namely, the sale of state assets, the transfer of public services to foreigners. They carried forward the legacy of communism into liberalism. As they advanced in age, they permanently exchanged their practical work for academic positions. By 2007-2008, however, the raw market economy based on excessively neoliberal principles (the system they favoured as their model) failed in the United States, then in the developed West as well, while state involvement came to the fore. In our country, it only occurred from 2010, following the change of government. We wasted nearly three decades with the regime change based on flawed principles, because the practice based on the free market, raw market economy was not suitable for Hungary. Its rapid introduction without transition caused serious damage. It was reprehensible for the current academic membership to assist in this process, and moreover, to construct an entire scientific discipline upon it, demanding and even continuing to impose veneration for this approach. Their failure lies in the fact that, due to their misapprehension of the situation, and perhaps also out of self-interest, they advocated for the implementation of neoliberal market economy practices – which had been in place in the Western world for centuries – in Hungary as it emerged from a socialist planned economy, and subsequently developed theoretical scientific frameworks to support this approach..

The model based on free market principles as well as on the omnipotence of the market, however, had failed by 2007-2008. The excessive autonomy of market participants led to a global economic crisis. The model of Hungarian liberal lawyers and economist academicians faltered. Since 2025, the protectionist approach in the United States has intensified. COVID from 2020, led to the weakening of globalization, and the Russian-Ukrainian war completely shattered international cooperation chains and free trade. The periphery has strengthened; it

is no longer necessarily advantageous to allow the outflow of labour, goods, services, money, and operating capital from developed centres. New economic and regulatory force lines have emerged in the world. The West now has to contend with its Far Eastern rival, which operates according to state capitalist principles similar to the current Hungarian ones, and has thereby become the most dynamically developing region of the world economy. And what does the Hungarian economist academic intelligentsia have to say to this? Nothing substantial, but adds that Viktor Orbán should not attend the Academy’s celebration. The legal and economist scholars, who for decades have favoured Western free market principles and scientific theses based on them in all their scientific manifestations, now maintain profound silence. They have no substantive explanation or answer to the changes taking place in the West. In fact, they hinder the work of researchers representing new ideas, while simultaneously weakening the government’s economic and social policy.

There will be a need for a complete review of the existing MTA regular and corresponding membership based on their scientific achievements, which I propose to start first with the Section of Economics and Law. Taxpayers’ money can only be spent on tangible performances, those who maintain transparent application systems. Only those who deserve it should remain academicians. Their non-transparent, confusing, unethical decisions must be reviewed and repealed.

Furthermore, let us not ignore what cannot be ignored. The economic and legal membership of the Hungarian Academy of Sciences, despite their increasingly fading performances, still enjoys some prestige before the public, and even wants to become a more active influencer of it, that is, a political actor. The start of national security screenings can no longer be postponed in the case of communist academicians who reached their zenith 30-50 years ago, or even their liberal counterparts (the succession) who have turned against the government and society in recent decades, belonging either to the former state party’s secret service nomenclature or even international secret services is incompatible with the principle that, while being financed from public funds and without producing scientific achievements, they engage in the deterioration of society and science. In agreement with historian Mária Schmidt, the operation of the last Stalinist institution must be reevaluated. I would add: their procedures and methods reminiscent of the ÁVO (State Protection Authority) must be eliminated. The disbursement of budgetary support to the Hungarian Academy of Sciences, especially for academic honorary fees, must be suspended with immediate effect. This way, we may provide an opportunity for internal purification processes. Perhaps the honourable academicians can voluntarily expel the untenable ones from among their ranks.

HOW TO REORGANIZE OUR ACADEMIC SCIENTIFIC LIFE; WHAT DOES OUR SOCIAL SCIENCE JOURNAL DO?

Polgári Szemle (Civic Review) is an esteemed journal of the civic intelligentsia, publishing its XXI volume in 2025. Our editorial board considers professional and authentic representation of the economic and social changes occurring around us to be its primary objective. Decades ago, when the journal was launched with the support of the *Polgári Magyarországért*

Alapítvány (Foundation for a Civic Hungary), it was formulated as a main aspiration to provide publication opportunities for the civic intelligentsia, to enable the publication of research in civic value-based economics and other social science disciplines. In this spirit, we issue the first Hungarian publication of our XXI volume (as well), in which – highlighting from the multitude of authors – our friend József Szájer, former Member of the Hungarian Parliament and the European Parliament, Director of the Institute for a Free Europe (IFE), examines how law, the court, and justice in the European Union currently, in the age of sovereignty struggles, relate to federalist aspirations. József Szájer ascertains that the Court of Justice of the European Union is the main engine of EU federalization, which, with its judgments, continuously extends the scope of EU law at the expense of member states' sovereignty, violating the treaties founding the Union. The European Parliament and the Council do not exercise control over the Court, thus checks and balances are missing. The concept of the rule of law (while being bent) is used by EU institutions as a tool to keep member countries in check in other areas as well, while they do not apply in their own operation the principles they demand from member states. The author believes that national constitutional courts must join in the EU public law defence of national sovereignty. The Director of the Institute for a Free Europe suggests the so-called preliminary procedure, within which national courts turn to Luxembourg to test the EU conformity of member country law. The paper draws valid conclusions for the entire Union through the presentation of the Hungarian legal sovereignty struggle.

The next author honouring our journal with his writing is Professor Zsolt K. Lengyel, Director of the Hungarian Institute (HUI) at the University of Regensburg, President of the Munich Hungarian Institute Association. In his introductory thoughts, he states that Hungary must find its place in an international environment that has been difficult and increasingly harsh since the early years of the regime change. The main direction of his study is to analyse the development of the image of Hungary in Germany within this international environment, highlighting the role of mass information distorting perceptions in the name of liberal democracy, as well as the one-sided party-political-ideological effect of EU apex bodies. In German-Hungarian relations, the professor researching in Regensburg presents the main methodological components of *political moralism* related to German traditions of Hungary-bashing, from the demonization of the Hungarian Prime Minister to stigmatization, fake news spreading, and political agitation and propaganda. These means aim to overthrow Viktor Orbán and his government, and clearly damage the reputation of Hungarian society. In the European political arena, Professor Lengyel sees a conflict between two conceptions of democracy and two visions of the future. On the one hand, elite democracy and representative-plebiscitary democracy, on the other hand, the visions of the United States of Europe and national/nation-state Europe. The main value of the author's paper is the examination of misunderstood and misinterpreted Hungarian illiberalism, as well as the European exploitation of the proto-liberal value of equality.

As one of the civic right-wing intellectuals fighting for the renewal of the Hungarian Academy of Sciences, I specifically recommend these two papers to the MTA legal and economist academicians. Our authors' works are characterized by delving into the depths of

economic and social processes, questioning outdated ideas and legal principles, grasping the essence, and formulating concrete, scientifically matured proposals. If academicians attack the civic government, if they try to compromise the work of professors supporting the government, if they handle their applications based on their political prejudices, then they should consider the possibility that if they are the liberals, the neoliberals – beyond what has been described – they are suffering from a significant misconception regarding their role and ideology. Liberalism – in line with the word liberty meaning freedom –, also known as broad-mindedness, is fundamentally based on personal liberty, freedom before the law and scientific review bodies, equality, and objective judgment, namely, on an ideological system representing a wide spectrum of thoughts, whose common feature is to present individual freedom, free thinking as the most important goal. And new scientific results must be considered as fruits matured along the freedom of thought, whose taste and quality should not be judged based on whose garden they were grown in, and whether they are of a different variety than the evaluator’s (i.e., the reviewer’s) fruits. Consequently, liberals should not only be liberal as long as the applicant before them represents their views. True liberalism is about respecting the other’s principles, even if they are fundamentally different from one’s own.

Therefore, in its first instance, the renewal of the Hungarian Academy of Sciences is nothing other than returning to ensuring original liberalism, free thinking, and its objective judgment, to high-quality scientific debate.

We cordially recommend our writings to the wider readership as well, especially to those who have been drawing intellectual nourishment from our journal for decades.

It is worth reading *Polgári Szemle*!

Budapest, Hungary, 5 May 2025, on the day of the the 200th jubilee celebration of the Hungarian Academy of Sciences (MTA).

Prof. Dr. Csaba Lentner,
University Professor
Chief Editor of *Polgári Szemle*

NOTES

¹ Authors note: academics who have held their positions for decades, now quite elderly, have neither collectively nor individually protested against, for example, the Bokros package, or against the privatization that plunged the nation into poverty; indeed, many were intellectual supporters of these measures, and some were practical implementers. They did not protest against the proliferation of foreign currency loans. Yet these resulted in genuine social disasters.

² My findings demonstrate strong correlation with Béla Darvas’s article published in *Átlátszó* in 2013: <https://atlatszo.hu/kozpenz/2013/11/22/a-magyar-akademikus-eletkora-es-tiszteletdija/> The situation – in my assessment – has since considerably deteriorated to the detriment of scientific endeavours. The number of quality publications from Hungary appearing in the international arena has increased rapidly in recent decades; however, the internal membership of the Hungarian Academy of Sciences demonstrates a lag in both absolute numbers and proportionally. It is predominantly young researchers who drive and improve Hungarian performance in the international sphere.

Szájer József

Néhány javaslat

Ki őrzi az őrzőket?

Jog, bíróság, igazságszolgáltatás az Európai Unióban
a szuverenitási küzdelmek korában

Esszé

Who Guards the Guardians?

Law, Courts and Justice in the European Union
in the Age of Sovereignty Struggles

Essay

Összefoglalás

A dolgozat azt vizsgálja, hogy az európai uniós jog illetve az „eu-tanulmányok” stúdiuma milyen módon segíti a föderalista törekvéseket. Az Európai Bíróság az uniós föderalizáció egyik fő motorja, amely ítéleteivel az uniót alapító szerződéseket megsértve folyamatosan kiterjeszti az uniós jog hatókörét a tagállamok szuverenitásának rovására. Az ügyelosztás nem automatikus, az eljárások átláthatatlanok, pártatlanságuk kérdéses. Az Európai Parlament és a Tanács nem gyakorol ellenőrzést a Bíróság felett, így hiányoznak a fékek és ellensúlyok. A jogállamiság fogalmát – kiforgatva – az Unió intézményei más területeken is eszközként használják a tagországok sakkban tartására, miközben saját működésükben nem alkalmazzák azokat az elveket, amelyeket a tagállamokon számonkérnek. A szerző szerint a nemzeti alkotmánybíróságoknak be kell szállniuk a nemzet szuverenitás uniós közjogi védelmébe. Javasolja, hogy az ún. előzetes eljárást, amelynek keretében a nemzeti bíróságok Luxembourghoz fordulnak, hogy a tagországi jog eu-konformitását próbára tegyék, „az egyre szorosabb unió” elvével együtt töröljék az uniós jogból, mert mindkettő alkalmas az igazságszolgáltatás eltorzítására.

A dolgozat a magyar jogi szuverenitási küzdelem bemutatásán keresztül az egész Unióra érvényes következtetéseket von le.

Kulcsszavak: Európai Bíróság, bírói aktivizmus, szuverenitási küzdelem, jogállamiság, illetve szerződésszerűség, kettős mérce, kötelezettségszegési eljárások

Summary

This paper examines how EU law and “EU studies” promote federalism. The European Court of Justice is one of the main engines of EU federalisation, whose judgments constantly extend the scope of EU law at the expense of the sovereignty of the Member States, in violation of the Treaties establishing the Union. The allocation of cases is not automatic, the procedure is not transparent and the impartiality of the decisions is questionable. The European Parliament and the Council have no control over the Court of Justice, so there are no checks and balances. The distorted concept of the rule of law is used by the EU institutions also in other areas as a means of keeping the Member States at bay, while failing to apply to their own operations the principles that they hold the Member States to account for. According to the author, national constitutional courts must intervene in the public defence of national sovereignty in the Union. He proposes that the so-called ‘preliminary procedure’, whereby national courts apply to Luxembourg to test the conformity of national law with EU law, should be removed from EU law, along with the principle of ‘ever closer union’, because both distort justice. By presenting the Hungarian legal sovereignty struggle, the paper draws conclusions for the EU as a whole.

Keywords: European Court, judicial activism, sovereignty struggle, rule of law or treaty-conformity, double standards, infringement procedures

BEVEZETÉS

A világ a XXI. század harmadik évtizedében a történelem végének liberális doktrínájának egyenesen ellentmondva a szuverenitási küzdelmek korába lépett. (Ha egyáltalán valaha kilépett onnan. Mert szerintem nem. A különbség annyi, hogy ezt ma már tagadni is értelmetlen és hiteltelen.) Az államok küzdenek a nemzetközi szervezetekkel, a félállami státuszúvá növekedett, legrégibb és legelemibb alkotmányos törzshatásköreikre törő alakulatokkal, nagyhatalmú multinacionális magánhatalmakkal, állampolgáraik gondolkodását átalakító, leplezetlen ideológiai célokat kitűző globális kultúrcézárokkal, az egész világot behálózó, magukat civilnek mondó, pénzzel megtömött szervezetekkel és a mögöttük megbújó önjelölt, a filantropia (álarca) mögött megbújó, vagy épp páváskodó aufklérista erővel, és persze – ebben viszont nincs semmi új – más államokkal. A sort hosszasan lehet folytatni. Már amelyek állam meri vállalni a költséges, időigényes, fárasztó és az erők közti súlyos aránytalanság okán gyakran eredménytelen ellenállást. Mert vannak, akik már a startvonalnál feladják, esélytelennek gondol-

ják magukat. Valljuk be, - aki esélytelennek gondolja magát, az esélytelen is, mert pontosan a sikerhez szükséges legfontosabb összetevő, a bátorság hiányzik belőle!

Ennek az esszének tárgya – az Európai Unió és a tagországai (eminensen pedig Magyarország) közti birodalmi, illetve szabadságküzdelem – csak az egyik frontja a fentiekben vázolt, összetett világfolyamatnak, de fontos front, amely más területek számára tanulsággal szolgál. Európában birodalomépítési és azzal szembenálló, patrióta, nemzeti szuverenitási harc zajlik – az európai intézményi központ – nevezzük röviden Brüsszelnek – és az unió szuverenitását adó, azt kölcsönző, azt megalkotó, annak önálló hatalmát delegáló államok közötti hidegháború. A mai Európai Unió társadalmi, jogi értelemben több, mint egy klasszikus nemzetközi szövetség. Ma már sok százezer oldalnyi saját joga van. Ennek a jognak az alkalmazására nagyhatalmú, saját bírósága van. Európai tanulmányok név alatt saját jogtudománya van. Már amennyiben elfogadjuk azt, az (alapvetően) marxista tézist, hogy a tudomány feladata nem a társadalom leírása, hanem annak megjobbítása, azaz megváltoztatása... (Ne fogadjuk el, ha van rá egy mód!)

Mi magyarok viharos történelmünk és országméretünk okán különösen érzékenyek vagyunk, ha szuverenitásról van szó és szenvedélyesen belevetjük magunkat az ezzel kapcsolatos vitákba. Az elmúlt másfél évtized nem véletlenül volt Magyarország és az Unió közötti csatazajtól hangos. Békebeli csatazaj volt ez: a puskapor, a bombák és a lövedékek helyett zsarolás, átverés, kicsinyes betartás, pénzügyi, gazdasági kényszerítés, megszegyenítési kísérletek tömege, az arrogancia voltak a harc eszközei a birodalmi térfélen. Ez azért nagyságrendekkel barátságosabb, mint egy igazi, forró háború. Ennek a dolgozatnak azonban nem ez a tárgya, az ennél körülhatároltabb terület: jog, bíróság, igazságszolgáltatás, illetve az, hogy miképpen használták, használják fel azokat a nemzeti szuverenitás, alapító Szerződéseket átlépő korlátozására és miként kell megvédeni magunkat. A szuverenitási küzdelemnek ez a leginkább háttérben maradt, megbújt területe. A magyar (volt) alkotmánybíró, jogászprofesszor, Pokol Béla egy évtizede felhívta a figyelmet a jurisztokrácia, a bíróuralom veszélyeire, de ha az ember körülnéz a nemzetközi, vagy uniós jogi szakirodalomban alig talál a témába vágó, a szuverenitásért aggódó, gondolkodásra készítő művet, az „european studies“ pedig jórészt az uniós jog és bíróság apológiájával foglalkozik, mert mint az uniós jognak Szerződésben is kimondott célja: „az egyre szorosabb szövetség”. Ez a szak sem lesz soha képes kilépni a propagandista, ideológiai komfortzónából, nehogy EU-ellenesnek bélyegezzék gyakorlóit. Robert Menasse, osztrák író „A főváros” című, Brüsszelnél írt regényének kulcsjelenete jut eszünkbe, amikor a főhős, Alois Erhart professzor elmegy egy bizottsági megbeszélésre: „Erhart (...) azon tűnődött, hogy mi történhetett ezekkel az emberekkel, akik sok évig tanultak, majd harcoltak tanszékekért és felelős pozíciókért, és most mást sem tudnak, csak azt, hogy a sok-sok éve folytatott gyakorlatot mint a jövő kívánatos politikáját fogalmazzák meg. Ehhez semmi szükség think-tankre, kiálltotta közbe Erhart, ehhez elég egy bulvárújság is!”

Ha a Luxemburgban székelő Európai Bíróság nem veszítette volna el a józan mértékét, maradhatott volna továbbra is a szürke zónában, a sötétben. Az elmúlt néhány évben azonban egyre több olyan ítélet született általa, amellyel nyíltan a szuverenitási küzdelem frontvonalaiba pozicionálta magát. Ne feledjük, mindig ott volt, csak kevésbé látszott, ezért lehetett

az Unió lopakodó, a Szerződéseket – formális módosítás nélkül, bírói hermeneutikával – felülíró föderalizációjának a motorja már eddig is.

De ennek vége. A küzdelem résztvevői ma már mindkét oldalról azonosították egymást: barát-ellenség. Jöhet hát a nyílt sisakos harc. Mindenki menjen ki a pástra!

Jelen dolgozat néhány adalékot szolgáltat a szuverenitási küzdelemhez, de nem hivatkozik azzal, hogy szélteben és teljes mélységben feltárja annak minden fontos összetevőjét. Kezdetnek, figyelemkeltésnek, a vitát elindító, előrébb lökő javaslatnak egyelőre talán ez is megteszi.

ELŐBESZÉD – TERMINOLÓGIAI ÉSZREVÉTELEK

Egy fontos nyelvi természetű figyelmeztetéssel indítom a témát. A legnagyobb baj az általunk (is) gyakran tévesen használt szavakkal van. Az Európai Unió kapcsán sűrűn beszélünk „bírásról”, igazságszolgáltatásról, gyakran szolunk jogállamról, vagy épp „parlamentet” emlegetünk, pedig amikor ezt tesszük, máris belelépünk a föderalisták által állított csapdába. Menjünk sorban!

Az Unió nem állam, hanem szuverén államok között létrejött nemzetközi szerződés, amely bizonyos közös célok érdekében közös szabályokkal és intézményekkel rendelkezik a felhatalmazás (conferral) klasszikus jogi elvei alapján. Ha a jogállam – az Unió kontextusában mindenképp – téves, félrevezető kifejezést használjuk, akkor máris nem egy kölcsönzött és korlátozott szuverenitású szerződési konstrukciónak, hanem akarattunk ellenére nyelvileg is államnak tituláljuk. A szavakkal zsonglörködve olyan tulajdonságokkal ruházzuk föl, amelyeket sosem akartunk neki megadni. A pontosság kedvéért nem feledkezem meg egyrészt a kontinentális – német, francia –, vagyis inkább etatista szellemű, másrészt pedig az angolszász, skandináv, inkább a jog uralmával operáló jogállamisági koncepciók közötti lényeges különbségekről, de ezt most nem szükséges kifejteni.

Amikor – jobb híján – „bírásnak” nevezzük a Luxembourg városában működő uniós testületet, kifogatjuk a fogalmat, mert esetében szó sincsen egyenlő felek közötti pártatlan ítélezkéssel. Annak a bírónak titulált testületnek a genetikai kódjában – mint fentebb már utaltam erre – bele van írva, hogy az egyre szorosabb unió felé való haladást kell döntéseivel elősegítenie, vagyis nem az igazságra való törekvés vagy az elfogulatlanság a vezérelve, mint a hagyományos bíróságoknak. A határozatai iránya előre meg van szabva. Valami hasonlót a Tanú című film híres jelenetében láttunk: a vádiratot és az ítéletet összekeverték. Az esetben persze, mi nézők tudtuk, hogy felháborító, diktatórikus justizmordot látunk, itt viszont mindez be van vonva az európaiság iránti lelkesedéssel. Az ítélőképeségünk elhomályosul, amikor a jeles és nagy hatalmú uniós testület mindennapos gyakorlatára tekintünk.

Hasonlóan félrevezető, ha a „parlament” szót használjuk, és ezzel egy szuverén, teljes döntési jogokkal bíró, jogalkotásra felhatalmazott gyülekezetre gondolunk, miközben a valóságban és az alapító Szerződés szellemében csupán egy gondosan kiválasztott, részleges hatáskörökkel bíró testületről van szó. Ez esetben is könnyű eltévedni a tévesen használt szavak dzsungelében, hiszen az így parlamentnek titulált szerv kísértetiesen úgy viselkedik – és láttuk, legalább akkora zajt tud produkálni –, mintha a parlamentek királya volna, miközben vitaidejének húsz százalékát sem tölti az alapvető parlamenti tevékenységgel, a jogalkotással.

Nyelvi figyelmeztetéseimet – még időben –, azért tettem meg, mert szeretném felhívni a figyelmet arra, hogy az úgynevezett uniós jogállamisági kérdések tárgyalásakor gyakran már meg sem lehet fogalmazni bizonyos problémákat, mert már induláskor, föladja a nyelv a harcot az értelmetlenséggel szemben; rossz, téves vagy szándékoltan félrevezetést segítő kifejezéseket használunk mi magunk is.

Logikusan és jogilag pontosan a „jogállami” helyett a „szerződésszerű” viselkedés kifejezést kellene használni, azt kellene számon kérni az Unión. Ha így tennénk máris nem ruháznánk azt föl akaratomon kívül államszerű tulajdonságokkal, és máris értelmetlenné válna a szerződést megkötő államok belső alkotmányos rendjének külső uniós vizsgálata, alárendelése és másodrendű kezelése a közös intézményekhez képest.

Nem megnyugodva, de beletörődöm, hogy itt és most a lehetetlennel határos volna a több mint fél évszázad, és különösen a legutolsó évtized zavaros hordalékától megtisztítani a jogállamiság e tekintetben biztosan félrevezető fogalmát és visszatérni a „szerződésszerűség” pontos – és eredeti – terminusához. De azt, hogy feladjuk a tisztázó törekvéseinket és lépésről lépésre vissza ne hódítsuk a jogi fogalmak eredeti értelmét, azt, ami pontos és helyes, szellemileg végletesen igénytelennek tartanám.

Figyelmeztetés ez, hogy vegyük vissza a szavainkat, vegyük vissza európai jogi fogalmaink eredeti jelentését, mert különben még megfogalmazni sem fogjuk tudni, hogy mi a bajunk a hatáskörök tagországoiktól való elvonásával és a szuverenitásukba folyton belegázoló törekvésekkel. Az elkövetkezőkben – a megszokás okán – én is fogom (még) használni az imént elemzett téves kifejezéseket, de igyekszem az újakat, a pontosabbakat is lassanként bevezetni.

1. CIKK

AZ EURÓPAI BÍRÓSÁG

Az Európai Unió Luxemburgban székelő bírósága titokzatos intézmény, egyes kritikusai egyenesen úgy fogalmaznak, hogy rejtőzködik, bújlik a nyilvánosság elől. Erre jó oka van, ha az európai polgárok tisztában lennének azzal, hogy mi történik a sivárul modernista, az európai adófizetők eurómillióival kicsit sem spóroló épület falai között. Ez esetben ugyanis még több alappal elégedetlenkednének. A Bíróság ítéleteiben az általa emlegetett legfontosabb jogállamisági elvek között gyakran hivatkozik az átláthatóságra, különösen a közérdekű információhoz való hozzáférésre. Több jogtudós és politikai szereplő kifogásolta, hogy a bírák közötti eszmecserék nagy része titokban zajlik, a nyilvánosság nem lát bele a döntéshozatal folyamatába. Ez akadályozza a döntések megértését és a demokratikus elszámoltathatóságot. Sok esetben a meghallgatások nem nyilvánosak, vagy csak korlátozott hozzáférést biztosítanak az érdeklődők számára. Bár néhány fontos eset publikus, a bírálók szerint több fényre lenne szükség ahhoz, hogy működését szélesebb körben megértsék. Ami nem a világosban, hanem a szürke vagy sötét háttérben zajlik, az lehetőséget ad a bizalmat romboló gyanúra, hogy a bírói döntéseket átláthatatlan erők és érdekek befolyásolják.

Az ügyelosztási rendszer képezi például az egyik kritika tárgyát, mivel az az Unió nemzeti bíróságainak túlnyomó többségével ellentétben nem automatikus, ezért nem is lehet pártatlan. Ez is definíciószerűen csökkenti az igazságszolgáltatás függetlenségébe vetett bizalmat.

A jogtudományi bírálatok között szerepel az is, hogy a Bíróság sem az Európai Parlament, sem a tagállamok részéről nem áll kontroll alatt, vagyis hiányzik a jogállamiság – szerződésszerűség! – legfontosabb mechanizmusa: a fékek és ellensúlyok rendszere. A modern jogállam fő alapelve, hogy a túlhatalom kialakulása ellen a legjobb védelem, ha az intézmények kölcsönösen ellenőrzik és korlátozzák egymást. Bár a Bíróság ítéletei kötelező érvényűek és véglegesek, sok esetben nincs eljárás, amely biztosítaná, hogy a Bíróság átlátható és elszámoltatható legyen a tagállamok, a polgárok vagy az EU demokratikus intézményei részéről. Mindezt pedig a bírói függetlenség abszolutizált és túlhajtott fogalmával dűcolják alá.

A súlyos hiányosságok miatt az elmúlt évtizedek során több javaslat megfogalmazódott a Bíróság működésének átláthatóbbá tételére, beleértve a döntéshozatal során alkalmazott módszerek nagyobb nyilvánosságát, az automatikus ügyelosztás bevezetését, a Bíróság feletti nagyobb parlamenti ellenőrzést. Mégsem történt semmi. A kritikákat mindig ugyanazzal az érveléssel söprik le: hogy a Bíróság független. Tovább azonban nem tartható, hogy a többi uniós intézmény tehetetlen vagy szándékosan tartózkodik a Bíróság ellenőrzésétől és ezáltal egy abszolút hatalom kibontakozását erősíti. Pokol Béla professzor ennek kapcsán írt könyvet a bíróuralomról. A bíróság hatalmi ág, a bíró hatalmat gyakorol. Az egyoldalú hatalomgyakorlás elvonja a polgárok által választott parlamentek jogait és a politikai rendszert a polgároktól még távolabbra viszi, tovább csökkenti a politikai intézmények iránti közbizalmat.

Mi, magyarok jól emlékszünk még azokra az Alaptörvényünkkel kapcsolatos brüsszeli kritikákra, amelyeket azért fogalmaztak meg, mert a magyar jogalkotó a magas fővárosi ügyszám miatt az ítélkezés felgyorsítására vidéki bíróságokra tette át az ügyek bizonyos részének a tárgyalását. Micsoda kiabálás volt az Unióban és az Európai Parlamentben! (A magyar kormány végül rugalmasan visszalépett a tervtől...) Eközben az Unió bíróságán az ügyelosztás minden, csak nem automatikus. Ma már léteznek tudományos tanulmányok – igaz, a jogi szalonokban nem nagyon emlegethetik őket, vagy rosszabb esetben szélsőségesnek bélyegzik azokat –, amelyek személy szerint a bíróság elnökének, Koen Lenaertsnek a túlhatalmát is nyíltan bírálják. A jogállamiság legalapvetőbb elveivel ellentétes gyakorlat sokakat felháborít. A legfontosabb ügyeket zárt bírói klikk kapja, az elnök(ség) által kevésbé kedvelt bírókat periferiára szorítják. Az automatikus ügyelosztás bevezetése ezt az oligarchikus rendszert egycsapásra felszámolná.

A transzparenciahiány hatalmi arroganciával párosul. A Bíróságot továbbra is védi, hogy döntéseit jogi formába burkolja, ezért „nem illendő” azokat politikai platformról, politikai érveléssel bírálni. A szuverenitás védelmében a Bíróság előtt közösségi intézményekkel vitatkozó tagországoknak a statisztika szerint minimális esélyük van a győzelemre. Mégsem illik beszélni arról, hogy az Európai Bizottság által a tagországok ellen indított kötelezettségszegési eljárások több mint kilencven százalékában a Bíróság a Bizottságnak ad igazat és ez az arány csak tovább növekszik a tagországok kárára. Könnyebb a tevének a tú fokán átmenni, mint egy tagországnak az Európai Bíróság előtt pert nyerni. Kiváló közelmúltbeli példa a sikeres magyarországi, infláció-ellenes intézkedésekkel szemben hozott ítélet, amely a járvány utáni

szükséghelyzetet sem tartotta elég indoknak az inflációra lelkesen spekuláló kiskereskedelmi láncok ideiglenes hatósági árra kötelezésére néhány alapvető termék esetében.

A Bíróság apparátusa összeér, szoros átfedésben van az Unió többi közösségi intézményével, ahol jelenleg nagy többségben vannak a föderális eszme hívei. Az igazságszolgáltatás kiáltó jogállami problémái helyett pedig az Unió a tagországok, különös előszeretettel Magyarország jogállami kérdéseire koncentrál és eszébe sem jut, hogy a saját portája előtt is van éppen elég söpörnivaló. A Bíróságnak kellene elől járnia abban, hogy magára is alkalmazza a jogállam gyakran terhes, bonyolult, de fontos garanciális követelményeit, ehhez képest kettős mércét alkalmaz. Milyen tekintélye marad egy olyan intézménynek, amely másoktól követeli meg azt, amelynek elmulasztását saját magánál még csak „észre sem veszi“? Visszajutottunk oda, hogy miért fontos az átláthatóság: korlátok közé szorítja a hatalommal visszaélőket.

Magyarország nem mehet el a következmények mellett, mert a Bíróság egyik leginkább provokatív megnyilvánulása, a 2024. június 13-án hozott menedékes ítélet bennünket érint közvetlenül: a magyar államot a menekültügyi szabályok megsértése miatt 200 millió eurós bírsággal és további egymillió napi pénzbüntetéssel sújtották. Úgy fogalmaztam, hogy a Bíróság nyíltan kilépett a föderalizmusért folytatott európai küzdőterre. Ezután – és néhány lengyel bírósági ügygel foglalkozó ítélet, valamint a nagy biztonsággal várható, magyar gyermekvédelmi törvénnyel kapcsolatos ítélet – után már nem lehet többé titkolni, hogy a Bíróság hol áll a nagy szuverenitási küzdelemben. Az ítélet a hatalommal való visszaélés mintapéldája annak, hogy hova vezet a korlátok nélküli önkény. Az ítélet ezer sebből vérzik, felmutatja mindazokat a sérelmeket, amelyek a jogállamiságot az Unióban és annak igazságszolgáltatásában érik.

Az alapjául szolgáló menekültügyi intézkedés, az, hogy a menedékkérelmeket még a kérelmező uniós területre való belépése előtt el kell bírálni, hogy csak olyan személyek léphessék át a határt, akik erre előbb engedélyt, jogosultságot kaptak, nos Magyarország esetében ez a gyakorlat egy évtizeden keresztül sikerrel tartotta távol a nem jogosultakat, miközben ésszerű és a nemzetközi kötelezettségeknek is megfelel. A bíróság fő érve, hogy Magyarország a többi országra hárítja a terheket, álságos. A fordítottja igaz: a Schengeni határvédelmet elmulasztó országok ártnak az Uniónak, a büntetés őket kell sújtsa.

A tagországokban az emberek többsége már a belépés előtt vizsgálná a menedékjogi jogosultságot, mivel azzal ma már minden józan polgár tisztában van, hogy az utólagos kiutasítás lehetetlennel határos. Mi, magyarok egy népszavazás után az Alaptörvénybe is belefoglaltuk, hogy magunk akarjuk eldönteni, hogy kikel kívánunk saját hazánkban együtt élni. Szinte minden érintett ország hasonló a technikának a bevezetésén gondolkodik. Lengyelországban a balliberális kormánykoalíció fontolgatja a migrációt korlátozó terveket. Olaszország Albánia területén nyitott tábor, ahol már az országba való belépés előtt el lehet választani azokat, akik üldözés, háború elől menekülnek, azoktól, akik pusztán a jobb megélhetés miatt érkeznek.

Horribile dictu az Unió által 2024 tavaszán, sebtében elfogadott „migrációs csomag“ is több pontot tartalmaz, amely a bizonyos speciális esetekben a belépés előtti külső vizsgálat irányába mutat, még ha nem is meri kimondani, hogy ez általában a megoldás. Magyarországot azért büntetik csillagászati bírsággal, mert azt teszi, amit néhány éven belül minden

tagország szabadon megtehet. A büntetőjog klasszikus elve, hogy ha egy cselekményt kivesznek a büntetendőek listájáról, akkor az enyhítést a folyamatban levő ügyekben is alkalmazzák. Kivéve Magyarországot. A jogállami elveket a Bíróság csak ellenünk citálja!

A Bíróság tavaly júniusi ítélete megalapozatlan, önkényes és idejétmúlt. A luxemburgi elefántcsonttoronyig még nem ért föl a polgárok, a józan ész hangja. Ott továbbra is azt erőltetik, hogy mindenkit be kell engedni és majd utólag eldöntik, hogy ki maradhat. Ott még nem vették észre, hogy az útlevéllal, személyi igazolvánnyal közlekedő sok millió jogkövető uniós állampolgár egyszerűen nem érti, hogy a Bíróság a papírok, személyazonosítás nélkül mozgó személyek ellenőrzését velük szemben miért nem tartja szükségesnek, a belépés megtagadását miért minősíti szabálysértőnek, hogy miért várja el, hogy bemondásra átengedjék a migránsokat a határon.

Kivételes döntésekkor, ha az ítélet eltér a közzelfogástól és a korábbi precedenstől, illendő alapos érvekkel, indokolással alátámasztani. Elolvassa az ítéletet azonban annak ideológiai üressége és dogmatizmusa ugrik csak az ember szemébe: egy senki által nem elszámoltatható hatalom öntelt arroganciája: megteszem, mert megtehetem, úgysem kell elszámolnom a polgároknak, de még a tagországok politikusainak sem a döntésemről...

Az európai polgároknak ideje megfontolni, hogy meddig hagyják, hogy a nevükben, a nekik fontos, bírósági jogkörön messze túlmenő kisugárzású, alkotmányos jelentőségű kérdésekben, beszámoltathatatlan, senki által nem választott testületek döntsenek.

A Tanács és a Parlament feladata, hogy visszatérítse a nagyhatalmú Bíróságot a józan ész talajára. A Bíróság a fontosabb szerződésmódosításokból rendre kimaradt. A legutóbbi, német-francia tudósok által készített reformtervezet az Unió jövőjéről hallgat a Bíróság túlhatalmáról, pedig az Unió legnagyobb hatalommal bíró intézményére végre ideje volna kiterjeszteni a jogállami – szerződésszerűséget vizsgáló! – ellenőrzést. Indításképpen a Tanácsnak és a Parlamentnek alkotnia kell egy-egy átfogó jelentést: mely reformokra van szükség az uniós igazságszolgáltatásban? Az Európai Unió és a Bíróság sokat foglalkozik a tagországok bíróságaival, ideje saját magára alkalmazni a másoktól oly precízen és agresszíven megkövetelt feltételeket.

Magyarország élen járhat – mi tapasztaljuk meg az európai bírói visszaélés legdurvább, legszemérmertlenebb formáit. A Bíróság 2024. június 13-i ítélete az Európai Unió egész szervezetének az egyensúlyát fenyegeti.

A Bíróságot valódi bírósággá kell átalakítani. Új feladatai között – a közösségi jog kikényszerítésén és az uniós alkalmazottak jogvitáinak eldöntésén túl – a többi közösségi intézmény hatáskörtúllépésével szembeni nemzeti szuverenitásvédelem is ott kell legyen. Az uniós intézmények és a tagállamok hatásköreinek világos Szerződés-beli elhatárolásával és az „egyre szorosabb unió” elvének törlésével, a mai rendszer új közösségi szerkezettel való felváltásával mindennek szerződéses alapot szükséges teremteni. A Bíróságnak, azon túl, hogy uniós szerv, a tagországok közös bíróságának is kell lenni, amelynek a szuverenitásuk közösségi intézményekkel szembeni védelme is feladata. A Bíróság feladata volna a jogállamiság elveinek közösségi intézményekben való érvényesülésének garantálása is. Apparátusa és más közösségi intézmények apparátusa esetében megkerülhetetlen annak kimondása, hogy munkatársaikra, vezetőikre szolgálati idejük lejárta után hosszan vonatkozzon az összeférhetetlenség szabálya.

A bíróság jogérzelmezési gyakorlatánál pedig a szigorú Szerződéshez kötöttségre szűkítés kívánatos. Az új szabályok életbelépése után a bíróság ne hivatkozhasson korábbi döntéseire.

Ezek a kritikai észrevételek és a hozzájuk kapcsolódó javaslatok segíthetik visszaállítani a Bíróság elvesztett tekintélyét, az Unió és a Szerződések belső egyensúlyát.

2. CIKK

AZ UNIÓS INTÉZMÉNYEK JOGÁLLAMISÁGOT – SZERZŐDÉSSZERŰSÉGET – SÉRTŐ MŰKÖDÉSE

Megtévesztés áldozatai vagyunk.

Az Európai Unió intézményei – a jogállamiság fogalmát kihasználva és szétfeszítve – az őket létrehozó tagországoknak akarják megmondani, hogyan kell helyesen működni, eközben saját jogsértéseiket korlátozó szabályokat viszont nem tűrnek maguk fölött. Olyan ez mintha a felügyeletre szoruló kiskorú gyermekek maguk döntenék el, mit kell az őket felügyelni jogosult szüleiknek tenniük. Az embernek joggal támad az érzése, hogy a dolgok normális rendjének felforgatása gondosan takargatott hatalmi célokat szolgál. Yonescu tollára kívánczozó abszurd drámához hasonlít. (A romániai, az elnökválasztást antidemokratikus módon elszabotáló eseményekre tekintettel román származású drámaírót választottam a hasonlathoz.)

A Szerződés 2. Cikke felsorolja az uniós alapértékeket – köztük a jogállamiságot – és azokat logikusan a Szerződés által létrehozott uniós intézményrendszerre vonatkoztatja: „Az Unió az emberi méltóság tiszteletben tartása, a szabadság, a demokrácia, az egyenlőség, a jogállamiság, valamint az emberi jogok – ideértve a kisebbségekhez tartozó személyek jogait – tiszteletben tartásának értékein alapul.” Egyértelmű, hogy a mondat alanya az Unió. Egyértelmű, hogy a mondat a Szerződés által létrehozott konstrukcióra, vagyis az Unióra vonatkozik, annak fundamentumait nem csupán leírja, hanem konstituálja is. Ezután, később következnek, a létrehozott intézményrendszer szabályait, eljárásait, működését leíró cikkek, amelyek alkalmazásakor ezen alapelveket irányadónak kell tekinteni. Azok rögzítenek egy, az uniós jog szabályainak megsértése esetére vonatkozó eljárást is. A 258. Cikk, a közelezettségsgzési eljárást szabályozza, amely a tagok szerződösszerű magatartása kikényszerítésének eszköze.

Az Uniót létrehozó felek, a 7. Cikkben (korábban 5. Cikk) meglepő, a szövegnek ellenmondó módon egy speciális eljárást is bevezetnek az alapelvek tagállami megsértése esetére. Különös és önmagáért beszél, hogy itt viszont már kínosan hiányzik az a párhuzamos eljárás, amely az alapelvek megsértése esetén nem a tagországok, hanem az unió intézményeinek a szankcionálására irányulna. A 7. Cikk *ultra vires*, azaz erején túli szabályt fogalmaz meg, vagyis túlterjed az Unió hatáskörén, pedig magától értetődik, hogy az Uniót (korábban a Közösségeket) alapítók nem saját magukat akarták megregulázni. Miért tették volna? Azt akarták, hogy az Unió a Szerződések betűje szerint működjön és ha nem ez történik, akkor jogilag is számon lehessen kérni.

Az Unió – politikai, hatalmi okokból – kifordult a sarkaiból, az uniós intézmények kezdtek el vizsgálni az őket létrehozó államokat saját, belső, át nem ruházott, szuverén ügyeik tekin-

tetésben a jogállamiságra hivatkozva. Olyan ügyeket tanulmányoznak és elemeznek, amelyek felhatalmazás hiányában soha nem kerültek át uniós, közös hatáskörbe.

Ideje rendbe tenni a dolgokat és visszaállítani a Szerződés eredeti értelmét!

Az EU intézményeknek (is) az európai jog közös alapelvei szerint kell működniük. Ezek a jog uralma, a jogállamiság és a demokrácia. A Szerződésekben meghatározott jogállamisági előírás eredeti célja, az uniós intézmények jogállamisági működésének garantálása, azok tehát nem vonatkoznak a tagországok nemzeti hatáskörében maradt, át nem ruházott, oda nem kölcsönözött jogterületekre. A szerződésbeli szabályozás célja az, hogy megkülönböztessék az EU-t, mint hatalmi szervezetet a totalitáriusan működő rendszerektől. Az uniós jogállami működése érdekében, az eredeti célkitűzéseket megfelelő mechanizmusok útján érvényesíteni kell.

Manapság az uniós jogállamisági törekvések kimerülnek a tagállamok uniós intézmények általi jogi, ideológiai és pártpolitikai célú támadásában, bírálatában és szankcionálásában, holott a tagállamok alkotmányos identitása kívül esik az uniós hatáskörén. A Szerződések szövegéből az intézményeket számonkérő jogállamisági elvárásokat lehet korrekt módon levezetni, szemben a tagországokkal szembeni, kiterjesztő, jelenleg alkalmazottakkal. Ennek ellenére a jogállamiság politikai harcokban használt fogalma alatt ma szinte kizárólag az utóbbit, vagyis a tagországokkal szembeni jogállamisági eljárásokat értik.

Az 1990-es évekig az uniós jogállamiság és a demokrácia fő kérdése az volt, hogy a közösségi intézmények jogszerűen működnek-e, megfelelően képviselik-e a tagállamok érdekeit és biztosítják-e az állampolgárok alapvető jogainak tiszteletben tartását. Az uniós intézmények azonban szabadulni akartak a működésük feletti kontrolltól. A bővítésre való felkészülés – és az újonnan csatlakozó országok megiregulázására irányuló törekvés – alkalmat kínált a közös intézmények számára, hogy maguk helyett a tagállamokat tegyék a jogállamisági vizsgálat tárgyává, ezért kiegészítették az általános, az uniós egészére vonatkozó alapértékeket a tagországokkal szemben alkalmazható 7. Cikk szerinti speciális eljárással. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a jogállamiság és a demokrácia alapelvei külön nevesített eljárás nélkül ne vonatkoznának az EU intézményeire, sőt, azok a Szerződések nem *ultra vires* értelmezését garantálva éppen az utóbbiakra vonatkoznak.

Az EU intézmények nem szerződésszerű visszaélései hosszan sorolhatók az alábbiakban, néhány típusos példát adok hozzá a korábbi bírósági, igazságszolgáltatási témához.

- A Szerződések és az abban rögzített elveket rendszeresen megsértik (pl. az EP nyíltan kimondja, hogy a maga részéről felmondja a lojális együttműködés elvét a magyar elnökséggel kapcsolatban).
- Az uniós hatásköröket átlépik, a Szerződések sértő módon törekednek hatásköreik bővítésére (pl. jogtalan beavatkozás a nemzetbiztonsági ügyekbe - Pegasus).
- Megállapodásra törekvés helyett megkerülik a tagállamokat (pl. külügyi vétó kikerülése azzal, hogy a külkereskedelmi területére játsszák át, értelmezik át az adott kérdést, oda, ahol nincs tagállami vétó, amire Ukrajna esetében több próbálkozás is volt).
- Jogsértő gyakorlatukat utólagosan saját maguk jóváhagyják (pl. az EP szabálytalanul hozott döntéseinek utólagos legitimálása a Covid korlátozások után).

- Az átláthatósági szabályokat megsértik és megkerülik (a Parlament főtitkára jogtalan beiktatásának elfedése, az Európai Bizottsági elnökhelyettes Pfizer üzenetváltásainak titkosítása).
- Pénzért vagy egyéb okból jogosulatlan előnyöket biztosítanak (pl. Katar-ügy). Megsértik saját etikai szabályzataikat, veszélyeztetve az intézmények integritását és tekintélyét.

Kérjük tehát számon az EU intézmények működésén a jogállamiság elveit! Számolni kell azzal, hogy – mint eddig mindig –, az Unió intézményei ezt minden lehetséges jogi és gyakorlati eszközzel szeretnék elkerülni.

A jelenlegi szabályok (pl. Számvevőszék eljárása, összeférhetetlenségi előírások, éves beszámolók) több okból alkalmatlanok az EU intézmények jogállamisági válságának kezelésére:

- A lojális együttműködés elvét az EU intézmények úgy értelmezik, hogy nem vizsgálják egymás eljárásai jogi feltételeinek a fennállását, szabályszerűségét, pedig a demokrácia és a jogállamiság – szerződösszerűség – elvének megfelelő hatalomgyakorlás alapelve, a fékek és egyensúlyok rendszere ezt megkövetelné.
- Még ha meg is állapítanak az EU intézményei egymással szemben szabálytalanságot, nincsen mechanizmus, amely az egyedi visszaéléseket egymással összekapcsolná. Az Európai Unió a Magyarországgal szembeni jogállamisági eljárásokat rendre azzal indokolja, hogy a „rendszer szintű” jogsértések az Unió 2. cikk szerinti alapértékeinek (demokrácia, jogállamiság) megsértését jelentik. Arra hivatkoznak, hogy nem elégséges egyedileg, kötelezőszegési eljárásokban rendezni a magyar ügyeket. A Parlament, a Bizottság, a Bíróság jogállami elvekkel ellentétes működése és gyakorlata esetén miért nem követelik a rendszeres vizsgálatot?! A budapesti Nézőpont Intézet 2024-ben készített egy részletes példakatalógust az uniós intézmények szerződösszerűséggel ellentétes gyakorlatairól. Volt mit összegyűjteni.
- Új, külön jogállamisági – szerződösszerűségi – eszközt kell létrehozni. Az erről szóló vitát meg kell indítani. A 2024-es magyar elnökség keretében a reform felkerült már a meg tárgyalandó kérdések közé. Az intézmények fölötti jogállami ellenőrzés megindítása megelőző lépésként is fontos, mert közben ezek az intézmények folyamatosan növelik a saját eszközeik számát a tagállamok ellenőrzésére. Ilyen viszonylag újkeletű, különösen szuverenitást sértő és veszélyes kísérlet az Alapjogi Charta hatályának kiterjesztési szándéka az uniós intézmények közti viszonyokon és az uniós jog alkalmazásán kívüli területekre. Ez szintén az *ultra vires* elvbe ütközik!

Annak sincs jogi akadálya, hogy tagállami nemzeti parlamentek saját uniós bizottságaikat egybefoglaló platformjukon (COSAC) jelentést alkossanak az EU intézményekben tapasztalható jogállamisági – szerződösszerűséget érintő – viszonyokról, hasonlóan a bizottsági és parlamenti, amúgy jogi hatással nem bíró jogállamisági országjelentésekhez. Ezeket egészíthetik ki az EP-képviselőknek és a szuverenista frakciók rendelkezésére álló egyéni és kollektív, parlamentáris eszközök. Ezekből és más elemekből megszülethet egy reformjavaslat. Ehhez az eljárási és intézményi eszköztárat is szisztematikusan számba kell venni. Jogállamisági kontrollra van tehát szükség az Unió intézményei fölél!

Tapasztalatunk Európában eltérő, mi magyarok sok mindenről másként gondolkodunk, de meggyőződésünk, hogy a mi, másokénál eltérő, magyar, nemzeti nézőpontunk segítheti a Közösséget kilábalni a mostani nehéz, többszörös válságból. Figyeljünk egymásra! Tanuljunk egymástól!

3. CIKK

AZ ALKOTMÁNYBÍRÓSÁGOK SZEREPE A NEMZETI SZUVERENITÁS VÉDELMEBEN AZ UNIÓBAN

A magyar Alkotmánybíróság idén 35 éves. A rendszerváltoztatás idején Magyarországon egyetértés volt abban, hogy a létrejövő új, népképviselőre alapuló rend alkotmányos alapelveit és szabályait, annak a tárgyalásokkal módosított alkotmányát az alkotmánybíróság intézményével jogilag is meg kell védeni. Új alkotmány nálunk 2011-ig nem született, de a kommunista diktatúrából a demokráciába igyekvő országokban – így nálunk is – különös jelentősége volt annak, hogy a politikai túlhatalom, a kommunista, a totalitáriánus zsarnokság megakadályozása és jövőbeli visszatérésének megelőzése érdekében a létrejövő jogállamot a hatalmi ágak egyensúlyával, azok egymás közti kölcsönös ellenőrzésével és a polgári alapjogok fokozott védelmével garantálni kívántuk. Úgy láttuk, hogy az alkotmány védelmére létrehozott alkotmánybíróságok a Vasfüggöny szerencsésebb oldalára került nyugati társadalmakban addig sikerrel védtek meg alkotmányos rendet és az ügyek békés, eljárászerű kezelésével elősegítették a társadalmi nyugalmat.

A mi alkotmánybíróságaink megkezdtek működésüket, de már akkor is sokaknak feltűnt, hogy ezek az új szervek az ítéleteikben szinte kivétel nélkül külföldi példákat és precedenseket citáltak, pedig országaink hosszú és innovatív jogtörténettel büszkélkedhetnek, amely semmivel nem szegényebb, mint a nyugatiaké. A kontinens első kartális alkotmánya Lengyelországban született és a magyar Aranybulla, vagy a vallásszabadságot először kimondó 1568. évi tordai vallásügyi törvény a maguk korában világra szóló elvi jelentőségű alkotmányjogi kezdeményezések voltak. Az új helyzetben a rendszerváltoztatáskor többnyire úgy értelmezték a közjogot, mintha a nemzeti- és vörös-szocialista rendszerek a világháborúk előtti alkotmányos múltat, jogi vívmányokat is végleg eltörölték volna és a kontinuitás visszaállítása már lehetetlen lenne. Segítette a téves irányt, hogy a nyugati ítélkezés is gyanakodva tekintett a korábbi saját gyakorlatra, és az is, hogy számos nagy, ezért másoknál jogi referenciául szolgáló európai állam XIX. századi konstrukció lévén, nem rendelkezett hosszabb, számottevő, közös nemzeti jogi hagyománnyal. A közjog amnéziássá tétele előfeltétele volt annak, hogy a bizonytalan, folyton változó divatos ideológiák válhassanak a biztos és kipróbált ősi gyakorlat és szilárd, keresztény alapozású morális elvek helyett az ítélkezés hivatkozási alapjává, a bírászkodás pedig a valóságtól elszakadó, progresszívnek nevezett társadalmi átalakulás segítőjévé, vagy éppen a nemzeti szuverenitás leépítésének eszközévé.

A hatalmi ágak egyensúlya megbomlott. Az eredeti Montesquieu-tól származó egyensúlyt hangsúlyozó hatalmi elvet felváltotta a bírói hatalmi ág sérthetetlenségének a doktrínája. Egyre több feszítő társadalmi kérdés megoldása került át a képviselői és többségi elvű törvény-

hozástól a bírói döntések közé. Magyarországon a 90-es évek alkotmányozási patthelyzete okán alapvető, érzékeny, társadalmi viták dőltek el alkotmánybíróági ítéletekkel - a beleegyezési korhatár, a halálbüntetés eltörlése, vagy a kommunista bűnök elévülése, a kárpótlás etc., olyan ügyek, amelyekről normális esetben a hagyományos felosztás szerint a jogalkotó dönt.

A megosztó vitákat saját javukra befolyásolni kívánó hatalmak, ideológiai, nyomásgyakorló, nyitott társadalmat erőltető csoportok úgy vélték, hogy fölösleges és kevésbé hatékony a választásokon induló pártok, vagy törvényhozó testületek, képviselők költséges és hosszadalmas meggyőzésével, vagy más úton történő megnyerésével vészolni, amikor a végső döntéseket hozó bíróságok kevesebb befektetéssel „megnyerhetők”. Nem véletlen, hogy a gyakran civil védőszínekben megjelenő nem-kormányzati szervek áttették a hangsúlyaikát és céljaik eléréséhez egyre nagyobb mértékben használták a bíróságokra való nyomást. Ezzel a társadalmi többségnél eleve reménytelen kisebbségi célok megvalósítására is út nyílt. Erre a választásokon a hatalomért megküzdő politikai erőknél csekély esély lett volna, de a direkt társadalmi felelősségtől látszat szerint is fokozatosan megszabaduló, egyre inkább politikai és ideológiai bírálat fölé emelt, nemzeti lojalitásukat külső nyomásra könnyebben feladni kész bíróságoknál egyszerűbb volt a dolguk. Az NGO-k, azaz a nem kormányzati szervek szállították a bírói megfellebezhetetlenséghez a támogató doktrínákat és gondoskodtak a szükséges társadalmi érzékenyítésről. A demofób hatalmi elitnek jogállaminak titulált eljárásokkal igyekeztek elszigetelni – mint illegitim nézetek alanyait – az embereket. Ezzel, a hatalomtól, távol szerették volna tartani őket a lényeges társadalmi kérdések eldöntésétől. A döntések kiszervezésének eredménye, hogy a hivatásos politika világszerte eltávolodott a társadalomtól, a rohamos bizalomvesztés következett a politikai intézményrendszerben. Ez jelentős destabilizációs tényezővé vált.

Az Európai Unióhoz való csatlakozás új igényeket is támasztott és új lehetőségeket nyitott meg mind a népképviselői alapú szuverenitás gyengülése, mind a döntések nemzeti hatáskörből történő kiszervezése tekintetében.

Létezik egy fontos, szándékosan lezáratlanul hagyott vitakérdés az európai unióban működő bíróságok tekintetében. Az unió jog általi föderalizálását nyíltan kitűző Európai Bíróságnak számos olyan döntése van, amellyel túllép a saját hatáskörén, amely sérti a tagállamok alkotmányos identitását. Mivel az Európai Bíróság jogköre elvben korlátozott, hiszen annak alapját a nemzeti szuverenitásból a tagországok által a közösbe kölcsönzött felhatalmazás adja, az ezt túllépő elvi döntései figyelembe vételére az Uniónak alá nem rendelt, nemzeti Alkotmánybíróságok és bíróságok nem kötelezettek. Mivel azonban formálisan a végső szó gyakran az Európai Bíróságnál van és annak döntései nem megfellebezhetők, azzal komoly hatalmi pozíciót vívott ki a többiek fölött. A nemzeti alkotmánybíróságok több esetben felvették a kesztyűt és több kevesebb nyíltsággal, illetve vehemenciával szembe helyezkedtek a Bíróság döntéseivel, de jelen pillanatban nincs fórum, amely egymással való nemzeti-európai vitában levonhatná a végső következtetést. Az egymással konkuráló hatáskörök között így valószínűleg az erők közti versengés fog végül dönteni, vagy a patthelyzet tartósan fennmarad. E tekintetben Európa visszatérőben van a középkorban jellemző, töredékes joghatóságok korába. Az sem mellékes, hogy mindez akkor történik, amikor jelentős mértékben kiéleződtek a társadalmi, ideológiai természetű globális és nemzeti viták, és az arról szóló disputa is, hogy ezekben törvényhozási, demokratikus, többségi testületek, vagy félrevezetően technokratikusnak, politikamentesnek

deklarált bíróságok dönthessenek-e. Vagyis a tét óriási, az a kérdés, hogy a folyton változó ideológiai hisztériák képesek lesznek-e felülírni a normalitás világát, az élet alapvető parancsait. Ezért akármennyire is joggal ódzkodunk a bíróságok újdonsült magukra vett szerepzavarától, bármennyire idegenkedünk a hatalmi ágak közti egyensúly korábban leírt felborításától és a nyilvánvaló jurisztokratikus törekvésektől, a nemzeti alkotmánybíróságoknak – a magyar Alkotmánybíróságnak – ki kell menniük a küzdőterre és be kell szállniuk a vitákba, gyakorolniuk kell a nemzeti alkotmányos felhatalmazásukat, amely semmivel sem gyengébb, mint a luxemburgi Bíróságé. Különös tekintettel igaz ez a szuverenitási küzdelmekre. Lehet, hogy az ítéletek józansági versenye lesz majd csak képes helyreállítani a korábbi egyensúlyt. A magyar és más alkotmánybíróságoknak, nemzeti bíróságoknak teljes erővel be kell szállniuk a józanság és a nemzeti szuverenitás oldalán, a sok száz éves európai keresztény és patrióta hagyományokra alapozva a honvédő- és a demokrácia-küzdelembé! Mielőtt késő lenne.

4. CIKK

A NEMZETI BÍRÓSÁGOK ELŐZETES ÁLLÁSFOGLALÁSI KÉRELMEZÉSÉNEK SZUVERENITÁSI PROBLÉMÁI

Az uniós igazságszolgáltatás súlyosan problematikus intézménye, hogy a nemzeti bíróságok az előttük vitatott nemzeti érdekű és szintű ügyekben az uniós jog egységes alkalmazásának igényére hivatkozva közvetlenül, „előzetesnek“ nevezett eljárásban a luxemburgi bírósághoz fordulhatnak. Ez nem véletlenül vált az Unió, jog segítségével végrehajtott federalizálása egyik legfontosabb harci eszközévé. Az Európai Bírósághoz fordulás még ha jóindulatú vagy bizonytalanságból ered is, még ha nem is vezeti a bíró részéről feltétlenül hazaáruló indulat, akkor is barátságtalan lépés a hazai jogrendszerrel szemben, mert a nemzeti joghatóságból és ezáltal a demokratikus ellenőrzésből is kiveszi azokat a kérdéseket, amelyeket rendesen egy adott állam keretein belül lehet, kell eldönteni. Ha ugyanis sikeres a kiszervezés, sem a demokratikus, sem a nemzeti kontroll nem lesz többé lehetséges. A végeredmény szempontjából közömbös, hogy az érintetteknek mi a motivációja: a nemzeti szuverenitásukról való szándékos lemondás, nyílt vagy burkolt ideológiai cél, doktrinális bizonytalanság, tanácstalanság vagy önbizalomhiány, vagy akár az európai jog egységesítése iránti őszinte lelkesedés etc. A végeredmény ugyanaz: a kérdés eldöntése kikerül a nemzeti körből és külső, ellenőrizhetetlen erők bizonytalanságai közé csúszik át. Ez sérti, kockázatnak teszi ki a nemzeti jogállamiság fő alapelvét, a jogbiztonságot is. Az ilyen döntések nem csupán a többi állami ágtól való hatalomelvontást hozzák magukkal, de a joghatóság tekintetében is kiviszi az adott ország területéről és hatásköréből az ügyeket, köztük ideológiai és társadalmi tekintetben érzékeny kérdéseket, olyanokat, amelyekről az egyes európai társadalmak nagyon eltérően vélekednek. Mindez egy olyan testület elé kerül, amelyet könnyen bizonyíthatóan irritál a nemzeti szuverenitás eszméje, ideológiailag nem semleges, vagy amelynek pártatlansága alappal megkérdőjelezhető. A párhuzamos, egymással versengő jogalapok közti szabad választás plusz lehetősége kihúzza mind a nemzeti döntéshozatal, mind pedig a tagállami jogalkotói és végrehajtói hatalmi ág alól a talajt.

A tagországok bírói testületei, az Alkotmánybíróságok nemzeti, állami intézmények, jelentős hatalmat gyakorolnak, számos társadalmi kérdés eldöntésében vesznek részt. Jogi, közjogi, állampolgári, nemzeti lojalitás is köti őket a társadalomhoz, az államhoz, amelynek alkotóelemei, amelyben működnek. Ha őket intézményként aligha érinti közvetlenül a parlamenti választási küzdelem, de döntéseik – szándékolt vagy nem szándékolt – ideológiai töltete és hatása révén ők is részesei a demokratikus politikai döntéshozatali folyamatnak. Ha egy olyan hatalmi ág, mint a bírói, amely a jog értelmezésére – és nem megváltoztatására! – van felhatalmazva, és amelynek döntése a vitában a végső szót jelenti, eddigi jogosultságai mellé megkapja az általa alkalmazandó több jog tekintetében is a választás lehetőségét, azzal ellenőrizetlenné és ellenőrizhetetlenné válik a rendszer. Mindez szembe megy az ítélkezés azon alapelvével is, hogy a döntéseket a polgárokhoz minél közelebb kell meghozni. A római jog azért válhatott a világ legbefolyásosabb jogrendszerévé, mert a jogviták rendezése gyakorlatias tudott maradni és nem távolodott el a mindennapi valóságtól. Az uniós ítélkezésnek az volna a helyes módja, ha az közvetlenül tagországok jogi gyakorlatából táplálkozna. Ha az uniós testület közvetlenül átveszi a tagországi bíróságoktól a nemzeti gyakorlat alakításának jogát, lehet, hogy a jog egységesebb lesz, de idővel irrelevánssá, ezáltal értelmetlenné és érvényesíthetlenné válhat mind uniós, mind tagállami szinten. A nemzeti bíróságok joga, hogy honi ügyekben előzetes eljárás keretében Luxemburghoz forduljanak a nemzeti szuverenitás már eddig is jelentős, lopakodó elvonását hozta, az európai föderalizációs törekvések kiemelkedő eszköze volt. Ezt a célt az érintettek nem titkolják. Azok a tagországok, amelyek az előzetes eljárás intézményét joghatóságuk védelmében korlátozni kívánták, vagy egyszerűen csak lebeszélétek bíráikat erről, rendre jogállamisági kritikákkal néztek szembe.

Mindezért a nemzeti szuverenitásnak és a nemzeti ítélkezés önállóságának garantálása érdekében ezt a döntést kiszervező lehetőséget törölni kell az uniós jogból, de az addigi átmeneti időben is csak kivételes esetekben szabad gyakorolni. Ez több mint jogtechnikai kérdés. Nemzeti ügy, államrezon, hazafisági és demokrácia-probléma.

ZÁRÁS

A dolgozatomat példákkal aládúcolt figyelemfelhívásnak szánom arra, hogy a nemzeti szuverenitás Unión belüli ügyében az eddigieknél jobban oda kell figyelni az uniós jog, az uniós igazságszolgáltatás terepére, különösen a bírósági dimenziókra. Világosan látni kell, hogy mi történik ebben az eddig szándékosan homályban tartott szférában. Az amerikai Legfelső Bíróság bírója, Louis Brandeis írta 1913-ban: „*A nyilvánosság joggal dicsérhető a társadalmi (...) bajok orvosságaként. Azt mondják, hogy a napfény a legjobb fertőtlenítőszer; az elektromos fény pedig a leghatékonyabb rendőr.*“

Ideje a Bíróságon is fölkapcsolni a villanyt!

Őrizni az őrzőket is kell!

(Az esszé egy-egy fejezete szerkesztett változatban megjelent a Mandiner 2024 november 4-i, illetve a Magyar Nemzet hasábjain.)

K. Lengyel Zsolt

Az egyenrangúság kihívása – Magyarország, Németország és az Európai Unió^{1*}

The Challenge of Equality – Hungary, Germany and the European Union*

Összefoglalás

Magyarországnak a rendszerváltás korai éveitől nehéz és egyre zordabbá váló nemzetközi környezetben kell megállnia a helyét. Európai elszigetelődésének tengelyét a német–magyar elhidegülés alkotta, amely az elmúlt három és fél évtized során elidegenedéssé mélyült. A tanulmány e folyamat fő csapásirányán jellemzi a németországi Magyarország-kép alakulását, kiemelve a liberális demokrácia nevében torzító tömegtájékoztató szerepét, valamint az Európai Unió csúcsszerveinek egyoldalú pártpolitikai-ideológiai hatását. Német–magyar viszonylatban bemutatja a „politikai moralizmus” német hagyományához köthető Magyarország-szidás fő módszertani összetevőit, a miniszterelnök demonizálásától a megbélyegzésig, álhírterjesztésig és politikai hangulatkeltésig, amely eszközök Orbán Viktor és kormányának megbuktatását célozzák, de ismételten a magyar társadalom hírnevét is rontják. Európpolitikai mezőnyben két demokráciafelfogás és két jövőkép konfliktusa ragadható meg: egyrészt az elitdemokrácia és a képviseleti-plebiszciter demokrácia, másrészt az Európai Egyesült Államok és a nemzeti/nemzetállami Európa víziója. A szerző végkicsengésként a félreértett és félremagyarázott magyar illiberalizmus önvizsgálata, valamint az egyenrangúság ősliberális értékének európai kibányászása mellett érvel.

PROF. DR. K. LENGYEL ZSOLT, Intézetigazgató egyetemi tanár, Regensburgi Egyetem Magyar Intézete, Müncheni Magyar Intézet Egyesület elnöke (lengyel@ungarisches-institut.de)

Journal of Economic Literature (JEL) kódok: I28, K1, K3, Z1

Kulcsszavak: német–magyar kapcsolatok, liberális demokrácia, magyar illiberalizmus, média, politikai propaganda, Európai Unió, Orbán Viktor, elitdemokrácia, képviseleti demokrácia, Európai Egyesült Államok, nemzetek/nemzetállamok Európája, egyenrangúság

Summary

Hungary has had to cope with a difficult and increasingly harsh international environment since the early years of regime change. The axis of its European isolation has been German-Hungarian alienation, which has deepened over the past three and a half decades. The paper characterises the development of the image of Hungary in Germany along the main trajectories of this process, highlighting the role of the mass media distorting in the name of liberal democracy and the unilateral party-political-ideological influence of the European Union's top bodies. In a German-Hungarian context, it presents the main methodological components of the scolding of Hungary, which is linked to the German tradition of „political moralism”, ranging from demonising the prime minister to stigmatisation, fake news and political incitement. All of these are aimed at bringing down Viktor Orbán and his government, but also repeatedly damaging the reputation of Hungarian society. In the European political arena, the conflict between two conceptions of democracy and two visions of the future can be grasped: on the one hand, elite democracy and representative-plebiscitary democracy, and on the other hand, the vision of the United States of Europe and Europe of Nations. The author concludes by arguing for a self-examination of misunderstood and misinterpreted Hungarian illiberalism and for a European excavation of the primordial liberal value of coequality.

Journal of Economic Literature (JEL) codes: I28, K1, K3, Z1

Keywords: German-Hungarian relations, liberal democracy, Hungarian illiberalism, media, political propaganda, European Union, Viktor Orbán, elite democracy, representative-plebiscitary democracy, United States of Europe, Europe of Nations, coequality

BEVEZETÉS

A politika egyik önjellemzése szerint a társkeresés művészete. Legalább ennyire közhely, hogy a politikusnak világos célokhoz, némelykor egész célrendszerhez kell társat keresnie. Ez a társkeresés mindig önvizsgálat is: ragaszkodjunk-e céljainkhoz, és ha nem, létezik-e olyan ár, amelyért érdemes módosítanunk, netán feladnunk mindazt, amiért eddig síkra szálltunk? Az 1989. évi magyar határnyitások és Magyarország Európai Unióhoz való 2004. évi csatlakozásának kettős, 35., illetve 20. évfordulóján – az elmúlt három és fél évtizedre visszatekintve –, hatványozott mértékben indokolt választ keresni ezekre a kérdésekre.

Az új magyar nacionalizmus kísértete és a liberális demokrácia hatalomvágya

Magyarországnak a rendszerváltás korai éveitől nehéz és egyre zordabbá váló nemzetközi környezetben kell megállnia a helyét. Európai elszigetelődésének fő tengelyét a német–magyar elhidegülés alkotta, amely az évek során elidegenedéssé mélyült. Antall József kiváló személyes viszonya Helmut Kohl német kancellárhoz nem óvta meg kormányát és a magyar társadalmat attól, hogy az újraegyesült Németországban 1990-től megjelenjen és elterjedjen a magyar nacionalizmus vádja. A kereszténydemokrata Kohlt kormányzása idején a német balliberális véleményformálók éppúgy támadták, mint Antallt az első szabad parlamenti választáson a Magyar Demokrata Fórummal szemben alulmaradt magyar ellenzék szóvivői és támogatói. A két kormányfő konzervativizmusát ugyanis a nemzeti szempont tisztelete és képviselete éllette (K. Lengyel, 2023).

A német–magyar elhidegülés kezdetén a németországi sajtó és közélet egyoldalúan avatkozott be a magyarországi politikai kultúrharcba: a nemzetet elvető liberalizmus oldalára állt. E pártfogás Antall József azon 1990-es és 1992-ben megismételt kijelentésével igazolta önmagát, hogy „tízmillió magyar állampolgár kormányfője, de lélekben és érzésekben tizenötmillió magyar miniszterelnöke kívánok lenni” (Antall, 1992: 45).² Már akkoriban fölsejlett a negyedik közhatalom, a média egyik sajátossága: a tények tudatos vagy nyelvi-tárgyi hozzá nem értésből elkövetett ferdtése vagy hamisítása. A rendszerváltás első éveiben a németországi hangadó sajtó rendszerint a „tizenöt millió magyar miniszterelnöke vagyok” alakban, a „lélekben” szót elhagyva idézte a magyar miniszterelnököt, és a tájékozatlan olvasók kedvéért hozzáfűzte, hogy Magyarországnak csak tízmillió lakosa van (Faschismus, 1994; Hirsch, 1994). E filológiai turpissággal alakult ki külföldön, német közvetítéssel, az új magyar nacionalizmus képe, amelyhez a későbbiekben hozzá tapadt az antiszemitizmus, a roma- és a muszlimellenesség, majd a homofóbia bélyege is (K. Lengyel, 2017).

A nemzet német bírálata akkoriban összefonódott egy határok fölötti ideológiai átrendeződéssel. 1990 körül a kommunista eszmét széles egyetértés és bizakodás közepette felváltotta a liberalizmus, amely a következő években – önmagát mintegy a többi demokratikus pártideológia fölé emelve – nemzetközi kihatású hatalomvágyra gerjedt. A *liberális demokrácia* a maga németországi szerepképében a haladó európaiság, a nemzetbíráló világkép zászlóvivője (Becker, 2020; Manow, 2024). Napjainkban a *minél több Európa* német többségi értelmezésben *minél kevesebb nemzetet* jelent, eltérően a magyar kormány felfogásától, amely a nemzetet Európában éppenséggel fölértékeli (Orbán B., 2020). Budapest 2010-től a nemzeti és nemzetállami érdek képviseletével vált a német gyökérszektől kinőtt, a liberális demokrácia felsőbbrendűség-tudatától hajtott európai közszellem ellenlábasa.

Az előítélettől az ítéletig

A külföldi liberáldemokratizmus Magyarország irányában különös érzékenysége fejeződött ki a 2010. április 11–25-i magyarországi parlamenti választás eredményhirdetése előtt. A német nyelvű sajtótermékek már akkor a megújuló „kultúrharc előszelét” észlelték, a Magyarországon feltámadó „neofasizmus” szellemét ecsetelték (Konrád, 2010), ott, ahol „a zsidóknak is-

mét félniük kell” (Lendvai, 2009). Az ilyen vészjelzések azután kezdtek összesűrűsödni az idegenellenes tekintélyuralom, majd a diktatúra vádjában, hogy Magyarországon a kormányzó balliberális oldal hátrányára megváltoztak a belpolitikai erőviszonyok. Így hamarosan beteljesülni látszott a 2009-ben felröppentett jóslat „Orbánistán” (Dotzauer, 2012) beköszöntéről.

A liberális demokrácia német – és európai szintéren – népes tábora 2010-től emelt fokon utasítja el a magyar kormányzat tevékenységét, és ellenzi „a Nyugat és mindenekelőtt Németország messzemenő liberalitása” alapján a magyar „társadalomkép”-et (Kornelius, 2020). Visszatérő olvasat német lapszerkesztők és újságírók körében, hogy a német–magyar és az európai uniós–magyar kapcsolatok megromlásáért kizárólag Orbán Viktort és kormányát terheli a felelősség. Viszont az érdes hangnem feltárt fejlődéstörténetéből (K. Lengyel, 2017) az derül ki, hogy nem a magyar miniszterelnök nyitotta meg a veszekedés sorozatát. Ő lépcsőzetesen nőtt bele abba a vitakészségbe, amelyet német tudósítók, elemzők és politikusok Berlinben, Brüsszelben és Strasbourgban vele szemben már második kormányának beiktatásakor tanúsítottak. Orbán a 2015-ös menekült- és migránsválságban nem a német vagy francia megoldás helyességét firtatta, hanem pusztán azt az igényt fogalmazta meg, hogy Magyarország járhassa a maga útját, amely nem a „multikulturális társadalomba” vezet (Löwenstein, 2015). Azonban kilenc évvel később, az Európai Parlament 2024. október 9-i emlékezetes strasbourgi plenáris ülésén az egész pályán küzdött, mondván, hogy Európát valójában „az európai baloldaltól kell megvédeni” (Nótin, 2024). Ezért – jelentette ki 2024. március 15-i budapesti beszédében –, „el kell foglalni Brüsszelt” (Kiss, 2024). A strasbourgi „pártpolitikai összecsapás” végén, a hallottak s látottak miatti megrökönyödését alig palástolva, ezekkel a szavakkal búcsúzott a filmfelvételen látható üléstől: „Ezt mélyen sajnálom, de nem fogok adós maradni Önöknek, egyikőjüknek sem! Ha megtámadnak bennünket, meg fogom védeni a hazámat.”³

A budapesti kormánnyal szemben táplált külföldi ellenszenv elejétől fogva él az elfogult személyeskedés eszközével, sűrűn elhanyagolva vagy mellőzve a tárgyszerű ellenérvelést. Az ítélet főként az „orbánokrácia” (Kroekel, 2011), az „orbánizmus” (Seiser, 2024) politikai rendszerét állítja pellengérré. Németországban a publicisztikai ledorongolásokat a 2010-es évek elejétől két általános tulajdonság jellemzi: minden rossz megszemélyesítése egyetlen férfiú, Orbán Viktor személyében, illetve ama rossz kifejeződéseinek hálószerű egybefonása. A leminősítő értékek az antiszemitizmustól a romaellenességen, nacionalizmuson és muszlimellenességen át a homofóbiáig olyan gyakoriak és sűrűek, hogy az összkép még akkor is kedvezőtlen marad, ha egyik-másik vádra éppen nem akad hiteles bizonyíték. Eközben a közönség alig vagy egyáltalán nem értesül Magyarország valódi problémáiról: például egészség- és tanügyéről, a társadalmát nyomasztó lakáskérdésről, kormányzatának ellenzékéről, a belpolitikai életét behálózó csatározások mozgató rúgóiról. A Magyarországról való gondolkodást német nyelvetületen alakító írott és elektronikus média szellemi válsága nyilvánul meg példászerűen azon cikkekben, amelyeknek szerzői a magyar belpolitikában elégségesnek tartják Orbán Viktor gyűlöletét a politikai alternatíva programalkotásához. A körületekintően elemző zsurnalizmus hanyatlását jelzi egyúttal, hogy a személyes indulat és sértettség vonzereje a magyarországi lakosság körében nem kelt gyanút és nem veti fel a jelenség megfajlásának a szükségességét (Baumann, 2024; Lendvai, 2024).

A párbeszéd- és a vitaképtelenség kultúrája

A mai magyar kormány ellen külföldön, illetve külföldről is folytatott harc téje nem a magyar demokrácia szerkezeti fejlesztése vitákkal és párbeszédekkel, hanem kormányfőjének megbuktatása a magyar választók akarata ellenében is. Orbán Viktor második megválasztása óta ebben a nemzetközi ellenszélben kormányoz (K. Lengyel, 2017: 194–211). A német média ilyen célzatú kampánya újabban a gazdaságpolitikai publicisztikát is magával sodorja (Goffart, 2024; Seiser, 2024). A megbuktatási kísérletsorozat kezdetén a 2010. évi magyar médiatörvény heves külföldi visszhangot váltott ki már akkor, amikor szövege még csak magyarul volt hozzáférhető, de híre belföldről szélesebben bejárta a külföldi szerkesztőségek és pártelnökségek irodáit. A magyar ellenzék és kulturális közege – a korai 1990-es évekhez hasonlóan – ekkor és a következőkben is mélyrehatóan befolyásolta a németországi Magyarország-képet. Ebbe következőképpen bekerültek a magyar politikai kultúrharcot baloldalon jellemző vonások. 2011-ben, 2012-ben és 2015-ben a *Süddeutsche Zeitung* müncheni napilapban több nyelven – és online – megjelent karikatúrák Magyarországot Európa kapuit döngető neandervölgyi ősembernek állították be, olyan államnak, amelynek kormányfőjét arra kell kényszeríteni, hogy leckét vegyen demokráciából, illetve olyan közösségnek, amely nemzeti büszkeségétől holtrészegen elszigeteli önmagát.⁴

A magyarországi demokráciát 2010 óta Németországból érő rendszer- és kultúrkritika általános alaptulajdonsága az elutasítás érzelmesebbé tétele. Ez a „politikai moralizmus” (Lübbe, 2019) közel öt évtizedes német hagyományvonalán történik úgy, hogy a bírálók a tárgyyszerű érvelés, illetve ellenérvelés helyett kétségbe vonják a kritizált fél erkölcsi feddhetetlenségét, miközben felháborodnak azon, hogy a politikai ellenfél merészkedik másképp gondolkodni és cselekedni (vö. Lübbe, 2019, 120). Az ilyen tudósítások és beszámolók nyelvhasználati jellegzetessége megfigyelhető a német belpolitikai küzdelmekben is, mégpedig liberáldemokrata oldalon, ahol a XX. század mindkét diktatúrájának nyelvezetéből merítenek fogalmakat, szókapcsolatokat, minősítési képleteket a politikai ellenfelek becsületsértő megkülönböztetésére. A kommunista idők megbélyegzési gyakorlata látszik visszatérni, amikor az önmagukat nemzetinek vallókat fasisztának, nácinak vagy rasszistának nevezik. Magyar vonatkozásban az is előfordul, hogy az egykori német rasszista világnézetből kölcsönzött kifejezések közül a *völkisch* szót a „náci időkre” (Hausner, 2019) emlékeztető magyar kormányzat családpolitikájában rejlő „szaporodási paktum”-ra (Münnch, 2019) használják, a „Fidesz mindenek felett” (Jandl, 2011) szalagcímhez illően. Az ilyen és hasonló nyelvi fondorlatok általános célzata a politikai ellenfél erkölcsi lejáratása, amely a közélet és a jobbközélet – nem csak magyar vonatkozásban – leértékeli a szabadságot megnyirbáló „szélsőjobb”, „ultrakonzervatív” – a „valódi demokráciák” ellenfelévé (Frey, 2024; Kelnberger, 2024; Schlitz, 2024).

Ebben az átminősítésben évek óta kulcsszerep jut a *populizmus* szónak. Az újabb német közírásban egyrészt az AfD (Alternative für Deutschland) párt belpolitikai megerősödésével, másrészt a *Patrioták Európáért* új európai pártszövetség 2024. júniusi színrelépésével többnyire azonos jelentésűvé vált a *populista* és a *szélsőjobb* fogalom. Hasonló összefonódás folytán hordozzák az újabb magyar nyelv kormányzati és kormányközeli használatában a *liberáldemokrata kormányzás* és az *Európai Unió birodalmi gondolat* kifejezések ugyanazt a negatív jelentést. De ez

a magyar birodalomellenesség alapvetően védekező jellegű, és Trianon örökségéből merítve sem fajul revizionista nacionalizmussá (vö. Romsics G., 2024: 123). Azonban a német politikai publicisztika a *populizmus* vagy *jobboldali populizmus* kulcsfogalommal támad és kirekeszteni akar: vele a „jobboldali radikális Fidesz” (Goffart, 2024) esetében nem a demokratikus hatalomgyakorlás ideológiáját jelöli, hanem ellenkezőleg, a demokratikus elvek gyakorlati aláásásának a szándékát sejteti vagy állítja. Hiszen, szól a Németországban közkézen forgó értelmezésnek még az árnyaltabb változata is, a populizmus mindenestre a „szélsőjobbnak dolgozik” (Estis, 2024) – a hazafiság álcájában pedig egyenesen az „EU tönkretételére” törekszik.⁵ Ezért – igazolja önmagát a televízióban és rádióban is (Kreysler – Ecker, 2024) terjedő felfogás –, *populistákkal* nem szabad sem vitatkozni, sem egyezkedni.

E hangerő mögött ismételten a tárgyi érvek hiánya vagy hiányossága tátong. Az egyezkedéses vita jellemzően azért nem jön létre, mert a liberális demokraták felsőbbrendűség-tudatukban egyetlen véleményt hajlandóak demokratikusnak elfogadni, süllyednek így maguk liberalizmusellenességbe. Maradjon egyelőre nyitott kérdés, hogy ez a párbeszéd- és vitakép-telenség kultúrája, amely Magyarországgal szemben az Európai Unió mai csúcsszervezeteiben is észlelhető,⁶ onnan gyűrzött-e be az érintett német tömegtájékoztatásba, avagy fordított irányú hatásról lehet-e szó.

A magyar illiberalizmus réme

A nemzetközi bírálatözönt felduzzasztotta Orbán Viktor 2014. július 26-án Tusnádfürdőn tartott beszéde, amelynek külföldi értékelése Antall József idézett 1990-es és 1992-es kijelentéséhez fogható módon befolyásolja a magyar kormány – és legalább közvetve – a magyar társadalom megítélését. Ebben hangzott el az a gyakorta pontatlanul idézett, és éppen ezért hírhedté vált mondat, miszerint „az új állam, amit Magyarországon építünk, illiberális állam, nem liberális állam. Nem tagadja a liberalizmus alapvető értékeit, mint a szabadság, és hozhatnék még néhányat, de nem teszi ezt az ideológiát az államszerveződés központi elemévé, hanem egy attól eltérő sajátos, nemzeti megközelítést tartalmaz”.⁷ Ez a Székelyföldön meghirdetett magyar „illiberalizmus” nyelvileg, így tartalmilag is eltorzítva vonult be a német politikai közvéleménybe: „antiliberalis világkép” (Löwenstein, 2020) lett a liberalizmusmentes gondolkörből. E torzításban oroszlánrészt vállaltak a politikai elemzők határon innen s túl, akik siettek a magyar miniszterelnök szájába adni az „illiberális demokrácia” összetett kifejezést – a magyarok, illetve a magyar származásúak annak ellenére, hogy ismerhették a valójában „illiberális állam”-ként felvázolt képződmény magyar elnevezését és valódi jelentését (pl. Koenen, 2015). A fogalom úgyszólván kiejtésének pillanatától bevonult a pártpolitikai és világnézeti csatározások harci eszköztárába. Orbán Viktor bírálóinak kapóra jött, hogy a tömegkommunikációs viszonyok közepette alig vagy egyáltalán nem észrevehető részleges átírásával a jó *liberális demokrácia* rossz ellenpólusának elnevezésévé válhatott.

A zsurnalizmus egyik arany szabályának a megsértése Antallnál és Orbánnál két politikai előítélet utólagos igazolását szolgálta: Antallnál a magyar revizionizmusét, Orbánnál a magyar diktatúráét. A régi és az új megbélyegzés egymással kölcsönhatásban érzékelteti a mai Németország és Európai Unió politikájában és társadalmában megfigyelhető Magyaror-

szág-kép horderejét: az elutasítás a nacionalista-antiszemita idegenellenességet és az emberjogi szabadságellenességet egyazon eltévelyedés tartozékainak látta.

Fő- és melléksodor az Európai Unió pártpolitizálásában

A törésvonal a magyar–német viszonylatban és az Európai Unió jelentékeny kapcsolatrendszereiben nem a demokrácia és az antidemokrácia, hanem egyfelől az egyneműségekre törekvő vagy hajló, másfelől a sokféleségével is egységes Európa kívánt jelene és jövőképe között húzódik. Ezen ellentét természetének megértését megkönnyítené, ha megszabadulnánk a politológiai esszé- és szakirodalomban a föderalisták és a szuverenisták közé helytelenül gondolt ellentét körül megfigyelhető fogalomzavartól (vö. Pokol, 2020).⁸ A *föderalisták* ugyanis valójában centralisták, minthogy jogkiterjesztéssel a nemzetállami fennhatóság fölé iparkodnak kerekedni. A *szuverenisták* pedig tulajdonképpen föderalisták, hiszen a nemzetállami illetékeségek megőrzésével az európai hatalommegosztásért szállnak síkra.

Más szavakkal: a Magyarország kitüntetett szerepével folytatott publicisztikai-politikai vita mélyén egyfelől a népszavazás elemével kiegészült, nemzetállami képvisleti demokrácia, másfelől az Európai Unió jelenlegi vezérkarában megkövetelt európai közösségi jog feszül egymásnak. Németországban időnként kiújuló belpolitikai viták felvetik, de aztán el is vetik a szövetségi szintű plebiszcit lehetőségét, amelyet a jogrend csak a tartományokban biztosít. Ez a globalista elitdemokrácia rendszerint szűkíti, pontosabban: a választásokra korlátozza a nép beleszólási jogát. Ez a szellemiség nyilvánult meg újabban a berlini Bundestag szociáldemokrata elnökszavának és a Zöldek színeiben német külügyminiszter-asszonynak azon nyilvános és egybehangzó kijelentésében, hogy az orosz–ukrán háborúban a NATO szerepe és az Oroszország elleni szankciók annak ellenére fenntartandók, hogy a német társadalomban, sőt, a kormányzó koalíció szavazói sorában sokan más véleményen vannak (Baerbock, 2022; Walczak, 2023).⁹ Ez a fajta demokrácia európai szinten csak a Strasbourgan, Brüsszelben vagy Luxembourgan ülésező parlament összetételéről szavaztatja a polgárokat, miközben a legfőbb politikai csúcshatóság, az Európai Bizottság esetében lemond egy ilyen legitimitási kérdésről, tagjainak kinevezését alkuszó egyeztetésekre bízva.

A nemzetállamiság és az európai egység malomkövei közé szorult Európai Unió saját központi vezetési igényét éppen ezért annál szónokiasabban vezeti le az *európai értékközösség* állítólagos meglétéből (K. Lengyel, 2017:199). Ez a képlet önmagáról azt sugallja, hogy földrészünk politikai határain belül általános érvényességre tarthat igényt. Ezzel az európai egységesülés 1943 körül indítható történetében mindegyre az 1980-as években hangsúlyossá vált *szubszidiaritás* kereszténydemokrata ihletű társadalomszervezési alapelve fölé kerekedik, jóllehet az Európai Unióról szóló 1992-es maastrichti szerződés magába foglalja a központi intézményszint és a nemzeti tagállamok közötti munkamegosztás nevezett alapelvét (Driessen, 2024; Schorkopf, 2024). Napjainkban az Unió áramvonalas politikája ennek a kétértelműségnek a felszámolására vagy fellazítására törekszik. Ezért alakította ki az eredetileg pozitív jelentésű *szuverenitás* fogalomból a tagállami önrendelkezés kívánalmát megkérdőjelező *szuverenisták* elnevezést, amelybe belefoglalja az európaellenesség vádját is. Vele a nemzeti elkötelezettséget nacionalizmussá silányítja akkor is, amikor az nem támad és nem is rombol, hanem

védekezik, és kedvező esetben építkezik. Megkísérli hitelteleníteni a nemzetállami irányzatot, amely ragaszkodik saját illetékességeihez, amennyiben azokat – a szubszidiaritás elvének jegyében – maga függetlenül és önállóan képes ellátni.

Az árok az egyrészt idegenellenesként megpecsételt jobboldali, másrészt a magát a befogadó európaiság egyetlen letéteményesének tekintő balliberális demokrácia között halad. Ennek az ellentétpárnak két politikai eszménykép felel meg: a nemzetek Európája és az Európai Egyesült Államok. Az utóbbi hívei az Európai Unió vezető intézményeiben fokozatosan háttérbe szorították a nemzeti, illetve nemzetállami érdekképviselet igényét, és az Uniót a „szerződés óre” eredeti szerepkörből átvették az ideológiai töltetű pártpolitikai küzdelmek talajára (vö. Liedtke, 2020). Ezzel hallgatólagosan aláássák az Unió 2000 óta hivatalosan használt *Egység a sokféleségben (In varietate concordia)*¹⁰ jelmondatát. Az európai értékek fennkölt hangsúlyoztatása arra hivatott, hogy elfedje az Unió pártérdekek szerint véghezvitt átpolitizálását.

A központosító és a szövetkező Európa gondolatának politikai párbaja játszódott le akkor, amikor az Európai Bizottság elnökösszonya a 2021-es magyar gyermekvédelmi törvényt „szégyen”-nek (Gutschker – Löwenstein, 2021) nevezte, azt állítva, hogy a homo- és a transzszexualitás valamennyi uniós tagállamban azonos jogi bánásmódot érdemlő európai érték, amelyet azonban Magyarországon lábbal tipornak. A magyar Országgyűlés viszont e témakörben olyan törvényt fogadott el, amelyet az európai közösségi jog, illetve politikai közakarat fölé helyezett, elutasítva e tekintetben is az Európai Unió Bíróságának legfelső joghatóságát. Az ingerült külföldi válaszokat és egyéb visszacsatolásokat azóta legalább annyira fűti a Budapest önrendelkező törvényhozása fölötti felháborodás, mint a melegek, a leszbikusok és a transzneműek jogainak a feltétele. A menekült- és migránsválság mellett az orosz-ukrán háború is ütközteti az összeurópai és a nemzetállami rendezési módot. Szemléletes példa erre az Európai Tanács elnökének nyilatkozata, amely szerint a 2024. második félévi magyar európai tanácselnökség nem arra való, hogy a budapesti kormány „hat hónapon át a világról szóló nemzeti nézeteket terjesszen” (Gutschker, 2024b).

Azzal, hogy a magyar kormány az ország – nemzetközi összehasonlításban – csekély politikai és gazdasági súlyát meghazudtolóan, időnként vakmerőséget súroló elhatározottsággal képviseli nemzetállami érdekeit, ingerli azokat, akik nagy és erős államok nevében lépnek fel, ám időnként ellenzékbe kényszerülnek, és ingatag határozottsággal meg a kockázatok kerülésével megkérdőjelezzik saját jelentékenységüket. Az Európai Bizottság soraiiban ráadásul nem rendelkeznek demokratikus felhatalmazással.

Magyarország-szidás mint propagandaművelet

A különcködéssel vádolt mai magyar kormány külföldi bírálatainak egyik eszköze az olvasók, nézők s hallgatók megtévesztése teljesen vagy részben hamis hírek terjesztése révén. Ezzel a politika és a sajtó hol külön-külön, hol egymást ösztökélve, máskor pusztá kényelemből felel meg az évek során kialakult Magyarország-szidás szokásának. Az idevágó szócsaták egyik furfangos arany szabálya, hogy cáfold azt, ami nincs, hiszen nem állították.

Az Európai Unió nem bízta meg, tehát nem az ő nevében tárgyalta, bizonygatták 2024 nyarán az Orbán Viktor kijevi, moszkvai és pekingi látogatására felhördült uniós tényezők

szakértői holdudvarukkal együtt (Löwenstein, 2024). Azt, hogy a magyar miniszterelnök sem nyilatkozott másképp, a német nyelvű sajtóban csak kevesen voltak hajlandók észrevenni s bátrak leírni (pl. Steinvorth, 2024). Annál több hírműsor és vezércikk vezette félre a német közéletet eddig úgy is, hogy olyasmit közölt vagy sugallt a mai orosz–ukrán válság eredetével kapcsolatos hivatalos magyar álláspontról, amit ez nem foglal magába, hiszen a budapesti kormány az ellenkezőjét vallja: azt, hogy az orosz–ukrán háborút az orosz vezetés robbantotta ki (Kuli, 2024; Mázsár, 2022). Mégis, a német közszolgálati televízió és az ország napilapjai Budapestet Moszkva barátjának, sőt, titkos szövetségésének hírébe hozták, és – durvább megfogalmazásban – a NATO „biztonsági kockázatának” minősítették (Hahne, 2024; Freitag, 2024). Ehhez elhomályosították vagy egyenesen elhallgatták (pl. Goffart, 2024; Gutschker, 2024b; Kamp – Baumann, 2024; Tagesschau, 2024a; Tagesschau, 2024b) az orbáni „béke-misszió”¹¹ első, kijevei állomását. Ugyanakkor felnagyították a moszkvai és a pekingi találkozót; az Orbán által javasolt fegyverszünetet, a látogatássorozat fő célját tényszerűen kiemelő tudósító is leértékelte a diplomáciai kezdeményezést a Fidesz-KDNP-kormány belpolitikai problémáiról való elterelés műveletévé (Löwenstein, 2024a; Löwenstein, 2024b). Vannak Budapesten is, akik hitelesnek gondolják azt a híresztelést, amely szerint Orbán Viktor látogatásaival behódolt Moszkvának és Pekingnek. Ezzel értelemszerűen követik a zöldpárti német alkancellár és gazdasági meg éghajlatvédelmi miniszter értékelését, aki két héttel azelőtt egy gazdasági küldöttség kíséretében szintén tárgyalt Kínában, és egy tévéinterjúbán a maga távol-keleti látogatását helyesnek vélte, ellentétben az Orbánéval, aki politikájával „igen gyakran nem az Európai Unió alap gondolatát képviseli, tehát nem a liberalitást befelé és az európai öntudatot kifelé, hanem néha túl szoros kapcsolatot keres a véleményem szerint rossz politikai vezetőkkel” (Habeck, 2024). Akik – lepődünk meg – átvedlenek jó politikusokká, mihely az európai uniós fősodor szószólóival találkoznak?

A nemzetközi közélet befolyásolásának, egyszersmind a központosító fő- és a föderalista mellékáramlat megmérettetésének újabb dokumentuma az Európai Parlament berkeiben 2024. július 15-én kelt levél. Ebben hatvanhárom képviselő tagja arra kéri az Európai Bizottság, az Európai Tanács és az Európai Parlament elnökeit, hogy függesszék fel Magyarország szavazati jogát az Európai Tanácsban, mégpedig azzal az indoklással, hogy Orbán Viktor oroszországi és kínai látogatása során „minden áron”, nem pedig „Ukrajna feltételei” szerint javasolt fegyverszünetet. Az aláírók is elhallgatták a kijevei látogatás tényét, és „közös uniós álláspontok”-at emlegettek, amelyeket a magyar kormányfő megsértett volna.¹² Ebben a német médiában meghonosodott olvasatban a *központ* akarata az *egész* akarataként: általános érvényűként jelenik meg.

A kiegyensúlyozott tárgyalagosságra törekvő kivételek egyike, a Focus Online vezető tudósítója 2024 júliusában ebben a tárgyi vonzatban rátappintott két fő szempontra, a magyar kormányfő „béke-misszió”-járól megjegyezve, hogy Orbán Viktor egy olyan országot képvisel, amely ugyan kicsi, de egyben nyugat-európai, és ezt ötödik hivatali időszakában teszi, olyan politikusként, akit Oroszországban is meghallgatnak. Ez a képesség már csak azért is nemzetközi figyelemre méltó, mivel a magyar miniszterelnök már az orosz–ukrán háború kirobbanásakor bejelentette közvetítési szándékát, és most igenis a helyes sorrendben kereste fel a nagy keleti térség három fővárosát (Reitz, 2024). Az a kevés hasonlóképpen hozzászóló

német publicista helyesen érez rá a mai magyarországi politikai rendszer egyik sajátosságára: arra, hogy működtetői minden ideológiai jelképszerűség ellenére igyekeznek gyakorlatiasan alkalmazkodni a valóság követelményeihez. A budapesti kormány nemzetközi vitáit éppen az a körülmény is gerjeszti, hogy az uniós többség a realpolitikát viszont az ideológiai közelítés alá rendeli.

Ebbe az eljárásba beférkőznek történelmi párhuzamok is. Ez történt, amikor az Európai Bizottság elnökszónya Orbán Viktor „békemisszió”-ját Neville Chamberlain angol miniszterelnök Csehszlovákia felosztását eredményező 1938-as megbékítési (*appeasement*) külpolitikájával hozta összefüggésbe (von der Leyen, 2024).¹³ Tartalmilag összecseng az utalás Ukrajna feldarabolásának állítólagos tervére, amely nagymagyar revizionista igényt elégítene ki. A Frankfurter Allgemeine Zeitung szerzőpárosa 2024 tavaszán felrótta az orosz vezetésnek, hogy hamis tények terjesztésével saját hódító politikáját igyekszik igazolni a nemzetközi közvélemény előtt. Ezzel szemben ugyan „történelmi korrektségre” intett, de maga kétszeresen félretájékoztatót: Budapest oroszbarát cinkosságát feltételezte, amelyen – hiányos történeti ismeretek birtokában – azért méltatlankodott, mivel az Ungvár körüli területek csak Csehszlovákia 1938-as felosztása nyomán kerültek volna Magyarországhoz (Schmidt – Vesper, 2024).

A publicisztika és a tudományosság köntösébe öltöző politikai esszé a mai német nyelvterületen karöltve szokta a magyar kormányt az orosz politika kiszolgálójának beállítani (Lendvai, 2024b). „Orbán Brüsszelben immár úgy viselkedik, mint egy orosz ügynök”, vélte 2024 májusában az egyik legjelentősebb német napilap hírmagyarozója (Busse, 2024a). Az „elhajló” magyar miniszterelnök, írta ugyanó néhány héttel később, belülről bomlasztja az Európai Unió Oroszország- és Ukrajna-politikájának az egységét (Busse, 2024b). Orbán Viktor az orosz–ukrán háború kirobbanásáért nem Moszkvát, hanem Brüsszelt teszi felelőssé, állította a Regensburgban osztrák–német történészként „Magyarország-szakértő”.¹⁴ Hasonló csúcsra járatta szakvéleményét a térséggel évtizedek óta foglalkozó amerikai–lengyel publicista, aki nemzetközi hírnevének és a 2024 októberében elnyert Német Könyvkereskedelem frankfurti *Békédíjának* [!] (Friedenspreis des Deutschen Buchhandels) tekintélyével buzdít a német médiában az orosz–ukrán fegyveres összetűzés folytatására, háborús célként az oroszországi rendszerváltást, vagyis Oroszország legyőzését jelölve meg (Applebaum, 2024a). Ez nem kivételes eset. Az ukrán területek visszafoglalásáért, tehát lényegében ugyanazon végeredményért cikkezik a müncheni Kelet-Európa-tanulmányok egyetemi katedrája mögül kül- és katonapolitikai tanácsadóvá előlépő történész is. Az ukrán–orosz térség kutatója szakmai megalapozottságát egyoldalúan értékesíti, amikor a német „jelzőlámpa”-kormányt a tárgyalásos opciót is mérlegelő óvatosság feladásának és az ukrán hadviselő fél Berlinből való fegyveres támogatásának szükségességére figyelmezteti (Schulze Wessel, 2023; Schulze Wessel, 2024a; Schulze Wessel, 2024b).

A németországi *ukránpártiság* és Orbán-ellenesség kölcsönösen éltetik egymást. A könyves szakma idei frankfurti díjazottja – autokrata politikusok leleplezésére szakosodván (Applebaum, 2024b) – a következő szavakkal jellemezte Magyarország miniszterelnökét a német média áradozó méltatásai (Bahners, 2024; Encke, 2024; Platthaus, 2024) közepette: „Orbán nem tekinti magát az európai közösség részének. Nem tekinti magát az Európai Unió vagy a NATO teljes jogú, működőképes tagjának. Nyíltan Oroszország oldalán áll. Egy olyan orszá-

gén, amely nemcsak megszállni és elpusztítani akarja Ukrajnát, hanem politikai propaganda-kampányokkal nyíltan is szabotálja egész Európát.” És mivel e szakértői csoport előszeregettel alkalmazza az egészpályás hitelrombolás módszerét, a szerző a magyar kormány belpolitikájáról a következő mondatba sűrített lesújtó véleményét osztotta meg a második közszolgálati adó ilyen értékelésekhez hozzászólt német közönségével: „Orbán többször is megváltoztatta az alkotmányt, hogy növelje győzelmi esélyeit.” (Applebaum, 2024c).

Magyar önvizsgálat a nemzet és a liberalizmus párharcában

Az a nézet, hogy a liberális és a nemzeti érdekek ellentmondanak egymásnak, a két világméretű mindkét oldalon úgy versenyezteti egymással, hogy csak az egyiket hajlandó győztesnek elismerni. Ez egy intellektuálisan áldatlan állapot, amelynek meghaladása politikai teendő is. Ha megszabadulunk az egyik vagy a másik kizárólagossági igény kísértésétől, akkor hozzáfoghatunk a nemzet és a liberalizmus kölcsönös kibékítéséhez, ahhoz, hogy legalább nyílt és őszinte beszélőviszony létesüljön közöttük.

Ennek egyik feltétele a magyar önvizsgálat. Derüljön már ki végre: a magyar „illiberalizmus”-ról félreértésből vagy félremagyarázásból állítják azt, hogy a szabadságjogokat demokráciaellenesen korlátozza vagy akár diktatórikusan fel is számolja. Csattanósan helyes toldás ebben az összefüggésben, hogy a magyar „illiberalizmus” éppenséggel őliberális módon ragaszkodik a szabad akarat jogosultságához az európai uniós tagországok vitáiban. Csakis ez az önkéntesség nemesíti a liberalizmust a szabadság, a szuverenitás és az egyenrangúság eszméjévé, azon erővé, amelyre a pluralista, nem pusztán demokratikus jogállamban a pártok fölött szükség van.

E fogalomtisztázással párhuzamos – vagy arra következő – nehéz feladat megvizsgálni, hogy az „illiberalizmus” egyáltalán lefedi-e a magyar államrendszer teljes és valóságos tartalmát? Az elmúlt évtizedben a szociális kereszténydemokrácia felé próbált távolodni ez a szerte Európában heves nemtetszést kiváltó fogalmiság, mindenesetre megtartva és időnként kidomborítva legfőbb igazodási értékét, a jog uralmát, amely korlátok közé szorítja a kormányzati munkát is. Ebből a szemszögből akár törölhető az „illiberalizmus” a magyar politikai szókészletből – már csak azért is, mert végső soron arra sem alkalmas, hogy meghatározza a magyar állam és társadalom jellegét.

Viszont az *Egység a sokféleségben* európai uniós alapelve az eddigieknél többször és nagyobb nyomatékkal kellene hivatkozni, ha akadozik a politikai társkeresés. E jelmondat két eleme egyformán fontos, amint ezt megerősíti az Európai Unió viszonyulása az orosz–ukrán háborúhoz. Más különben miért törne lándzsát Brüsszel a balti és lengyel szövetségeseivel együtt az ukrán állam „szuverenitása” mellett? (Linnta – Vanaga – Puodžiunas – Tombiński, 2024). Ha az európaipolitikai többség felszámolná a nemzetállami illetékességet, akkor miért közölné a német közszolgálati televízió második adásának esti hírműsora 2024. június 16-án, hogy Ukrajna nem mondhat le NATO-tagságának követeléséről, mivel alkotmánya előírja ezt a tagságot? Tárgyszerű egyezkedések feltételei körvonalazódnak legújabbban a menekült- és migránsválságban, amelyben a német kormány álláspontja messzemenően, bár ki nem mon-

dottan azonos a magyaréval, Németországban pedig jóformán társadalmi közhelyeslés övezi a magyar gyakorlatot (Foroutan 2024).

E témakörben is érdemes futó pillantást vetni a problémakezelés történetiségére, amelyben nyomon követhető a magyar kormányzat szilárdsága, szemben a német politika ingatlanságával és ellentmondásosságával. A 2015. szeptemberében kialakult menekült- és migránsválságban az állam- és kormányfők 2016. szeptemberi bécsi csúcstalálkozóján kínálgott esély széles körű egyetértésre az Európai Unió külső határvédelmének, az illegális bevándorlás megfékezésének és a „rugalmas”, az egyes országok egyéni feltételeit tiszteletben tartó „szolidaritás” értelmében (Kahlweit 2016). Ez a nézeteltéréseket áthidaló megoldásrend az Orbán-kormány menekült- és migránsügyi politikáját igazoló 2016. október 2-i magyarországi népszavazást követően, az Európai Unió fokozódó pártpolitizálódása folytán lekerült a napirendről, miközben a pártok nemzetközi versengésében megrogzult az egyfelől baloldali-ként befogadó liberáldemokrácia, másfelől a *jobboldali populizmus* bezárkózó nacionalizmusának a kettőssége. Az ideológiai kettős mérce alkalmazását az sem akadályozta meg, hogy magában a tárgyban aztán tartalmilag közeledtek egymáshoz az álláspontok. Németországban ma már nemcsak a társadalom, hanem a baloldali kormánykoalíció többsége is azon intézkedések bevezetését fontolgatja, vagy már követeli, amelyek alkalmazásáért Magyarországot az európai politikai fősodor elítéli, és az Európai Unió Bírósága megbünteti (Foroutan 2024; Vosgerau, 2024).

A németországi eszmeiségből táplálkozó európai fősodor kirívó példáját nyújtja az őszintén érdekeztettségnek. A magyar kormányt 2019 kora nyara óta ádázul támadó bajor európai parlamenti képviselő, az Európai Néppárt elnöke és frakcióvezetője 2024. tavaszi és nyári nyilatkozataiban a törvényellenes bevándorlás megállítására szólított fel (Weber, 2024a), és az Európai Unió külső határainál „zárt telepek” megépítését irányozta elő, „ahol az oda érkezőket bekerítve helyezik el” (Weber, 2024b). Magyarország 2020 májusában ilyen tranzit-tábor számolt fel a magyar–szerb határnál az Európai Unió Bíróságának ítéletét végrehajtva (mfl/AFP 2020). Miniszterelnökét a bajor európai honatya mégis a jogállam ellenségeként emlegeti (Weber, 2024b). Eközben a hangzatos német „Willkommenskultur” európai hullámhosszán egy óvatlan pillanatban fölfedi e „befogadó kultúra” mélyebb indítékát, azt, hogy Európának olyan „bevándorlás”-ra van szüksége, amely „nekünk hasznos”, következésképpen alkalmas – a Németországban különösen súlyos – munkaerőhiány pótlására (Weber, 2024a). A mai német migráció- és menekültügyi politika ugyanis az 1950-es évek Nyugat-Németországában szintúgy a munkaerőpiac megerősítésének az érdekében beindult vendégmunkás-program hagyományvonalán annak alapcélját kívánja megvalósítani: külföldiek hozzájárulását a belföldiek jólétéhez (Foroutan, 2024; Schildt, 2007).

Ha Orbán Viktor nem tart igényt arra, hogy megnevezzék őt a kilenc év késéssel előterjesztett német menekült- és migránsügyi viták meg reformok egyik fő ötletadójaként, akkor a német–magyar viszonyban a kétoldalú enyhülés új módozatai kínálkozhatnak. Legújabbban az orosz–ukrán háború vonzatában is mutatkozik a német politika különböző szintjein egyfajta hasonulás a fegyverszünet, az orbáni „békemisszió” fő ajánlásához, egyelőre a magyar ajánlattevő nevének említése nélkül (vö. Landeszentrale, 2024). Gender-ügyben azonban politikai szinten jelenleg nem látszik kialakíthatónak a német–magyar közös nevező. A német

társadalom e tekintetben ugyan rugalmasabb, mint szövetségi és némely tartományi kormánya, hagyománytisztelete azonban kevésbé befolyásolja a közbeszédet.

Az ősliberális érték nyomában

Azok, akik a mai magyar kormánynak hányják fel a nyugati világhoz fűződő kapcsolatok megromlását, Budapest felelősségét ébresztgetik a viták lecsillapításáért. A kinyújtott magyar kéz felhívását azonban ajánlatos ennél szélesebb értelmezési keretbe helyezni: derüljön fény arra is, hogy a túloldal miképp járulhatna hozzá az új közeledéshez. Ha pedig a magyar külpolitikát a nyugati világhoz való szorosabb igazodásra ösztönözzük, akkor legalább két járulékos kérdésre kell felelnünk: pontosan milyenek azok a viszonyok, amelyekhez az eddigieknél nagyobb s szervezesebb idomulást ajánlunk, és bevezetnénk-e azokat a nyugati viszonyokat Magyarországon és a magyarok által is lakott kelet-közép-európai térségekben?

A keleti viszonyok átültetése viszont vitán felül áll. Ha mégsem, akkor álvita tárgya, amely elterelheti a figyelmet arról, hogy Magyarország a Nyugathoz tartozik – és lakosságának vélhetően döntő többségével a Nyugat részének vallja is magát. Ennek az önképnek egyik alkotóeleme, hogy kormánya higgadtan méri fel az ország nemzetközi súlyát, és ezért nem mond le arról, hogy lehetőleg gyümölcsöző kapcsolatokat ápoljon a Kelettel is. Ha a nagy államoktól nem vesszük zokon a keleti irányú kapcsolatépítést – például a német alkancellár említett 2024 nyári kínai látogatását –, akkor miért neheztelnénk emiatt egy kis államra?

A magyar külpolitika *méretarányosságának* a követelménye higgadtnak látszó felvetésként fogalmazódott meg 2024 nyárutóján a budapesti *Országút* „Gondolkozzunk együtt a nagysztratégiáról” című ankétján (Bába, 2024). Csakhogy időnként és értelemszerűen utal rá a német sajtó is, megjegyezve, hogy „az már valami”, hogy Orbán Viktor a „Kárpát-medencében tízmillió lakosú ország vezetőjeként” 2024 nyarán végiglátogatta a nagy keleti térség fővárosait (Löwenstein, 2024b). Sőt, lepődött meg hasonló modorban egy másik tudósító, azután fogadta őt az amerikai republikánus elnökjelölt Donald Trump is Mar-a-Lagoban a „Peace Mission 5.0” során, amely találkozót a miniszterelnök vélhetően „sietségében” hibásan számoztta (Gutschker, 2024c). Újabban előfordult ugyan, hogy nem a gúnyorosság, hanem a figyelmeztetés hangját ütötte meg a „Viktor Donald” (von Altenbockum, 2024) jelenségen élcelődő német újságíró. Általában azonban csodálkozva vagy inkább neheztelően veszi tudomásul a német nyelvű publicisztika a „kicsi állam Magyarország” (Motyl, 2024) megnyilvánulásait a világpolitikában, egy olyan államét, amely nemcsak kicsi, hanem ráadásul „rosszul viselkedik” (Wetzel, 2024). Végezzük el az ellenpróbát: azáltal, hogy a németországi sajtó nem gerjesztett botrányt az ENSZ főtitkárának 2024. októberi oroszországi látogatása köré (vö. Vesper, 2024), megvilágosodhatott, hogy éppen egy nagy tényező cselekedte azt, amiért Orbán Viktort három hónappal korábban szidalmazták.

A kicsi és a nagy államok viszonyában rendszerint a nagyok, vagyis a gazdaságilag és katonailag erős szereplők határozzák meg az útírányt. Magyarország éppen azzal is *viselkedik rosszul*, hogy nem elégszik meg szűk mozgásterével. A vele szemben másfél évtizede tartós nyugati elutasítás mélyebb lélektani oka abban rejlik, hogy kormánya nem – vagy nem mindig – tartja be ama méretarányosság közkeletű, de íratlan szabályát. Orbán Viktor különle-

ges önértetére vall, hogy a nemzetközi porondon egyszerre valóságtisztelő és eszményeket követő: elfogadja a nagyok nagyságát, akiktől ugyanakkor elvárja vagy reméli, hogy fontos kérdésekben közeledjenek is a kicsi Magyarországhoz, sőt, akár a kicsi Magyarországéval azonos véleményt valljanak. Így a mai „magyar út” gondolatkörében egybevegyül a realista és az idealista szemléletmód.¹⁵

Végére is: létezik-e szempont, amely igazolná a lemondást arról, ami a kicsinek is kijár? Erre a kicsinek mindenesetre rá is kell szolgálnia: a politikai-erkölcsi tisztaság vélelmére eltérő vagy ellentétes álláspontok esetén is. Éppen ezért kell kibányászni egy rejtőző kincset: az egyenrangúság európai értékét. Eszmei szinten nem elég, ha a felek demokraták – pluralistáknak is kell lenniük, hogy elfogadják a kicsik szabad akaratát és jogát az egyenrangúságra. Ez a pluralizmus ősliberális érték. Vele az egyenrangúság kihívás mindkét fél számára: a kicsinek azért, mert újra meg újra szemmagasságra kell emelkednie. A nagynak pedig azért, mert szemmagasságban nem a méret, hanem a józanság és az értelem szavatolja az erőt.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Altenbockum von, Jasper (2024): Viktor Donald. In: *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, december 3.
- Antall József (1992): Antal József miniszterelnök beszéde a III. Magyar Orvostudományi Találkozó megnyitóján 1992. augusztus 16. In: *A Magyarok III. Világkongresszusának és az MVSZ küldöttközgyűlésének dokumentumai*. Budapest, 1992. augusztus 18–21. Magyarok Világszövetsége, Magyar Köztársaság Külügyminisztériuma, Határontúli Magyarok Hivatala, Budapest, 39–45.
- Applebaum, Anne (2024a): Patrick Bahners: Lernt aus eurem Fall! Anne Applebaums Appell an Deutschland. In: *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, október 21.
- Applebaum, A. (2024b): *Die Achse der Autokraten. Korruption, Kontrolle, Propaganda*. Wie Diktatoren sich gegenseitig an der Macht halten. Aus dem Englischen von Jürgen Neubauer. Siedler, München.
- Applebaum, A. (2024c): Lara Wiedeking: Pulitzerpreisträgerin Applebaum: Darum geht es Autokraten wie Orban. In: *zdfheute*, október 10. <https://www.zdf.de/nachrichten/politik/ausland/interview-anne-applebaum-autokraten-100.html> (2024. december 6.).
- Bába Iván (2024): Méretarányos külpolitika. In: *Országút*, szeptember 18. <https://orszagut.com/kozelet/europai-unio-nato-ukrajna-lengyelorszag-meretaranyos-kulpolitika-6770> (2024. december 5.).
- Baerbock, Annalena (2022): Außenministerin in Prag. Regierung stehe an Seite der Ukraine, „egal, was meine deutschen Wähler denken“, sagt Baerbock. In: *Welt*, szeptember 1. <https://www.welt.de/politik/ausland/article240801361/Baerbock-Regierung-steht-an-der-Seite-der-Ukraine-egal-was-meine-deutschen-Waehler-denken.html> (2024. október 4.).
- Bahners, Patrick (2024): Das Geheimnis ihrer Millionen. In: *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, október 12.
- Baumann, Meret (2024): Ungarn: Wie Péter Magyar vom Günstling zum gefährlichsten Gegner Orbans wurde. In: *Neue Zürcher Zeitung*, május 31.
- Becker, Rainald (2020): K. Lengyel Zsolt: Nemzeti (sőt metafizikai) többletbiztosítékok. Beszélgetés Rainald Becker bajor történésszel az európai egységesülésről. In: *Országút* 1. évf., 4. sz., 6–9.
- Busse, Nicolas (2024a): Ohne Ungarn. In: *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, május 28.
- Busse, Nicolas (2024b): Orbáns Einfluss. In: *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, július 6.
- Debreczeni József (1998): *A miniszterelnök. Antal József és a rendszerváltozás*. Osiris, Budapest.
- Dotzauer, Gregor (2012): Die Zeitschrift „Osteuropa“ über die Lage in Ungarn: Tristesse in Orbánistan. In: *Tagespiegel*, március 4. <http://www.tagesspiegel.de/kultur/die-zeitschrift-osteuropa-ueber-die-lage-in-ungarn-tristesse-in-orbnistan/6283382.html> (2024. október 4.).
- Driessen, Christoph (2024): *Griff nach den Sternen*. Die Geschichte der Europäischen Union. Pustet, Regensburg.

- Encke, Julia (2024): Die Globalisierung der Propaganda. In: *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, október 13.
- Estis, Alexander (2024): Zuarbeiter der Rechtsextremen. In: *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, október 16.
- Faschismus (1994): Faschismus. Die alten Dämonen tanzen. In: *Der Spiegel*, január 2. <https://www.spiegel.de/politik/die-alten-daemonen-tanzen-a-06bffd21ae22be47f7d87> (2024. október 4.).
- Foroutan, Naika (2024): Postmigrantische Gesellschaft in der Krise. Zwischen Migrationsabwehr und Migrationsbedarf. In: *Aus Politik und Zeitgeschichte*, november 1. <https://www.bpb.de/shop/zeitschriften/apuz/flucht-und-migration-2024/555933/postmigrantische-gesellschaft-in-der-krise/> (2024. november 9.).
- Freitag, Uwe (2024): Orbán ist ein Sicherheitsrisiko für die Nato. In: *Bild*, júlus 6. <https://www.bild.de/politik/ausland-und-internationales/putin-besuch-schreckt-experten-auf-orban-ist-ein-sicherheitsrisiko-fuer-die-nato-668921f6d21ae22be47f7d87> (2024. december 8.).
- Frey, Bruno S. (2024): Echte Demokratien sind erfolgreicher als populistische Führungen. In: *Neue Zürcher Zeitung*, május 2. <https://www.nzz.ch/meinung/echte-demokratien-sind-erfolgreicher-als-populistische-fuehrungen-ld.1827385> (2024. november 9.).
- Goffart, Daniel (2024): Orban-Besuch: Die Strategie des Störenfrieds. In: *Wirtschaftswoche*, júlus 8. <https://www.wiwo.de/politik/ausland/orban-besuch-die-strategie-des-stoerenfrieds/29886082.html> (2024. november 10.).
- Gutschker, Thomas (2024a): Schlagabtausch mit Ungarn. EU-Staaten verärgert wegen Dauerblockade von Waffenhilfe für Kiew. In: *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, május 28.
- G.[utschker], T.[homas] (2024b): Scharfe Kritik an Orbán. Ratspräsident Michel verurteilt Reisen. In: *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, júlus 12.
- Gutschker, Thomas, Washington (2024c): Mission für Frieden 5.0. Orbán und Trump tun sich zusammen. In: *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, júlus 13.
- Gutschker, Thomas – Löwenstein, Stephan (2021): Genug von Ungarns Provokationen. Von der Leyen bezeichnet das neue LGBTQI-Gesetz als „Schande“. Immer mehr EU-Staaten wenden sich gegen das Verhalten von Budapest. In: *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, júnus 24.
- Habeck, Robert (2024): Habeck zum Orbán-Besuch in Peking: „Er spricht nicht für Europa“. In: *DTS Nachrichtenagentur*, júlus 8. <https://regionalheute.de/habeck-zum-orb%C3%A1n-besuch-in-pekling-er-spricht-nicht-fuer-europa-1720430163/> (2024. október 4.).
- Hahne, Silke (2024): Kommentar: Friedenstaube Orbán: Unterwegs im Interesse des Kreml. In: *Deutschlandfunk*, júlus 8. <https://www.deutschlandfunk.de/kommentar-viktor-orban-frieden-fuer-russland-100.html> (2024. december 8.).
- Hausner, Karl Heinz (2019): Orbáns Familienpolitik erinnert an die NS-Zeit. In: *Welt*, május 22. <https://www.welt.de/debatte/kommentare/article193933017/Ungarn-Orbans-Familienpolitik-erinnert-an-die-NS-Zeit.html> (2024. október 4.).
- Hirsch, Helga (1994): Wende aus Verdruf. In: *Die Zeit*, május 6.
- Jandl, Paul (2011): Fidesz über alles. Ideologie per Gesetz, Faschismus im Alltag: Wie die neue Verfassung Ungarns die Demokratie gefährdet – Einblicke aus einem Land des rasenden Stillstands. In: *Welt N24*, április 26. https://www.welt.de/print/die_welt/kultur/article13265110/Fidesz-ueber-alles.html (2024. október 4.).
- K. Lengyel Zsolt (2017): Das Ungarn-Bild der deutschen Medien. Entwicklungslinien nach 1990 und thematische Schwerpunkte von 2010 bis 2016. In: *Ungarn, Deutschland, Europa. Einblicke in ein schwieriges Verhältnis*. Herausgegeben von Zsolt K. Lengyel, Ralf Thomas Göllner, Wolfgang Aschauer. Pustet, Regensburg, 141–212.
- K. Lengyel Zsolt (2023): A rendszerváltó Magyarország képe a németországi politikai közvéleményben, 1993–1994. In: *Helmut Kohl és Közép-Európa*. Szerkesztette Nagymihály Zoltán, Strausz Péter. Retörki, Budapest 2023, 149–217.
- Kahlweit, Cathrin (2016): Definitionen von Solidarität. Auf dem Flüchtlingsgipfel von elf Ländern in Wien prallen strikte Abwehrpositionen wie die von Ungarn auf großzügigere Aufnahmekonzepte. Beim Setzen von Grenzen ist man sich jedenfalls näher gekommen. In: *Süddeutsche Zeitung*, szeptember 26.
- Kamp, Mathias, Peking – Baumann, Meret, Wien (2024): Viktor Orbáns „Friedensmission“ geht weiter. Was will er wirklich von Xi Jinping? In: *Neue Zürcher Zeitung*, júlus 8.
- Kelnberger, Josef (2024): Glücklich in der Opferrolle. Die Stadt Brüssel beschert dem ungarischen Premierminister und seinen ultrarechten Freunden vor dem EU-Gipfel einen gigantischen Erfolg. In: *Süddeutsche Zeitung*, április 18.

- Kiss Gábor (2024): Orbán Viktor: El kell foglaljunk Brüsszelt. In: *Euronews*, március 15. <https://hu.euronews.com/2024/03/15/orban-viktor-europa-nepei-brusszeltol-feltik-a-szabdsagukat> (2024. november 8.).
- Koenen, Krisztina (2015): Orbánismus in Ungarn. Ursprünge und Elemente der „illiberalen Demokratie“. In: *Ost-europa* 65. évf., 11–12. sz., 33–44.
- Konrád, György (2010): Wie kann in Ungarn der Geist des Neofaschismus gezähmt werden? Die Launen des Bumerangs. In: *Neue Zürcher Zeitung*, április 16.
- Kreysler, Peter – Eckert, Svea (2024): Propaganda-Angriff auf die EU. Wie Orbán seine Ideologie verbreitet. In: *Zweites Deutsches Fernsehen (ZDF)*, május 29. <https://www.zdf.de/dokumentation/die-spur/die-spur---propaganda-angriff-auf-die-eu-100.html> (2024. november 10.).
- Kroekel, Ulrich (2011): Orbánokratie. Der ungarische Ministerpräsident installiert ein autoritäres Regime. Das ist für Europa unerträglich. In: *Mittelbayerische Zeitung*, január 20.
- Kuli Orsolya (2024): Közleményt adott ki a két éve zajló ukrániai háborúról a magyar kormány. In: *Index*, február 23. <https://index.hu/belfold/2024/02/23/haboru-orosz-ukran-konfliktus-magyar-kormany/> (2024. december 8.).
- Landeszentrale (2024): Landeszentrale für politische Bildung Baden-Württemberg: *Dossier: Ukraine-Krieg aktuell – Russland-Ukraine-Konflikt erklärt. News – Chronik – Hintergründe – Analysen*. <https://www.lpb-bw.de/ukrainekonflikt> (2024. december 8.).
- Lendvai, Paul (2009): In Ungarn müssen sich Juden wieder fürchten. In: *Welt Online*, november 17. <https://www.welt.de/kultur/article5240553/In-Ungarn-muessen-sich-Juden-wieder-fuerchten.html> (2024. október 4.).
- Lendvai, Paul (2024a): Vor einer Zeitenwende in Ungarn. In: *Der Standard*, december 2.
- Lendvai, Paul (2024b): *Über die Heuchelei. Täuschungen und Selbsttäuschungen in der Politik*. Zsolnay, Wien.
- Leyen von der, Ursula (2024): Kommissionspräsidentin von der Leyen zum Besuch von Premierminister Orbán in Moskau: Appeasement wird Putin nicht aufhalten. In: *Europäische Kommission*. Vertretung in Deutschland, július 5. https://germany.representation.ec.europa.eu/news/kommissionsprasidentin-von-der-leyen-zum-besuch-von-premierminister-orban-moskau-appeasement-wird-2024-07-05_de (2024. október 4.).
- Liedtke, Enrico (2020): Europäische Integration. Watchdog mit Eigeninteresse. In: *Internationale Politik und Gesellschaft*, augusztus 10. <https://www.ipg-journal.de/rubriken/europaeische-integration/artikel/watchdog-mit-eigeninteresse-4565/> (2024. december 8.).
- Linntam, Marika – Vanaga, Alda – Puodžiūnas, Giedrius – Tombiński, Jan (2024): In der Ukraine steht Europa auf dem Spiel. In: *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, október 15.
- Löwenstein, Stephan (2015): „Wir wollen keine multikulturelle Gesellschaft“. Im Gespräch: Ungarns Ministerpräsident Viktor Orbán über das Verhältnis zu Russland, Korruption im eigenen Land und den Umgang mit Flüchtlingen. In: *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, február 5.
- Löwenstein, Stephan (2020): Orbáns antiliberales Weltbild. Ungarns Regierungschef propagiert den „konservativen Aufstand“. In: *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, október 12.
- Löwenstein, Stephan, Wien (2024a): Orbáns Rat a Selenskyj in Kiew. In: *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, július 3.
- Löwenstein, Stephan (2024b): Orbáns Zwecke. In: *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, július 11.
- Löwenstein, Stephan [é. m.], (2024): löw./T. G./frs./ropu: Orbán trifft Putin – und betont den Wert von Frieden in Europa. In: *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, július 6.
- Löwenstein, Stephan – Gutschker, Thomas (2024): Kritik an Orbáns Besuch in Moskau. In: *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, július 6.
- Lübbe, Hermann (2019): *Politischer Moralismus*. Der Triumph der Gesinnung über die Urteilskraft [1984]. Berlin.
- Magyarország Kormánya (2024): *Miniszterelnöki Kabinetiroda*. 2014. július 28. <https://2015-2019.kormany.hu/hu/a-miniszterelnok/beszedek-publikaciok-interjuk/a-munkalapu-allam-korszaka-kovetkezik> (2024. október 4.).
- Manow, Philip (2024): *Unter Beobachtung. Die Bestimmung der liberalen Demokratie und ihrer Freunde*. Suhrkamp, Berlin.
- Mázsár Tamás (2022): A magyar kormány nem ismeri el az orosz annexiót. In: *24hu*, szeptember 29. <https://24.hu/kulfold/2022/09/29/orosz-ukran-haboru-oroszorszag-ukrajna-elo-hirfolyam-12/> (2024. december 8.).

- mff/AFP (2020): Nach EuGH-Urteil. Ungarn schließt Transitzone für Asylbewerber. In: *Der Spiegel*, 2020. május 21. <https://www.spiegel.de/ausland/ungarn-schliesst-transitzone-fuer-asylbewerber-a-c3a32664-ea25-4a9f-9dc5-67d7ef2d738a> (2024. november 9.).
- Motyl, Alexander J. (2024): Gulasch oder Kommunismus. Orbán wird sich entscheiden müssen. In: *Welt*, október 24.
- Münch, Peter (2019): Fortpflanzungspakt. In: *Süddeutsche Zeitung*, február 16./17.
- Nótin Tamás (2024): Orbán Viktor: Sajnálom, hogy az Európai Parlament az ócska propaganda helyszíne lett. In: *Index*, október 9. <https://index.hu/kulfold/2024/10/09/orban-viktor-europai-parlament-strasbourg-unios-el-nokseg-program-beszed-europai-unio/> (2024. november 8.).
- Oltay Edit (2023): Viktor Orbáns ungarischer Weg. In: *Cato*. Magazin für neue Sachlichkeit, október 5.
- Orbán Balázs (2020): *A magyar stratégiai gondolkodás eszeregye*. Mathias Corvinus Collegium/Tihanyi, Budapest.
- Orbán Balázs (2024): Húsz éve az Európai Unióban – öt tanulság. In: *Index*, május 1. <https://index.hu/velemeney/2024/05/01/orban-balazs-europai-unio-magyarorszag/> (2024. november 9.).
- Orbán Viktor (2024): *Orbán Viktor miniszterelnök hivatalos oldala*. <https://miniszterelnok.hu/orban-viktor-viszonvalasza-az-europai-parlamentben/> (2024. november 10.).
- Platthaus, Andreas (2024): Scharfer Blick auf Russland. In: *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, június 26.
- Pokol Béla (2020): *Szuverenisták kontra föderalisták*. Századvég, Budapest 2020.
- Reitz Ulrich (2024): Umstrittener Besuch bei Putin: Wir sollten Orban die Daumen halten. In: *Focus Online*, július 5. <https://www.youtube.com/watch?v=SVjw-DyRdII> (2024. október 9.).
- Romsics Gergely (2024): A birodalom ellen: újrhangolt emlékezetpolitika Magyarországon. In: *Korunk* 35. évf., 11. sz., 110–125.
- Schildt, Axel (2007): *Die Sozialgeschichte der Bundesrepublik Deutschland bis 1989/90*. München 2007.
- Schlitz, Christoph B. (2024): „Patrioten für Europa”. Dieser Machtkampf im Rechtsaußen-Lager wird das Gesicht der EU bestimmen. In: *Welt*, július 8. <https://www.welt.de/politik/ausland/article252331282/Patrioten-fuer-Europa-Dieser-Machtkampf-im-Rechtsausen-Lager-wird-das-Gesicht-der-EU-bestimmen.html> (2024. november 9.).
- Schmidt, Friedrich – Vesper, Reinhard (2024): Russlands Grenzen. Wie Russland die Ukraine erobern und teilen will. In: *F. A. Z.net*, április 4. <https://www.faz.net/aktuell/politik/ausland/wie-russland-die-ukraine-erobern-und-teilen-will-19606043.html> (2024. október 4.).
- Schmidt-Mattern, Barbara (2024): „Patrioten für Europa”. Historiker [Ulf Brunnbauer]: Bündnis arbeitet auf Zerstörung der EU hin. In: *Deutschlandfunk*, július 1. <https://www.deutschlandfunk.de/vor-ungarns-eu-ratspraesidentschaft-interview-ulf-brunnbauer-uni-regensburg-dlf-29f49012-100.html> (2024. december 5.).
- Schorkopf, Fran, (2024): Abendland. In: *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, május 27.
- Schulze Wessel, Martin (2023): *Der Fluch des Imperiums*. Die Ukraine, Polen und der Irrweg in der russischen Geschichte. C. H. Beck, München 2023.
- Schulze Wessel, M. (2024a): Putins Endkampf. In: *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, február 5.
- Schulze Wessel, M. (2024b): Falsches Bewusstsein. In: *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, november 18.
- Seiser, Michaela (2024): Ungarn erzürnt über Orbánismus. In: *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, április 10.
- Kornelius, Stefan (2020): Budget und Brexit. Europas Doppelkrise. In: *Süddeutsche Zeitung*, november 28./29.
- Steinvorth, Daniel, Brüssel (2024): Kommentar: Die „Friedensmission” von Viktor Orbán sorgt für Aufregung – doch man sollte ihr kein zu großes Gewicht beimessen. In: *Neue Zürcher Zeitung*, július 5.
- Tagesschau (2024a): Trotz Kriek der EU: Orban bei Putin in Moskau eingetroffen. In: *Tagesschau*, július 5. <https://www.tagesschau.de/ausland/europa/orban-putin-moskau-100.html> (2024. december 7.).
- Tagesschau (2024b): Orban überraschend in China gelandet. In: *Tagesschau*, július 8. <https://www.tagesschau.de/ausland/asien/orban-china-102.html> (2024. december 8.).
- Vesper, Reinhard (2024): Guterres in Rußland. In: *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, október 24.
- Vosgerau, Ulrich (2024): Ein Gericht bricht das Recht. In: *Cato*. Magazin für neue Sachlichkeit, október 1.
- Walczak, Stanisława (2023): The Time has Come to Stop and Reevaluate the Priorities. In: *Europe right now*. <https://europenrightnow.eu/post/6661814ead1ad7fb14a8cadd> (2024. október 4.).

- Weber, Manfred (2024a): Die Grünen in einem Lager mit Orban, Kaczynski und Le Pen – beschämend. In: *Welt*, április 16. <https://www.welt.de/debatte/kommentare/article251026180/EU-Migrationspakt-Die-Grünen-in-einem-Lager-mit-Orban-und-Le-Pen.html> (2024. október 4.).
- Weber, Manfred (2024b): Jochen Buchsteiner: „Brüssel ist aufgewacht”. In: *Frankfurter Allgemeine Sonntagszeitung*, június 2.
- Wetzel, Hubert (2024): Nicht wehrlos, aber hilflos. In: *Süddeutsche Zeitung*, május 31.

JEGYZETEK

- ¹ * Az írás első, rövid változata a budapesti *Országút* 2024. október 10-i online-számában látott napvilágot „A kicsi, a nagy és Európa” címen, hozzászólásként a Németh Zsolt, a magyar Országgyűlés külügyi bizottságának elnöke által ugyanott 2024. augusztus 9-én „Gondolkozzunk együtt a nagysztratégiáról!” címen kezdeményezett ankétához. Jelen bővített variáns gépiratát 2024. december 8-án zártam le.
- ² Az MDF III. Országos Gyűlésén, 1990. június 2-án így hangzott Antall kijelentése: „Törvényes értelemben, a magyar közjog alapján minden magyar állampolgárnak, ennek a tízmilliósi országnak a kormányfőjeként – lélekben, érzésben tizenötmillió magyar miniszterelnöke kívánok lenni.” Idézi: Debreczeni, 1998: 137.
- ³ Orbán Viktor vizontválasza az Európai Parlamentben. 2024. október 9. In: Orbán Viktor, 2024. Az idézett befejező mondatok a 17:28 perctől: https://www.youtube.com/watch?app=desktop&v=EGGG9I8N_iY (2024. november 10.).
- ⁴ A karikatúrákat közli K. Lengyel, 2017: 166, 175, 200.
- ⁵ Ulf Brunnbauer a Deutschlandfunk 2024. július 1-i adásában: Schmidt-Mattern, 2024.
- ⁶ Vö. az illetékes tudósítók beszámolóival, pl. Busse, 2024a; Gutschker, 2024a.
- ⁷ A munkaalapú állam korszaka következik. Orbán Viktor beszéde a XXV. Bálványosi Nyári Szabadegyetem és Diáktáborban 2014. július 26. Tusnádfürdő (Băile Tușnad): Magyarország Kormánya, 2024.
- ⁸ „Föderalizáló”-nak nevezi az Európai Unió „birodalmi” törekvését Orbán Balázs is: Orbán B., 2024.
- ⁹ Annalena Baerbock külügyminiszter-asszony illető kijelentésének videofelvétele: <https://www.youtube.com/watch?v=78-Ou5sH3k&t=5083s> (2024. október 4.).
- ¹⁰ Europäische Union. Grundsätze, Länder, Geschichte. https://european-union.europa.eu/principles-countries-history/symbols/eu-motto_de (2024. október 4.).
- ¹¹ Orbán Viktor Facebook-nyilatkozata. 2024. július 8. In: Orbán Viktor miniszterelnök hivatalos oldala. <https://miniszterelnok.hu/orban-viktor-facebook-nyilatkozata-2024-07-08/> (2024. november 10.).
- ¹² https://www.politico.eu/wp-content/uploads/2024/07/16/CLEAN_Letter-article-7.pdf (2024. október 9.).
- ¹³ A sajtó többször idézte, pl. Löwenstein – Gutschker, 2024.
- ¹⁴ Ulf Brunnbauer a Deutschlandfunk 2024. július 1-i adásában: Schmidt-Mattern, 2024.
- ¹⁵ Hasonlóan vélekedett Oltyay Edit (1956–2024) egyik utolsó cikkében: Oltyay, 2023.

Birher Nándor

Adalékok a gondoskodáspolitikai elméleti megközelítéséhez

Toward a Theoretical Framework of Care Policy

Összefoglalás

A tanulmány a gondoskodáspolitikai kihívásait és lehetőségeit vizsgálja a modern politikai és gazdasági keretek között. A történeti és kortárs nézőpontok kritikai elemzésével a cikk feltárja, hogyan képes a gondoskodáspolitikai kezelni a társadalmi egyenlőtlenségeket, a demográfiai változásokat és a gazdasági fenntarthatóságot. Az elemzés hangsúlyozza a gondoskodáspolitikai transzformatív megközelítésének szükségességét, kiemelve az egyenlőség, a hozzáférhetőség és a hosszú távú társadalmi jólét fontosságát.

Kulcsszavak: gondoskodáspolitikai, társadalmi egyenlőtlenség, demográfiai változás, gazdasági fenntarthatóság, politikai keretek, egyenlőség

Summary

The paper explores the challenges and opportunities of care policy in the context of modern political and economic frameworks. By critically engaging with historical and contemporary perspectives, the study examines how care policy addresses social inequalities, demographic changes, and economic sustainability. The analysis emphasizes the need for a transformative approach to care policy, advocating for frameworks that prioritize equity, accessibility, and long-term societal well-being.

Keywords: care policy, social inequality, demographic change, economic sustainability, political frameworks, equity

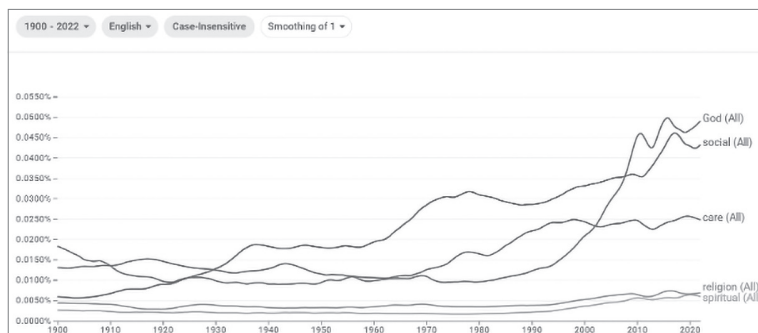
„Az eseménytér minél összetettebb, annál nagyobb integrációra ad lehetőséget”

PROF. DR. BIRHER NÁNDOR, egyetemi tanár, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészeti és Társadalomtudományi Karának dékánja (birhernandor@gmail.com).

PROBLÉMAFELVETÉS

Kiindulópontunk, hogy a társadalmi élet több területén is egyre nagyobb hangsúlyt kap a vallásosság és a lelkiiség kérdése (Oshandler, 2014). A korábbi, vallástalanságra, jól szervezett „hangyaboly fogalomra” (Prohászka, é.n.) épülő, marxista alapú társadalom-szervezés, amelyet Prohászka Lajos a gyűlölet erkölcsére épülő rendszernek nevez, egyre kevésbé életképes. A releváns szavak (God, religion, spiritual, social, care) előfordulási gyakoriságát vizsgálva szignifikánsan emelkedő szóhasználati gyakoriságot láthatunk az alábbi ábrákon. A Google ngram viewer¹ alkalmazás használata ugyan nem jelent kétséget kizáró reprezentatív mintát, azonban jól illusztrálja az egyes nyelveken az adott szavak, ill. ngramok használati gyakoriságát és annak időbeli változását. Az ábrákból látszik, hogy a valláshoz, lelkiiséghez és a gondoskodáshoz kötődő szavak használata jelentős mértékben nőtt az elmúlt időszakban². Elemzésünkben megvizsgáljuk, hogy az angol nyelvben látható trendek mögött milyen a szociális területet és a teológiát érintő szakmai változások állnak.

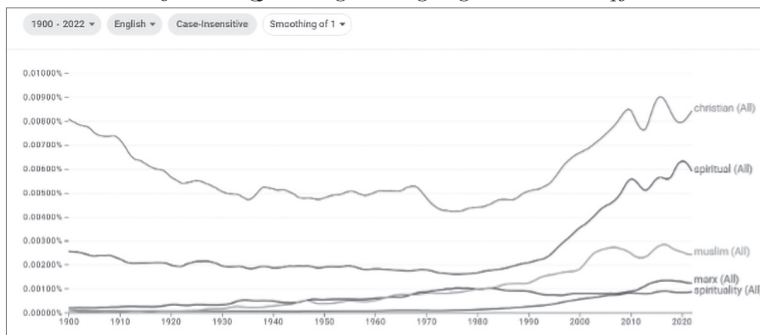
1. ábra: A releváns szavak (God, religion, spiritual, social, care) előfordulási gyakorisága a Google ngram viewer alapján³

Forrás: Google ngram viewer

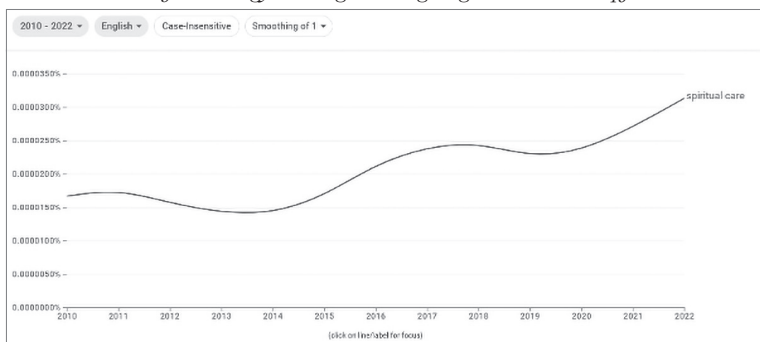
A második ábrán részletesebben láthatjuk, hogy a keresztény és lelkiiség szavak használati gyakorisága növekvő tendenciát mutat, ugyanúgy, ahogy a 3. ábrán látható „spiritual care” bigramm is. A harmadik ábra időtengelye, eltérően az előző két ábrától, 2010-től kezdődik. A negyedik ábra, ugyanezen időtávon a „spiritual care” és a „social work” bigrammokat veti össze, és jól mutatja, hogy ugyan jóval magasabb (hosszvetőlegesen tízszeres) a social work szóösszetétel használati gyakorisága, mint a spiritual care használati gyakorisága, azonban a trendek a social work esetében csökkenőek, a spiritual care esetében pedig növekvőek⁴.

2. ábra: A releváns szavak előfordulási gyakorisága a Google ngram viewer alapján⁵

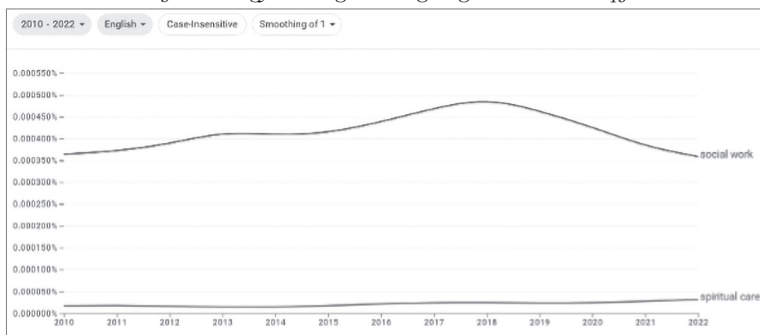
Forrás: Google ngram viewer

3. ábra: A releváns szavak előfordulási gyakorisága a Google ngram viewer alapján⁶

Forrás: Google ngram viewer

4. ábra: A releváns szavak előfordulási gyakorisága a Google ngram viewer alapján⁷

Forrás: Google ngram viewer

A témafelvetést követően az alábbi kérdésekre keressük a válaszokat:

- észlelhető-e, hogy a társadalomtudományok, ezen belül a szociális kérdéssel foglalkozó tudományok területén a teológia fogalomtára is egyre nagyobb helyet kap?

- azonosítható-e változás a korábban a liberális, marxista ideológiák mentén kialakított szociális munka területén a spiritualitással kapcsolatban?
- van-e szerepe a vallásnak, mint szabályozó elvnek az újonnan megjelenő, a szociális munkát teológiai szemléletmóddal is kiegészítő, a spiritualitást fókuszba helyező gondoskodáspolitikában?

A „TEOLÓGIAI” FOGALOMTÁR

Az elmúlt időszak a tudomány fogalmak tisztázására, a világos fogalmi keretek meghatározására épült. Az egyes tudomány-területek, tudomány-ágak tiszta fogalomrendszert alkottak. A teológia, filozófia, társadalomtudományok mindegyike kialakította a saját rendszerét. Így a teológia és az egyéb tudományok módszertana, fogalomkészlete, és kölcsönös elfogadottsága egyre távolabb került egymástól.

A kérdést sok oldalról körül járta az irodalom, rámutatva arra, hogy ennek a fajta szekularizációnak legalább négy, egymást követő lépése volt, amelyek

- a reformációban,
- a nemzeti forradalmakban a francia felvilágosodást követően,
- az ipari forradalomban
- és a nemzetközi munkásmozgalom kialakulásában (Fix – Fix, 2002) öltöttek formát.

Természetesen az egyház és az állam eltávolodása különböző mértékben és módokon valósult meg, amíg Németországban megmaradtak a nagy (legalábbis formálisan) vallási-lag elkötelezett szociális intézmények, mint a Caritas vagy a Diakonia, addig erről például a rendszerváltozásig a keleti blokkban nem beszélhettünk. Ezzel együtt megállapítható, hogy a legutóbbi időkig nem hangsúlyozta a szakirodalom az egyházak és a teológiák szerepét a szociális tevékenység során (Fix, 2003).

Mára azonban, a társadalomtudományok területén is világossá vált, hogy az egyes tudományok, így a teológia vagy a társadalomtudományok nem teljesen független területek, hanem – ahogy az emberi élet maga is mutatja – szorosan összekapcsolt valóságok (Kwak, 2024). Erre az összekapcsoltságra a természettudományok elméletének kutatói is viszonylag korán felfigyeltek, kiemelten is érdemes Polányi Mihály nevét említenünk⁸.

Teljesen világos, hogy a társadalmi segítségnyújtást nem lehet sem leírni, sem alakítani például a vallás (teológia), tudománya nélkül. Természetesen ez nem azt jelenti, hogy a korábban már pontosan kidolgozott fogalmi rendszereket fel kellene adni, hanem azt, hogy a kapcsolódási területekre is oda kell figyelni. A teológiára, mint a tudományok között egy komoly történeti háttérrel rendelkező tudományra (Anzenbacher, 1993) egyre nagyobb figyelem irányul, ahogy azt a szövelemzések is mutatták. Munkánkban a teológiai fogalmakkal szoros kapcsolatban állónak értjük a gondoskodással és a lelkeséggel kapcsolatos fogalmakat is, tehát túlmutatunk a szűk értelemben vett teológiai fogalomkészleten (Storms, 2024).

Jelen dolgozatunkban azt járjuk körül, hogy a szociális területen hogyan hasznosíthatók tudományosan a teológia által az évezredek alatt kialakított alapelvek, rámutatva arra, hogy a teológia nem csak a „templomba, vagy papképzőkbe való”, hanem a társadalmat mind a mai napig tápláló tudás és gyakorlat. Véleményünk szerint a demográfiai katasztrófák sem

kerülhetők el, ha nem kapcsoljuk össze például a népesedés kérdését a jó, értékes, áldott élet, mint ajándék teológiai értelmezésével.

A társadalmi segítségnyújtás szerves részét jelentik az egyházak, amelyek szakmai erejét pontosan a teológiai megalapozottság biztosítja. Az egyház-állam szigorú elválasztása helyett a jogszerű és hatékony kooperációra, az éréket összeadására kell a figyelmet irányítani, annak fényében, hogy minél összetettebb az eseménytér, annál nagyobb az integráció lehetősége. A teológiának ki kell lépnie abból a karatnéből, amelybe a tudományos ideológiák és a felvilágosult állam-koncepció helyezte (Vanderwoerd, 2011). A teológia ebben az értelemben tehát gyakorlati tudomány is. Korábban a teológia, mint valami középkori áltudomány, jobb esetben, mint egy teljesen absztrakt fogalmi rendszer jelent meg a tudományok között. Minden esetre a teológia funkciója jellemzően kifejezetten egy-egy közösség belügyét jelentette, a kereszténység vonatkozásában gyakran élesen elválasztva a társadalom életétől és szabályozásától. A II. Vatikáni Zsinat próbált ugyan ajtókat nyitni, és az elválasztottságot csökkenteni, de ez a törekvés csak részleges eredményekkel járt. Legújabban Ferenc pápa *Dilexit* nos kezdetű enciklikája hívja fel a figyelmet az értelem mellett a szív „használatának” a fontosságára.

Két kitörési pontot azonban könnyen azonosíthatunk a szélesebb körű gyakorlatban. Az egyik a hagyományosan is az egyházakhoz köthető oktatás, képzés, a másik pedig a jóléti társadalmakkal együtt rendszerként kidolgozott szociális ellátás. Dolgozatunkban ezen utóbbit vizsgáljuk részletesen. A kérdést a nemrégiben megjelent Büssing és szerzőtársai gondozásában megjelent kézikönyv tekinti át a legrészletesebben (Büssing et al., 2024). Fontos munkáról van szó, hiszen a kézikönyv műfaj igényességével, elsőként járja körül a spiritualitás és a gondoskodás kérdéskörét. Büssing kézikönyvében, jellemzően teológiai és szociális képzettséggel és tapasztalatokkal rendelkező szakemberek gyakorlati úton rávilágítanak arra, hogy a teológiai érvelési módszer úgy tekinthető, mint bármely más tudományos módszer, továbbá, felhívják a figyelmet arra is, hogy a teológiának mint tudománynak is ki kell alakítania az a kommunikációs felületet, amelyen keresztül kapcsolódni tud (a saját identitás elvesztése nélkül) a tudományos élet és a társadalom szabályozás alrendszeréhez. Az elmúlt időszakban erre volt jó példa a karitásztudomány (Baumann) alakulása, továbbá a hit alapú segítő rendszerek kialakulása, és azok működésének a leírása.

A szociális területen tehát megkerülhetetlen az egyházakhoz köthető történelmi távlatú vallási gyökerek feltárása, az ember személyének transzcendenciát is figyelembe vevő elemzése, az ember társadalmi létét meghatározó etikai és vallási normák figyelembe vétele, továbbá a tevékenység abszolútumra mutató céljának meghatározása ahhoz, hogy a szakmai professzionális elveket a lehető leghatékonyabban tudjuk alkalmazni mind személyes és mind közösségi szinten egyaránt. A négy kulcsfogalom tehát a következő: lelkiség és professzionalitás, egyén és közösség.

Összegzésként megállapíthatjuk tehát, hogy az újonnan megjelenő társadalomtudományi diskurzusokban növekvő szerepe van a vallásoknak és ezen belül a teológiának, mint tudománynak.

TRENDFORDULÓ A FOGALOMHASZNÁLATBAN, A SPIRITUALITÁS ÉS A GONDOSKODÁS JELENTŐSÉGÉNEK NÖVEKEDÉSE

A szociális ellátórendszerek alapja a versenyre, vagy tervgazdaságra épülő, az erőforrásokat a haszon érdekében kihasználó gazdaság⁹. A szociális alapú újraelosztás célja ezen gazdaság hatékonyságának további növelése. Napjainkra a fenntarthatóság számos vonatkozásban megkérdőjeleződött (demográfiai, természeti-környezeti, gazdasági, etc.) Emiatt az újraelosztási (szociális) rendszerek is egyre nehezebben fenntarthatók. Fel kell tenni tehát a kérdést, hogy lehetséges-e új, az emberre, mint segítsre és szeretetre képes létezőre fókuszáló gondoskodáspolitikát kialakítani? Ebben milyen szerepe lehet az erkölcs és a vallások normarendjeinek? Azaz lehetséges-e a kizsákmányoló kapitalista, marxista szemlélet helyett egyfajta új, keresztény megközelítés bevezetése a gondoskodás területén¹⁰?

A gyakorlatban mindez azt jelenti, hogy a gondoskodó állam magas integrációs szinten hoz döntéseket, és ezeket a döntéseket össze kell hangolni a hozzá képest alacsonyabb integrációs szinten tevékenykedő helyi egyházi közösségekkel, a társadalmi szervezetekkel, intézményekkel, önkéntes csoportokkal, családokkal, személyekkel, ahogy azt a szubszidiaritás elve is hangsúlyozza. A látszólag hatékonyan működő „hangyabolyból” az egymásra és Istenre figyelemmel lehet közösséget létrehozni.

Az, hogy hogyan lehet ténylegesen megvalósítani a meghatározott célokat, azon múlik, hogy milyen szabályok alkalmazása mentén cselekszik az egyén és a közösség. A szociális helyét átvevő gondoskodás, angolul a „care” fogalmára építő gondolkodásmód kísérletet tesz arra, hogy összehangolja a vallási értékeket, különösen is a természetjogot, az állam, mint jogalkotó, és a közösség, mint erkölcs formáló szerveződés szempontjai szerint.

SZÖVEGELEMZÉS, A TERMINOLÓGIAI KÜLÖNBSÉGEK FELTÁRÁSA

Az utóbbi időben az európai szabályozásban is egyre gyakrabban jelent meg a „care policy” fogalma. Az Unióról szóló 2021. évi beszédében Ursula von der Leyen elnök bejelentette az európai gondozási stratégiát, amelynek célja támogatni a nőket és a férfiakat abban, hogy kialakíthassák a lehető legjobb egyensúlyt a munka és a magánélet között. Az Európai Gondozási Stratégia (European Care Strategy) a Bizottság 2021 márciusában a szociális jogok európai pillérének megvalósítására vonatkozó cselekvési tervben szerepel. A Stratégia főleg a kisgyermek és az idősek gondozására koncentrál. A gondoskodáspolitikát lényegében tartalmazza a korábban a szociálpolitika körébe tartozó területeket és az európai gondozás-politikát¹¹. Elmondhatjuk tehát, hogy a szociális területen egyre nagyobb jelentőséget kap a „care” szó, azonban jelentős a különbség aközött, hogy ezt a kifejezést az EU szabályozásában, vagy a spiritualitást is figyelembe vevő szövegekben vizsgáljuk-e (Opatrný, 2024). Megállapíthatjuk, az EU 33 oldalas „Towards a common European action on care” (TEC) dokumentumában a care szó 823 alkalommal, míg a love és a charit, religi szavak szótöveit egy alkalommal fordulnak elő, egyetlen bekezdésben, az alábbiak szerint: „112. *Recognises and values care provided by civil society and non-profit organisations such as NGOs, patient organizations, charitable and religious or other institutions;*”

A három normarend szavainak előfordulását vizsgálva megállapíthatjuk, hogy ritka az „ethic” szótó használata is, mindössze egyszer, a COVID járvánnyal kapcsolatban kerül elő. A law szó háromszor, a normarendekhez kapcsolódó standard kifejezés viszont 21 alkalommal szerepel. Egy alkalommal szerepel a „spirit” szó is az élet végét érintő, palliatív kontextusban: 55. *Emphasises the importance of emotional, psychological, social and spiritual care and support as well as mental health services beyond medication in improving the quality of life of persons receiving palliative care; calls therefore on the Commission and Member States to advance access to integrated palliative care services to ease the pain and discomfort as well as maintain dignity and quality of life of persons suffering from terminal illness once all means of active care have been properly considered and found ineffective, and to ensure adequate support to their carers;*

Hasonló eredményekre jutunk az European Care Strategy¹² (ECS) dokumentummal kapcsolatban is. Ennél sokkal árnyaltabb a normarendek és a care kifejezés használata a Laudato si, (LS) és a Deus caritas est (DC) dokumentumokban. A vizsgált szavak előfordulási gyakoriságát megvizsgáltuk a korábban már hivatkozott, az 500 oldal terjedelmet meghaladó Spiritual care, (SC) német nyelven megjelent kötetben is (németül, zárójelben). Az adatokat az alábbi táblázat tartalmazza.

1. táblázat: Összefoglalás a kifejezések megjelenésével kapcsolatban

	TEC (136000)	ECS (65000)	LS (231000)	DC (89500)	SC (1433000)
care (Care)	823	441	42	9	1522
love (Liebe)	0	3	67	274	79
charit (Carita)	1	0	2	76	56
spirit (Spiritu)	1	0	46	20	3245
religi (Religi)	1	0	14	14	411
ethic (Ethi)	1	3	27	5	200
law (Recht)	3	3	21	3	363
standard (Standard)	21	7	2	1	81

Forrás: Saját szerkesztés (Megjegyzés: a vizsgált szótóvek előfordulási gyakoriságát adjuk meg, az első oszlopban a szótóvek neve és zárójelben a teljes szótóvek karakterszáma áll).

A táblázatból megállapítható, hogy a care fogalom más kontextusban jelenik meg az EU vizsgált szabályozásában, és más kontextusban a vizsgált katolikus egyházi dokumentumokban. Amíg a katolikus irodalom (LS, DC) a hangsúlyt a love, caritas szavakra ill. a kapcsolódó normarendekre helyezi, addig az EU szabályozás szinte teljesen figyelmen kívül hagyja ezeket a dimenziókat. Fontos megjegyezni, hogy a témakört részleteiben elemző kézikönyv (SC) viszont megteremtí a kapcsolatot a care és a love, spiritual, továbbá a normarendekre vonatkozó szavak között. A normarendek szempontjából érdekes új jelenség, hogy a szabványok szerepe a világi irodalomban jelentősen növekszik a klasszikus normarendekhez képest.

A tudományok között a teológiának, mint társadalomszervező elveket egy sajátos tudományos módszerrel elemző, normatív tartalmakkal is foglalkozó tudománynak képessé kell válnia arra, hogy ebben a komplex helyzetben a nagyobb szintű integráció előmozdítója legyen. Azaz képes legyen olyan normatív tartalmakat meghatározni és kommunikálni, amelyek elősegítik a társadalom nagyobb felkészültségét a gondoskodásra. A szövegelemzést követően megvizsgáljuk, hogy a szóhasználatból látható tendenciák, hogyan jelennek meg a szakirodalomban.

SOCIAL VERSUS CARE

Meg kell említeni, hogy a társadalmat érintő nagyobb ellátási rendszerek ideológiai megalapozása jelentős, eddig nem kellőképp tudatosított folyamat. Ezért is jelentős a Social Service Review-ben 1980-ban megjelent cikk, amelyik hangsúlyozza, hogy a szociális szakma teljes irodalma ezideig figyelmen kívül hagyta a vallást (Szirtes – Tankó, 2024). Kitekintésként elég, ha megvizsgáljuk a szociális munka kialakulását. Ezen a területen a keresztény egyházaknak, különösen is az anglikán egyháznak jelentős szerepe volt. A témát részletesen elemzi Bowpitt az „Evangelical Christianity, Secular Humanism, and the Genesis of British Social Work” című munkájában (Bowpitt, 1998). Megállapítja, hogy mára a szociális munka szakirodalmában nagyjából a keresztény örökségre úgy tekintenek, mint „csontvázra a szekrényben”, mert ez a hagyomány nem fér össze a marxizmus, feminizmus, behaviorizmus, és sok más –izmus ideológiájával.

Ezzel szemben viszont egyre nagyobb az igény a segítő szakmákban is a lelkiség (spiritualitás iránt) (Hodge, 2017). Meglátásunk szerint a következő lépésben nem csak a spiritualitás, hanem a valláshoz kötődő normatív tartalom is egyre nagyobb szerepet fog kapni. Ennek egyik jele, hogy a szociális ellátás legújabb ága, az ápolásbiztosítás szabályozása Németországban már tartalmazza, hogy az ápolást lehetőség szerint a vallási elkötelezettség figyelembevételével kell végezni. Szintén lényeges viszonyítási pont a WHO 1995-ös életminőségre vonatkozó kérdéslistája (WHOQOL-100), amelyben megjelenik a „Spiritual/Religious/Personal Beliefs” kérdés-csoport.

Amíg az 1900-as évek elején a felvilágosult, szekuláris hozzáállás volt jellemző a segítő szakmákra, részben azért, hogy az önkéntes vallási alapú mozgalmakat elhatárolják a professzionális szakmáktól, ellenben mára már látszik, hogy önmagában a professzió kevés a teljes ember segítségéhez. Egyre világosabbá válik, hogy minden emberrel kapcsolatos tevékenység arra a vallási parancsra kell, hogy épüljön, hogy a társadalmi jólét nem más, mint az Isten parancsára adott válasz. A szociális munka születésének idején fontosnak tartották az elhatárolódást a keresztény filantrópiától, a jótékonyágtól, és a fókusz a szakmai alapelvekre helyezték, részben kizárva ezzel a középosztály, mint vallásilag elkötelezett szereplő lehetőségét a segítségre. Csak az elmúlt néhány évtizedben került az önkéntesség újra a szociális munka látókörébe. A professzionalizáció így a közösségszerveződés egyik formájának a gátjává vált az 1900-as évek elején. Ennek pótlására az egyházaknak ismételten meg kellett határozniuk azokat a területeket, amelyen keresztül a segítő munkába be tudnak kapcsolódni. Katolikus

oldalról erre kiváló lehetőséget adott a karitászcsoportok szerveződése, és a karitásztudomány mint professzionális és lelkesítő tudomány kialakítása.

A keresztény egyházak, ahogy láttuk a szociális munka megszületésétől kezdve igyekeztek a saját elveiket érvényesíteni, azonban sok szempontból a háttérbe szorultak, egészen az elmúlt esztendőig. A helyzetet nehezíti az egyházak számára, hogy a nyugati világ egyre szekulárisabb, vallástalanabb (Opatrný, 2024). Látnunk kell azonban, hogy a teológia egyre világosabb iránymutatást ad a szociális területen dolgozóknak is. A nyugati hagyomány, a szociális rendszerek és a professzionalizmus összekapcsolásával, inkább a marxi gyökerekhez kapcsolódott, a jól szervezett és irányított társadalom fogalmával és gyakorlatával. Szemben az egyházakkal és a vallásokat jellemző személyes kapcsolatokra építő gondoskodás középpontú rendszerekkel.

A II. Vatikáni Zsinatot követően egyre inkább felvetődött annak a kérdése, hogy a teológiát hogyan lehet gyakorlatibbá tenni. Tévutak azok, amelyek szerint a teológiának át kellene vennie teljes egészében a természet- vagy társadalomtudományok módszertanát, mindent mérve és elemelve, kiszámítva például azt, hogy van-e korreláció az imádság és a gyógyulások száma között. Mára jutottunk el odáig, hogy a helyzet éppen fordított, a nagy komplexitású, a fenntarthatóságot érintő kérdések miatt ismételten alkalmazni kell az évezredek alatt kidolgozott teológiai módszertanokat. Ezek részletes elemzésére itt nem térünk ki, csak a szociális területen mutatunk példákat erre.

Ezen a területen nagy szerepe van az 1900-as években megindult protestáns mozgalmaknak (pl. ugyanúgy, mint az 1920-as években megerősödő magyar és német karitászmozgalmaknak.) Időközben, a 2000-es évek elejére kidolgozásra került a Karitásztudomány is, itt Martin Lechner, Heinrich Pompey és Klaus Baumann nevét kell megemlítenünk.

Mivel a társadalom felismerte ezen alapoknak a szükségességét, napjainkra azt látjuk, hogy egyre nagyobb figyelem irányul az egyházi szociális szolgáltatók felé, továbbá a lelkesítés szerepe fokozatosan növekszik. Egyre világosabbá vált, hogy a korai szociális munka két célja, a nincstelenek integrálása a munkaerőpiacra, továbbá az élet megváltoztatásához szükséges tudományos eszköztár kialakítása legfeljebb csak részben valósult meg (Bowpitt, 1998). A marxista módszertan helyett lassanként visszatérünk ahhoz az elvhez, amit Booth fogalmazott meg 1890-ben, eszerint a szociális segítség igazi célja: „a lelkének megmentése az egyetlen igazi, tartós módszer arra, hogy jót tegyünk vele.” A „tudományos jótékonykodás” helyett ismét előtérbe kerülhet az ember, mint testi és lelki valóság, aki a szenvedéseiben egyszerűen szorul anyagi és lelki segítségre. Szeretet nélkül semmilyen segítség sem lehet tartós, más szóval egzisztenciális.

Ahhoz azonban, hogy minden társadalomba megfelelően integrálódjon a gondoskodás lelkesítő szerepe, figyelembe vevő kultúrája, az ideológiai harcokon túllépve látni kell azokat a normákat, amelyek meghatározzák, kinek, milyen szabályozási eszközei vannak ahhoz, hogy hatékony szervező legyen. Ezzel a kérdéssel foglalkozik a normák komplexitásának elmélete. Ez az alapja annak, hogy a szociális szakmákat ne csak a professzionalizmus, vagy újabban a lelkesítő, hanem a szabályozás világos ismerete is jellemezze. Ennek az eredménye, hogy a jó szakember egyszerre, de egymástól világosan elválasztva képes a jogi, erkölcsi (etikai), vallási

szabályokat éppúgy alkalmazni, mint akár a vonatkozó szabványok, protokollok előírásait (Birher, 2020).

Világosan meg kell fogalmazni, hogy a vallás normarendje elengedhetetlen a társadalom szabályozása szempontjából. Hamisak azok a szabadságharcos narratívák, amelyek szerint a szociális szektorban a tudományos szociális munka kialakulása az 1900-as évektől kezdődően elsöpörte a „tudománytalan és hittérítő célú” egyházi segítséget. Ezáltal a lelkes amatőrök helyét átvehették a felvilágosult társadalomba jól integrálódó professzionális segítők. Mára viszont egyre markánsabban jelentkezik a felismerés, hogy az ember több mint az anyagi komponensei összessége. Ezért van újra szükség a család fogalma mélyebb értelmének a megtalálására, vagy a közösségi lét alapjainak az újraértelmezésére, felhasználva akár a szerzetesek közösségi létének technikáit és meglátásait. De újra jelentést kap a meditáció, az imádság, a szenvedés és az áldozat fogalma is.

Kétségtelen, hogy a vallási tartalmak megjelenése és alkalmazása elengedhetetlen az emberi jogok teljességét szem előtt tartó gondoskodásban, a szociális szolgáltatások minden területén, továbbá ténylegesen biztosítani kell a vallásszabadságot, amit gyakran „elfelejtett emberi jogként” kezeltek. Nem kérdéses, hogy a szekularizáció kifejezett küzdelemként jelent meg az egyházak ellen. A posztoszocialista országokban élők ezt a saját bőrükön tapasztalhatták meg. Mivel az így kialakított szolgáltató rendszerek egyre inkább gyengülnek, célszerű visszatérni az alapokhoz, és ismételten a vallások által megalapozott segítő módszerekre, ill. emberképekre figyelni. A szociális kérdések szabályozása nagyon jó területe lehet annak, hogy azon keresztül bemutassuk, az emberek hogyan képesek összefogva egymást segíteni. A segítő szeretet alapja a legkisebb közösségektől, a családoktól indulnak, de nem érnek véget az egyes államok határainál, hanem azon túlmutatva a szabályozás globális szintjéig vezetnek. Ennek az útnak a tudatos bejárására jelentenek példát a segítő szeretettel foglalkozó szervezetek tevékenységei. Ezek jó példák lehetnek az egyes állami szintű szociálpolitikai szabályozók számára is.

SZOCIÁLIS VS. GONDOSKODÁS

Nagyon nehéz a gondoskodás és a gondoskodáspolitikai fogalmát helyesen értelmezni. A nehézséget részben az okozza, hogy a nemzetközi fogalomhasználatban a gondoskodás, részben a történelmi terheltsége miatt (gondolok itt pl. a Fürsorge-fogalomra), részben pedig a gondoskodáspolitikai teljesen új megközelítése miatt nehezen fordítható. Talán leginkább az angol „care” szó lehet a megfelelő, akár care-policy akár care-economy formájában. További nehézség az is, hogy a hazai gyakorlatban is van egyfajta régies, tisztán az „eltartás” irányába mutató jelentéstartalma a gondoskodásnak, az öngondoskodás és a közösségi értékeket teremtő jelentéstartalom kizárása mellett. Jól foglalja ezt össze Z. Karvalics László *A szociálpolitika megváltozó kontextusai az információs társadalomban* című írásában (Karvalics, 2006).

A „gondoskodó” alapállás költségvetési oldalról automatikusan feltételezte, hogy a hátrányos élethelyzet enyhítésére, a társadalmi integráció visszaállítására, megőrzésére vagy fenntartására fordított összegek a pénz és a javak áramának improduktív köréhez tartoznak. A „befektetésként” felfogott szociálpolitikai büdzsé „hasznát” a társadalmi béke, a további degradálódás megállítása, bizonyos csoportoknál pedig egyfajta „humanitá-

rius kötelezettség” mint civilizatorikus misszió teljesíthettségének tudata. Ha az esélyteremtés mint az utólagos korrekció helyett a megelőzést előtérbe helyező alternatív megközelítés meg is jelent a szakmai közgondolkodás különböző színterein, s néhány esetben a politikai mechanizmuson keresztül valóságos programként vagy intézményi-működési újdonságként tartósan be is tudott épülni a meglévő mechanizmusok közé, az improduktívitás bővös köréből nem tudott kiszakadni. Marxot parafrázálva: a pozitív oldal keresésekor nem az érték-többlet jelent meg a lehetséges igazodási pontok között, hanem inkább az „értéksökkenés” mértéke. Másképpen: még a megelőzés is egy fajta defenzív prevenciónak volt tekinthető, ami ráadásul makacsul nem számolt (ha egyáltalán számolási műveletet végzett) a legfontosabb közgazdasági változóval, az elmaradt haszonnal, ami az új értékek termeléséből kizárt társadalmi csoportokban „testesült meg”.

Ahogyan az idézetből látszik, a gondoskodás fogalma még a régi értelmében áll, továbbá hasonlóan improduktív a szociális megközelítés is. Ennek oka talán az lehet, hogy már a szociális gondolkodásmód megjelenésénél nagyon nagy szerepet kapott az állam, amelyik mindenről és mindenkiről „gondoskodva” a menyország ígértét (Harker, 1995)¹³ fogalmazta meg itt a földön. Jellemzően Hegel és Marx voltak azok, akik ezeket az elveket világosan megfogalmazták. Mindennek az alapja egy látszólag a végtelenségig fejleszthető társadalom volt. Az állam nélküli állam kommunista illúziója azonban ugyanúgy szertefoszlott, mint a kapitalista és jóléti államokat jellemző, a költségek nélküli technológiákra építő esztelen versenyt és látszólagos fejlődést generáló magatartás. Mindkét gondolkodásmód alapja az volt, hogy bármi áron is, de meg kell szüntetni a szegénységet, az állam kötelessége, hogy a jól működő munka alapú társadalomban mindenkinek biztosított legyen a jólét minimuma. Ezek a szép elvek azonban semmivé foszlottak akkor, amikor valaki nem kért az állami „jólétből”, például a szocializmusban, vagy mikor kiderült, hogy a gazdasági fejlődés már nem tudja – pl. más államok kizsákmányolása nélkül – a fenntartható fejlődést és a tökéletes szociális hálót biztosítani.

Ezekhez a felismerésekhez napjainkra még két újabb keserű tapasztalat járult: az egyik, hogy a fenntartható fejlődés a környezetet oly mértékben kizsákmányolta, ami már közvetlenül is veszélyezteti az emberi életet. A másik pedig, hogy már nem csak a „fejlett nyugaton”, hanem a Földön sem születik elég ember, hogy a termelés és fogyasztás gyorsuló spirálja fenntartható maradjon.

Meg kell állapítanunk, hogy a szociális ellátórendszerek alapja a versenyre, vagy tervgazdaságra épülő, az erőforrásokat a haszon érdekében kizsákmányoló gazdaság. A szociális alapú újraelosztás alapvető célja ezen gazdaság hatékonyságának további növelése. Ez egészen jól is működött az elmúlt időkben, hiszen egyre növekvő gazdasági eredményekről beszélhettünk az ezredforduló idején (Maddison, 2001). A fogyasztói paradicsom azonban nem jött el, sőt éppen az ellenkezője történt. A materialista világrendek elérték fejlettségük határáig és önpusztítókká váltak.

Napjainkra a fenntarthatóság számos vonatkozásban megkérdőjeleződött (demográfiai, természeti-környezeti, gazdasági, etc.) Emiatt az újraelosztási (szociális) rendszerek sem fenntarthatók. Lehetséges-e új, az emberre, mint segítségre és szeretetre képes létezőre fókuszáló gondoskodáspolitikai kialakítása? Ebben milyen szerepe lehet az erkölcs és a vallások normarendjeinek? Egészen világos, hogy a globális egymásrautaltság korában (Parag, 2017) nagyon nagy jelentőséget kap a jól, megfelelő szinteken szervezett gondoskodás (Birher-Bertalan, 2014), és az, hogy képesek legyünk újraszervezni a közösségi létünket. Úgy tűnik a materializ-

musra építő modellek mindegyike, legyen az kapitalizmus vagy kommunizmus (szocializmus), csődöt mondtak, hiszen az önzésre építettek.

Éppen ezért ismételt figyelmet kell fordítani a közös értékrend, a vallásokat is megalapozó közös értékek felkutatására és megélésére. Erre hívta fel a figyelmet Mahatma Gandhi is az Erkölciség vallása című írásában (Gandhi, 1998), hangsúlyozva, hogy csak a legmagasabb rendű erkölciség megfogalmazása és megélése mentheti meg a világot. Ennek az erkölciségnek pedig nem lehet más az alapja, mint az örök érvényű emberi méltóság, a célja pedig a jó emberi élet. Ennek eléréséhez a közösségek igazi rendjét kell megtalálni, és globálisan felépíteni, felhagyva az önzés pusztító módszereivel. Egy lépés ebben a folyamatban a gondoskodás leírása és gyakorlása, azé a gondoskodásé, amelyik nyitott a teremtet világra, a másik emberre és a transzcendenciára egyaránt.

Egy újfajta szociális megközelítésre van szükség. Ez a megközelítés szakít a német idealista alapokkal, Hegel és Marx túlfűtött és forradalmi optimizmusával, helyette a valóságra fókuszálva igyekszik a legjobb megoldásokat kínálni. Ennek egyik alapja annak a felismerése, hogy az ember lelki létező is. A maga szervezetségében, bonyolultságában, jóval több mint az őt alkotó anyag összessége. A másik pedig, hogy a modern technológiák a jelenleginél sokkal hatékonyabbá tudnak tenni bennünket. A mérhetőség és számíthatóság globális korszakába értünk, ahol az eddig összegyűjtött tudás egyszerre válik elérhetővé és alkalmazhatóvá az informatika fejlődésén keresztül.

A klasszikus szociális megközelítés arra épült, hogy a gazdaságban gyakran felelőtlenül megtermelt és elfogyasztott javakból létrejött nyereségből a rászorulóknak annyit osszunk vissza, ami növeli a versenyképességünket azzal, hogy csökkenti a társadalmi konfliktusok veszélyét.

Ehhez képest a gondoskodás fogalma türelem ezen a szemléleten, és az egymásra figyelemre épül, arra, hogy a nehéz helyzetekben is közösségként kell viselkedni. Mert minden valóságos élet találkozás – ahogy azt Martin Buber (1999) állítja. Ennek az életnek kell valós középponttá válnia.

Maimonidesz mindezt egyel magasabb horizontban is értelmezi a következők szerint: „Az Örökkévaló oly módon teremtet a világmindenséget, hogy abban saját létezésünket alapvető realitásként fogjuk fel, az istenességet pedig valamifajta újszerű és szerzett tulajdonságnak.” Az ember először mindig saját magából értelmezi a világát. Csak a következő lépésben jut el oda, hogy a halálra ítélt önmagán túllépjen. „Szerepünk, hogy a felfogás egy egészen új szintjére érjünk, ahol az istenesség az abszolút realitás, és mi vagyunk az új teremtmények, az isteni kifejeződés formái.” Ha sikerül az értelemnek ezt az útját végig járni, az ember megérti, hogy létezik egy nála nagyobb értelem, cél. Ez pedig nem más, mint a Lét maga. Az élet örökérvényű szeretete.

Az ember feladata – Martin Bubernek az alább álló haszid története szerint –, hogy a földet, mint Paradicsomkertet egyre értékesebbé tegye a következő generációk sokasága számára is. „A Rebbe aznap, amikor hivatalosan is elvállalta a lubavicsi mozgalom vezetői tisztjét, egy bibliai vers idézésével kezdte beszédét: „Eljöttem az én kertembe.” Elmagyarázta, hogy az Örökkévaló a teremtés kezdetén a világmindenséget kertjének nevezte, annak a helynek, ahol lénye először tárulkozott fel. A Rebbe kijelentette, hogy oly sok ezredév után, melyek alatt az isteni jelenlét rejtve volt, s annyi fáradozás után, amelynek célja az volt, hogy az

Örökkévalót ismét az emberek életének részesévé tegyék, elérkezett az ideje, hogy bevégezzük a folyamatot, s az Örökkévaló ismét kijelenthesse: „Eljöttem az én kertembe.” – ezúttal mindörökre. Vezetése alatt mindvégig ez maradt a Rebbe legfontosabb témája: a mai nemzedék szerepe abban, hogy az Örökkévalót életünk realitásává tegyünk, és hogy e világot olyan helyé alakítsuk, amelyben az Örökkévaló szívesen lakozik.”

GONDOSKODÁS: LELKISÉG ÉS TECHNIKA

A gondoskodáspolitikai fogalma az államigazgatás és a területi igazgatás szintjein részben új, részben hungaricum. Jóval egyszerűbb lenne a már bevett „szociális” fogalomkészletet használni, azonban a régi modellek már nem mindenütt érvényesek, és mindez fokozottan igaz akkor, ha az egyre erősödő kihívásokra, így a háborús konfliktusokra, vagy a demográfia, a demokrácia, természet (éghajlat) radikális változásaira, - mondhatjuk- torzulásaira gondolunk az elmúlt néhány évben, évtizedben. A másik oldalon pedig említhetjük az új technológiák fejlődését, gondolva az MI-re, robotikára, genetikára, ember-gép kapcsolatokra.

Itt kell megjegyezni, hogy jórészt ezeknek a kérdéseknek a vizsgálatára (művelésére) hívta meg az egyetemet Ferenc pápa 2023. április 30-én, a Pázmány Péter Katolikus egyetemen a következő szavakkal: „Ez az, aminek a művelésére az egyetemek hivatottak és amit a hitnek táplálnia kell. Ezért kívánom, hogy ez és minden más egyetem az egyetemesség és a szabadság központja, a humanizmus termékeny műhelye és a remény laboratóriuma legyen.”¹⁴

Természetesen az is igaz, hogy a gondoskodás jelensége jóval idősebb, mint a szociális szerveződés, vagy éppen a legújabb, imént felsorolt kihívások megjelenése. A gondoskodás – a részben elvesztett képességünk – már az állatvilágnak is a jellemzője. A következőkben, a gondoskodás mélyrétegeit is, annak ösztönösségét szem előtt tartva kell tovább lépnünk, és megvizsgálni, hogy társadalmi szinten megvalósítható-e ez a fajta elkötelezett gondoskodás. Létrejöhet-e az egyetemes altruizmus, amelynek forrása a család és a polgári társadalom?¹⁵ A gondoskodás tehát nem csak egyszerűen a szociális területen rendelkezésre álló források lehető leghatékonyabb elosztását jelenti, hanem egy átfogó tervezést, a rászorultak személyében az érték felfedezését, a társadalomba való integrációjukat egyaránt jelenti, pontosabban annak tudatosítását, hogy mindenki szükségszerűen egyszerre rászoruló, és segítő is. Pontosan ez adja az emberségének az értékét. Természetesen a gondoskodáspolitikai területén is, az alapelvek rögzítés követően folyamatokról, szabályozandó folyamatokról van szó. Ehhez szükség van a normák megfelelő értelmezésére ugyanúgy, mint a folyamatszabályozás legmodernebb eszköztárának a felhasználására. A gondoskodás tehát nem valami szükséges rossz, hogy a bajt csökkentsük, hanem az ember legalapvetőbb képessége arra, hogy élhető világot hozzon létre. Nem a maradék állami pénz elosztása, hanem az életképesség megőrzésének az alapja, a mai társadalom létének a feltétele. Nem is az az elsődleges kérdés, hogy van-e pénz, sokkal inkább az, hogy van-e közösség, amelyik foglalkozik a másik emberrel. Mindeközben új kihívásokkal is meg kell küzdeni. Ilyenek a globális gazdaság sokpólusúvá válása, a migráció, a demográfiai katasztrófa, a háborúk, a természeti környezet pusztulása. Természetesen új eszközeink is vannak, úgymint az emberség lényegének a felismerése, a vallások és a lelkiesség szerepének megerősödése, az elektronikai összekapcsoltság, a nyelvi különbségek megszűnte,

a generatív nyelvi modellek működése, és a globális ellátási láncok. A gondoskodónak ezeket az új kihívásokat és lehetőségeket jól kell ismernie. Csak így lehet fenntartani a már jól bevált szociális intézményeket. Fontos azonban, hogy a rászorulókat nem tekinthetjük sosem csak a társadalmi jólétet terhelő, a közösből elvevő személyeknek, hanem a közösségi gondoskodás olyan alanyainak, akik a közösség számára valóban értékes személyek (Pompey).

A gondoskodás alapelvei:

- az ember és az emberi közösség megismételhetetlen érték (tudni kell, mit jelent az ember fogalma, miben több a közösség, mint az egyén).
- a segítségre megfelelő forrásokat kell rendelni, azokat hatékonyan kell felhasználni. (A források tervezését a folyamat minden elemét figyelembe véve, a kimenetre figyelemmel kell elvégezni.)
- a nehéz helyzetek megelőzésére kell törekedni a tudatosságon, a kockázatelemzésen és a korai prevención keresztül
- a leghatékonyabb módszereket kell alkalmazni a gondoskodás során, beleértve a legújabb technológiákat is
- a figyelmet az élet forrásait jelentő kisebb közösségekre kell irányítani, úgymint család, baráti közösségek (A kapcsolatok tudatos építése kiemelten fontos szakmai kérdés is, a szubszidiaritás alapján.)
- számolni kell az újabb kihívásokkal, amelyek a szociális rendszer jelentős átalakuláshoz vezetnek, úgymint a demográfia, háború, járványok, migráció, éghajlatváltozás, mesterséges intelligencia.

A KATOLIKUS TÁRSADALMI TANÍTÁS JELENTŐSÉGE

Kiemelten érdemes foglalkozni a katolikus egyház szociális tanításával, részben mivel az nagyjából párhuzamosan fejlődött a marxista (és a liberális) szociális elvek kialakulásával, részben pedig azért, mert ez a világ legnagyobb, több mint egy milliárd embert érintő, egységes szociális szabályozási rendszere. Tisztában kell lenni azzal is, hogy az EU alapító atyái is ezeket az alapelveket képviselték. Közülük többeket a katolikus egyház már boldoggá is avatott, azaz életüket kiemelten példaértékűnek ajánlja. A közös cselekvés és gondoskodás szükségességét nagyon szépen összefoglalja Exupery:

*Lassanként elfeledtük az embert, és az
egyén problémáira korlátoztuk erkölcsi
világrendünket. Megköveteltük minden
egyéntől, hogy ne sértse meg a másik
egyént. Minden kőtől, hogy ne sértse
meg a másik követ. És nem is sérti
egyik a másikat, amikor összevissza
hányva kinn hevernek a mezőn.
Hanem a székesegyházat, amivé lenniük*

*kellett volna, s ami viszonzásul nekik is
értelmet adott volna, azt megsértik. Most
is hirdetjük az emberek egyenlőségét.
De mivel elfeledtük az Embert, már
nem értjük, hogy mit beszélünk.
(Antoine de Saint-Exupéry, 1942)*

Az egyházi szociális gondoskodás is ebből a közösségi feladatból indul ki, hozzátéve még egy nagyon fontos parancsot: Szeresd Uradat, Istenedet teljes szívedből, teljes lelkedből, teljes elmédből és minden erődből! Szeresd felebarátodat, mint önmagadat!

ÖSSZEGZÉS

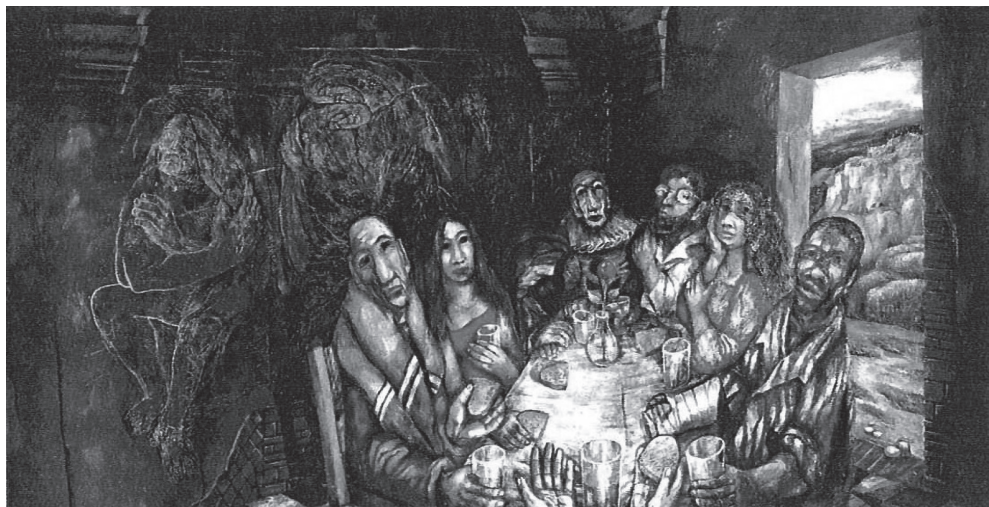
A gondoskodáspolitikai olyan összetett ismert és készség-halmazra építi, amelyik magában foglalja a karitásztudomány, a fenntarthatóság és teremtésvédelem, illetve a statisztika és adat-tudományok tematikáját, kiegészítve ezzel a klasszikus szociális-tudományok ismeret és készség anyagát. Ez együttesen teszi lehetővé, hogy a gondoskodásban egyszerre legyen jelen a professzionalitás, a legújabb technikai vívmányaival, és az emberre fókuszáló lelkiség. Ennek a kulcsfogalmi foglalja össze az 1. tábla, illetve illusztrálja a két festmény is, Böhler-től, és Sieger-Ködertől.

Hans Adolf Bühler (1877-1951) aus dem Jahr 1912: „Prometheus bringt den Menschen das Feuer” (Soltani). A kép a világháborúk idején, a Freiburgi Egyetem aulája fölött egyszerre jelzi a tudás és az emberfeletti ember korának eljöttét, miközben a szociálisan kiszolgáltatott „tömegek” valamiféle csodára, segélyre várnak, annak ellenére, hogy mindnyájan tisztában vannak vele: ők az „utolsó emberek”.

Ez alatt a kép alatt mentek be a nagyelődőbe olyan személyek és személyiségek mint: Konrad Adenauer, Ernst-Wolfgang Böckenförde, Friedrich August von Hayek, Hannah

Arendt, Rudolf Carnap, Joseph Goebbels, Romano Guardini, Martin Heidegger, Emmanuel Levinas, Edith Stein.

Sieger Köder – 1973 „Das Mahl der Sünder”: A kép a papképző Collegium Germanicum et Hungaricum vidéki ebédlőjében, az utolsó vacsorára utalva mutatja be a rászorulóknak asztalközösségét. Mindannyian a saját, hiányokat és értékeket egyszerre hordozó személyiségüket adják hozzá az egy pontra, a gondoskodásra fókuszáló asztalközösséghez. A háttérben a tékozló fiú története látható.

Ezalatt a kép alatt étkeztek a Collegium Germanicum hallgatói, akik közül mára többen a Magyar Püspöki Konferencia tagjai.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Anzenbacher, Arno (1993): *Bevezetés a filozófiába*; Herder Kiadó Kft., Budapest.
- Baumann, Klaus – Ujházi Lóránd – Petruska Ferenc – Birher Nándor – Pulay Brigitta (2023): *Theory and Practice in Social Teaching of the Catholic Church*, Budapest, Magyarország : Szent István Társulat.
- Birher Nándor (2020): A normák kapcsolati rendszerének feltárása a hatékonyabb szabályozási formák kialakítása érdekében, A normák kapcsolati rendszerének feltárása a hatékonyabb szabályozási formák kialakítása érdekében *Polgári Szemle*, 16. évf. 4–6. szám, 2020, 306–314., DOI: 10.24307/psz.2020.1023
- Birher Nándor – Bertalan Péter (2014): *Hálózatokban*. Oktker Nodus, Veszprém.
- Bowpitt, Graham (1998): “Evangelical Christianity, Secular Humanism, and the Genesis of British Social Work.” *The British Journal of Social Work*, vol. 28, no. 5, 1998, pp. 675–93. JSTOR, <http://www.jstor.org/stable/23714857>. Accessed 18 Aug. 2024.
- Buber, Martin (1999): *Én és Te*, Budapest. Európa Könyvkiadó
- Büssing, Arndt – Giebel, Astrid – Traugott Roser (2024): *Spiritual Care & Existential Care interprofessionell Handbuch spiritueller und existentieller Begleitung in der Gesundheitsversorgung*, ISBN 978-3-662-67741-4 ISBN 978-3-662-67742-1 (eBook) <https://doi.org/10.1007/978-3-662-67742-1>

- Fix, Birgit – Fix, Elisabeth (2002): From charity to client-oriented social service production: A social profile of religious welfare associations in Western European comparison, March 2002 *European Journal of Social Work* 5(1):55-62, DOI: 10.1080/714890015
- Fix, Birgit (2003): *Social Work of Religious Welfare Associations in Western Europe EURODATA NEWSLETTER*, 2003: issue 16/17, pp. 1-6 ISSN: 09479260 <https://www.mzes.uni-mannheim.de/d7/en/publications/journal-article/social-work-of-religious-welfare-associations-in-western-europe>
- Gandhi, Marathma (1998): *Az erkölcsiség vallása*, Farkas Lőrinc Imre Könyvkiadó, 1998
- Harker, Barry (1995): Postmodernism and quality', *Quality in Higher Education*, 1(1), 31–39. <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/1353832950010103>
- Hodge, David R. (2017): The evolution of spirituality and religion in international social work discourse: Strengths and limitations of the contemporary understanding. *Journal of Religion and Spirituality in Social Work: Social Thought*, 37(1), 3-23. <https://doi.org/10.1080/15426432.2017.1350125>
- Holly K Oxhandler – Kenneth I Pargament (2014): Social Work Practitioners Integration of Clients Religion and Spirituality in Practice: A literature Review, *National Association of Social Workers* 2014, 271-279.
- Kwak, Hamin (2024): Decolonial Pastoral Care for Cultural Trauma: Pastoral Theological Intervention in the Korean Context. *Religions* 15: 170. <https://doi.org/10.3390/rel15020170>
- Laudato 'si https://regi.katolikus.hu/konyvtar/ferenc_papa_laudato_si_enciklika.pdf
- Maddison, Angus (2001): *The World Economy – A Millennial Perspective*, 2001.
- Michael Polanyi (1946): *Science, Faith, and Society*, Oxford Univerity Press, 1946. <https://archive.org/details/science-faithands032129mbp/page/n11/mode/2up>
- Opatrný, Michal (2024): *Postsecular, Christian, or Humanistic Spirituality in Social Work within Secular Europe*. *J Relig Health* (2024). <https://doi.org/10.1007/s10943-024-02105-5>
- Parag, Khanna (2017): Konnektográfia: A globális civilizáció jövőjének feltérképezése.
- Pompey, Heinrich (2022): *Aus der Kraft der Weisheit des Glaubens begleiten, helfen und heilen*, Echter Verlag, Würzburg, 2022.
- Prohászka Lajos (é.n.): *A mai élet erkölcsé*, <https://mek.oszk.hu/11700/11726/11726.pdf>
- Soltani, Christina (2013): „... einen Gehalt wie unser Freiburger Bild haben sie alle nicht ...“ Hans Adolf Büblers „Prometheusfresko“ im Kollegiengebäude- chrome-extension://efaidnbmnnnibpajpglclefindmkaj/https://regionalia.blb-karlsruhe.de/frontdoor/deliver/index/docId/18429/file/BLB_Soltani_Hans_Buehler_Prometheusfresko.pdf
- Storms, Anna (2024): *Warum es uns alle angeht. Anthropologische Grundlegung von Spiritualität* (30-31) DOI: 10.1007/978-3-662-67742-1_3, https://www.researchgate.net/publication/382899470_Warum_es_uns_alle_angeht_Anthropologische_Grundlegung_von_Spiritualitat
- Szirtes –Tankó Tünde (2024): *Kereszténység, hitalapú szervezetek és szociális munka*, Budapest. Martin Marty, 65.
- Vanderwoerd, James R. (2011): Reconsidering Secularizationand Recovering Christianityin Social Work History, *Social Work & Christianity*, Vol. 38, No. 3 (2011), 244–266Journal of the North American Association of Christians in Social Work
- Z. Karvalics László (2006): *A szociálpolitika megváltozó kontextusai az információs társadalomban, Információs társadalom* 2006, 10.

JEGYZETEK

¹ <https://books.google.com/ngrams>

² A google trends adatai szintén alátámasztják az ábrákon látható emelkedő trendeket a „spiritualitás témakörön” belül. <https://trends.google.hu/trends/explore?q=%2Fm%2F03bty4x&date=all>

³ https://books.google.com/ngrams/graph?content=God%2C+religion%2C+spiritual%2C+social%2C+care&year_start=1900&year_end=2022&corpus=en&smoothing=3&case_insensitive=true

⁴ A google scholar keresési eredményei hasonló nagyságrendeket mutatnak. https://scholar.google.com/scholar?hl=hu&as_sdt=0%2C5&as_ylo=2024&q=spiritual+care&oq=

⁵ https://books.google.com/ngrams/graph?content=christian%2Cspiritual%2Cmuslim%2Cmarx%2Cspirituality&year_start=1900&year_end=2022&case_insensitive=true&corpus=en&smoothing=3

⁶ https://books.google.com/ngrams/graph?content=spiritual+care&year_start=2010&year_end=2022&corpus=en&smoothing=3&case_insensitive=false

⁷ https://books.google.com/ngrams/graph?content=spiritual+care%2C+social+work&year_start=2010&year_end=2022&corpus=en&smoothing=3&case_insensitive=false

⁸ „Such an interpretation of society would seem to call for an extension in the direction towards God. If the intellectual and moral tasks of society rest in the last resort on the free consciences of every generation, and these are continually making essentially new additions to our spiritual heritage, we may well assume that they are in continuous communication with the same source which first gave men their society-forming knowledge of abiding things. How near that source is to God I shall not try to conjecture. But I would express my belief that modern man will eventually return to God through the clarification of his cultural and social purposes. Knowledge of reality and the acceptance of obligations which guide our consciences, once firmly realized, will reveal to us God in man and society.” (Polányi 81)

⁹ Laudato 'si, 6. pont: Elődöm, XVI. Benedek szintén felhívást tett közzé, hogy „szüntessék meg a világgazdaság működési zavarainak strukturális okait és javítsák ki azokat a fejlődési modelleket, amelyek képtelenek biztosítani a környezet védelmét”.

¹⁰ Laudato 'si 128 A munkahelyek számának lecsökkenése „negatív hatással van a gazdaság szintjére is a »társadalmi tőke«, vagyis a mai polgári együttéléshez múlhatatlanul szükséges bizalmon, megbízhatóságon, a szabályok tiszteltében tartásán alapuló kapcsolatok folyamatos lepusztulása miatt”. Végeredményben „az emberi értékek mindig gazdasági értékek is, és a gazdaság működési hibáinak mindig megvan az ára az emberi oldalon is”. Ha lemondunk arról, hogy az emberekbe fektessünk be, pusztán azért, hogy nagyobb legyen a közvetlen hasznunk, az nagyon rossz üzlet a társadalom számára.

¹¹ P9_TA(2022)0278 Towards a common European action on care European Parliament resolution of 5 July 2022 towards a common European action on care (2021/2253(INI)) (2023/C 47/04)

¹² COMMUNICATION FROM THE COMMISSION TO THE EUROPEAN PARLIAMENT, THE COUNCIL, THE EUROPEAN ECONOMIC AND SOCIAL COMMITTEE AND THE COMMITTEE OF THE REGIONS on the European care strategy {SWD(2022) 440 final} <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52022DC0440>

¹³ Ebben a világban jelenik meg a Technopolisz története, a határok nélküli fejlődés, a kötelesség nélküli jogok és a költségek nélküli technológiák entuziazmusával. A Technopolisz története morális központ nélküli. Mennysországot ígér a földön a technológia fejlődése által. A stabilitást és rendet közvetítő hagyományos narratívákat és szimbólumokat elhajítja, és helyette életstílusokat, technikai gyakorlatot és a fogyasztás extázisát állítja. (Harker 31.)

¹⁴ <https://katolikus.hu/cikk/ferenc-papa-beszede-az-egyetemi-es-kulturalis-elet-kepviseloikhez>, 2024. 04. 09.

¹⁵ Hegel: állam-egyetemes altruizmus, polgári társadalom- egyetemes egoizmus, család-partikuláris altruizmus

Gellén Márton

Szervezet és mozgalom viszonya a XX. század második felének protestáns ébredési hullámai tükrében

The Relation Between Organization and Movement in the Protestant Revival Waves of the Second Half of the XXth Century

Összefoglalás

A XX. század jelentős részén végigvonul a református ébredési mozgalom, amely szorosan összekapcsolódott az evangélikus, kisebb mértékben pedig más felekezeteket érintő mozgalmakkal. E mozgalmak léte szöges ellentétben van a marxista felfogással, ezért tagadással, elhallgatással szokás a jelenségre reagálni. Jelen írás biz onyítja, hogy az ébredési tapasztalat szerves része a magyar protestantizmus történetének, hatása ma is érezhető, noha a szervezeti egyház és a mozgalmi egyház egymáshoz való viszonya korszakonként változott: az egyház és a mozgalom egymás mellett, egymás szövetségeseként indult, majd a szervezeti egyház magába olvasztva igyekezett megszüntetni az ébredési mozgalmat, végül a pártállami egyház és állam karhatalmi eszközökkel igyekezett az ébredési vezetőket ellehetetleníteni, közösségeiket szétverni. Mindezzel ellentétes irányú folyamatként az ébredési mozgalom sejtjei megőrizték életképességüket, prédikátorai, bizonyágtevői hűségesek maradtak Krisztushoz, elhívásukhoz, a Szentíráshoz és az esetek túlnyomó többségében történelmi felekezetükhöz is. Az ébredési jelenség megismerése és értelmezése elengedhetetlen az egyházak mai megújulási törekvései számára.

Kulcsszavak: ébredési mozgalom, vallás, megújulás, hálózat, ellenállás, házicsoport

DR. HABIL. GELLÉN MÁRTON, egyetemi docens, Gál Ferenc Egyetem
(marton.gellen@gfe.hu).

Summary

The revival movement of the Hungarian Reformed Church overarches a large chunk of the 20th century while developing in close connection with the Lutheran Church and – to a lesser extent – with movements of other denominations as well. The existence of these revival movements contradicts the Marxist approach to history; therefore, the revival phenomenon is usually treated with denial or silence. The current paper proves that the revival experience is an organic component of the story of the Hungarian Protestantism, its effects are sensible even with the relationship between the organizational church and the movement-church having changed in different periods: church and movement started horizontally as partners, later the organizational church endeavored to absorb and cease the revival movement, and finally, the church of the dictatorship and the state jointly went at the movement by isolating its leaders and subverting its groups. Countering all these tendencies, the cells of the revival movement preserved their viability, its preachers and testifiers remained faithful to Christ, their calling, the Scripture, and in most of the cases to their denomination as well. Understanding and explaining the revival phenomenon is essential for the contemporary renewal efforts of the churches.

Keywords: revival movement, religion, renewal, network, resistance, home group

BEVEZETÉS: A VIZSGÁLÓDÁS SZÜKSÉGESSÉGE, AZ 1949-ES ÉS A 2022-ES
FELEKEZETI STATISZTIKA MAGYARÁZATRA SZORULÓ JELLEGZETESSÉGEI

A fellelhető felekezeti statisztikák szerint Magyarország keresztény (keresztyn) meggyőződését tekintve 1949-re jelentős növekedés következett be¹. Míg 1930-ban a római- és görög katolikusok aránya 67,1%, 1949-ben már 70,5% volt². A reformátusok aránya ezzel párhuzamosan az 1930-as 20,9%-ról 1949-re 21,9%-ra növekedett. A két legnagyobb felekezeten belüli növekedés bizonyos mértékig összefüggésbe hozható ugyan a holocaust pusztításával, illetőleg a jelentős arányban evangélikus felekezethez tartozó németiség számának csökkenésével, ugyanakkor a két nagy felekezet a csökkenő népesség mellett abszolút számokat illetően is növelte létszámát 1930 és 1949 között. 1930-ban 5.832.238 volt a katolikusok és 1.813.144 a reformátusok száma, míg 1949-ben 6.488.755 katolikust és 2.014.718 reformátust találunk. Mindezt jelentős növekedésnek kell tekinteni, különösen annak fényében, hogy 2022-ben a katolikusok száma 2.886.619 fő, a reformátusok száma pedig 943.982 fő, a teljes kereszténység pedig összesen sem éri el a magyar társadalom felét, a legutolsó népszámlálási adatok szerint mindössze 43,35% a valamelyik keresztény felekezethez tartozók aránya. Mindezt korántsem lehet a kommunista diktatúra számlájára írni, mivel az 1949-es, dominánsan keresztény jelleg 1992-ben még létezett, ekkor a katolikusok aránya 67,8% volt, magasabb, mint 1930-ban, a reformátusok aránya pedig 20,9%, volt, amely megegyezett az 1930-as aránnyal.

A számok vizsgálata alapján világosan megfigyelhető, hogy a magyar társadalom felekezeti hovatartozásban mért keresztény jellege 1949-ben volt a csúcson, de utána 50 évig lényege-

gében stagnált, csak csekély mértékben csökkent a mindent átható ideológiai nevelés és aktív üldözés ellenére, míg az utóbbi negyed évszázad lényegében megfelelt a magyar társadalom felekezeti hovatartozásban kifejezett keresztény jellegét. A jelenség elmélyült értelmezésével még adós a hazai társadalomtudomány. Az egyik jelenség az adatfelvétel technikájában jelentkező hiba (control bias), nevezetesen a KSH által alkalmazott kérdőívben 2001-től jelenik meg a „nem kíván válaszolni” opció, a korábbi adatgyűjtésekben ez egy hibahatáron belüli technikai kategória volt, 2001-től viszont előbb egy 1,1 milliós, majd egy 2,6 milliós, 2022-ben pedig 3,8 milliós „nem válaszoló” állampolgári tömeg jelenik meg a statisztikában. A válaszmegtagadók kategóriájának rendellenes növekedése anekdotikus információk szerint annak is betudható, hogy egyes kérdezőbiztosok – leegyszerűsítendő saját feladatukat – a kérdőívek végén elhelyezkedő felekezeti hovatartozásra vonatkozó kérdésekkel kapcsolatban esetenként azt a felvilágosítást adták a megkérdezetteknek, hogy az azokra való válaszadás nem kötelező, majd bejelölték a „nem válaszolt” opciót. Ez az adatfelvételi hiba nyilván megáll bizonyos mértékig, azonban nem pótolja az elmélyült vizsgálatot.

Szintén állítható, hogy a vizsgált jelenség, miszerint a nagy felekezetek számaránya csökken, miközben a válaszmegtagadók aránya nő, összefügg a generációs változásokkal, azaz a későbbi generációk vallástalanabbak, mint a korábbiak (Tomka, 1998). Ez inkább jelenség, mint magyarázat, de az okok dimenziójában nem általánosítható, hiszen 1930-tól 1949-ig nőtt a magyar társadalom keresztény jellege az 1948-49-es adatfelvétel alkalmával, holott biztosan nem számíthatott semmilyen előnyre az, akik keresztény felekezethez tartozónak vallotta magát.

Tehát a keresztény önbesorolás egyéni, generációs és társadalmi szinten változhat lefelé és felfelé egyaránt, és ez – mint az 1992-es adat mutatja, kevéssé függött attól, hogy két generáción keresztül az ateista diktatúra volt a meghatározó társadalomszervező erő. Sokkal mélyebb összefüggésekről kell, hogy a vizsgálatok szóljanak, amelyekhez ez a mű is hozzá kíván járulni az adott szűkös keretek között.

Jelen mű kiindulópontja az a megfigyelés, hogy a magyar társadalom keresztény jellegének időbeli alakulása biztosan nem írható le valamilyen szigorúan monoton csökkenő függvénnyel. Minden egyéb feltételezéssel szemben a keresztény jelleg bővülése egyes történelmi időszakokban robbanásszerű volt Magyarországon, inkrementális növekedés viszont nem figyelhető meg. A csökkenés ezzel szemben a generációs cserélődés ütemének megfelelően hosszú stagnálást követően határozott csökkenést mutat az elmúlt évtizedekben. A stagnálás és csökkenés évtizedei azonban egyáltalán nem támasztják alá a determinista – vagy a vallás tekintetében egyértelműen marxista – nézeteket, mivel a csökkenés hosszabb vagy rövidebb korszakait olykor robbanásszerű növekedés követi. Itt fontos megjegyezni, hogy a marxista nézet szerint (1) minden kritika alapja a valláskritika, tehát valláskritika nélkül társadalomtudomány sincs, (2) a vallás megszűnése objektív történelmi szükségszerűség, mivel a vallás pusztán társadalmi konstrukció, a társadalom megváltozásával a vallás különböző szerepei, mint a lelkiismeret, a vigasztalás vagy a szenvedés: feleslegessé, meghaladottá válnak (Marx–Engels, 1973:13-14).

Ezen igen elterjedt nézetekkel szemben a történelmi bizonyítékok a marxista tanokat hirdető rendszereken átívelő módon, azokra tekintet nélkül azt mutatják, hogy hirtelen növeke-

dési fázisok hosszan tartó hatást gyakorolnak, sőt, adott esetben sajátos jelleget kölcsönöznek az adott társadalomnak. E megfigyelés beágyazódik a társadalomtudományi komplexitás-elmélet megállapításába, amely szerint a társadalom, és a történelem nondeterminista, nonlineáris pályán mozog, aminél fogva sem newtoni, marxi (lineáris), sem hegeli értelemben vett (dialektikus) kiszámíthatóság nem képzelhető el hosszú távon, e helyett olyan organikus rendszerek, mint család vagy nemzet jelentős rezilienciát, önfenntartó és megújulási képességet tanúsítanak minden külső katasztrófhelyzet ellenére (Morçöl, 2012; Farazmand, 2003).

KUTATÁSMÓDSZERTANI MEGJEGYZÉSEK

Az 1949-es és 1992-es magyar felekezeti statisztikát szemlélve, illetőleg a mögöttes történet ismeretében – amelynek egyes elemei itt röviden bemutatásra kerülnek – megállapítható, hogy a háttérben olyan események történtek, amelyek nem vagy nem eléggé magyarázhatók a külső körülmények változásaival. A két népszámlálási adat önmagában cáfolja Marx és követői elméletét, hogy a társadalom megváltozása kisöpri a vallást. Ellenkezőleg, jelentős mértékben a hit, ezen belül a vallásos hit söpörte ki a marxizmust, nem utolsósorban a transzcendensbe ágyazott emberi méltóság hangsúlyozásával, a politikai hatalom abszolutizmusával szemben (Weigel, 1992:72-73).

A tömeges, robbanásszerű Istenhez fordulás, szakkifejezéssel: az ébredés (angol nyelvtérleten: revival, awakening, outpouring kifejezés egyaránt használatos) jelentőségéhez képest ritkán és kevésbé elemzett jelenség, ami bizonyos mértékig érthető, hiszen a társadalomtudomány e körben óhatatlanul összeér a transzcendenssel, ami a hittudományok körébe tartozik, amennyiben valaki elfogadja a marxi előfeltevést, hogy a társadalomtudomány a valláskritikával kezdődik. Ezzel szemben helyesebbnek tűnik, ha a vizsgálati tárgyhoz igazítjuk a módszert. Ennek megfelelően a továbbiakban a legegyszerűbb módon, először az arisztotelianus megfeleléségi iskola vonalát követve (Elsby, 2015) – a teljesség igénye nélkül – az ébredéstörténeti szakirodalom egyes megállapításait célszerű figyelembe venni annak az állításnak az alátámasztására, hogy az ébredés mint jelenség lényegében egyidős az egyetemes egyház történetével. Ezt követően a magyar, majd a református ébredéstörténet egyes mozzanatainak felvázolásával a jelenre és a jövőre is megfogalmazhatók bizonyos következtetések. A vizsgálati tárgyhoz az arisztotelianus megfeleléségi iskolán kívüli ismeretelméleti megközelítés is társul, nevezetesen a Yoram Hazony (2012) által is képviselt, zsidó, illetve a felvilágosodást megelőző, továbbá a felvilágosodás univerzális érvényességének tanát el nem ismerő vagy azt meghaladó keresztény irányzat, miszerint az isteni kinyilatkoztatás, a reveláció érvényes és megbízható, azt igazságnak kell elfogadni (XVI. Benedek, 2011).

AZ ÉBREDÉSEK TÖRTÉNETI VALÓSÁGA

A kereszténység története valójában ébredések története. Ennek első példáit az első század zsidó, prozelita, görög, római és perzsa keresztényei között láthatjuk egybeként a pünkösti történetben (Szőnyi, 1993). Katolikus perspektívából szintén azt az értelmezést érdemes idézni, ami az ébredést össz-keresztény misztikus, de nem egyéni, hanem közösségi élmény-

ként és valóságként értelmezi (Gájer, 2023). Szőnyi példaként hozza Szent Antal tevékenységét, majd az újkori ébredésekre térve Spener, Edwards és Finney nevét említi, mint akik emblematikus alakjai voltak egy-egy ébredési mozgalomnak (Szőnyi, 1993:16). E ponton kiütközik az ébredéstörténet három markáns vonása: a kiemelkedő, karizmatikus egyéniségek, a felekezetköziség, valamint a térbeli-időbeli koncentráltság. Mindez párosul bizonyos felfokozott hangulattal, ami egyes külső megfigyelőkben rendre visszatetszést kelt. Ez megfigyelhető a bibliai pünkösti történetben is³, és így volt ez 1833-ban is, amikor az Oxford University Press által kiadott Sociological Analysis folyóirat egy teljes lapszámot szentelt annak, hogy tagadja, illetve kritikus elemzés tárgyává tegye az éppen akkor zajló Billy Graham mozgalmat (Smith, 1983). Jellemző módon a szerzők evidenciának tekintik, hogy az ébredési jelenség nem más, mint társadalmi konstrukció, tehát valójában nem is létezik, a rajongó vallásosság pedig nem más, mint társadalmi reakció az adott korszak problémáira (McCutchan, 1983), amivel lényegében szó szerint ismétlik a marxi megfogalmazást. Velük szemben történészi körökben is egyértelműnek látszik Észak-Amerika két formatív ébredési hullámának valósága: a Jonathatn Edwards, George Whitefield és Gilbert Tennent nevével fémjelzett (First) Great Awakening, vagyis az Első Nagy Ébredés (nagybetűvel), megközelítőleg 1730-55 között (Kidd, 2007), illetve a (Second) Great Awakening, vagyis a Második Nagy Ébredés (szintén nagybetűvel), megközelítőleg 1790 és 1840 között (Conforti, 1991; Grasso, 2009). Az utóbbi világi szerzők szintén kritikus hangnemben, de mégis tényként kezelik az eseményeket. Mindkét nagy ébredési hullám esetében kirajzolódtak bizonyos jellegzetességek: a földrajzi helyekre való koncentráltság és dinamikus terjedés, a felekezetköziség, valamint az olykor érthetetlen, olykor rajongó, egyesek által túlzónak tartott hullámhegyek, tömeges bűnbánatok, gyógyulások, stb. A magyar események szempontjából szintén meg kell említeni a Páhl Henrik Ruotsalainen parasztpróféta (Oravala, 1946) által fémjelzett finnországi ébredést (XIX. század első fele), illetve számos korábbi előzményt követően a wales-i ébredést (1904-05), valamint az 1968-as generáció Jesus Revolution (Laurie-Vaughn, 2018) mozgalmát és időbeli közelsége miatt a 2023-as Asbury Revival-t (Elliott, 2023). A felsorolás hosszan folytatható⁴, a jelenség tagadása nem látszik értelmes célkitűzésnek.⁵

A TRIANON ELŐTTI MAGYARORSZÁGON INDULÓ ÉBREDÉSI MOZGALOMTÓL 1945-IG

A Trianon előtti ébredési mozgalom leírásának megközelítésével kapcsolatban legalább két irányzatot kell megemlíteni. Az első, kézenfekvő feldolgozási irányzatot a Szikszai (2015: 42-80) által rögzített intézményi megközelítés jelenti, amely a pesti Skót Misszió létesítéséig (1841) vezet vissza a történeti szálat. A Skót Misszió munkatársa volt Adrew Moody lelképásztor, akivel Biberauer Tivadar (1829-1913) és Szabó Aladár (1862-1944) is kapcsolatba került, és másokkal együtt elindították a vasárnapi iskolai munkát, Szabó Aladár és Szilassy Aladár (1847-1924) 1883-ban megalapították a Keresztyén Ifjúsági Egyesületet (KIE)⁶ a Lorántffy Zsuzsanna Egyesületet (1892), majd abból kiléptek, és 1903-ban megalakították a később emblematicussá vált Bethánia Egyletet (Farkas, 2003).⁷ A Bethánia Egylet a Christian Endeavor⁸ magyarországi tagszervezeteként alakult, amely szervezetileg is összekapcsolta

a fent röviden bemutatott észak-amerikai ébredési hagyománnyal. A Christian Endeavor-t Francis E. Clark „kongregacionalista lelkész 1881. február 2-án. Mai kifejezéssel élve úgy mondanánk, hogy a fiatalok egyházból való „kikonzermálásának” megakadályozása volt az eredeti cél (Szász, 2007, 966. oldal). Szintén meg kell emlékezni az ébredési mozgalom erdélyi ágáról, melynek indulását Szász (2007) Kecskeméthy Istvánnak⁹ a Bethlen Gábor Kollégium nagyenyedi fakultására érkezésétől (1895) számítja, ahol 1896-ban megalapította az Evangéliumi Szövetséget, majd a házasság tisztaságáért küzdő Fehér Kereszt Egyletet. 1903-tól mint a Bethánia Egylet alelnöke, Kecskeméthy helyi csoportokat hozott létre Zilahon, Marosvásárhelyen, Kolozsváron és a Zsil völgyében, a csoportokhoz több lelkész is csatlakozott (Szász, 2007:971).

Az ébredéstörténet feldolgozásának másik irányzatát Dr. Kiss Ferenc (1942, 1990) képviseli, aki az ébredési mozgalom eredetét az általa személyesen is megfigyelt, illetve eredeti közlésekből hallott nagyszalontai, érmelléki paraszti ébredési mozgalomra vezeti vissza, amit a résztvevők egyszerűen csak „Gyülekezet”-nek neveztek. A Gyülekezet története az 1870-es évekig nyúlik vissza, amikor Bodnár Balázs szalontai kisgazda „határozott isteni biztatást kapott, hogy hívja össze bibliaolvasó ismerőseit és szomszédjait egy hasonlóan imádkozó életű paraszt gazdának, Bíró Mihálynak a házához, s ott hirdesse a Szentírás igazságait az embereknek...” (Kiss, 1990:370). A Gyülekezet több környékbeli, sőt távolabbi településen is úgy működött, hogy a vasárnapi református istentisztelet után a hívek egy része elvonult egyik vagy másik gazda portájára, ahol lelkészi részvétel nélkül, laikus igehirdetéseken és közös imaalkalmakon vettek részt. A hivatalos egyház részéről eleinte nem érkezett különösebb reakció, azonban – 1920 után már a román hatóságok bevonásával – igen (Kiss, 1990:377), aminek következtében az ébredési népi mozgalom elkezdett részben leválni a hivatalos egyháztól, részben pedig kialakította sajátos, egyházhoz való viszonyát. Kiss Ferenc olyan fontos és értékes megfigyelést tett, amelynek jelentőségét mindeddig kevesen fogalmazták meg: az intézményi keretek fontosak és látványosak voltak, de tartalmában, tömegében valójában az ébredés népi mozgalom volt, amivel kapcsolatban semmilyen a körülményekben rejlő magyarázatot nem lehetett találni: a népi mozgalom nem érintkezett külföldiekkel vagy más városból érkező prédikátorokkal, nem élt át más földrajzi területekhez képest nagyobb megpróbáltatásokat, stb. A továbbiak szempontjából ez a megfigyelés kulcsfontosságú: az intézménytörténeti megközelítés a helyek, nevek, események körében fontos leíró megállapításokat tesz, de az okok a népi mozgalom személyesen és kollektíven megélt evangéliumi gyakorlatában rejlenek. Így történhetett, hogy a későbbiekben az intézményi keretek szétzúzását követően is fennmaradtak ébredési csoportok, amelyek minden helyzetben megtalálták a kereteket – ha áldozatok árán is –, hogy hitüket közösségben is megéljék.

Minden egyéb történeti részlet megtalálható egyebek mellett Szikszai Béni művében (2015), amelynek lényege, hogy az intézménytörténeti részletek (az I. világháború utáni időszakban például: a későbbi híres teológus, Victor János lesz a Bethánia Egylet alelnöke) mellett a frissen városba özőnlők változatos mozgalma egyszerre tartalmazza a dogmatikusabb és a liberálisabb irányzatokat, a diakóniai és a missziói lelkesedést, miközben megőrzi azt a sajátosságát, hogy nagy egyéniségek, kiválások, szétválások nyomán különböző szervezetek (KIE, SDG, MEKDESZ, Lorántffy Zsuzsanna Egylet, Fébé, stb.), jó és kevésbé jó kezdeményezé-

sek együttesen jelentkeznek. Mégis, 1928-körül változást éreznek a szereplők, a korábbi adminisztratív aktivizmust felváltja a Szentírásra való személyes és közösségi rádöbbenés élménye. (Szikszai, 2015:143). Ugyanebben az évben egy igazi, spontán, népi ébredési hullám alakul ki, ami Vaján kezdődik, majd kiterjed a környező településekre: Rohod, Őr, Kántorjánosi, Nyírmada, Ófehértó gyülekezeteire, később Mátészalka, Kisvárd, Nyírbátor is csatlakozott, hogy csak a nagyobb településeket említsük (Uo., 144-145). A mezei munkáról hazatérő nép evangéliumi énekeket énekelt, a szegényparasztok a Szentírást tanulmányozták, a duhaj legények – egyébként lelkesedésüket fenntartva – a kocsmánótákról áttértek a „Hallelujah” énekeskönyv darabjaira... mindez különösebb lelkeszi vagy egyéb behatás nélkül. Később, Bencze János, vajai református lelkész (1894-1980) úgy értékelt, hogy „Nem tettem semmit és ezzel tettem a legtöbbet, mert kezddhettem volna a kontramunkát.” (Uo. 144. oldal). A továbbiakban a terjedelmi korlátok miatt csak néhány évszám és esemény erről a korszakról: 1930-tól a vidék-város kapcsolattartás folyamatos fenntartása érdekében a Bethánia Egyletben létrehozzák az utazótitkári szerepkört, amelyet Szikszai Béni vállal, 1932-től megindulnak a rendszeres szervezett evangélizációk. 1940-ben a Bethánia Egylet megvásárolja az alcsúti 6 (más adat szerint 10) hektáros konferenciaterületet.¹⁰ (Farkas, 2003).

A KITELJESEDÉSTŐL A MEGSZÜNTETÉSIG VEZETŐ ÉVEK: 1945-1950

A háború sokja és az egyébként is organikusan fejlődő népi mozgalom kölcsönhatásában minden korábbinál nagyobb megtérési hullámok alakultak ki, Budapesten és vidéken egyaránt. Ezek messze nem korlátozódtak a Bethánia Egyletre, mégis a Bethánia lett a háború utáni ébredési mozgalom olyan központi szervezete, amely eggyé forrt az ébredési mozgalommal (a korabeli sajtóban és szóhasználatban még köznévvé is vált „bethánista” vagy „bethániás” kifejezésként). 1945 végén Borbély Béla¹¹ és Bütösi János voltak a Bethánia utazótitkárai. Gelért Margit, Zsombók Margit és Sollich Júlia női missziói munkások voltak (Szikszai, 2015. 283. oldal). 1946-ban lényegében folyamatosak az evangélizációk dr. Szabó Mihály, dr. Kiss Ferenc, Ungár Aladár, Szécsey János, dr. Somogyi Imre, Bányai Ferenc, Tomi József, Pap Kálmán, Farkas József, Vida Sándor, Bütösi János, dr. Takács László és Szikszai Béni szolgálnak. (Szikszai, 2015, 293). E folyamat ellentétpárjaként a Zsinat helyett Bereczky Albert, Békefi Benő, Karácsony Sándor, Kádár Imre 1946 augusztus 14 és 17 között Nyíregyházára, majd 1947-ben is összehívták az Országos Református Szabad Tanácsot, amely igyekezett politikai szerepet is elfoglalni,¹² miközben Ravasz László elszigetelése és lejáratása folyt a sajtóban.¹³ A hatalom részéről tehát a korábbi egyházi vezetés felszámolása mellett az új egyházi vezetés kialakítása zajlott, miközben az ébredési mozgalom mind a közhangulatban, mind a templomi igehirdetések, mind a tömegrendezvények terén fénykorát élte ebben az időszakban: 1948-ban Alcsúton 3.000 fős ifjúsági konferencia, Budapesten 32 templomban evangélizáció, Vaján 5.000 fős evangéliumi konferencia (Farkas, 2003). A rendszeres alcsúti rendezvényeket 1947-ben még az Államvasutak is támogatta.¹⁴ Egyébként az aktív gyülekezetépítési lendület Bethániával együtt és azon kívül is (SDG, KIE, stb.) uralta a reformátusság gyülekezeteinek nagy részét¹⁵ (Koncz, 1948. p. 3), de az evangélikus és kisebb felekezetek sem maradtak ki a lendületből. Mindezzel egyidőben lezajlott az őrségváltás a Magyarországi

Református Egyház élén is: Ravasz László 1948. április 30-án Rákosi nyomására lemond és visszavonul a közélettől, Bereczky Albertet pedig 1948. szeptember 28-án szentelik püspökké a Budapest Kálvin téri templomban, ígét hirdetett: Victor János lelkipásztor.¹⁶ Ezzel a két történelmi mozzanattal elhárultak az akadályok az új, ateista pártállam hivatalos egyháza és az ébredési mozgalom frontális összeesése elől.

AZ ÉBREDÉSI SZERVEZETEK ÉS AZ ATEISTA PÁRTÁLLAMI EGYHÁZ ÖSSZECSAPÁSA 1948 ÉS 50 KÖZÖTT

Az ateista pártállam és a hivatalos egyház kapcsolatát Egyezményben rögzítették¹⁷, ezzel a hivatalos egyház és a mozgalmi egyház útja tartósan kettévált. Az ébredési mozgalom felszámolásának feladatát Bereczky Albert vállalta. 1948. június 11. és 1956 október 14. között jelent meg a Bereczky (ellentmondásos alakját lásd részletesen: Lányi, 2024) befolyása alatt álló Az Út című hetilap, amelyben Bereczky az ébredési mozgalomra jellemző frazeológia alkalmazásával igyekezett a lendületet átvenni a népi mozgalomtól, miközben az intézményi egyház hatalmi köreit is ellenőrzése alá hajtotta (Nagy, 2018). A lap hasábjain egymás mellett jelentek meg az ébredési és a politikai közlemények, úgy, hogy lehetőleg hiteles ébredési vezetők is kapjanak szerepet, így személyükkel akaratlanul is legitimálták a fokozatosan kibontakozó célt. A folyamat végpontján a „Bethánia” elnevezés a „bethánista” kifejezéssé torzult olyan ember megnevezésére, aki egyaránt az egyház, az ébredés és az állam ellensége. Végül Az Út 1948. július 18-i száma arról tudósított, hogy Makkai Sándor konventi missziói előadó vállalta, hogy közvetítsen az egyház és a Bethánia részéről Szikszai Béni között arról, hogy hogyan olvad be a Bethánia az egyházba (Nagy, 2018.). Egyébként a Bethánia szervezetileg is része volt az egyháznak, mivel tagja volt az Országos Missziói Munkaközösségnek (Makkai, 1948a:1). 1949 nyarán az Egyetemes Konvent Elnöksége elhatározta az összes egyházi egyesület megszüntetését, amiről értesítette a Belügyminisztériumot. (Mucsi, 2007:176). Ide tartozott egyebek mellett a MEKDESZ, a KIE, és az SDG, amely 1949 december 17-én tartotta feloszlását kimondó közgyűlését, és kérte, hogy munkatársait vegye át az egyházi misszió (Mucsi, 2007:177). Az elérhető források szerint a Bethánia többször is kimondta feloszlását vagy pedig bizonytalan, hogy pontosan mikor és hogyan: 1949. november 27-én (Szikszai, 2015:332), 1950. január 19-én (Nagy, RefWiki), 1950 februárjában (Árgyelán, Parokia.hu), végül 1950. május 6-án utoljára küldte el iratait az Egyetemes Konvent Elnöksége részére (Mucsi, 2007. 177. oldalon Szabó Imre, 2001-re hivatkozva). Asztalos Zoltán életútinterjúja szerint csak 1951-ben szűnt meg a Bethánia, de csoportjai tovább működtek (Asztalos, 2013:24). Később, például Az Út 1953. évi május 3-9. -i száma (2. oldal) azt írta az Országos Esperesi Konferenciáról szóló összefoglalójában, hogy a Bethánia önként oszlatta fel magát, miközben a „bethániások” még mindig ott vannak a reformátusok között, de valójában csak ál-reformátusok, akik ellen a „hit éberségével” fel kell lépni.¹⁸ Ez utóbbiak fontos megjegyzések, mivel a későbbi évtizedek rögzített toposzait lehet bennük felismerni:

- a Bethánia valójában ellen-egyház,
- a bethánisták nem fogadják el a református tanításokat, eretnekek,
- a Bethánia önként adta át magát a pártállamnak,

- a bethánisták ellen küzdeni kell,
- a bethánisták egy homogén árnyék-közösséget alkotnak.

Az önfeloszlatás mítosz volt, amely ma is érezteti hatását. Az egyházba való beolvadás, a megszüntetés, a megszűnés, a feloszlás és a feloszlatás kifejezések egyaránt előfordulnak a forrásokban, azonban a beolvadás útján való megszüntetés látszik legpontosabb megfogalmazásnak: „Nagy örömmel és hálaadással állapíthatjuk meg, hogy minden elvi kérdésben sikerült megegyezésre jutnunk. A Bethánia vezetői kifejezték azt a kívánságukat, hogy munkájukat a jövőben nem egyesületi keretben, hanem az egyház szervezetébe beépülve kívánják folytatni. Csak természetes, hogy ez semmiben sem mehet a Bethánia eddigi nagyszabású evangélizációs munkájának rovására, sőt mindent meg kell tennünk, hogy ez a munka gyorsodjék és növekedjék.” (Makkai, 1948b) Ez az apróságnak látszó különbség mégis döntő a továbbiak, különösen a vagyoni viszonyok szempontjából, hiszen emiatt nem került sor a Bethánia kárpótlására a rendszerváltás után. Míg az Országos Református Presbiteri Szövetség (ORPSz) 1950. április 11-én mondta ki feloszlását, amit május 4-én a Belügyminisztérium is jóváhagyott (Mucsi, 2008:178), a Konvent ugyanekkor szüntette meg az Országos Református Gazdasági és Jóléti Társulatot (ORJO) és az Országos Református Lelkeszi Egyesületet (ORLE), amelyek vagyona a közegyházra szállt, amit feltehetően Péter János járt ki Kádár János belügyminiszternél (Mucsi, 2008:179). E pillanatban még az is felmerült, hogy a Bethánia Egylet tömegbázisára alapozva önálló püspökjelöltet állítsanak Bakó László személyében, de Szikszai Béni ennek ellenállt, így a Bethánia tagok és szimpatizánsok lényegében a hivatalos jelöltet, Péter Jánost támogatták a Tiszántúli Egyházkerületben. 1950. május 11-én Bereczky Albert és Balogh Jenő körlevelet intéztek a lelkeszi karhoz, melyben megtiltották a nem hivatalos (értsd: egyesületi, bethánista) iratterjesztést (Uo. 186. oldal). 1950. május 31-én Gerő Ernő a Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetősége előtt meghirdette a klerikális reakció elleni küzdelmet, amely ugyan elsősorban a katolikus egyház és a szerzetesrendek ellen irányult, de a protestánsoknál és a zsidóknál jelentkező reakció letörésére is utasított. A továbbra is működő Bethánia csoportok ennek ellenére – nem csekély személyes bátorságot tanúsítva – heti szinten ezreket megmozgató evangéliumi rendezvényeket tartottak, illetve próbálták megszokott életüket élni. Mucsi is hangsúlyozza dr. Szabó Mihály, debreceni közöségvezető nevét, aki nem teológus igehirdetőként akár kétezer főt is megmozgatott vasárnaponként (Mucsi, 2008:187).

1951-56: HARC A SZERVEZETI KERETEK SZÉTZÚZÁSÁT KÖVETŐEN, A MOZGALOM ISMÉT LÁTHATÓVÁ VÁLIK

Az ébredés egyesületi kereteinek, és az egyéb kegyességi szervezeteknek (szerzetesrendek, diakóniai szervezetek) megszüntetését követően kezdetét vette a kollaboráns egyház és a hitvalló egyház, vagy a földi ország és Isten országa (Szent Ágoston, 2005:62) közötti rejtett és nyílt küzdelem. Ez a jelenség messze nem egyedi az egyetemes egyház történetében, azonban az események időbeli és térbeli közelsége, valamint máig feltáratlan, rejtett mivolta számos kutatási erőfeszítésnek adhat még teret. Ennek egyik oka, hogy a nyilvánosan elérhető, kutatható publikációk száma minimálisra csökkent ebben az időszakban, a másik, hogy az ébredési

mozgalom központi szervezetei megszűntek, a személyesen, de közösségben megélt hit terepe a család, a kis közösség és a gyülekezet, valamint ezek bizalmi hálózata lett. Mindennek a következményeként a pártállam és az ébredési mozgalom összecsapása az egyéni, családi, kis-közösségi hálózatok világába tevődött át, ahol a fő kapcsolóerővé a bizalom vált, így érthető módon a pártállam épp ezt a bizalmi struktúrát igyekezett megbontani. A megbontás és kontroll klasszikus technikái az elszigetelés, a parkolópálya, a megfélemlítés, a vádak, rágalmak terjesztése (shaming, bullying), megfélemlítés, zsarolás, a megbélyegzés, az elcsüggesztés (ismét divatos szóval: gaslighting), a személyes érdekkörbe vonás és az új lojalitások kikényszerítése.

A Bereczky Albert által meghirdetett „Testvéri Izenet”, a „Keskeny út” teológiája, valamint a papi békemozgalom részleteit nem szükséges itt kifejteni, ezt a munkát kitűnően elvégezte például Nagy Károly Zsolt (Nagy, 2018, illetve Nagy, RefWiki). A Bereczky és Békefi által fémjelzett politika szerint az egyház elvesztette prófétai szerepét, egyetlen feladata, hogy hangoztassa az aktuális pártállami kliséket. Agitáljon a térszerítés mellett, foglaljon állást az imperialisták és a reakció ellen, az egyház hajtsa végre az „egyházzsugorítást”, zárják be az iskolákat és a teológiákat, néhány kivétellel, továbbá nemzetközi kapcsolataikat felhasználva végezzék az ideológia terjesztésének munkáját (Majsai, 2006:7). Hamar világossá vált, hogy mit kockáztat, aki nem működik együtt a hivatalos pártállami egyházzal: Pógyor István, a KIE titkára 1951-es letartóztatása után 1953-ban mártírhalt szenvedett hitéért.¹⁹

Az „egyházzsugorítás” elleni spontán fellépés megható példájaként részletes feldolgozást nyert a Sárospataki Teológia „visszafoglalására” irányuló hallgatói akció (Exodus '51),²⁰ amely alkalmával a visszatérő hallgatókat a meglepett Újszászy Kálmán²¹ azzal a kérdéssel fogadja, hogy „Vajon az egész ifjúság akciója-e ez vagy egy bizonyos kegyességi csoporté?” (Kőrössy-Kotsis²², 2015:26). Újszászy a formálisan már nem létező Bethániának tulajdonított olyan szervező erő, hogy egy ilyen akciót kivitelezzen, a szerzők megjegyzése szerint.

Kevésbé ismert, hogy a betiltás utáni években, tehát 1950 és 56 között továbbra is számottevő munkatársi kör vitte tovább az ébredés munkáját annak ellenére, hogy mindannyian tisztában voltak azzal, hogy mit kockáztatnak: Fekete Péter, dr. Szabó Mihály, Joó Sándor, Gyökössy Endre, Józan László, Farkas László és Borbély Béla. Berényi József az e korszakban tartott éves csendesnapok egyikén találkozott először Cseri Kálmánnal (Berényi, 2008. 144. oldal). A szabolcsi mozgalomról szólva említi a minden év augusztus 20-án megrendezett alkalmakat, illetve a hajdúszoboszlói illegális alkalmakat, amelyeket jelentős részben Borbély Béla szervezett. E körben említi Berényi Gáti Ferencet és Hargitai Pált mint dunántúli lelkipásztorokat, valamint felsorolja Benke József, Tussay János nevét, a Tiszáninneni Egyházkerületből pedig Szabó Dánielen kívül Szilágyi István és Kutasi Béla,²³ továbbá két „parasztprófétát”: Vántus bácsi és Nagy Károly alakja jelenik meg visszaemlékezésében. Megjegyezhető, hogy ezek szerint a parasztság, mint osztály felszámolása után is léteznek parasztpróféták Magyarországon, sőt, vállalják az ezzel járó kockázatokat is.²⁴ Maga Berényi József a Bethánia feloszlata előtt két hónappal lépett be az Egyletbe, méghozzá Zsindelyné Tüdös Kláraék Istenhegyi úti villájában hozott döntés nyomán (Berényi, 2008:139). [Tüdös Klára 1945-től a Református Nőszövetségen keresztül szintén teljes erőbedobással vett részt az ébredési mozgalomban (Szikszai, 2015:305)]. Részt vett a debreceni feloszlatai közgyűlésen, és ezt követően, mint „bethánista”, de már Bethánia Egylet nélkül végezte munkáját Debrecenben

és az ország 200 (!) gyülekezetében. Ezzel együtt fokozatosan rajzolódott ki Berényi számára, hogy mintegy 300 lelkipásztor tartozik ehhez a hálózathoz. 1956 augusztus-szeptemberi időszakában előbb Vaján, majd Debrecenben több ezer fő gyűlt össze (Berényi, 2008). Ebben az időben a hatóságok úgy határoztak, hogy nem avatkoznak be karhatalommal (Bojtor, 1996. 237-38. oldal). 1956 szeptember 28-án az összegyűlt 3.000 fős tömeg előtt még maga Péter János is evangelizált, és Veress Pál, az ÁEH elnökhelyettese előtt „fedezte” a résztvevő lelkészeket. (Berényi, 2008:140). Az 1956-os vajai csendesnap természetesen az ÁEH figyelmét sem kerülte el. Péter János taktikussága itt is megmutatkozott: elkerülte a konfrontációt, eljátszotta szerepét, majd kérte felvételét a pártba, később, karrierje csúcán a diktatúra külügyminisztere lett 1961-73-ig. A későbbi egyházvezetők már csak tmb. (titkos megbízott, azaz ügynök) vagy tmt. (titkos munkatárs) státuszt kaptak az ezzel járó rendszeres vagy eseti jelentési kötelezettségekkel (Majsai, 2006).

Berényi konkrét nevekkkel és körzetekkel mutatja be a spontán házicsoporthoz tartozók rendszerét, amelyek nem ritkán 50 főt is befogadtak alkalmanként (Berényi, 2008:176-179). A házicsoporthoz tartozók szerveződési és megküzdési modellje ma még nem kutatott terület, azonban mindez cáfolja azt a közhiedelmet, hogy az ébredési mozgalmat az egyesületi keretek megszüntetése megállította volna, vagy, hogy a Bethánia átadta volna magát az új, kommunista hatalommal megegyezni kívánó egyházi vezetésnek. Inkább az írott források szűkössége, és a sok különböző terület, irányzat, az autonóm csoportok sokfélesége és generációs változásai, illetőleg a központi koordináció hiánya: a hálózati jelleg együttesen adja a kutatás nehézségét. Mucsi (2008) is hangsúlyozza az írásbeliség visszaszorulását, hiszen egy-egy traktátus birtoklása vagy terjesztése is komoly kockázatot hordozott. A debreceni csoport korábbi vezetője, dr. Szabó Mihály fia, Dr. Prof. Szabó Pál élettörténetéből pontosan rögzíthető, hogy a szereplők mennyire tisztában voltak a veszéllyel, és milyen mértékben törekedtek arra, hogy lehetőleg minimálisra csökkentsék azokat. Dr. Szabó Mihály például a megszüntetést követő években, évtizedekben Szegedről bonyolította makói, hódmezővásárhelyi, továbbá hajdú-bihari és szabolcsi tevékenységét úgy, hogy igemagyarázatait kis papírfecnikre jegyzetelte, amiket az alkalom után azonnal megsemmisített (Szabó Pál, 2010:108).

EGYÉNI TÖRTÉNETEK 1956 ÉS 89 KÖZÖTT: AZ „EGZISZTENCIÁLIS BIZONYSÁGTÉTEL”²⁵ KORA

Az 1956-os Megújulási Mozgalom történetét, eseményeit máshol részletesebben elemezték, e tanulmányban nem szükséges ezeket megismételni.²⁶ A forradalom időszakában Szikszai Bénit is megpróbálták a forradalmárok szerephez juttatni, de ő ennek ellenállt. A megtorlás idején a diktatúra számára világossá vált, hogy az ébredési mozgalom – hálózati-bizalmi jellege miatt – túlságosan életképes, ezért fokozni kell a mozgalommal szembeni fellépést, az elnyomást az egyház-egyesület, majd az egyház-lelkipásztor szintről le kell vinni a bizalmi hálózatok, kisközösségek megbontásának szintjére. Szinte felsorolni sem lehet az elszenvedett egyéni és családi repressziók és hősi helytállások történetét. Visky András írónak köszönhető, hogy Kitelepítés (2022) című, művében a szűk közvéleményen túl is ismertté tette Visky Ferenc, Sollich Júlia és hét gyermekük kálváriáját és helytállását a kommunista Romániában.

Az egyéni történetek az ébredési generáció szamizdat jellegű írásaiban, szájhagyományban, egyes gyülekezeti történetekben,²⁷ illetve 1990 után megjelent emlékiratokban rajzolódik ki mindaddig, ameddig az Állami Egyházügyi Hivatal iratállománya, illetve az Állambiztonsági Iratok Történeti Levéltárában őrzött iratok rendszerezett feldolgozása meg nem történik. A továbbiakban csak néhány példa szerepel a nyilvános forrásokból elérhető történetek közül:

- Szikszai Béni mezőgazdasági segédmunkás, favágó lett Göböljárás-Pusztán, napi 16 óra nehéz fizikai munkával tartva el családját. 1956 utáni ébredési mozgalmi tevékenysége messze nincs feldolgozva. Annyit lehet tudni, hogy az Ablonczy Dániel lelkipásztorsága alatt a Kispest-Rózsa-téri Református Egyházközség gondnokaként működött nyugdíjazása után. A gyülekezet történetében nyoma van, hogy 1977-ben pedig igehirdetéssel is szolgált itt.²⁸ Szikszai Béni és Szikszai Béniné 1970-es évektől végzett gyülekezeti szolgálatairól kapunk híradást a csobánkai és pomázi gyülekezetek történetéből, Nyilas Zoltán esperes révén (Joó, 2023b). Szóbeli közlésekből lehet tudni, hogy a hajdani ifjak, akik az 1960-as, 70-es években már maguk is meglelt férfiak és asszonyok voltak, gyakran felkeresték őt, mivel maga nem mozgatható szabadon. E gyülekezetben ki tudott alakulni az ébredési mozgalom új generációja egyebek mellett Vándor Gyula és Vándor Gyuláné tevékenysége nyomán.
- Szintén folyamatos rendőri felügyelet és titkos megfigyelés alatt állt Borbély Béla, akihez Vencsellőre jártak az ébredési mozgalom tagjai, de az új generációk tagjai is, emiatt egyházi, talán világi hatóságok előtt is felelniük kellett (Bojtor, 2003:107). Egy a világhálón megtalálható, 1966. május 16-i keltezésű ügynöki jelentés szerint (ÁBTL 3.3.2.M 25802/I. 18.) egyházi elmarasztalásban részesült – ártatlanul –, amit „zúgolódás nélkül” hordoz. Feltehetően folyamatosan figyelték.
- Bojtor István és környezete fél-illegalitásban működött az 1960-as, 70-es és 80-as években, miközben megfigyelése és kontrollja folyamatos volt (Bojtor, 2003:193-194).
- Timár Pált Felsőkelecsény, majd Trizs, Kánó és a környező kistelepülésekre helyezik 1960-tól (Kovály, 2018).
- Berényi József Bojt községbe került, rendőri felügyelet alatt tartották, felemás rehabilitációja csak 1971-ben történt meg (Berényi, 2008), Szabó Imre Sárbogárdra került (Szabó, 2001b).
- Sükös Pált ide-oda helyezik, próbálják ellehetetleníteni: Korlát, Csenyete, Arka, stb. szolgálati helyeken. (Bojtor, 1996:191-192).
- Szabó Dániel szállodaportás, állástalan, ennek ellenére Kárpátalján, Erdélyben és sok más helyen tartja ébren a gyülekezeteket. Egyházi tisztséget (gondnokként) csak 1990-ben kap. (Bojtor, 1996:195).
- Dr. Szabó Mihályt Péter János megkörményezi 1952-ben, hogy forduljon az ébredés ellen, 1959-ben klerikális beállítottsága miatt elbocsátják a bíróságról, vállalati jogtanácsos lesz, ugyanakkor fenntartja (konspirált) hálózatát: Enyedy Andor, Koncz Sándor, Nagy Barna, Nagy Sándor Béla és Szabó Zoltán lelkészekkel (Bojtor, 1996. 196. oldal) valamint a debreceni házicsoportokkal (Szabó Pál, 2010:208).

- Szaniszló Endre nagykállói, aporligeti lelkipásztort 1955-ben letartóztatják, mondván, hogy miatta lépnek ki az emberek a termelőszövetkezetből, majd Rásonysápberecsenre helyezik, gyermekei nem tanulhatnak tovább (Bojtor, 1996:197).
- Dr. Telegdi Imre füzerradványi lelkipásztor fél-legális iratterjesztő munkát végez az 1960-as és 70-es években (Bojtor, 1996:197).
- Vajda Mária (Vajda Mariska néni), az egyik debreceni Bethánia csoport korábbi vezetője²⁹ Molnár Mária misszionáriusnő korábbi lelki testvére³⁰ Hajdúsámsonban³¹, Mátészalkán és Vaján tevékenykedik (Asztalos, 2013).
- Szintén a kor rideg, konspirált valóságát tárja elénk Sólyom Ferenc élettörténete, aki szintén „bethánista” maradt, és bár hitvalló magatartása miatt nem lehetett lelkipásztor, mégis megtalálta különleges szolgálatát. 1972-től holland keresztényekkel került kapcsolatba, akik révén keresztény irodalmat szállított Románia magyarlakta vidékeire. Megjegyzendő, hogy élete végén rehabilitálta a Magyarországi Református Egyház, és mégis lelkipásztor lehetett a rendszerváltás után (Klein – Wijngaarden, 2003). A holland és erdélyi vonal nem kerülte el a hatóságok figyelmét: S. (talán Sólyom?) egy Miskolcon kelt, 1980. július 3-i jelentés szerint „Rendszeresen jár Romániába az ott élő magyar családokhoz. Mások előtt hivatkozva beszél holland kapcsolatairól, akik jelentős anyagi támogatásba részesítik. Kapcsolatunk szerint T. a betánista csoporthoz tartozónak vallja magát, de ezt a kapcsolatot csak azért ápolja, hogy a külföldi kapcsolatokon keresztül anyagi támogatásba részesülhessen.” (Majsai, 2005).
- Bogdán Gyula lelkipásztor, a Bethánia korábbi utazótitkára 1951-re 3150 főre növelte a Kispeszt-Wekerletelepi egyházközség létszámát (Joó, 2023a).
- Borbély Béla, Vajda Mária, Zimányi József és mások 1980-as évekbeli hajdúsámsoni szolgálatairól enged következtetést Szabó József lelkipásztor visszaemlékezése (Hege-dűs, 2025).
- Farkas József tevékenysége szintén a hatóságok célkeresztjében állt. Az 1979. XII. 6-án kelt jelentésre írt intézkedés a következő: „Intézkedés: A tmb. értékelése alapján hálózati kombinációt dolgozunk ki Farkas József „F” dossziés személy *lejáratására* külföldi kapcsolatai előtt.” (Majsai, 2005)
- Az 1980. VII. 17-én kelt „Szigorúan Titkos!” jelentésben ez a megállapítás szerepel: „1980 július 8-án is volt egy összejövetel a betánista beállítottságú hívek számára.” Természetesen az intézkedés: kapcsolatok feltérképezése, kompromittálás és bomlasztás. (Majsai, 2005).
- Joó Sándor (Draskóczy, 1993.) és Cseri Kálmán³² története sokkal ismertebb, itt nem szükséges részletezni. Cseri Kálmán összefoglalója azonban pontos képet ad arról, hogy hogyan festett egy hitvalló gyülekezet élete az 1960-as, 70-es években: „Pasaréten még a legnehezebb időkben is volt gyermekmunka, ifjúsági munka, énekkar – ezeket nem nagyon szerette az Állami Egyházügyi Hivatal. Ha híre ment annak, hogy egy gyülekezetbe sok fiatal jár, akkor egyrészt beültettek oda besúgókat, másrészt elkezdték a lelkészt székálni. Nem mondták meg soha, hogy az a bűne, hogy sok fiatalnak hirdeti az igét, hanem ürügyeket kerestek, valami módon belekötöttek, kellemetlenkedtek, hívogatták – és mentek a jelentések. És ott van a jelentésekben pontosan, hogy me-

lyik szombaton hová mentek kirándulni, ott is hányan voltak, a szalonnasütésnél miről beszélgettek, ki mit mondott, és így tovább. Én ilyet nem láttam korábban, és elképedtem, hogy ez így ment, és így meg volt szervezve. Joó Sándort is állandóan szekírozták, hívogatták, faggatták, hogy mit csinált, miért azt csinálta nagyon sok kellemetlenséget okoztak neki” (Fekete, 2011:41-42).

Összességében mind a lelkészek, mind a laikusok körében Miklóssy József és felesége, a közelmúltban elhunyt Fördös Hermína példája mutatja, hogy az ébredési élmény egész életet, sőt generációkat átfogó élmény volt, amit nem változtatott meg az üldöztetés vagy a mellőzöttség (Hegedűs, 2023b).

AZ ÉBREDÉSI MOZGALOM KITERJEDÉSE ÉS HOSSZÚ TÁVÚ HATÁSA MÁS FELEKEZETEKRE

A fentiek alapján is rögzíthető, hogy annak ellenére, hogy az ébredési mozgalom kezdettől felekezetközi volt, egyáltalán nem volt jellemző, hogy ha valaki már adott felekezethez tartozott, akkor ezt megváltoztatta volna. Dr. Szabó Pál külön részt szentel ennek a kérdésnek visszaemlékezésében, felelevenítve, hogy apjával kimondottan vitában volt ezzel a kérdéssel kapcsolatban. Dr. Szabó Mihálynak – bár nem lelkési személy volt – határozott álláspontja volt, hogy a felekezethez hűnek kell maradnia, tekintet nélkül a hivatalos egyházi vezetés ellenséges magatartására. Ennek ellenére utólagosan természetes folyamatként kell tekinteni, hogy a történelmi felekezeteken belüli üldöztetésre többen kilépéssel, és új kezdeményezések indításával, a baptista, szabadkeresztyén vagy pünkösdi mozgalomhoz való csatlakozással válasszoltak. Ez azért sem volt nehéz, mivel a Bethánia eredeti célkitűzése is az volt, hogy Krisztushoz hívja az embereket, nem pedig adott felekezethez.

Mézes Zsigmond és Barta Ferenc is látogatója volt a Szikszai Béni által vezetett Bethánia alkalmnak, később megalapították a Magyarországi Szabadkeresztyén Gyülekezetet (Szikszai, 2015:274.). Szintén érdekes képet mutat Pintér Elemér önéletrajzi visszaemlékezése, amely bemutatja, hogy 30 évvel a Bethánia Egylet megszűnése után is milyen erős identitásképző ereje volt azok számára, akik tagok vagy szimpatizánsok voltak. Hiszen a megszűnés után már tagság sem kellett ahhoz, hogy valaki „bethánista” legyen. Pintér Elemérék története azt is mutatja, hogy milyen szoros kapcsolat alakult ki egyes bethánista személyek és a Kiss Ferenc vezette Ó utcai Testvérgyülekezet között a puha diktatúra évtizedeiben (Hegedűs, 2023a). Tehát szabadkeresztyénként vagy baptistaként ugyanolyan ébredési emberek maradtak, mint reformátusként lettek volna. Az ébredési mozgalom és a szabadegyházak közötti kapcsolat még nem kellően kutatott terület. Mindenesetre néhány támpont fellelhető: 1980-ból találunk egy III/III-as jelentést a Komárom-megyei Rendőrfőkapitányság részéről, amelyben Bereczki (Bereczky) Sándor³³ volt református lelkész „által irányított egyházi csoportosulás tagjai körében jelen van és terjed a Bethánia és az ún. karizmatikusság. Egyesek elvetik az ökumené gondolatát, melyet hangoztatnak is.” (Majsai, 2005).

A felekezetköziség és a korábban idézett karizmatikus ébredés sajátosan jelenik meg az 1980. április 23-s „Szigorúan Titkos” jelentésben: „Itt körülbelül 100 fiatal jelent meg. Refor-

mátus, evangélikus, baptista és most először a-i római katolikusok is.”, ahol egyébként keresztény könnyűzenét hallgattak.³⁴ „Az anyagok értékelése során megállapítható, hogy Bereczky követői változást kívánnak a hitélet területén, de az egyháztól való elszakadást elvetik, bár vannak, akik csak ebben látják a kiutat” (Majsai, 2005).

NÉHÁNYAN SZEREPHEZ JUTOTTAK MÉG 1990 UTÁN

Bütösi János, korábbi utazótitkár az Egyesült Államokból való 1990-es visszatérése után 1998-ig több száz evangélizációs alkalmat tartott Debrecenben és országszerte, újraindította a Debreceni Református Teológián a missziológiai tanulmányokat, szerepet játszott a Magyar Protestáns Missziói Intézet,³⁵ az első Református Világtalálkozó és megszervezésében (Bütösi, 1999:52-153). Visszatérésekor, 1990-ben a debreceni teológusoknak új fogalom volt a gyülekezetépítés (Uo. 52. oldal). Bojtor sejteni engedi, hogy Bütösit lényegében eszközként használta Kocsis, hogy rajta keresztül rehabilitáljon egyes szereplőket, köztük önmagát is, Bütösi többlet-legitimitását önmaga védelmére használván (Bojtor, 2003:99).³⁶

Szabó Dániel neve ismertebb, aki szintén a Bethánia köreiből indult (Borbás, 2023), illetve ezt követően a Debrecen Mester utcai gyülekezet munkatársi körével volt kapcsolatban (Berényi, 2008:144-145). A sor még nyilván folytatható lenne, az idős ébredési generáció energiája ma is tiszteletet ébreszt.

AZ ÉBREDÉSRE JELLEMZŐ MISSZIÓI ORIENTÁCIÓ ELLENTÉTE: AZ ÚN. „SZOLGÁLÓ EGYHÁZ”

Az ÁEH 1987-es belső Tájékoztatója szerint „a felszabadulás után az állammal megkötött egyezmény nyomán fejlődött ki a szolgáló egyház teológiája, amely elismeri a szocialista forradalom létjogosultságát, s különös hangsúlyt helyez az egyház társadalmi felelősségére, a család védelmére, a közösségért végzett munka megbecsülésére, a béke megőrzésére” (ÁEH, 1987: 38). Az ÁEH nagy sikerként értékeli, hogy: „A református és az evangélikus egyházak megújuló irányvonala a szolgáló egyház tanításában, valamint a diakóniai teológia felfogásában és az ennek megfelelő egyházi gyakorlatban, a társadalmi felelősség nyílt és következetes vállalásában bontakozott ki. Az egyházak megújuló hitéleti tevékenységében is számos társadalmilag pozitív kezdeményezés tapasztalható, például az alkoholistákkal, a kallódó fiatalokkal foglalkozó missziók fontos erőfeszítéseket tesznek azért, hogy a társadalom periferiáján élő embereket bekapcsolják az alkotó tevékenységbe” (ÁEH 1987:12). Az ÁEH megfogalmazásában tehát a diakónia valójában maga a misszió. Ebben a megközelítésben értelmetlenné válik az a felfogás, hogy „misszió nélkül nincs egyház” (Bütösi, 1999). E helyett az intézményi-hierarchikus viszonyok domináltak és olyan szolgálatokban, amelyek mind finanszírozásukban, mind a kiválasztásában szervesen összeépültek a pártállammal, és olyan célcsoportokra irányultak, amelyek marginálisak voltak a szocializmus építése szempontjából (drogosok, alkoholisták, idősek). A Tájékoztató számadatai szerint a rendszerváltás előtti években a Zsinati Iroda Szeretetszolgálati Osztály irányítása alatt 16 szociális intézmény működött, 350 munka-

társsal, akik 1000 rászorulót láttak el. Feltűnő, hogy az ébredési mozgalom számaihoz képest ez a fajta „misszió” nagyobb népesség mellett is elenyésző létszámot képvisel.

Szabó eredeti adatközlése szerint a „szolgáló egyház” teológiájának kidolgozása már 1950 körül, Péter János irányítása alatt megkezdődött (Szabó, 2010:108). A mai a zsinati szervezet úgynevezett „társadalmi missziói” e korszaknak a szervezeti örökségét képezik.

KÖVETKEZTETÉSEK

Az előbb egyesületi, megtúrt, majd föld alá kényszerített és aktívan üldözött, elszigetelt, bomlasztott ébredési mozgalom maga volt a föld alatti egyház. A hajdani, egyleti identitás idővel átalakult: „bethánista”, „betánista”, felébredt vagy egyszerűen csak hitvalló kereszténységgé alakult, illetve a hitvallók megtalálták egymást és (ki saját felekezetében, ki pedig azon kívül) az egzisztenciális hitvallás, a megélt evangélium talaján maradtak. Az üldöztetés és az elszenvetett egyéni és családi hátrányok összekovácsolták az ébredéssel érintetteket felekezeti hovatartozásra és generációra tekintet nélkül. Ezt nevezhetjük úgy is, hogy „vér ökumenéje”³⁷ (Ferenc Pápa, 2018). Megjelentek a „protestáns szentek” (Például: Zimányi-Hargita 1995., Visky, 2002, 2017), sztarcék, akiket sem erőszakkal, sem ígérettel nem lehet eltéríteni attól, hogy igyekezzenek végezni „az evangélista munkáját.”³⁸ Részben feltehetően az elszigeteltség is szerepet játszott, de a nehéz helyzetek bizonyosan, hogy megszületett a protestáns (református, evangélikus) misztika mind a kontemplatív (Wurmbrand, 2023, vagy Farkas József életműve³⁹) mind a fizikailag megélt, közvetlen misztika területén. Ide sorolható: Szabó Imre sárbogárdi lelképásztor több műve (Szabó, 2001), és számos más szerző által konkrét élmény (például: az ételszaporítás a gyermekélelmezésben: Dóka, 2024). Szintén fontos megfigyelés az üldözött ébredési generációk megújulási képessége, tehát az idézett források szerint az 1945 előtti generáció átadta a helyét azoknak, akik – a megfigyelési iratok szerint – 1980 táján voltak fiatalok.

Fontos szempont, hogy a magyarországi kereszténység jelenleg növekedőben lévő vagy legalább stagnáló és nem meredeken csökkenő rétege még mindig a kis felekezetek közül kerül ki. A fentiek alapján alaposan feltételezhető, hogy e felekezetek az 1960-as évek végétől kezdve bizonyos utánpótlást kaptak az ébredési csoportokból vagy az ébredési csoportok által megszólított, de a nagy felekezetektől viszolygó vagy azoktól távol tartott személyekből. A rendszerváltás pillanatában voltak törekvések, hogy a föld alá kényszerített ébredési mozgalom hívei, tagjai újból megszerveződjenek, aminek fontos példái a Biblia Szövetség⁴⁰ és a Bethánia C. E. Szövetség⁴¹ megalakulása volt, Berényi József még részt vehetett a Sárospataki Teológiai Akadémia újraalapításában, Bütösi János pedig a debreceni teológiai képzésben, a missziológia területén kapott lehetőséget. Az 1990-es években nyíltan hirdették az igét, akik előtte nem, vagy csak rejtetten végezhatték: például: Zimányi József, Visky Ferenc, Bütösi János, dr. Szabó Mihály, Szabó Dániel, Borbély Béla, és még sokan mások ezreknek prédikálhattak. Ők voltak, akik túléltek. A mozgalom ugyanis megdöbbenően életképesnek bizonyult, még romjaiban is, erőforrások nélkül is. A szervezeti, hivatalos egyház pedig jelenleg is keresi híveit, 2025. ugyanis az ifjúság szolgálatának tematikus egyházi éve,⁴² megkésve ugyan, de talán nem túl későn, mindenesetre az ébre-

déshez való viszony meghatározása, az ébredési jelenség további kutatása elengedhetetlen mindazok számára, akik a hazai keresztény népesség számarányának növekedésében képzelik el a jövőt.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Asztalos Zoltán (2013): *Életútinterjú*. www.edoku.org Timár Lajos és Hosszú Gyula, szerkesztette: Timár Lajos és Kádár Judit
- Árgyelán Ágnes (é.n.): *Ébredéstörténet a Magyarországi Református Egyházban 1945 és 1950 között Események a Bethánia körül 1945 és 1950 között* <https://honlap.parokia.hu/publikacio/cikk/103/oldal/11/>
- Berényi József (2008): *De már tudom. Emlékek, vallomások*. General Press, Budapest.
- Bojtor István (1996): *Misszió a Tiszán innen. A Tiszáninnen Református Egyházkerület missziótörténete 1950 és 1956 között*. Kazinczy Ferenc Társaság, Miskolc. Letölthető: <https://mek.oszk.hu/22800/22834/22834.pdf>
- Bojtor István (2003): *Az ítélet. Följegyzések és dokumentumok néhány magyarországi református egyházi döntésről 1948 és 1998 között*. Kazinczy Ferenc Társaság, Sátoraljaújhely. Letölthető: <https://www.mek.oszk.hu/22500/22561/22561.pdf>
- Borbás Réka (2023): „Halld, Urunk, szózatunk, ha mi semmiségek áldozunk Tenéked”. *Isten kegyelméből 90 éves lett D. Szabó Dániel*. <https://reformatus.hu/egyhazunk/hirek/halld-urunk-szozatunk-ha-mi-semmiségek-aldozunk-teneked/>
- Bütösi János (1999): *Három haza szolgálatában*. Protestáns Missziói Tanulmányi Intézet Alapítvány, Budapest.
- Conforti, Joseph (1991): The Invention of the Great Awakening, 1795-1842. *Early American Literature*, vol. 26, no. 2, pp. 99–118. <http://www.jstor.org/stable/25056853>. Accessed 23 Jan. 2025.
- Dóka Viktória (2024): Akik megélték az ételszaporítást. <https://reformatus.hu/egyhazunk/hirek/akik-megelték-az-etelszaporítást-bojtor-istvan-tookos-uzonka-hajduszoboszló/> Letöltve: 2025. 01. 25.
- Draskóczy István (1993): Dr. Joó Sándor a Budapest Pásáreti Református Gyülekezet első lelkipásztorának élet-története. Parakletos Alapítvány, Kiskunfélegyháza. https://www.refpasaret.hu/egyebanyagok/Nekem_az_élet_Krisztus.pdf
- Elsby, Charlene (2015): Aristotle’s Correspondence Theory of Truth and What Does Not Exist. *Logic and Logical Philosophy*. Online. 22 August 2015. Vol. 25, no. 1, pp. 57-72. [Accessed 22 January 2025]. DOI 10.12775/LLP.2015.016.
- Elliott, Mark R. (2023): *Taken By Surprise: The Asbury Revival of 2023*. Speedbed Publishing, USA, p. 238
- Farazmand, Ali (2003): Chaos and Transformation Theories: A Theoretical Analysis with Implications for Organization Theory and Public Management. *Public Organization Review* 3, 339–372. oldal. <https://doi.org/10.1023/B:PORJ.0000004814.35884.a3>
- Farkas János (2003): 100 éves a Bethánia. Kézirat, 2003. május 3.
- Fekete Zsuzsa (2011): Cseri Kálmán életútinterjú. http://www.kre.hu/portal/images/életútinterjú/cseri_kalman_életútinterjú.pdf Letöltve: 2025. 01. 28.
- Ferenc Pápa (2018): Felszólalás az Egyházak Világtanácsában. <https://www.vaticannews.va/en/pope/news/2018-06/pope-francis-geveva-wcc.html> Letöltve: 2025. 01. 28.
- Gájer László (2023): Ébredés Amerikában, az Asbury Egyetemen? <https://www.joppe.hu/ebredes-amerikaban-az-asbury-egyetemen/> Letöltve: 2025. 01. 22.
- Grasso, Christopher (2009): A ‘Great Awakening’? *Reviews in American History*, vol. 37, no. 1, 2009, pp. 13–21. <http://www.jstor.org/stable/40210976>. Accessed 23 Jan. 2025.
- Hazon, Yoram (2012): *The Philosophy of the Jewish Scripture*. Cambridge University Press, UK.
- Hegedűs Bence (2023a): *Az Isten kezében svájci bicskaként működő, szolgálatra kész ember, aki negyven éve gondnok a noszvaji református gyülekezetben, miközben egyházmegyei főgondnok, zsinati tag és tanácsos, valamint Noszvaj polgármestere is volt. Pintér Elemér még egy feladatot szeretne elvégezni, mielőtt átadja a gondnoki stafétát az utódjának*. <https://reformatus.hu/egyhazunk/hirek/az-ur-csodasan-mukodik-de-utjara-rejtve-van-pinter-elemer-noszvaj/> Letöltve: 2025. 01. 25.

- Hegedűs Bence (2023b): Célegyenest Előre! <https://reformatus.hu/egyhazunk/hirek/celegyenest-elore/> Letöltve: 2025. 01. 26.
- Hegedűs Bence (2025): *Negyven év szolgálat*. <https://reformatus.hu/egyhazunk/hirek/negyven-ev-szolgalat-szabo-jozsef-szabone-csokmei-edit-torokszentmiklos/> Letöltve: 2025. 01. 25.
- Joó István (2023a): Centenáriumot ünnepelnek a wekerletelepi reformátusok. <https://reformatus.hu/egyhazunk/hirek/centenariumot-unnepelnek-a-wekerletelepi-reformatusok/> Letöltve: 2025. 01. 26.
- Joó István (2023b): *Bibliás hit a Pilis hegyei között*. <https://reformatus.hu/egyhazunk/hirek/biblias-hit-a-pilis-hegyei-kozott/> Letöltve: 2025. 01. 26.
- Kidd, Thomas S. (2007): *The Great Awakening: The Roots of Evangelical Christianity in Colonial America*. New Haven: Yale University Press, 392 p.
- Kiss Ferenc (1942): *Magyar parasztproféták. Keresztény Ifjúsági Egyesület*, p. 32.. A művet újra kiadták Broadbent, Edmund Hammer (1990): Zarándok Gyülekezet. Evangéliumi Iratmisszió, Stuttgart mellékleteként.
- Klein, Dick – Wijngaarden, Peter van (2003): In memoriam *Sólyom Ferenc alias Ferenc Nagyapa*. *Hardnixveld* – Giessendam városi gyülekezetek közös Értesítője, január 3.
- Koncz Sándor (1948): Gyülekezetépítés. *Sárospataki Református Lapok*. Október 1. 17. szám, 3. oldal.
- Kovály Erzsébet (2018): *Timár Pál életútinterjú*. <https://edoku.org/interju/timar-pal/> Letöltve: 2025. 01. 27.
- Kőrössi József – Kotsis István (2015): *Exodus '51. Kőrössi József és Kotsis István naplói*. Ráday Gyűjtemény, Budapest.
- Lányi Gábor (2024): Felvállalható együttműködés vagy elvtelen kiszolgálás? Bereczky Albert egyházkormányzati tevékenységének motivációi. In: Kiss, Réka; Lányi, Gábor; Bárány, Zoltán (szerk.) *Kihívások és útkeresések a magyar református egyház 20. századi történetében* Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Kar Egyháztörténeti Kutatóintézet, Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadója (2024) pp. 91-105. 15 p. DOI: 10.61376/KIHIVASOK.LANYI.06
- Laurie, Greg – Vaughn, Ellen (2018): *Jesus Revolution: How God Transformed an Unlikely Generation and How He Can Do It Again Today*. Baker Books, USA, 272 p.
- Majszai Tamás (2005): Egyházak és titkosszolgálatok. *Mozgó Világ* 31. évf. 4. szám. <https://epa.oszk.hu/01300/01326/00062/11majszai.htm> Letöltve: 2025. 01. 27.
- Majszai Tamás (2006): Harminc éven át állambiztonsági ügynökök álltak a magyar református egyház élén. *Mozgó Világ* 32. évf. 4. szám. 1-11. oldal. <https://epa.oszk.hu/01300/01326/00074/11majszai.htm> Letöltve: 2025. 01. 27.
- Makkai Sándor (1948a): Országos református missziói munkaközösség. *Az Út*. I. évf. 3. szám. Július 25-31. 1. oldal.
- Makkai Sándor (1948b): A Bethánia az egyháztól – az egyház a Bethániáról. *Az Út*. I. évf. Különkiadás, 1948. július 17. 4. oldal.
- Marx, Karl és Engels, Friedrich (1973): *On Society and Social Change*. The University of Chicago Press, Chicago, IL, USA
- Morçöl, Göktuğ (2012): *A Complexity Theory for Public Policy* (1st ed.). Routledge, London, UK. <https://doi.org/10.4324/9780203112694>
- McCutchan, Gordon R. C. (1983). Great Awakenings? *Sociological Analysis*, 44(2), 83–95. <https://doi.org/10.2307/3711391>
- Mucsi András (2008): A református egyház missziói munkájának megbénítása 1948 után. *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* 3-4. sz. 161-198. oldal.
- Nagy Károly Zsolt (2018): „Visszaemlékezés az Úr Jézus munkájára...” Az 1945 utáni „délvidéki ébredés” egy szemtanú beszámolója alapján. In: Zila, Gábor (szerk.) *Készen úton? A protestáns közelmúlt feltárásának dilemmái*. Budapest, Magyarország: Református Közéleti és Kulturális Alapítvány, 15 p.
- Nagy Károly Zsolt (évszám nélkül): Testvéri Izenet. RefWiki. [https://refwiki.kre.hu/index.php?title=Testv%C3%A9ri_Izenet_\(1950\)](https://refwiki.kre.hu/index.php?title=Testv%C3%A9ri_Izenet_(1950)) Letöltve: 2025. 01. 24.
- Oravala Ágoston (1946): A parasztproféta. Evangélikus Evangélizáció Kiadó, Budapest 378 oldal.
- Tomka Miklós (1998): Coping With Persecution. Religious Change in Communism and in Post-Communist Reconstruction in Central Europe. *International Sociology* Vol 13. No. 2. pp. 229-248.

- Quirion, Kory Ray Thomas (2016): The First Great Awakening: Revival and the Birth of a Nation, Bound Away: *The Liberty Journal of History*: Vol. 1: Iss. 2, Article 3. DOI: <https://doi.org/10.70623//GEUJ8190> Available at: <https://digitalcommons.liberty.edu/ljh/vol1/iss2/3>
- Smith, Timothy L (1983): My Rejection of a Cyclical View of 'Great Awakenings. *Sociological Analysis* 44, no. 2. 97–101. <https://doi.org/10.2307/3711392>.
- Szabó Imre (2001a): *Ég, de meg nem emésztetik. Naplók 1914-1954*. Budahegyvidéki Református Egyházközség, Budapest, 192-193.
- Szabó Imre (2001b): *Sírjanak a papok*. KEPE. Kiskunfélegyháza. 488 oldal.
- Szabó Pál (2010): *Világok megszűnésén az Úrral. Emlékek: Ébredés, forradalom és emigráció 1934. augusztus 4. - 1971. december 31*. Immánuel Kiadó, Pécel. p. 373.
- Szász Zoltán (2007): Az erdélyi CE Szövetség története a két világháború között. *Református Szemle* 100. évf. 4. szám 966-100. oldal.
- Szent Ágoston (2005): *Isten városáról*. I. kötet. Fordította: Dr. Földváry Antal református lelkész. Kairosz Kiadó.
- Szikszai Béni (2015): *Ahogy én láttam. Feljegyzések a 20. századi magyar ébredéstörténetből*. Koinónia, Cluj-Napoca, Románia
- Szőnyi György (1993): Az egyház megújulása. *Az ébredés világhelyzete. Theológiai Szemle*. 36. évf. 1. 20-25. oldal
- Weigel, George (1992): *The Final Revolution. The Resistance Church and the Collapse of Communism*. Oxford University Press, UK.
- Visky András (2022): *Kütelepítés*. Jelenkor Kiadó
- Wurmbrand, Richard (2023): *Beszédek a magánzárkában*. Koinónia Kiadó, Kolozsvár, Románia
- XVI. Benedek (2011): XVI. Benedek benini apostoli látogatása alkalmával mondott beszéde. https://www.vatican.va/content/benedict-xvi/en/speeches/2011/november/documents/hf_ben-xvi_spe_20111119_vescovi-benin.html letöltve: 2025. 01. 22.

JEGYZETEK

¹ https://www.ksh.hu/nepszamlalas/tablak_vallas Letöltve: 2025. 01. 21.

² https://hu.wikipedia.org/wiki/Magyarorsz%C3%A1g_n%C3%A9pess%C3%A9g%C3%A9nek_vall%C3%A1si_megoszl%C3%A1sa Letöltve: 2025. 01. 21.

³ Ap. Csel. 2, 12. Megdöböntek mindnyájan, és tanácstalanul kérdezték egymástól: Mi akar ez lenni? 13. Mások azonban gúnyolódva mondták: Édes bortól részegedtek meg. (Református új fordítás: RÚF, <https://szentiras.hu/biblia/ruf/ACT/2> Letöltve: 2025. 01. 22.)

⁴ A témának külön wikipedia oldala is van: https://en.wikipedia.org/wiki/Christian_revival Letöltve: 2025. 01. 23.

⁵ További adalékok találhatóak például: <https://docplayer.hu/1744858-Az-uj-vallasi-mozgalmak-a-punkosdi-es-punkosdi-karizmatikus-mozgalmak.html> Letöltve: 2025. 01. 27.

⁶ <https://portal.kie.hu/kik-vagyunk/t%C3%B6rt%C3%A9net%C3%BCnk> Letöltve: 2025. 01. 23.

⁷ Elnök: Dr. Szabó Aladár, alelnök: Dr. Kecskeméthy István, titkárok: Forgács Gyula és Pauer Irma, a Választmány elnöke: Vargha Gyuláné, a Választmány tagjai: Szabó Aladárné, Bierauer Richárd, Biberauer Richárdrné, Vischer-Sarasin Márta, Csűrös István, pénztáros: Antal Gézáné, ellenőr: Fülöp Piroska. Tagok száma: 16 fő rendes tag, 20 fő rendkívüli tag, 3 fő segítő tag. Vargha Gyuláné szerkesztette a Mustármag c. folyóiratot, majd a Magyar Keresztény Nők Lapját. Innen indult Forgács Gyula kiválásával a Magyar Evangéliumi Diákszövetség, Pauer Irma és a Biberauer család révén, valamint Vischer Márta anyagi hozzájárulásával innen indult a Filadelfia Diakonissza Szövetség, illetőleg a ma is működő Bethesda Gyermekkórház <https://honlap.parokia.hu/lap/budapest-pestujhely-ujpalotai-reformatus-egyhazi-cikk/mutat/ii-kotodescink-a-filadelfia-emlekere/> Letöltve: 2025. 01. 23.

⁸ <https://www.christianendeavor.com/> Letöltve: 2025. 01. 23.

⁹ https://hu.wikipedia.org/wiki/Kecskem%C3%A9thy_Istv%C3%A1n Letöltve: 2025. 01. 23.

¹⁰ Jelenleg: Máriavölgy Kastély-Manison, oldalán ma emléktábla hirdeti, hogy ez volt a Lelkiszolgálat Háza.

- ¹¹ Borbély Béla életútinterjúja a közelmúltban vált elérhetővé: <https://www.youtube.com/watch?v=IjoSuefUbrU> Letöltve: 2025. 01. 24.
- ¹² Például: Szabad Nép, 1946. augusztus 20. szám (4. évf. 186. szám) 3. oldal cím az oldal közepén: „Az Országos Református Szabad Tanács hitet tett a demokratikus köztársaság mellett és elítélte a zsidóüldözést” https://adt.arcanum.com/hu/view/Nepszabadsag_1946_08/?query=%22reform%C3%A1tus+szabad+tan%C3%A1cs%22&pg=80&layout=1 Letöltve: 2025. 01. 24. Illetve: Néplap, 1947. március 30. cím: „Szabad egyház szabad államban Bereczky Albert volt államtitkár nagy beszéde a Református Szabad Tanácsteljes ülésén”. Ebben Bereczky amellett foglal állást, hogy a vallásoktatás ne legyen kötelező. https://adt.arcanum.com/hu/view/HajduBihariNepNaplo_1947_03/?query=%22reform%C3%A1tus+szabad+tan%C3%A1cs%22&pg=132&layout=1 Letöltve: 2025. 01. 24.
- ¹³ Uo. 2. oldal, lap tetején cím: „Az összeesküvők készítettek el Mindszenty és Ravasz találkozóját”.
- ¹⁴ A közlekedési miniszter 1947. évi július 15-i rendeletében 50%-os menetkedvezményt határozott meg a Bethánia Egylet alcsúti rendezvényére menők részére: https://adt.arcanum.com/hu/view/MagyarAllamvasutakHivatalosLapja_1947_07-12/?query=beth%C3%A1nia&pg=60&layout=1
- ¹⁵ Monor, Örszentmiklós, Taktaszada, Sátorlajújhely, Emőd, Kistokaj, Harsány, Nyékládháza, Kisgyőr szerepelnek a Sárospataki Református Lapok 1948. október 1-i számában a Hírek rovatban. https://adt.arcanum.com/hu/view/SarospatakiReformatusLapok_1948/?query=beth%C3%A1nia&pg=122&layout=1 Letöltve: 2025. 01. 24.
- ¹⁶ Bereczky Albert, illetve Békefi Benő püspökök megítélése túlmutatna ezen írás keretein. Mindketten az ébredési mozgalomból indultak, de máshová érkeztek.
- ¹⁷ <https://zsinatilevtar.hu/a-magyarorszag-reformatus-egyhaz-tortenete-a-kommunista-idokban-1945-1989> Letöltve: 2025. 02. 04.
- ¹⁸ https://adt.arcanum.com/hu/view/AzUt_1953_01-06/?query=beth%C3%A1nia+misszi%C3%B3&pg=67&layout=1 Letöltve: 2025. 01. 24.
- ¹⁹ <https://reformatus.hu/egyhazunk/hirek/o-gyozott/> Letöltve: 2025. 01. 24.
- ²⁰ <https://edoku.org/video/exodus-51-a-sarospataki-teologia-visszafoglalasa/> Letöltve: 2025. 01. 25.
- ²¹ <https://srta.hu/dr-ujaszaszy-kalman/> Letöltve: 2025. 01. 27.
- ²² Kotsis István, az egyik szerző és résztvevő az újjáalakult Bethánia C. E. Szövetség egyik országos elnöke lett. Lásd: <https://www.ce-union.hu/HAO/31.pdf> Letöltve: 2025. 01. 25.
- ²³ Említésre kerül itt is: <https://www.parokia.hu/v/ebredestortenet-a-magyarorszag-reformatus-egyhazban-1945-es-1950-kozott/?oldal=11> Letöltve: 2025. 01. 25.
- ²⁴ Pál apostol Zsidókhöz írt levele 11. rész 35b-38. Másokat viszont megkínóztak, akik nem fogadták el a szabadulást, hogy dicsőösebbé feltámadásban legyen részük.³⁶ Ismét mások megszégyenítések és megkorbácsolások próbáját állták ki, sőt még bilincseket és börtönt is.³⁷ Megkövezték, szétfűrészték, kardéltre hányták őket; juhok és kecskék bőrében bujdosnak nélkülözve, nyomorogva, gyötrődve azok, 38 akikre nem volt méltó a világ; bolyongtak pusztákban és hegyeken, barlangokban és a föld hasadékaiban. <https://szentiras.hu/biblia/ruf/HEB/11> Letöltve: 2025. 01. 25.
- ²⁵ Kiss Endre József megfogalmazása Bojtór István (2003): Az ítélet című művének Előszavában. <https://www.mek.oszk.hu/22500/22561/22561.pdf> Letöltve: 2025. 01. 28. Jellemző módon Kiss még 2003-ban is a hallgatás falának áttörését szorgalmazza.
- ²⁶ <https://zsinatilevtar.hu/a-magyarorszag-reformatus-egyhaz-tortenete-a-kommunista-idokban-1945-1989> Letöltve: 2025. 02. 04.
- ²⁷ Például: http://bekesireformatusok.hu/index.php?route=public/article&path=1&article_id=92372&limit=75 Letöltve: 2025. 01. 28.
- ²⁸ <https://honlap.parokia.hu/kollegium/hang/lista/71/72/76/?o=&t=&q> Letöltve: 2025. 01. 28.
- ²⁹ <https://reformatus.hu/egyhazunk/hirek/egyven-ev-szolgalat-szabo-jozsef-szabone-csokmei-edit-torokszentmiklos/> Letöltve: 2025. 01. 28.
- ³⁰ https://liebenzell.hu/KHir/2011_05_internetre.pdf Letöltve: 2025. 01. 28.
- ³¹ <https://reformatus.hu/egyhazunk/hirek/egyven-ev-szolgalat-szabo-jozsef-szabone-csokmei-edit-torokszentmiklos/> Letöltve: 2025. 01. 28.

- ³² http://www.kre.hu/portal/images/eletutinterjuk/cseri_kalman_eletutinterju.pdf Cseri Kálmán hosszan beszél az ébredési korszakról és arról, hogy ahol volt ifjúsági munka, azt titokban kellett tartani.
- ³³ <https://punkosd.ma.ptf.hu/PDF/portre/2011-5/teologus-portre-bereczki-sandor> Letöltve: 2025. 01. 28.
- ³⁴ <https://epa.oszk.hu/01300/01326/00062/11majnai.htm>
- ³⁵ <https://annemarietool.org/about-me/work-experience/> Anne-Marie Kool 2005-ben megvált az Intézettől, értetetlen módon 2012-ben a jogutódot is megszüntették: <https://reformatus.hu/oktatas/hirek/megszunik-a-kmti/> letöltve: 2025. 01. 25. A beolvasással való megszüntetés ismerős az ébredés történetéből.
- ³⁶ Hasonló magatartás rajzolódik ki Borbély Béla életútinterjújában, amelyben arról emlékezik meg, hogy 1980 körül hogyan fogott vele kezét Bartha Tibor a Zsinat előtt. <https://www.youtube.com/watch?v=IjoSuefUbrU> Letöltve: 2025. 02. 04.
- ³⁷ <https://www.vaticannews.va/en/pope/news/2018-06/pope-francis-geveva-wcc.html>,
- ³⁸ Pál második levele Timóteushoz, 4. rész, 5. vers: „Te azonban légy józan mindenben, a bajokat szenvedd el, végezd az evangélista munkáját, töltsd be szolgálatodat.” <https://szentiras.hu/biblia/ruf/2TI/4/#vers5> Letöltve: 2025. 01. 28.
- ³⁹ www.tobbazelet.hu – mintegy 900 prédikáció található Farkas József életművéből.
- ⁴⁰ <https://bibliaszov.hu/2009/03/12/tortenetunk/> Letöltve: 2025. 01. 28.
- ⁴¹ ce-union.hu Letöltve: 2025. 01. 28.
- ⁴² <https://reformatus.hu/> Letöltve: 2025. 01. 28.

Pocsaji Zoltán – Pataki László

Az innováció és márka kapcsolata, mint egymást erősítő beruházási célpont egy oligopol piacon

The Relationship between Innovation and Brand as Mutually Reinforcing Investment Targets in an Oligopoly Market

Összefoglalás

A mobil távközlési piacon a márkába történő befektetés, mely az innovatív jelleget erősíti, képes hosszútávon fenntartani az innovációs előnyök adta ár differenciálást és az abból fakadó profitot és/vagy növelni a piaci részesedést. A tanulmány a magyar távközlési piacot, mint bizonyítottan oligopol piacot vizsgálja, annak szereplőit és a legnagyobb, innovatív szereplő teljesítményén keresztül mutatja meg, hogy az innovatív márkára fordított források képesek a vállalat értékét növelni. A kutatás arra kereste a választ, hogy egy oligopol piacon az innovációból fakadó pénzügyi előnyök (a profit maximalizálása a magasabb áraknak köszönhetően) hosszú távon is fenntarthatóak-e anélkül, hogy magára az innovációra fordítana jelentős forrásokat a vállalkozás. A módszertan tekintetében a magyar távközlési piacot és azon belül is a legnagyobb szereplő eredményeit vizsgáltuk egy olyan időszakban, ahol a vállalat jelentős forrásokat fordított a márka innovatív termékcsomagolásának kommunikációjára.

Journal of Economic Literature (JEL) kódok: D43; M31

Kulcsszavak: Oligopol piac, HHI index, Differenciált Bertrand-modell, innováció, márka

POCSAJI ZOLTÁN, PhD hallgató, Neumann János Egyetem, Gazdálkodás és Szervezéstudományok Doktori Iskola (zoltan.pocsaji@gmail.com); DR. HABIL. PATAKI LÁSZLÓ PhD, egyetemi docens, Neumann János Egyetem, Gazdálkodás és Szervezéstudományok Doktori Iskola; ELTE TáTK Savaria Egyetemi Campus, Gazdálkodástudományi Tanszék (Pataki.Laszlo@nje.hu).

Summary

On the mobile telecommunication market, investing in a brand that reinforces the innovative nature is capable of maintaining the price differentiation provided by the innovation advantages in the long run and resulting profit and/or increasing market share. This article investigates the Hungarian telecommunication (as a proven oligopolistic) market, and demonstrates through the performance of the largest, as well as rather innovative company that investing in an innovative brand has the capacity to increase company value. The research sought to find out whether the financial benefits of innovation in an oligopoly market (maximising profits through higher prices) are sustainable in the long run without the firm investing significant resources in innovation itself. In terms of methodology, the Hungarian telecommunications market and the performance of the largest player within it were examined during a period in which the company invested significant resources in communicating its innovative brand packaging.

Journal of Economic Literature (JEL) codes: D43; M31

Keywords: oligopoly market, HHI index, differentiated Bertrand-Model, innovation, brand.

BEVEZETÉS

Minden vállalkozás növekedésének az alapja a befektetés. Befektetések segítségével képesek a vállalatok létrehozni új termelő egységeket, javítani a hatékonyságon és ezáltal befolyásolni a termék költségszintjét, vagy akár új piacokra belépni. A helyzet azonban akkor válik különösen érdekessé, amikor egy olyan piacon termel a vállalat, ahol a termékek javarészt helyettesíthetőek és a piaci szereplők száma erősen korlátos. Egy ilyen helyzetben a befektetések legfontosabb célja az, hogy megfelelő mértékű ár diszkriminációt legyen képes a vállalat létrehozni a beruházás által, így a magasabb árral magasabb profitot tud elérni. A legjobb módszer maga az innováció, amely képes új képességekkel felruházni (keresleti igények alapján) a terméket és így elérni a magasabb árat. Az innováció ugyanakkor a legtöbb esetben drága. A kérdés tehát az, hogy szükséges-e innovatívnak lenni és rengeteg beruházást eszközölni vagy elég csak annak látszani és így elérni a megkülönböztetést, vele együtt pedig az ár prémiumot. Ebben a tanulmányban egy ilyen speciális piacot vizsgálunk meg, s arra a kérdésre keressük a választ, hogy érdemes-e befektetni a márkába, úgy, hogy annak innovatív jellegét erősítsük minél hosszabb távon fenntartható módon és így az innovatív jelleg révén elérhetővé váljon az ár prémium. A vizsgált piac a magyar mobil távközlési piac.

Ezen a piacon nagyon magas a belépési küszöb, ezért itt könnyen kialakul egy viszonylag kevés szereplős piac. Az ilyen oligopol piacnak vannak sajátosságai, melyek befolyással vannak akár az árra, akár a megtérülésre. Távközlési vállalatnál nagyon sokféle beruházás lehetséges. Minőségi szolgáltatáshoz jó minőségű eszközökre van szükség, mint mondjuk egy bázisállomás, vagy egy hatékonyabb központ. Ugyanakkor az általános megítélése mára a

távközlési szolgáltatásoknak az, hogy ez egy alapvető infrastruktúra, a működése rendkívül stabil, a mindennapi élet része. Ezt persze fent kell tartani, de ennek fenntartása nem kínál lehetőséget megkülönböztetésre. Legfőbb megkülönböztetés maga a márka. A márka képes növelni az ismertséget és képes megkülönböztetni a szereplőket egymástól. Ez a fajta megkülönböztetés sokféle lehet, a kérdés most az, hogy az innovativitás képe képes-e kevesebb innováció mellett is ezt a kötődést fenntartani és az így elköltött pénz vajon hogyan térül meg? Ehhez érdemes áttekinteni mi az innováció, a márka szerepe, valamint, hogy épül fel a távközlési szektor napjainkban.

Mi az innováció és miért fontos? Az innováció több irányú értelmezése

Az innováció és ahhoz fűződő viszonya a vállalatnak kulcsfontosságú tényező a gazdasági növekedés vagy versenyképesség, de akár a fenntarthatóság szempontjából is. Ez alatt nem csupán termékek és szolgáltatások bevezetését értjük, hanem magában az üzleti modellekben való gondolkodást, esetleg a kapcsolódó szervezeti struktúrák és technológiai megoldások átalakítását. Az innováció segítségével a vállalatok vagy intézmények képesek lehetnek piaci előnyök megszerzésére is (Al-Hanakta et al., 2021).

Egy kutatás szerint az innovatív vállalkozások nagyobb eséllyel növekednek, exportálnak vagy teremtenek éppen munkahelyeket (Schumpeter, 1934). Ebben a korai kutatásban az a legfontosabb felismerés, hogy magát a fejlődést nem csak a tőke, vagy a munkaerő növekedése határozza meg hanem az innováció és a vállalkozó dinamizmusa is. A szerző szerint a gazdaság fejlődésének legfőbb mozgatórugója a vállalkozó, aki innovatív és új ötleteket, technológiákat vezet be, mely megváltoztatja a piac működését. A kutatásban megjelenik a „kreatív romboló”, aki az a vállalkozó, aki megújítja a gazdaságot és kiszorítja a régi, elavult struktúrákat. Az ilyen vállalkozók által véghez vitt kreatív rombolás egy olyan átalakulást eredményez, amely erősíti a versenyképességet és a fejlődést. Véleményünk szerint mind az Apple, mint a Tesla példái jól mutatják, hogy egy-egy innovatív szereplő mekkora fejlődést képes megvalósítani az adott iparágban az innovációja révén, így ezek a kreatív rombolók egyértelműen képesek drasztikusan fejleszteni magát a vállalkozást és a gazdaságot is.

Emellett az innováció hozzájárul a fenntarthatósághoz is, mivel lehetőséget biztosít az erőforrás hatékony felhasználására, így akár az ökológiai lábnyom csökkentésére is. Chesbrough (2003) az innovációs folyamat új megközelítését mutatja be, ahol az innováció már nem csak házon belül zajlik, hanem külső forrásokat és partnereket is aktívan bevon. A nyílt innovációs modellben a vállalatok tehát kívülről is fogadnak ötleteket, sőt a saját maguk által fejlesztett technológiákat is megosztják más szervezetekkel. Ez a modell a vállalatoknak segít a költségek csökkentésében és a fejlesztéseik felgyorsításában, de nem utolsó sorban a piaci versenyképességük növelésében is, hiszen szélesebb tudásbázisra épül, így rugalmasabb és alkalmazkodó képesebb lesz maga az innováció (Ahmad et al., 2024). Véleményünk szerint a nyílt innováció elsősorban a technológiai területeken használható, melyre a nyílt forráskódú szoftverek, de akár maga a Tesla is jó példa, hiszen az iparág gyors változását segíti elő és ezáltal a piaci kereslet növelésére is hatással lehet, mely pozitívan hat vissza a vállalatra is.

A napjainkban zajló technológiai fejlődés és a digitalizáció új utakat nyit meg az innováció számára, amelyek révén az automatizálás vagy akár az adatalapú döntéshozatal alkalmazása még hatékonyabbá teheti a vállalatok működését. A kérdés az, hogy észreveszi-e mindenki az innovációt és megfelelően reagál-e? Christensen (1997) elmélete középpontjában a diszkurzív innováció áll, amelynek lényege, hogy egy változás sokszor eleinte nem a teljes piacot váltja, csak a piac kis szegmenseiben jelenik meg és szépen fokozatosan mozog felfelé a piaci értékláncban, míg végül kiszorítja a hagyományos termékeket. A kérdés az, hogy a piaci szereplők mikor veszik észre, hogy a változás elindult és reagálnak-e arra (Abdurazzakov et al., 2020)? Sok szereplő esetében látható, hogy egy késői reakció a vállalat teljes csődjét hozza maga után. Ilyen a Kodak esete a digitális fényképezőgépekkel, de a Nokia is az érintőképernyős telefonok esetével. Az innovációt nem csak megteremteni érdemes, de fontos az is, hogy mások innovációjára mikor és hogyan reagál a vállalat.

Összegezve az innováció napjainkban a legfontosabb egy-egy vállalat számára, hiszen ennek révén képes befolyásolni nem csak az adott piacot, hanem a teljes piacot, és kiemelten fontos, hogy az innovációt időben és megfelelően követni is kell, főleg akkor, ha az nyílt innováció.

A márka fogalma és jelentősége, mint megkülönböztető elem

A márka az üzleti világban a megkülönböztető legfontosabb eszköze. Hozzájárul a fogyasztói döntéshozatalhoz, a piaci versenylőny megszerzéséhez. A márka nem csak egy vizuális azonosító, hanem egyértelműen egy, a fogyasztók fejében kialakított érték és érzelmi kötődést kifejező megkülönböztető eszköz.

A márka fogalmát sok tudományos definíció próbálja megadni. Kottler és Kellner (2016) szerint a márka egy név, kifejezés, jel, szimbólum, vagy ezek kombinációja, amely az eladót, vagy az eladók termékeinek vagy szolgáltatásainak azonosítását és versenytársaktól való megkülönböztetését szolgálja. Ugyanakkor a márka ezeken felül többféle funkcióval is rendelkezik:

- Azonosítás és megkülönböztetés: nyilván a fogyasztóknak segít azonosítani a terméket vagy megkülönböztetni a többiek termékétől.
- Minőség garancia: konstans minőséget biztosító márkák esetében egyértelműen minőségi szintet sugall.
- Érzelmi kötődés: gyakran személyes kapcsolatot alakítani ki a fogyasztókkal márkákkal.
- Lojalitás kialakítása: ha jól ismert és kedvelt márkákhoz a vásárlók hűségesek.

A márkaértéknek és a márka építésének fontos szerepe van egy nagyvállalat életében. Keller (1993) szerint a márkaérték 2 fő elemből áll:

- a márka tudatosság: fogyasztó mennyire ismeri fel vagy tudja azonosítani a márkát.
- a márkához kapcsolódó asszociációk: az érzelmek, attitűdök és tapasztalatok, amelyeket a fogyasztók a márkával kapcsolatban önmagukban megfogalmaznak.

Aaker (1991) szerint a márkának értéke van, amelyet a márkanév ad egy termékhez vagy szolgáltatáshoz és befolyásolja a fogyasztói döntéseket. Egy erős márkáért a fogyasztó hajlan-

dó akár többet is fizetni. Ez az, ami a legfontosabb a márkának az értéke kapcsán. Hatással van a fogyasztói döntésre. Egy erős márka képes csökkenteni a vásárlási kockázatot, mert a vásárló úgy érzi, hogy a jól ismert márka megbízhatóbb és értékesebb számára.

A márkaérték és a fogyasztói döntéshozatal összefüggésben állnak egymással, melyet több tudományos elemzés is alátámaszt. Erdem és Swait (1998) tanulmányukban a márkát információs jelként értelmezik és kijelentik, hogy a márka minél erősebb, annál nagyobb bizalmat épít ki, de szintén fontos a márka kapcsán az érzelmi hatás és a márkaidentitás is. Holt (2004) kifejti, hogy a márkák nem csupán funkcionális attribútumokkal rendelkeznek, hanem kulturális szimbólumokká is válnak, amelyek érzelmi hatást gyakorolnak. Megítélésünk szerint a márka képes kiváltani érzelmi kötődést, de minden ilyen kötődést a vállalkozásnak hitelesen fel kell építenie, azaz a márka és a mögöttes tartalom alapja a vállalat által kínált termék/szolgáltatás valódi képessége, értéke.

A márka képes akár eltéríteni a döntéseket a racionalitástól. Az utóbbi évtizedekben egyre hangsúlyosabb az interdiszciplináris megközelítés a vásárlói döntések tekintetében. A pszichológia és a közgazdaságtan egyre szorosabban próbálja vizsgálni a döntések mögötti indítékokat. Több elemzés is foglalkozik a racionalitás fogalmával a döntések kapcsán. Kahneman (2011) egyik tanulmányában a kettős gondolkodási modellt mutatja be, amely szerint az emberek döntései gyakran intuitívabbak és érzelmileg vezéreltek, nem pedig racionálisak. Ez megmagyarázza, hogy miért preferálják az emberek az ismerős márkákat és hogyan hat mindez a vásárlási döntésekre. Már Tversky és Kahneman (1974) szerzőpáros tanulmányukban is az emberi döntéshozatal pszichológiai mechanizmusait vizsgálták, különösen azokat, amelyek befolyásolják a bizonytalan helyzetben hozott ítéleteket. Ahogyan Kao-Velupillai (2015) tanulmánya is kettéválasztja a klasszikust közgazdaságtani viselkedést és a modern viselkedést, ahol a klasszikus viselkedés sokkal inkább racionalitást és a döntéshozatal számításra alapuló aspektusaira összpontosít, míg a modern irányzat a pszichológiai tényezőket és a szubjektivitást hangsúlyozza a gazdasági döntések kapcsán. Thaler (2016) személyes tapasztalatain keresztül vezeti le a viselkedési közgazdaságtan területén az olvasót, ahol bemutatja, hogy az emberek döntéseit gyakran irracionálisak, melynek alapja, hogy heurisztikák és kognitív torzítások jelennek meg a döntések mögött, melyek befolyásolják azt (pl.: veszteség kerülés vagy túlzott magabiztosság). Thaler (2016) bemutatja, hogy viselkedési közgazdaságtan eredményei használhatóak a mindennapi életben a megtakarítási programok vagy nyugdíjrendszerek tervezése során.

Ariely (2008) az emberi döntések irracionálisával foglalkozik, melyben előre jelezhető mintázatokat fedez fel. A szerző a viselkedési közgazdaságtan egyik legismertebb kutatója, számos kísérleten keresztül magyarázza el, hogy milyen láthatatlan erők képesek a döntéseket befolyásolni. Egy kísérletben demonstrálták az ingyenesség irracionális hatását, amelyben 15 centért egy Lindt trüffelt kínáltak, amely prémium csokoládé, míg a másik oldalon egy darab Hershey's Kisses, egyszerűbb minőségű csokoládét 1 centért. Ebben az esetben a vevők a drágább csokoládét választották. A kísérletet újra kezdték a drága csokoládé árát 14 centre csökkentve, míg az olcsóbb csokoládét ingyen kínálva (a különbség itt is 14 cent volt), de ez esetben a választás az ingyen csokoládéra esett. A kísérlet azt kívánta bemutatni, hogy az ingyenesség különleges pszichológiai hatást kelt, például az 1 + 1 akció sokkal vonzóbb, mint

az 50 % olcsóbb. Véleményünk szerint ezek a pszichológiai hatások egyértelműen képesek befolyásolni a döntéseket.

Žaichkovsky (1985) tanulmányában megpróbálta mérhetővé tenni a fogyasztói bevonódást és ezen tanulmányában konkrét bevonódási skálát hozott létre melyben megpróbálja kifejezni az emberek elköteleződését az adott márka iránt. Ezt a fajta skálát a marketing kutatók és a vállalatok azóta széles körben alkalmazzák, mely lehetővé teszi a vállalatnak a bevonódás szintjét mérni.

Fournier (1998) vizsgálatainak egyik legfontosabb eredménye, hogy a fogyasztók és a márka közötti kapcsolatnak jelentős ereje van. Tanulmányában azt állítja, hogy a fogyasztók és a márka között nem pusztán tranzakciós kapcsolat van, hanem érzelmi, pszichológiai és szociális kötelékek is kialakulnak. Az emberi kapcsolatokhoz hasonlítja a márka kapcsolatot, mint például a szerelmi vagy házastársi kapcsolat. Hasonló a márkahűség, amely lojalitást és így érzelmi kötődést is kivált a márka és a vevő között. Ez az elköteleződés hosszú távon hat a fogyasztói viselkedésre. Álláspontunk szerint kifejezetten fontos ez a felismerés, hiszen bizonyítja, hogy egy ilyen erős érzelmi kapcsolat és lojalitás hosszú távon képes meghatározni a vállalat iránti keresletet anélkül, hogy a vállalat valami különleges innovációt hajtott volna végre.

Összegezve tehát egy márka képes érzelmi kötődést kialakítani a vevővel, hosszú távon is meghatározza a vásárló preferenciáit, melyek így akár irracionálisak is lehetnek. Mindezt még képesek vagyunk mérni is, így meghatározhatjuk, hogy a márkára fordított források képesek-e hosszabb távon is mérhető extra és fenntartható keresletet generálni.

Milyen hatással van a márka a vállalat legfontosabb értékmérőire általában?

Ha pl. egy-egy nagyobb innovációt követően a márka tartalmilag épít az innovációra, azaz a márka nem csak egy név, hanem a vevők számára egyértelműen az innováció jelképévé tud válni, az hasonló előnyöket hozhat az innováció adta beruházással, úgy, hogy lényegesen kisebb befektetés szükséges hozzá. Azaz a márka segíthet a vállalatnak fenntarthatóan kialakítani egy olyan szerepkört, amely egyértelműen vonzza és ott is tartja a vevőket anélkül, hogy a vállalat óriási innovációs beruházásokat hajtana végre, nyilván amennyiben van mire építeni az adott történetet a márka mögött.

Nemzetközi példaként akár az Apple-t is ide lehet hozni, amely a 2000-es évek elején nagyon lényeges, az iparágat megváltoztató innovatív terméket mutatott be. Ezt követően a 2010 és 2020 közötti években a hasonló innovációk mennyisége drasztikusan csökkent, napjainkban pedig egyre kevésbé jelennek meg új, hasonló hatású innovatív termékek, melyek a piacra komoly hatást gyakorolnak. A Boston Consulting Group (BCG) évről évre összeállítja a leginnovatívabb vállalatok listáját. A rangsor alapja egy komplex módszertan, amelynek első pontja a vezetői vélemények, amelynek keretében a BCG évente több ezer vezetőt kérdez meg különböző iparágakból, hogy szerintük mely vállalatok a leginnovatívabbak. Ezért az emberek (vezetők) percepciója kiemelkedő szerepet játszik a lista összeállításában. Ez azt jelenti, hogy a közvélekedés, illetve a vállalatok innovációs hírneve jelentős hatással van a rangsorra. 2021-ben az Apple vezette a listát, maga mögött hagyva a második helyen

álló Google-t, vagy az ötödik helyen álló Teslát, illetve a 10. helyen álló Pfizer vállalatokat. A felsorolt vállalkozások az elmúlt időszakban is jelentős, piacokat átformáló termékekkel jelentek meg, kiemelkedő talán a Tesla, amely több területen (gyártás, értékesítés, szervíz, autonóm vezetés, szoftver és önmagában az elektromos autózás vonzóna tétele) is korszakváltást idézett elő és évről évre olyan innovációkat vezet be, melyeket az addig sikeres vállalatok alig, vagy nem is tudnak követni. Mindezek ellenére a lista elején az Apple van, mely bizonyítéka annak, hogy a márka jelentősen képes fenntarthatóvá tenni az innovációs jelleget akkor is, ha az innováció már nem olyan erős, mint korábban vagy mind a versenytársaké. Ez pedig egy oligopol piacon kiemelkedő jelentőséggel bírhat a piaci pozíció és profit szempontjából is.

Az európai és a hazai távközlési piac

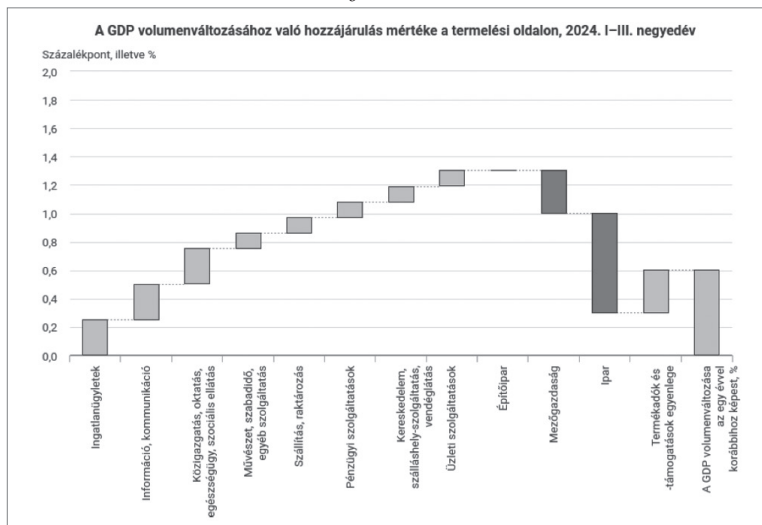
Az európai távközlési piac jelentős átalakuláson ment keresztül az elmúlt években, köszönhetően a technológiai fejlődésnek és a szabályozási környezet változásainak, de nem utolsósorban a fogyasztói igények módosulásának is. Az egységes piac 4 alap szabadsága az áruk, a szolgáltatások, a személyek és a tőke szabad áramlása alapvető fontosságú a távközlési szektor számára is. Az Európai Unió a távközlési piacot egy egységes belső piacon kívánja szervezni, melyben jelentős fejlődés ment végbe az elmúlt években. Célja, hogy megszüntesse a szabályozási korlátokat és egy egységesített szabályozási környezetet hozzon létre a nemzeti piacok helyett. Számos intézkedést vezettek be annak érdekében, hogy előre mozdítsák az új generációs hírközlési hálózatokba történő befektetéseket, illetve egy digitálisan egységes piacot hozzanak létre, amely lehetővé teszi a polgárok és a vállalkozások számára, hogy kihasználják az abban rejlő lehetőségeket a gazdaság és a társadalom számára.

A magyar távközlési piacot jelen pillanatban 2 nagy és egy ehhez képest kisebb szereplő dominálja.

- A legnagyobb szereplő a piacvezető Magyar Telekom Nyrt., mely átfogó szolgáltatási portfólióval rendelkezik beleértve a vezetékes és a mobil, illetve az informatikai szolgáltatásokat. A vállalat 2022-es árbevétele 746 milliárd forint volt.
- Több piaci szereplő összeolvadásának eredményeképpen, 2025 január elsejétől létrejött a ONE Magyarország Zrt., mely hasonlóan a piacvezetőhöz, már rendelkezik kiterjedt vezetékes mobil és informatikai szolgáltatásokkal. 2022-es árbevétele 287 milliárd forint.
- Harmadik szereplő a Yettel Magyarország Zrt., mely elsősorban a mobil kommunikáció területén foglalja el üzleti területen a 2., míg lakossági területen a 3. pozíciót. A vállalat nem rendelkezik saját vezetékes hálózati infrastruktúrával. A Yettel 212 milliárd forintos árbevételével (2022) szintén jelentős szereplő a piacon.

Az információ kommunikáció szektor – amely magában foglalja a távközlési szolgáltatókat – részesedése a hazai GDP-ből 2023-ban 5,1% volt. 2024 1-3. negyedévében ez a szegmens a legnagyobb GDP növekedést tápláló terület volt a KSH adatai alapján.

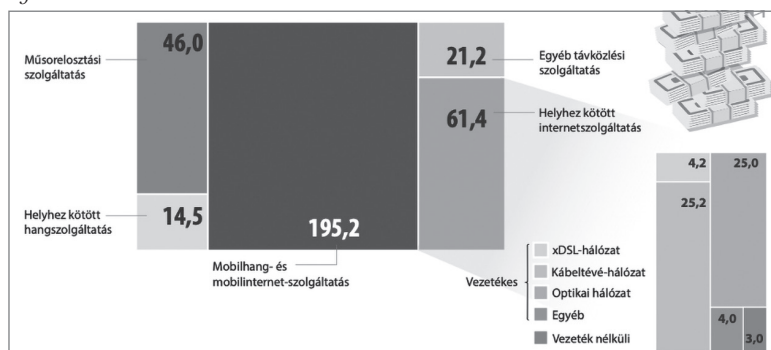
1. ábra: A GDP volumen változásához való hozzájárulás mértéke a termelési oldalon, 2024. I-III negyedév

Forrás: https://www.ksh.hu/s/kiadvanyok/magyarorszag_2024_iiinegyedev/magyarorszag_2024_iiinegyedev.pdf ;
Letöltés dátuma: 2025.02.09

A távközlési szolgáltatások tekintetében szintén elmondható, hogy legnagyobb mértékben a mobil hang és internet szolgáltatásokra költenek a vevők, mely a 2. számú ábrán jól látszik, 2024 I-II negyedév vonatkozásában. A mobilinternet és hangszolgáltatások a teljes távközlési árbevétel közel 40 százalékát teszik ki napjainkban, mely messze a legjelentősebb szegmense a teljes távközlési piacnak. De jól reprezentálja ezt az adat is, miszerint (szintén a KSH adatai alapján) százötvenkét darab mobil előfizetés jutott 100 lakosra. A vezetékes internet előfizetések száma háromszázhetvenhét darab 1000 lakosra.

2. ábra: Távközlési szolgáltatásokból származó nettó árbevétel szolgáltatások szerint 2024.III. negyedévében, milliárd forint

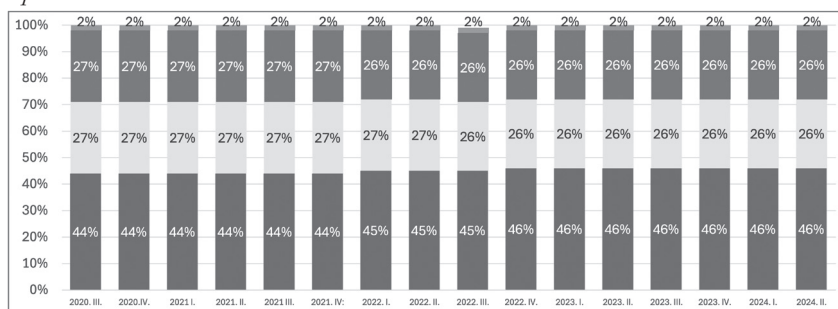
Forrás: https://www.ksh.hu/infografika/2024/tavkozles_infografika_20243.pdf; Letöltés dátuma: 2025.02.09.

AZ OLIGOPOL PIAC BERUHÁZÁSOKRA VONATKOZÓ JELLEGZETESSÉGEI

Milyen piac a magyar mobil távközlési piac?

Feltételezésünk szerint ez a piac egyértelműen oligopolium, egyrészt mert a belépési korlát magas, hiszen a mobil távközlési hálózatok kiépítése rendkívül magas költségekkel jár, illetve az oligopol piac jellemzője a szereplők dominanciája és a magas koncentráció. A magas belépési küszöböt adottságnak tekintjük, de a HHI index, valamint a CR4 mutató alapján bizonyítható, hogy a piac oligopol. A HHI index számításához az NMHH vonatkozó piaci jelentése szolgál forrásként, mely 2020 3. negyedétől 2024 2. negyedéig tartalmaz piacrész adatokat, mely adatok a szolgáltatók adatszolgáltatásaiból táplálkoznak.

3. ábra: Hanghívást forgalmazó előfizetések száma alapján számított piaci részesedések alakulása a mobiltelefon piacon

Forrás: https://nmhh.hu/dokumentum/248988/nmhh_mobilpiaci_jelentes_2024_ii_negyedev.pdf; Letöltés dátuma: 2025.02.02.

A HHI index értéke: $462 + 262 + 262 + 22 = 3472$. Általánosságban ezen index esetében elmondható, hogy ha az index értéke kisebb, mint 1500, akkor alacsony a koncentráció, azaz versenypiac van, 1500 és 2500 között már mérsékelt a koncentráció és 2500 felett pedig magas. A 3472 érték pedig egyértelműen azt mutatja, hogy rendkívül koncentrált a piac.

A CR4 mutató a legnagyobb vállalatok összesített részesedését mutatja, ami oligopol szerkezetre utalhat, ha ez az érték magas. A 3. ábrában látható, hogy a három szolgáltató piaci részesedése 98%-ot tesz ki, így kijelenthető, hogy az érték magas, azaz a piac rendkívül koncentrált.

Összegezve magas belépési korlátok, a magas HHI index és CR 4 mutatók eredményei alapján kijelenthető, hogy ez a piac egy oligopol piac.

Az ár kiemelt szerepe az oligopol piacon

Abból fakadóan, hogy kevés szereplő van a stratégiai szempontok mindenképpen előtérbe kell, hogy kerüljenek. Először is fontos, hogy az oligopol piacon a szereplők jelentős befolyással bírnak a piaci árakra és a keresletre. Természetesen attól függően, hogy az adott piacon ki van a kihívó és ki van a piacvezető pozícióban, az ár kezelése eltérő, és egy-egy szereplő az

árverseny megindítása után az egész piacot mozgatja (alacsonyabb árszint mellett egy pontig a kereslet is nő). Emellett pedig minden beruházási döntésnél fontos szempont az is, hogy milyen versenytársi reakciókat vált ki pl. egy nagy volumenű beruházás, mondjuk egy kapacitás bővítés, amely akár dominancia harcot is hozhat és akár árháborúhoz is vezethet, mely minden szereplőt érzékenyen érint. Az tehát kijelenthető, hogy egy oligopol piacon az árak manipulálása az egész piacot érintő hatással bír. Kérdés, hogy az ár hogyan kerül meghatározásra, hiszen végül minden befektetés megtérülését az ár fogja elsősorban befolyásolni. A válaszhoz meg kell néznünk mi jellemző a magyar távközlési piacra.

Több modell is megfogalmazásra került az oligopol piacok kapcsán. A modellek közös jellemzői a kevés szereplő és valamennyire homogén termékek tekintetében megegyeznek. Az igazi különbség a piaci ár kialakítására is hatással vannak.

Kreps és Scheinkman (1983) tanulmánya a Cournot-modellt elemzi, mely szerint a kereslet az összes vállalat termelési mennyisége alapján alakul ki. Így létrejön egy a tökéletes versenyhez képest magasabb ár, ami csökkenti a fogyasztói jólétet, de kevésbé, mint mondjuk egy monopólium esetén. A távközlési piacon ugyanakkor nem igazán jellemző a termelés mennyiségi növelése vagy csökkentése rövid távon, mivel a hálózatok építése lassú és rendkívül költséges. Ráadásul erősen szabályozott is az igénybevételi feltételek tekintetében, így a vállalatok csak minimálisan képesek befolyásolni a termelési mennyiséget.

Anderson és Engers (1992) vizsgálták a Stackelberg-modell-t, amelynek az alap feltevése az, hogy van egy piacvezető és a többi vállalat követője annak, illetve a piaci ár a kereslet és a teljes kínálat alapján alakult ki. Ebben a modellben lehetséges az ár diszkrimináció a rezervációs árak alapján a fogyasztók egyes rétegei között. Kutlu (2009) az ár diszkriminációt e modell keretein belül vizsgálva azt találta, hogy a követő vállalat alkalmaz csak ár diszkriminációt, mert a vezető vállalat számára ez nem jelent előnyt. Egyensúly akkor jön létre amikor a szereplőknek nem éri meg megváltoztatni döntéseiket (amennyiben a többi szereplő döntése változatlan). A távközlési vállalatok árazási gyakorlata és termékeinek felépítése azonban ettől eltér és a termékek hasonlóak, nem diszkrimináltak, bár az árak tekintetében a vezető vállalat árai jellemzően magasabbak.

A Bertrand-modell – Bertrand (1883) – az árversenyre fókuszál, nem pedig a mennyiségi döntésekre, így itt közelebb kerülnénk a magyar távközlési piachoz. Ez esetben a kereslet az ár alapján alakul ki. A kínálat végtelen, a vállalatok képesek kielégíteni a teljes piaci keresletet, illetve a fogyasztók ismerik a vállalatok árait és a legolcsóbbat választják. Ebben a modellben intenzív árverseny alakul ki, ahol a vállalatok kénytelenek akár egymás alá is ígérni az árak tekintetében, a fogyasztói jólét maximálisan megjelenik, ugyanakkor a termelői profit minimalizálódik. Ebben a modellben szélsőséges árverseny alakul ki. Sokkal inkább jellemző ez a biztosítási piacra, ahol minimális a termékek közötti különbség (bár a biztosítók is törekednek arra, hogy minél több szolgáltatással bővítsék kínálatukat és ezzel nagyobb, az árat is megkülönböztető különbségekre tegyenek szert). A távközlési piacon a szolgáltatások eltérőek, és a szolgáltatások igénybevétele is eltérő lehet a különböző hozzáférhetőségi korlátok, vagy lehetőségek különbsége okán. A távközlési piacon rendkívül szofisztikált csomagalkotási technikák jelentek meg melyek nagy mértékben megkülönböztetik a termékeket és ezáltal részben

a homogenitás is változik. Ebben az esetben a Bertrand modell árversenye kevésbé, vagy nem jellemző erre a piacra.

A differenciált Bertrand-modell alapja az árverseny olyan piacokon, ahol a termékek ugyan homogének, de mégis differenciáltak. Ennek a modellnek a legfontosabb jellemzője, hogy a termékek között tehetők különbségek. A klasszikus Bertrand-modellben a vállalatok homogén, az a teljesen helyettesíthető termékeket kínálnak. Ebben a modellben ugyanakkor fogyasztók bizonyos mértékig különbséget tesznek a termékek között például a minőség, a márka vagy szolgáltatási jellemzők alapján, így nem kizárólag az ár határozza meg a választást. Szintén igaz erre a modellre, hogy a profit maximalizálás az árverseny mellett valósul meg, mert a vállalatok profitja a versenytársak áraitól is függ és szintén jellemző a merevebb árképzés, ahol a verseny kevésbé intenzív, mint mondjuk egy homogén termék piacán.

Összegezve a magyar távközlési piac egy differenciált Bertrand-modell alapján írható le leginkább, ahol most a kérdés az, hogy hogyan lehet differenciálást végrehajtani, illetve annak milyen hatásai lehetnek.

BERUHÁZÁSI PREFERENCIA AZ ÁR DISZKRIMINÁCIÓ ÉRDEKÉBEN A MAGYAR TÁVKÖZLÉSI PIACON

Környezeti tényezők

Az oligopol piacon a szereplők között kialakulhat akár kooperáció is, amely biztosíthatja a szereplők között a piac stabilitását, illetve segíthet a beruházások megtérülésében. Éppen ezek elkerülése miatt a távközlési piacon jellemzőek a szigorú szabályozások pl. kartell ellenes szabályok, amelyek befolyásolják a beruházások szerkezetét és a megtérüléseinek kilátásait. A távközlési piac egy erősen szabályozott piac, gondoljunk csak az Európai Unió által biztosított roaming megállapodásra, melynek segítségével például minden előfizető úgy telefonálhat az Unión belül mintha otthon lenne, mely egyértelműen a szabályozásnak köszönhető. De ez az erős szabályozási környezet igaz az országon belülre is, mely hatósági árakat alkalmaz például a vállalatok egymás közötti elszámolásai tekintetében, de ezt a piacot kiemelten figyeli a versenyhatóság is. Azaz az ár diszkrimináció versenytársi együttműködéssel lehetetlen.

Shapiro és Varian (1998) tanulmányukban a hálózatos iparágat vizsgálják, ahol a vállalatok jelentős versenyelőnyre tehetnek szert az ár diszkrimináció alkalmazásával. Ez a tanulmány is azt támasztja alá, hogy az ár diszkrimináció és a differenciálás fontos szerepet játszik a távközlési piacon és hogy ha a szabályozás ugyan korlátozza a túlzott ár diszkriminációt, de a cégek az innováción keresztül mégis befolyásolni tudják az árakat. Tehát a vállalat a szabályozáson felül próbálja az árakat emelni és a profitját maximalizálni. A vizsgálatunk során tapasztaltak alapján, mi is úgy gondoljuk, hogy a távközlési vállalatok képesek az innovációt a differenciálás eszközeként a lehető leghatékonyabban használni.

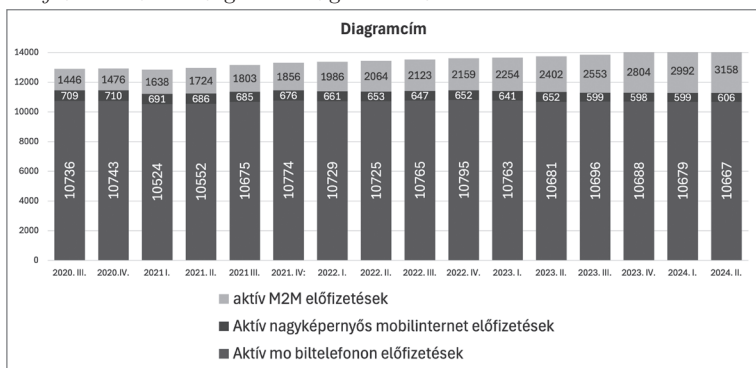
Mi az, amibe a leginkább érdemes tehát befektetni egy ilyen piaci körülmények között működő vállalkozásnak, ha szeretne profitot maximalizálni az árak növelésével?

Az oligopol piacra tehát jellemző a fentiek alapján, hogy a vállalatok igyekeznek differenciálni annak érdekében, hogy minél ár rugalmatlanná tegyék az termékeiket vagy szolgáltatásait és így magasabb profitra tegyenek szert. Egy ilyen környezetben a befektetések célpontja egyértelműen a differenciálás. Egy olyan piacon, ahol a termékek homogének, vagy nagyon hasonlóak, elsősorban az innovációból fakadhat a differenciálási képesség. Rusescu (2019) tanulmányában a modell keretein belül a termékek differenciálásának hatását vizsgálja az árképzésre és a piaci egyensúlyra. A tanulmányban a modell differenciált termékekre fókuszál, ahol a vállalatok termékei nem teljesen helyettesíthetőek egy differenciált Bertrand modellben. A tanulmány figyelembe veszi a differenciáltságot a termékeknek, valamint a fogyasztói preferenciákat és matematikai szempontból is igazolja, hogy a differenciálás csökkenti az árak közötti konvergenciát. A következtetés pedig az, hogy a termékdifferenciálás növelése csökkenti az ár versenyt, ami magasabb profitot eredményez még oligopol piacon is. Véleményünk szerint tehát a távközlési piacon lévő szolgáltatók folyamatosan a megkülönböztetésre helyezik a hangsúlyt akár a csomagolás akár a márka értékek tekintetében, mely igazolja, hogy a sikeres differenciálás képes az árat befolyásolni, változatlan kereslet mellett is.

Mi jellemző a magyar távközlési piacra?

A magyar távközlési piac 3 részpiacra bontható. A mobil távközlésre, vezetékes távközlésre, valamint az M2M szolgáltatások piacára. A Nemzeti Média és Hírközlési Hatóság legutolsó (2024. II. negyedévi) jelentése alapján 3 szolgáltató uralja mindhárom részpiacot, melyből a Magyar Telekom a piacvezető. Szintén a hatóság által kiadott jelentés alapján jól látható, hogy a teljes piac bővül, a legnagyobb bővülést az M2M piac tudhatja magáénak, de növekszik az utóbbi időben a vezetékes és stagnál a mobil előfizetések darabszáma.

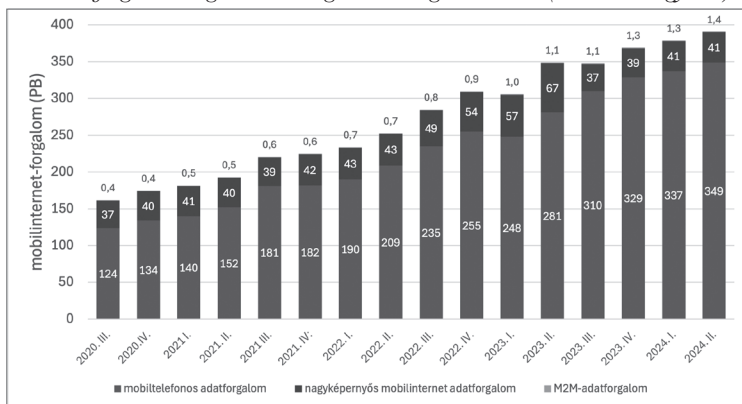
4. ábra: aktív előfizetések száma szolgáltatás szegmensek szerint. 2020. III – 2024. II.

Forrás: https://nmhh.hu/dokumentum/248988/nmhh_mobilpiaci_jelentes_2024_ii_negyedev.pdf ; Letöltés dátuma: 2025.02.02.

Szintén elmondható, hogy az előfizetők a szolgáltatások tekintetében egyre növekvő mértékben használják az adatjellegű szolgáltatásokat, mely jól mutatja, hogy a szolgáltatások iránti kereslet bővül és azok egyre inkább épülnek be a lakossági és üzleti előfizetők mindennapjaiba, ezzel pedig egyre inkább alapvető szükségletté válnak a távközlési szolgáltatások.

5. ábra: Mobilinternet forgalom megoszlása szolgáltatás szegmensenként (2024. II. negyedév)

Forrás: https://nmhh.hu/dokumentum/248988/nmhh_mobilpiaci_jelentes_2024_ii_negyedev.pdf ; Letöltés dátuma: 2025.02.02.

Mi ma a legfontosabb differencia a magyar távközlési piacon 2025-ig?

2025. január elsejéig a magyar távközlési piacon egyedülként a Magyar Telekom számára volt adottság évek óta, hogy mind a vezetékes, mind a mobil távközlési szolgáltatások területén jelentős lefedettséget tud biztosítani. Ezt sem a Vodafone, sem pedig a Yettel nem volt képes eddig az időpontig felmutatni. A Magyar Telekom éppen ezért a stratégiájának elemeként határozta meg, hogy komplex, integrált szolgáltatás csomagokat kínáljon, amelyek egyesítik a mobil és a vezetékes, valamint a televíziós szolgáltatásokat. Ezen csomagoknak külön nevet adtak, differenciálendő a vállalatot és e név népszerűsítése érdekében jelentős mennyiségű kommunikációs költségeket áldoztak fel. Minden más stratégiai pontja a vállalatnak elsősorban a hálózatra, a költséghatékony működésre, valamint a fenntarthatóságra fókuszál, melyek nem, vagy csak részben alkalmasak differenciálásra. A Magyar Telekom ezt a differenciáló terméket 2015-ben vezette be, mely stratégiájának fókuszában meg is jelent.

Kiemelten fontos az, hogy a potenciális vevők pontosan értsék és tudják, hogy az adott vállalatnál olyan innováció került bevezetésre, mely további előnyöket biztosíthat a konkurens vállalatokkal szemben az előfizetők számára, mely ebben a konkrét esetben akkor érhető tetten a vevők számára, ha minden szolgáltatást „egy kézből” vásárolnak. Ez jól érthető a vevők számára és egyértelmű előnyöket biztosít. Ebben a pontban merül föl egy-egy innovatív beruházás mentén is a márkaértéknek, mint befektetésnek a fontossága, hiszen a márka képes lehet hosszabb távon is fenttarthatóvá tenni, képviselni és növelni az innovációs üzenetet is a vállalathoz kapcsolódóan. Ez további drága és nehezen kivitelezhető innováció helyett képes

a vállalatot a vevők szemében innovatívnak tartani, ami további, hosszabb távon is fenn tartható ár előnyt jelenthet. Többek között ezért fontos, hogy a vállalatnak, amely képes az innovációra, befektetnie kell a márkába is, hogy fenntartható módon előnyt szerezzen, vagy megtartsa a kialakult előnyét.

A Magyar Telekom differenciált termék csomagját (Magenta 1) 2015-ben vezette be és 2017-ben érte el mai formáját. Érdekes megnézni tehát, hogy ezen időszakot követően 2020 és 2023 között a Magyar Telekom árbevétele és piaci részesedése miként változott.

6. ábra: Magyar Telekom Nyrt. konszolidált eredményei

(millió Ft, kivéve az egy részvényre vonatkozó adatok)	Megjegyzés	2020.	2021.
		december 31-ével végződő évben	
Mobil bevételek.....	1.3,18	364 589	389 387
Vezetékes bevételek.....	1.3,18	219 004	223 865
RI/IT bevételek.....	1.3,18	89 455	86 868
Összes bevétel.....	1.3,18	673 048	700 120
(millió Ft, kivéve az egy részvényre vonatkozó adatok)	Megjegyzés	2022.	2023.
		december 31-ével végződő évben	
Mobil bevételek.....	18	433 178	491 322
Vezetékes bevételek.....	18	237 019	271 915
RI/IT bevételek.....	18.2.2	76 472	86 135
Összes bevétel.....		746 669	849 372

Forrás: https://www.telekom.hu/static-tr/sw/file/IFRS_Group_HUN_20211231.pdf?utm=; Letöltés dátuma: 2024.12.01.

Jól látszik, hogy a mobil szolgáltatásokból átlagosan 9% feletti növekedést produkált 2021-ben és 2022-ben az előző évhez képest. A vállalat a többi szolgáltatóval együttesen 2023-ban az infláció mértékével emelte árait, így az ott bekövetkezett bevétel növekedés egyik mozgatórugója maga az áremelés (2023-ban: 13,4%). 2020, 2021 és 2022-ben érdemes figyelembe venni az 1. számú ábrán látható értékeket, mely szerint a vállalat piaci részesedése 44 %-ról 46%-ra növekedett. A 2020 és 2022 közötti időszakban a vállalat eszközeinek értéke a következőképpen változott:

1. táblázat: Magyar Telekom Nyrt eszközei összesen

	2020	2021	2022	2023
Eszközök összesen	1.349.894.-m HUF	1.400.671.- m HUF	1.456.417.- m HUF	1.463.831.- m HUF

Forrás: Internet. Elérés: 2020 és 2021-es adatok: https://www.telekom.hu/static-tr/sw/file/IFRS_Group_HUN_20211231.pdf?utm=; 2022 és 2023-as adatok: https://e-beszamolo.im.gov.hu/oldal/esef_beszamolo_megjele-nites Letöltés dátuma: 2024.12.01.

Eszköz oldalon az átlagos növekedés a 2. számú táblázatban megjelenített évek esetében 3,8%. A Magyar Telekomnak 2020 és 2023 között nem volt jelentősebb eszköz állomány növekedése. Ugyanakkor az adott években a piaci részesedését növelte (1. ábra), az árbevételét is növelte 9%-os mértékben. Eközben az eszközeinek értéke csak 3,8 % növekedett. Fontos

megjegyezni, hogy ebben az időszakban is a Magyar Telekom átlagos árai voltak a legmagasabbak a piacon, összehasonlítva a versenytársak áraival.

A vállalat életében a leginkább húzó termék az az egyedi és különleges csomagolás struktúrájából fakad, mely egyértelműen megkülönbözteti a versenytársaktól ebben az időszakban, miközben a vállalat jelentős mértékben költ a márkára, melynek fókuszában az említett innovatív termék struktúra áll.

A márka érték meghatározása és az innováció hatása a márkaértékre

Az innováció anélkül képes egy darabig a márkát innovatív márkaként pozicionálni, hogy arra a vállalat külön költene. Természetesen ez a hatás egy darabig él, és ebben az időszakban a vállalat számára a márkának a pozicionálására kisebb befektetés is elegendő. Hamid (2017) tanulmányában azt vizsgálták, hogy a termék innováció milyen hatással van a márka értékre, különös tekintettel az elektronikai iparra vonatkozóan, amely egyébként hatással van a távközlésre is. Ez a kutatás regressziós elemzéseket alkalmazott, hogy meghatározzák a termék innováció és a márkaérték közötti kapcsolat erősségét és jellegét. A kutatás arra az eredményre jutott, hogy a termék innováció szignifikánsan és pozitívan befolyásolja a márka értéket, ami azt jelenti, hogy a továbbfejlesztett termékek bevezetése növeli a fogyasztók márkával kapcsolatos pozitív megítélését és lojalitást is épít. A termék innováció javítja az észlelt minőséget is, mivel a fogyasztók az innovációhoz magasabb minőséget és megbízhatóságot is társítanak.

Fontos és hosszútávon és fenntartható előnnyel jár egy vállalat számára az innovatív megítélés a fogyasztók szemében. Shabbir (2017) kutatásának célja pont annak a feltárása volt, hogy a márka innováció hogyan befolyásolja a fogyasztói lojalitást és milyen szerepet játszik a márka elégedettségben. A kutatás megállapításai szerint a márka innováció pozitívan befolyásolja a fogyasztói lojalitást, azaz az innovatív márkák képesek erősebb kötődést kiala-

2. táblázat: Magyar Telekom Nyrt. 2021 és 2023 közötti értékének meghatározása

Tárgyév december 31.	Vállalati érték	Eszközök értéke	Kommunikáció
2021	996.965.004 részvény 437,5 Ft részvény érték 436,7 mrd HUF	1,400,6 mrd HUF	Magenta 1 lakossági és üzleti fronton, digitalizáció.
2022	971.558.867 részvény 682 Ft részvény érték 662,9 mrd HUF	1,456,4 mrd HUF	
2023	938.617.497 részvény 1.366 Ft részvény érték 1282,1 mrd HUF	1.463,8 mrd HUF	

Forrás: [https://www.portfolio.hu/arfolyam/MTELEKOM/MTELEKOM?utm](https://www.portfolio.hu/arfolyam/MTELEKOM/MTELEKOM?utm; Letöltés dátuma: 2024.12.01.;); Letöltés dátuma: 2024.12.01.; [https://www.penzcentrum.hu/megtakaritas/20211107/ujabb-rekord-a-magyar-tozsden-ezek-a-cegek-huiztak-fel-az-indexet-1119162?utm](https://www.penzcentrum.hu/megtakaritas/20211107/ujabb-rekord-a-magyar-tozsden-ezek-a-cegek-huiztak-fel-az-indexet-1119162?utm; Letöltés dátuma: 2024.12.01.;); Letöltés dátuma: 2024.12.01.; [https://www.telekom.hu/static-tr/sw/file/IFRS_Group_HUN_20211231.pdf?utm](https://www.telekom.hu/static-tr/sw/file/IFRS_Group_HUN_20211231.pdf?utm; Letöltés dátuma: 2024.12.01.;); Letöltés dátuma: 2024.12.01.; [https://www.telekom.hu/rolunk/befektetoknek/magyar_telekom_reszveny/magyar_telekom_reszveny_alapinformaciok?utm](https://www.telekom.hu/rolunk/befektetoknek/magyar_telekom_reszveny/magyar_telekom_reszveny_alapinformaciok?utm; Letöltés dátuma: 2025.02.22); Letöltés dátuma: 2025.02.22

kítani a fogyasztókkal, ami növeli a lojalitás szintjét. A tanulmány eredményei szerint a márka elégedettség részben közvetíti a márka innováció és a fogyasztói lojalitás közti kapcsolatot, ami azt jelenti, hogy az innováció növeli az elégedettséget és erősíti a márkához kötődést. Éppen ezért fontos az innovatív jelleg minél hosszabb távon történő fenntartása, mert egy oligopol piacon a lojalitás hosszú távon nagyon nagy értéket jelent a vállalat piaci pozíciójának megőrzése szempontjából.

A Magyar Telekom Nyrt. tulajdonosi szerkezete alapján a teljes részvénytársaságnak valamivel több mint 34%-a forog közkézen, míg a fennmaradó rész a Deutsche Telekom AG tulajdonában van. Nyilván a Deutsche Telekom AG tulajdoni részének értékét pontosan nem tudjuk meghatározni, de a számításnál a teljes részvénytársaságot vizsgáltuk az adott évi decemberi részvény árral és így került meghatározásra a vállalat értéke. Az látható, hogy a vállalat értéke alacsonyabb, mint az eszközök és kötelezettségek értéke, de az is igaz, hogy a különbség csökken (2023 végén a vállalat részvényeinek értéke decemberben 1.366 Ft volt, amivel az érték majdnem eléri az 1,3 mrd forintot). A vállalat az eszközök értékét tekintve nem végzett el érdemi bővülést az említett időszakban, mégis a vállalat értéke jelentősen növekedett. A növekedés mögött pedig a márka érték jelenhet meg, úgy, hogy innovatív termék vagy megoldás bevezetése közben nem történt.

KÖVETKEZTETÉS

A távközlés jellemzően minden piacon kevés szereplővel és nagy egyszeri befektetés igénylő belépéssel létrejövő piac, mely ezen okoknál fogva jellemzően oligopol piac. A piacon a szolgáltatások részben homogének, a profit maximumot a differenciálás segítségével képesek a szereplők elérni. Az ebben a környezetben működő vállalatok számára a legnagyobb felhajtó erőt az árak tekintetében az adja, hogy ha képesek innovatív módon a termékeket megkülönböztetni a konkurens termékektől és ennek segítségével a terméket vagy szolgáltatást vonzóbbá, így az árat kevésbé rugalmassá tenni. Amelyik vállalat képes olyan beruházásokat végrehajtani, amelyek ezt a differenciálást szolgálják, az képes lehet a profittermelő képességet javítani, ami mellett lojális ügyfélkört is ki tud alakítani. A piacvezető vállalatok szempontjából pedig a piaci előny megtartása érdekében ez kiemelten fontos. A vállalat így megszerzett innovatív megítélését és az ebből származó előnyöket a márka hasonló pozícionálása pedig képes hosszabb távon is fenntarthatóvá tenni. Tehát, amennyiben képes egy vállalat a márkát megfelelőképpen pozícionálni és ebbe befektetni, akkor az jelentős előnyöket nyújthat számára hosszú távon is.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Aaker David Allen (1991): *Managing Brand Equity: Capitalizing on the Value of a Brand Name*. Free Press, New York.
Abdurazzakov Odiljon – Illés Bálint Csaba – Jafarov Nasib – Aliyev Khatai (2020): The Impact of Technology Transfer on Innovation. *Polish Journal of Management Studies* 21(2), pp. 9-23. DOI:10.17512/pjms.2020.21.2.01

- Ahmed Fahad – Rahman Mujib Ur – Rehman Hafiz Mudassir – Imran Muhammad – Hossain Md Billal – Dunay Anna (2024): Corporate capital structure effects on corporate performance pursuing a strategy of innovation in manufacturing companies. *Heliyon* 10(3) e24677 (2024) DOI: 10.1016/j.heliyon.2024.e24677
- Al-Hanakta Reham – Illés Bálint Csaba – Dunay Anna – Abdissa Gemechu Shuremo – Abdi Khalife Mehrzad (2021): The Effect of Innovation on Small and Medium Enterprises: A Bibliometric Analysis. *Visegrad Journal on Bioeconomy and Sustainable Development* 10(1), pp. 35-50. <https://doi.org/10.2478/vjbsd-2021-0008>
- Anderson Simon P. – Engers Maxim (1992): Stackelberg versus Cournot Oligopoly Equilibrium. *International Journal of Industrial Organization*, 10(1), pp. 127–135.
- Ariely Dan (2008): Predictably Irrational: *The Hidden Forces That Shape Our Decisions*. HarperCollins, New York.
- Chesbrough Henry William. (2003): *Open Innovation: The New Imperative for Creating and Profiting from Technology*. Harvard Business School Press, Boston.
- Clayton Magleby Christensen (1997): The Innovator's Dilemma: When New Technologies Cause Great Firms to Fail. *Harvard Business Review Press*, Boston.
- Joseph Louis François Bertrand (1883): „Book review of theorie mathematique de la richesse social and of recherches sur les principes mathematiques de la theorie des richesses,” *Journal de Savants*, 67, pp. 499-508.
- Fournier Susan (1998): Consumers and Their Brands: Developing Relationship Theory in Consumer Research. *Journal of Consumer Research*, 24(4), pp. 343-373.
- Hamid Mohamed Amine – Hamid Mohamed Lamine – Boudiaf Mohamed Amina (2018): *Impact of Product Innovation on Brand Equity: An Empirical Study on the Condor Electronics Company in Algeria*.
- Holt Douglas (2004): *How Brands Become Icons: The Principles of Cultural Branding*. Harvard Business Review Press, Boston.
- Kao Ying-Fang – Velupillai Kumaraswamy (2015): „Behavioural economics: Classical and modern.’ *European Journal of History of Economic Thought* 22(2), pp. 236-271
- Kahneman Daniel (2011): *Thinking, Fast and Slow*. Farrar, Straus and Giroux, New York.
- Keller Kevin Lane (1993): Conceptualizing, Measuring, and Managing Customer-Based Brand Equity. *Journal of Marketing*, 57(1), pp. 1-22.
- Kotler Philip – Keller Kevin Lane (2016): *Marketing Management*. Pearson, London.
- Kreps David Marc – Jose Alexandre Scheinkman (1983): „Quantity Precommitment and Bertrand Competition Outcomes.” *Bell Journal of Economics*, 14, pp. 326-337
- Kutlu Levent (2009): Price Discrimination in Stackelberg Competition. *Journal of Industrial Economics*, 57(3), pp. 364-368. DOI: 10.1111/j.1467-6451.2009.00382.x.
- Matos Pedro Verga – Romão Mario - Sarmento Joaquim - Miranda Abaladas Alexandre (2019): The Adoption of Project Management Methodologies and Tools by NGDOs: A Mixed Methods Perspective. *Journal of Business Research*, 101, pp. 651-661. DOI: 10.1016/j.jbusres.2019.01.067.
- Rusescu Ciprian (2019): *The Bertrand Model and the Degree of Product Differentiation*. Proceedings of the IE International Conference. DOI: 10.12948/ie2019.07.07.
- Schumpeter Joseph Alois (1934): *The Theory of Economic Development*. Harvard University Press, Cambridge.
- Shabbir Qasim Muhammad – Khan Aali Ansar - Khan Saba Rasheed (2017): Brand Innovation and Consumer Loyalty: The Mediating Role of Brand Satisfaction. *Journal of Business & Industrial Marketing*, 33(2), pp. 210-222.
- Shapiro Carl – Varian Hal Ronald (1998): *Information Rules: A Strategic Guide to the Network Economy*. Harvard Business School Press, Boston.
- Thaler Richard (2016): *Rendbontók: a viselkedési közgazdaságtan térnyerése*. HVG Kiadó, Budapest
- Tülin Erdem – Joffre Swait (1998): Brand Equity as a Signaling Phenomenon. *Journal of Consumer Psychology*, 7(2), pp. 131-157.
- Tversky Amos – Kahneman Daniel (1974): Judgment under Uncertainty: Heuristics and Biases. *Science*, 185(4157), pp. 1124-1131.
- Zaichkowsky Judith Lynne (1985): Measuring the Involvement Construct. *Journal of Consumer Research*, 12(3), pp. 341-352.

Regős Gábor

Pénzügyi tudatosság a lakosság befektetéseiben

Financial Awareness in Household Investments

Összefoglalás

Jelen tanulmány célja a megtakarítással rendelkező háztartások pénzügyi tudatosságának, befektetési döntéseinek vizsgálata. Ehhez 1000 olyan háztartás körében végeztünk felmérést, akik rendelkeznek megtakarítással. A reprezentatív mintába kerülő háztartások 30,7 százaléka nem rendelkezett megtakarításokkal – talán esetükben van leginkább helye a pénzügyi tudatosság fejlesztésének és a jövedelmi helyzet javításának. A megtakarítással rendelkezők csoportja kifejezetten heterogén pénzügyi tudatosság szempontjából, azt nagyban meghatározza az életkor és az iskolai végzettség. A háztartások egy része meglehetősen sok megtakarítási terméket ismer és diverzifikálja befektetéseit, melynek során a döntéseket maga hozza meg és online felületeken el is intézi az ügyeket. Az idősebbek és az alacsonyabb végzettségűek esetében ugyanakkor gyakori, hogy szükségük van a személyes ügyintézésre, a bankfiókokban dolgozók tanácsaira, iránymutatására.

Journal of Economic Literature (JEL) kódok: G51, G53

Kulcsszavak: pénzügyi tudatosság, befektetések, pénzügyi eszközök, digitalizáció

Summary

The aim of this study is to examine the financial awareness and investment decisions of households with savings. To this end, we conducted a survey among 1,000 households with actual savings. 30.7 percent of households in the representative sample had no savings – it is possibly their case where there is the greatest need for developing financial awareness and improving income situations. The group of households with savings is particularly heterogeneous in terms of financial awareness, largely determined by age and qualification level. Some households are familiar with a considerable number of savings products and

DR. REGŐS GÁBOR PHD., vezető közgazdász, Gránit Alapkezelő (e-mail: regos.gabor@granitalapkezelo.hu).

they diversify their investments, making decisions independently and managing their affairs online. At the same time, however, in the case of the elderly and those with lower educational qualifications, there is often a need for handling their affairs in person to get advice and guidance from bank branch employees.

Journal of Economic Literature (JEL) codes: G51, G53

Keywords: financial awareness, investments, financial instruments, digitalisation

BEVEZETÉS

A pénzügyi ismeretek, pénzügyi tudatosság témája széleskörűen kutatott és elemzett terület. Fontosságát nem lehet elégszer hangsúlyozni akár az egyéni döntések, az egyéni jólét, akár a makrogazdasági szintű folyamatok szempontjából. Az egyéni döntések fontosságát napjaink befektetési környezete is jól mutatja: az elmúlt évek magas inflációs és hozamkörnyezetében sokat veszített az, aki nem volt tudatos, aki nem fektette be megtakarításait, hanem például készpénzben tartotta azokat.

A makrogazdasági hatásokat a magyar gazdaság a 2008-09-es válság során tapasztalhatta meg leginkább: a tömegével felvett devizahitelek és azok bedőlése makrogazdasági szintű károkat okozott úgy rövid, mind hosszú távon: először csak a recessziót mélyítette, később azonban a hitelezés az egészséges szintjétől is elmaradt, ami szintén visszafogta a növekedést. A devizahiteles válságot kétségkívül fűtötte a pénzügyi tudatosság nem elégséges szintje is. Fellner és Marosi (2022) kutatása szerint a devizahitelezésben való érintettségnek vannak hosszú távú hatásai a pénzügyi döntésekre, a pénzügyi tudatosságra, de a vártnál kisebbek. Akik megégették magukat a devizahitelezésben, azok nagyobb arányban gondolják azt, hogy a bankok rosszhiszeműen járnak el, ugyanakkor a devizahitelezésben való érintettség összességében nem befolyásolja azt, hogy valaki mennyire bízik a bankrendszerben. Aki a devizahitelezésben érintett volt, az most már jellemzően többet tud a pénzügyekről, mint azok, akiket a probléma nem érintett.

Napjainkra a pénzügyi termékek a korábbiaknál jóval komplexebbé, nehezebben érthetővé váltak, ez pedig azt jelenti, hogy a pénzügyi tudatosság, a pénzügyi ismeretek szerepe is megnövekedett – míg korábban a bankbetét a lakosság nagy részének befektetési attitűdjének megfelelő volt, ez ma már kevés a megfelelő hozamok eléréséhez. Kovács és Szóka (2020) megállapították, hogy egyre szélesebb csoportok számára váltak hozzáférhetővé egyre összetettebb pénzügyi termékek, részben a technológiai fejlődés, részben a pénzügyi piacok deregulációja következtében. A most kialakulóban lévő, a korábbinál alacsonyabb (de azért a 2020-as koronavírust megelőzőnél érdemben magasabb) kamatkörnyezet nagyobb kockázatvállalásra ösztönözheti a háztartásokat, ami szintén a magasabb tudásszint szükségességét támasztja alá (Cziráki – Pataki, 2018).

De mi is az a pénzügyi tudatosság, hogyan tudjuk definiálni? A pénzügyi tudatosságra a szakirodalomban többféle definíció létezik. A Magyar Nemzeti Bank definíciója volt az első,

ami szerint a pénzügyi kultúra a „*A pénzügyi ismeretek és készségek olyan szintje, amelynek segítségével az egyének képesek a tudatos és körültekintő döntéseikhez szükséges alapvető pénzügyi információkat azonosítani, majd azok megszerzése után azokat értelmezni, és ez alapján döntést hozni, felmérve döntésük lehetséges jövőbeni pénzügyi, illetve egyéb következményeit.*” (MNB, 2008)

Hung és szerzőtársai (2009) ezzel szemben a pénzügyi tudatosságnak egy sokkal szélesebb megközelítését alkalmazták 11 korábbi tanulmányt összefoglalva. A 11 tanulmány alapján 9 féle témakört gyűjtöttek össze, melyek a következők:

- a pénzügyi ismeretek;
- a pénzügyi elvek, eszközök, szabályok és szervezetek megértése;
- a pénzügyi ismeretek alkalmazásának képessége;
- az alapvető gazdasági elvek és fogalmak ismerete;
- a pénzügyi eszközök átlátásának képessége a megalapozott döntéshozatalhoz;
- a legalapvetőbb pénzügyi fogalmak ismerete a megalapozott döntéshez;
- a legalapvetőbb döntések meghozatalának képessége a hitelfelvétellel kapcsolatban;
- információn alapuló értéktételek és döntések meghozatalának képessége;
- egyszerű pénzügyi fogalmak (például kamatszámítás, nominális vs. reál változók, kockázat diverzifikációja) ismerete.

Kovács és Szóka (2020) a pénzügyi kultúra fogalmára Süge (2010) definícióját tartják a legmegfelelőbbnek, miszerint az „*a pénzügyi ismeretek és képességek olyan szintje, amelynek segítségével az egyének képesek az alapvető pénzügyi információkat értelmezni, tudatos döntéseket hozni, felmérve döntésük lehetséges jövőbeni pénzügyi következményeit.*” Érdemes még megemlíteni az OECD (2022) definícióját, mely szerint a „*pénzügyi műveltség a szükséges tudás, tudatosság, készségek, attitűdök és magatartások, amelyek szükségesek a megalapozott pénzügyi döntések meghozatalához és végső soron az egyéni pénzügyi jólét eléréséhez.*”

A pénzügyi tudatosságot vizsgáló kutatások gyakori eszköze a kérdőíves adatfelvétel – mint ez történik például Horváthné és Széles (2014) tanulmányában is, amelyben a lakosság megtakarítási döntéseinek mozgatórugóit vizsgálták. Eredményeik szerint a vizsgált háztartások összességében alacsony pénzügyi ismeretekkel rendelkeznek, a pénzügyi szolgáltatásokat és a hozzájuk kapcsolódó lehetőségeket nem ismerik. A reprezentatív felmérés eredményei szerint a megkérdezett háztartások 22,9 százaléka nem rendelkezett megtakarítással. A szerzők a háztartások a következő 4 csoportra osztották:

- „Öngondoskodni vágyók”: az átlagosnál jobban ismerik a megtakarítási termékeket, közepes mértékben próbálják kihasználni az adókedvezményeket – a háztartások 29 százaléka tartozik ide.
- „Mának élő”: ők ismerik legkevésbé a különböző megtakarítási lehetőségeket, az állami adókedvezmények kihasználása számukra érdektelen. A háztartások 19 százaléka tartozik ide.
- „Tudatos öngondoskodó, pénzügyi ismerettel”: ők befolyásolhatók leginkább adókedvezményekkel megtakarítási döntéseikben. A háztartások 29,6 százaléka tartozik ebbe a csoportba.

- „Öngondoskodó, pénzügyi ismeret nélkül”: bár nem ismerik az egyes pénzügyi lehetőségeket, törekednek az adó- kedvezmények minél szélesebb kihasználására. A felmérésbe kerülő háztartások 22,4 százalékának jellemzői ezek.

Kovács és Nagy (2022) szintén a háztartások alacsony megtakarításaira hívják fel a figyelmet. Eredményeik szerint mindössze a háztartások negyede (27 százaléka) rendelkezik annyi megtakarítással, hogy jövedelme elvesztése esetén 3 hónapig elegendő pénze legyen.

Baranyi és szerzőtársai (2022) a pandémia hatását vizsgálták a pénzügyi tudatosságra kérdőíves felmérés segítségével. Eredményeik szerint a pandémia hatására a háztartások tudatosabbak lettek, jobban követik a befektetések hozamait. Ez utóbbiban a pandémia volatilisabb időszaka játszhat szerepet, ugyanakkor napjainkban is van relevanciája: a magas kamatozású prémium állampapírok az infláció csökkenésével alacsonyabb kamatozásúvá válnak, így pedig sokan magasabb hozammal kecsegtető terméket keresnek – ez szintén a pénzügyi tudatosság egy jele.

A szakirodalomban több szerző kiemelten is foglalkozik a fiatalok pénzügyi tudatosságával, pénzügyi ismereteivel (ennek megfelelően felmérésünk eredményeinek bemutatásakor is több helyen kitérünk majd a fiatalabb generációra) és többen felhívják a figyelmet a pénzügyi ismeretek oktatásban való megjelenésének fontosságára (például Baranyi et al., 2022a, Csiszárík-Kocsir – Garai-Fodor, 2018), hiszen ez az egyik kulcs a fiatalok boldogulásához. Kovács és szerzőtársai (2021) végzős középiskolások körében végeztek felmérést. Eredményeik szerint a legalapvetőbb pénzügyi termékeket iskolatípustól függetlenül jellemzően ismerik a fiatalok, azonban a bonyolultabb, összetettebb termékeknél már látszanak iskolatípus szerinti különbségek – a gimnáziumba járók edukáltabbak. Ugyanakkor eredményeik szerint a fiatalok összességében alacsony pénzügyi ismeretekkel rendelkeznek, nem ismerik megfelelő mértékben a különböző pénzügyi szolgáltatásokat, illetve állami támogatási programokat. Ismereteiket jellemzően szüleiktől, barátaiktól szerzik, ezt követi csak az internet és a közösségi média, mint információforrás.

Hegedűsné és szerzőtársai (2017) 17-21 éves balassagyarmati középiskolások körében végeztek pénzügyi tudatosság témájú kutatást. Eredményeik szerint a megkérdezett fiatalok pénzügyi témájú ismereteiket elsősorban a családjuktól szerzik, ezt követi a tv és az internet, majd pedig harmadik helyen az iskola áll. Meglepő ugyanakkor, hogy a mintába kerültek pénzügyi tudatossága nem különült el abból a szempontból, hogy szüleik diplomások vagy sem.

Kovács és Pásztor (2022) öt európai országot (Finnország, Németország, Franciaország, Hollandia, Svájc) pénzügyi tudatosságot fejlesztő programját mutatják be tanulmányukban. Rámutatnak, hogy a komplex, számos szereplőt magukban foglaló programok a legeredményesebbek, illetve, hogy a pénzügyi műveltség emelése növekedési potenciált jelent a gazdaság számára, illetve csökkenti a társadalmi egyenlőtlenségeket. A pénzügyi tudatosságra való nevelés, a pénzügyi ismeretek oktatása már hazánkban is megjelent – ezt mutatja be Hergár és szerzőtársainak (2024) tanulmánya, külön is kiemelve a Pénz7 eseménysorozatot.

Csiszárík-Kocsir (2022) a társadalom egészére, illetve a különböző generációkra is vizsgálta, hogy honnan szerzik be a pénzügyi döntésekhez szükséges információkat. Kérdőíves

kutatása alapján a társadalom egészét tekintve a szülők tekinthetők a legfontosabb információforrásnak, melyet a pénzügyi tanácsadók és a barátok követnek. Ezen belül természetesen jelentős generációs különbségek láthatóak: az X generáció elsősorban pénzügyi tanácsadókra és banki tanácsadókra hallgat, az Y generáció pénzügyi tanácsadókra és a szüleikre, míg a Z és az alfa generáció a szüleikre. A szerző megállapítja ugyanakkor azt is, hogy az internetben a válaszadók kevésbé bíznak.

Szintén generációs kérdés a nyugdíjcélú megtakarításoké – ezzel foglalkozik például Rádóczy (2021) tanulmánya. Eredményei szerint pozitív kapcsolat van a nyugdíjcélú megtakarítások és a megtakarítási hajlandóság között. Ugyanakkor hazánkban a nyugdíjcélú megtakarítással rendelkezők aránya alacsony, mindössze 25,7 százalék – bár ez a mutató világszinten sem magasabb.

MÓDSZERTAN

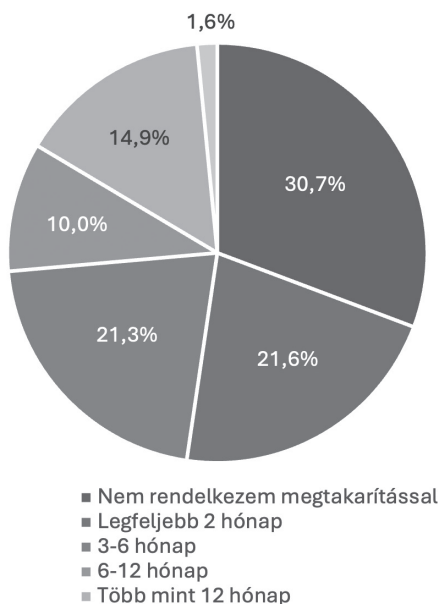
A lakosság megtakarításokkal kapcsolatos ismereteinek, gyakorlatának felméréséhez a Gránit Alapkezelő kérdőíves felmérést végzett 2024. október-november hónapokban. Tekintettel arra, hogy a kérdőív kifejezetten a megtakarításokra koncentrált, a kutatás során azon háztartásokra fókuszáltunk, akik rendelkeznek megtakarítással. A felmérés a teljes mintán reprezentatív volt (tehát azokkal együtt, akiknek nincs megtakarítása) a 18 év felettiek körében és az volt a cél, hogy a megtakarítással rendelkezők száma elérje az 1000 főt. A felmérést telefonos módszerrel (CATI) végeztük.

Ahhoz, hogy 1000 megtakarítással rendelkező háztartást találjunk, összesen 1477 kérdőív kitöltésére volt szükség. Ez tehát azt jelentette, hogy a felnőttkorú lakosság 30,7 százaléka nem rendelkezik megtakarítással. Ez az arány elég magasnak tűnik – ők napról napra élnek, már egy kisebb jövedelemkiesés is problémát jelent számukra. Az így kapott arány magasabb annál, mint amit Horváthné és Széles (2014) tanulmánya mutat – esetükben mindössze 22,9 százalék volt a megtakarításokkal nem rendelkezők aránya. A kettő közötti eltérést részben okozhatják az elmúlt években sorozatosan elszenvedett válságok (koronavírus, háború, infláció, energiaválság), melyek sok háztartást kényszeríthettek arra, hogy fel kelljen élniük megtakarításaikat. Ugyanakkor eredményünk kedvezőbb Kovács és Nagy (2022) eredményeinél, akik szerint a lakosságnak mindössze 27 százaléka rendelkezik három havi kiadásainak megfelelő tartalékkal.

A mintában maradó háztartások között azonban még így is jelentős heterogenitás látható a megtakarítások tekintetében: a teljes lakosság 21,6 százaléka legfeljebb 2 havi jövedelmének megfelelő megtakarítással rendelkezik – ez pedig még mindig inkább alacsony megtakarítási szintre utal. Bár nem szűrtük ki a mintából ezt a 21,6 százalékot, de a befektetések szempontjából a legfontosabb talán mégis inkább a lakosságnak az a közel 50 százaléka, akik ennél nagyobb megtakarítással rendelkeznek.

A felmérés során természetesen érdekes lett volna rákérdezni az egyes háztartások szám szerű megtakarításaira is, ezt azonban nem tettük, tekintettel az adat érzékeny voltára, amely így jelentősen erodálta volna a válaszadási hajlandóságot.

1. ábra: Hány havi jövedelmének megfelelő megtakarítással rendelkezik Ön?

Forrás: Gránit Alapkezelő felmérése

A kapott eredményeket megvizsgáltuk demográfiai csoportok szerinti bontásban is. Ebből látható, hogy a megtakarítással való rendelkezés nem kizárólag pénzügyi tudatosság kérdése – bár az is szerepet játszik benne. Az élethelyzetükből adódóan az átlagosnál több 18-29 éves mondta azt, hogy nem rendelkezik megtakarítással – ez a korosztály 35,2 százaléka. Ez nem is feltétlenül meglepő, hiszen a korosztály jelentős része még tanul, jövedelmük alacsony vagy nincs is. Esetükben az általánosnál alacsonyabb a legalább 6 havi megtakarítással rendelkezők aránya – ezt szintén nem a pénzügyi tudatosság hiányával magyaráznám, sokkal inkább az, hogy még nem áll mögöttük olyan keresetpálya, ami jelentősebb megtakarítást lehetővé tenne. Szintén az átlagosnál magasabb, 36,8 százalék azoknak az aránya a 60 év felettiiek esetében, akik nem rendelkeznek megtakarítással. Ez jelentős részben korábbi életpályájuk alacsonyabb jövedelme miatti kisebb nyugdíjból fakadhat. Esetükben egy nagyobb kiadás tehát problémát okozhat, azonban nekik legalább a nyugdíj stabil bevételforrást jelent (legalábbis a 65 éven felüli korosztályban).

Ha iskolai végzettség szerint vizsgáljuk a megtakarítás létét vagy nem létét, akkor egyszerre jelenik meg a tudatosság és a jövedelem kérdése. A felsőfokú végzettségűek esetében mindössze 12,8 százalék válaszolta azt, hogy nem rendelkezik megtakarítással – ez egybe-
vág Lusardi és Mitchell (2011) kutatásával, miszerint a magasabb végzettség jellemzően magasabb pénzügyi tudással, tudatossággal jár együtt. Az, hogy a legfeljebb általános iskolai végzettséggel rendelkezők esetében magas a megtakarítással nem rendelkezők aránya (50,8 százalék), részben a keresetek alacsonyabb szintjéből, részben az alacsonyabb pénzügyi tudatosságból adódik.

EREDMÉNYEK

A továbbiakban tehát szűkítjük az eredmények bemutatását a felnőtt korú népességnek arra a részére, akik rendelkeznek megtakarítással – esetükben vizsgáljuk, hogy ők milyen megtakarítási termékeket ismernek, mivel rendelkeznek, vagy éppen milyen csatornán keresztül intézik pénzügyeiket.

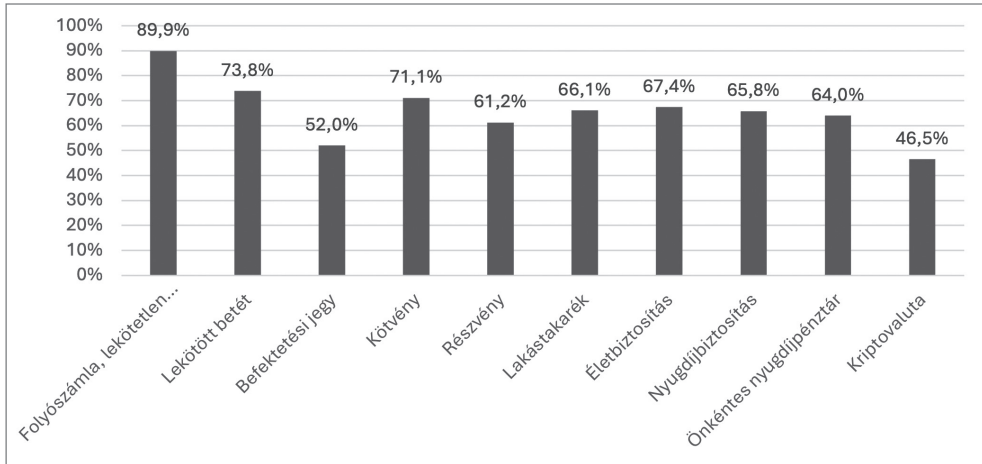
Ismerjük-e az egyes befektetési termékeket?

Az egyes befektetési termékek ismerete kapcsán több terméknél rákérdezett a felmérés arra, hogy az adott megtakarítással rendelkező személy ismeri-e azt. Az egyes termékek (termékcsoportok) a következők voltak:

- Folyószámla, lekötetlen bankszámla
- Lekötött betét
- Befektetési jegy
- Kötvény
- Részvény
- Lakástakarék
- Életbiztosítás
- Nyugdíjbiztosítás
- Önkéntes nyugdíjpénztári megtakarítás
- Kriptoaluta

A felsorolt 10 megtakarítási formából a megkérdezettek átlagosan 6,58-at ismertek, azaz a termékeket nagyobb részben inkább ismerték, mint nem. Eredményeink szerint jelentős különbség van az egyes korcsoportok, illetve a különböző iskolai végzettséggel rendelkezők között. A magasabb iskolai végzettség jellemzően több pénzügyi termék ismeretét jelenti: a diplomával rendelkezők a megjelölt 10 termékből átlagosan 8,3-at ismertek, míg az érettségivel rendelkezők 7,2-t, a szakmával rendelkezők 4,9-et, míg a legfeljebb általános iskolai végzettséggel rendelkezők mindössze 4,1-et. Fontos hangsúlyozni, hogy ez az alacsonyabb végzettségűek közül is az a csoport, aki rendelkezik megtakarítással, tehát a teljes népességet tekintve ennél vélhetően alacsonyabb számokat kapnánk – persze egy olyan termék ismeretére, amelyet biztosan nem használ az illető, úgyszincs szükség. Az egyes korosztályokat tekintve az látható, hogy a 30-39 évesek és a 40-49 évesek ismerik a legtöbb terméket – átlagosan 8,0-at, illetve 8,1-et. Ez a két korosztály már jellemzően nagyobb mértékű megtakarítással tud rendelkezni, ugyanakkor az idősebb korosztállyal szemben nem érik be a legegyszerűbb termékekkel. A 18-29 évesek megtakarítása jellemzően alacsonyabb, de a termékek ismeretét tekintve nem maradnak el jelentősen idősebb társaiktól – átlagosan 7,2 terméket ismernek. Kevesebb terméket ismernek – és így vélhetően konzervatívabb befektetők – az idősebb korosztály tagjai: az 50-59 évesek átlagosan 6,6, a 60 év felettiiek pedig 4,1 terméket ismertek a 10 felsoroltból.

2. ábra: Az alábbiak közül melyik megtakarítási formákat ismeri? (n=1000)

Forrás: Gránit Alapkezelő felmérése

A felmérés eredményei alapján az egyes pénzügyi termékek alapvetően négy csoportba oszthatók:

- A folyószámla, lekötetlen betét kategóriát szinten minden válaszadó (a megtakarítással rendelkezők 89,9 százaléka) ismerte
- Nagyon sokan, a megkérdezettek 70-75 százaléka ismerte a lekötött betétet és a kötvényt – talán ezek a legrégebbi, leghagyományosabb megtakarítási formák.
- Öt olyan termék van (lakástakarék, életbiztosítás, nyugdíjbiztosítás, önkéntes nyugdíjpénztár, részvény), amelyek ismertsége 60 és 70 százalék között van. Ezeket tehát még mindig viszonylag sokan ismerik, de azért ezek már nem annyira magas arányok, mint az előző két kategória esetében.
- Két alacsonyabb ismertségű befektetési termék a befektetési jegy és a kriptoaluta – mindkettőt a megtakarítással rendelkező lakosság mintegy fele ismerte (52,0, illetve 46,5 százalék). Ebből mindenképpen meglepetés a kriptoaluta viszonylag magas ismertsége – ez egy viszonylag új termék, magas kockázata miatt a megtakarítók jelentős részének vélhetően nem is ajánlható. A kriptoaluta esetében érdekes különbség látható a férfiak és a nők között: a megtakarítással rendelkező férfiak 51,4 százaléka ismerte ezt az eszközt, míg a nőknek mindössze 40,8 százaléka.

Az életkori megoszlást figyelembe véve is talán a kriptoaluta a leginkább megosztó pénzügyi eszköz: míg a 18-29 évesek 81,8 százaléka ismerte, addig ez az arány a 60 év felettiekénél mindössze 12,9 százalék. Összességében elmondható, hogy a kriptoaluta esetében az idősebb korosztályok felé haladva csökken az ismertség. Ez azonban a termékek nagyobbik részére nem igaz. Általánosan az látható, hogy a termékek nagyobb részét a 30-49 éves korosztály ismeri legjobban, ezt követik terméktől függően vagy a 18-29 vagy az 50-59 évesek, míg a legkevésbé a 60 év felettiek ismerik a különböző termékeket. A 18-29 évesek jellemzően a kockázatosabb termékeket ismerik nagyobb arányban, azaz elmondható, hogy pénzügyi döntéseik során jobban keresik a kockázatot idősebb társaiknál. Ezt mutatja a már említett

kriptoalutákon kívül a részvények esete is, ahol a 3 legfiatalabb korosztály nagyjából hasonló arányban (78,8 százalék, 80,8 százalék és 76,4 százalék) ismeri a terméket.

Az egyes termékek ismerete és az iskolai végzettség között szoros kapcsolat van: a legtöbb terméknél megállapítható, hogy minden termék esetében a diplomások ismerik azt a legnagyobb arányban, míg a legfeljebb általános iskolai végzettséggel rendelkezők a legkisebb arányban. A folyószámla ismerete nem tért el érdemben iskolai végzettség szerint, minden csoportban hasonlóan magas végzettséget mértünk. Ahol a legjelentősebb eltérés tapasztalható, az a kriptoaluták esete. Itt a két legalacsonyabb végzettségű csoportban (legfeljebb általános iskolai végzettséggel rendelkezők és szakiskolát végzettek, a megtakarítással rendelkezőknek csak alacsony hányada, 15,4, illetve 17,4 százaléka ismerte ezt a terméket. A diplomásoknál a legnagyobb ennek a terméknek az ismertsége is, 72,8 százalék és ettől érdemben elmarad az érettségivel rendelkezők ismerete (55,0 százalék).

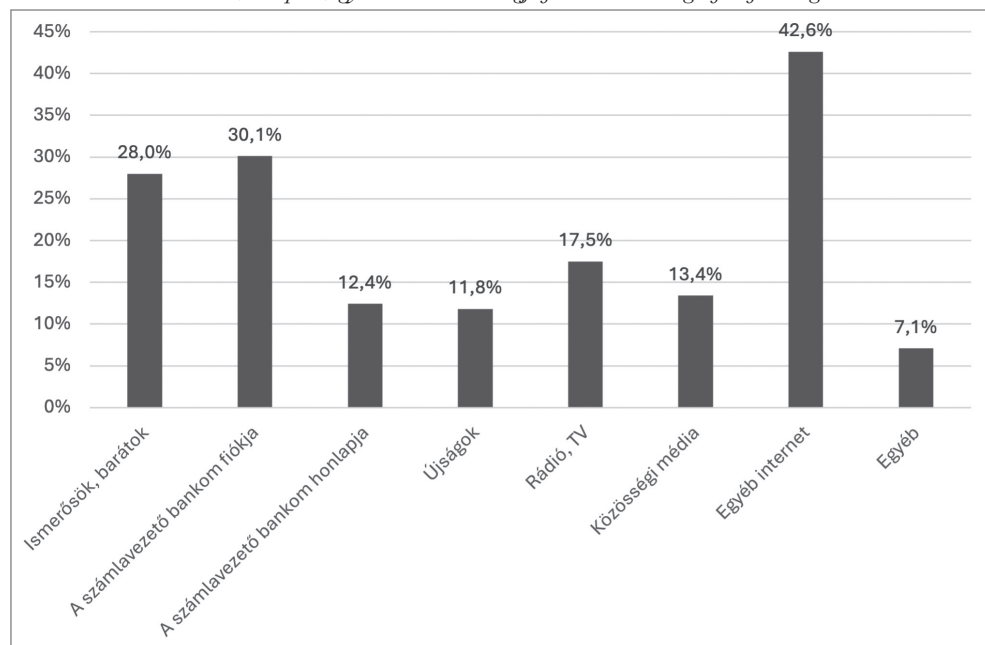
Honnan tájékozódunk?

Azt is megvizsgáltuk, hogy a megkérdezettek jellemzően hol tájékozódnak pénzügyi kérdésekben. A kérdés megválaszolása során a megtakarítással rendelkezőknek a következő lehetőségek közül kellett legfeljebb kettőt kiválasztaniuk:

- Ismerősök, barátok
- A számlavezető bank fiókja
- A számlavezető bank honlapja
- Újságok
- Rádió, TV
- Közösségi média
- Egyéb internet
- Egyéb

Az eredmény első látásra meglepőnek tűnhet: a legtöbb válaszadó, a megtakarítással rendelkezők 42,6 százaléka nyilatkozott úgy, hogy az internetet használja tájékozódásra (eltekintve a közösségi médiától). A második legnépszerűbb információforrás a számlavezető bank fiókja volt: 30,1 százalék választotta ezt a megoldást. Ez tehát azt mutatja, hogy a megtakarítással rendelkezők egy jelentős része még mindig igényli a személyes információátadást, azt, hogy a bankjában személyesen tájékoztassák a lehetőségekről. A harmadik legnépszerűbb információforrást a barátok, ismerősök jelentik, a megkérdezettek 28,0 százaléka választotta ezt.

3. ábra: Honnan tudakozódik pénzügyi kérdésekben? Legfeljebb két lehetőséget jelöljön meg!

Forrás: Gránit Alapkezelő felmérése

A tájékozódási forrásokat életkorok szerint vizsgálva meglepő eredményeket is kapunk. Bár azt gondolnánk, hogy a fiatalabb generációk legfontosabb információs forrása az internet, ez koránt sincs így. 51,5 százalékuk az ismerősöket, barátokat jelölte meg, míg az egyéb internetes források csak 47,0 százalékot értek el. Ugyanakkor a 18-29 éves korosztályban a legnagyobb a közösségi média hatása – 28,0 százalék állította, hogy tájékozódik innen. Ebből a korosztályból mondták legkevesebben, hogy a számlavezető bank fiókjából tájékozódnak – 19,7 százalék választotta ezt a lehetőséget. A fiatalok tehát leginkább az ismerősökön, barátokon (ide tartoznak a szülők is) keresztül, illetve különböző internetes csatornákon szólíthatók meg.

Érdekesség ugyanakkor, hogy míg a legtöbb információs csatornánál jellemzően megfigyelhető egy lineáris trend az életkor növekedésével, addig az egyéb internet a 30-49 éves korosztályban a legnépszerűbb, 60 százalék feletti eredménnyel – míg a 65 év felettiek ezt a csatornát alig használják információszerzésre. Az említett trendek alapján egyre csökken az ismerősök, barátok és a közösségi média szerepe, míg egyre nő a számlavezető bank fiókjában, az újságokban és a rádióban, tv-ben szerzett információk aránya. Ez egyben azt is jelenti, hogy az egyes korosztályok más tájékoztatási vagy éppen más marketingeszközökkel, más csatornákon keresztül érhetőek el.

A korábban már idézett kutatásokat az itteni eredmények részben megerősítik, részben módosítják. Hegedűsné és szerzőtársai (2017) kutatásában a fiatalabb (17-21 éves generáció) leginkább a családjától tájékozódott (ez egybevág a mi eredményeinkkel), azonban náluk a tv állt a második helyen, és csak ezt követte az internet. Csiszárik-Kocsár (2022) felmérésében a

mi kategóriánk szerinti ismerősök, barátok volt a legfontosabb információforrás, nem pedig az internet.

1. táblázat: A tájékozódási forrás korcsoportok szerint

	Ismerősök, barátok	A számlavezető bankom fiókja	A számlavezető bankom honlapja	Újságok	Rádió, TV	Közöségi média	Egyéb internet	Egyéb
18-29	51.5%	19.7%	12.9%	9.8%	5.3%	28.0%	47.0%	3.0%
30-39	34.3%	23.3%	13.4%	11.0%	4.1%	15.1%	60.5%	12.2%
40-49	27.8%	27.3%	18.5%	11.1%	8.3%	10.2%	60.2%	7.4%
50-64	25.5%	36.1%	15.9%	10.1%	13.9%	13.0%	44.2%	4.8%
65+	14.7%	37.1%	4.0%	15.1%	41.9%	8.1%	14.0%	7.4%

Forrás: Gránit Alapkezelő felmérése

Iskolai végzettséget tekintve szintén tehető néhány megállapítás a tájékozódási forrásokról. A magasabb végzettségűek az átlagosnál jobban kedvelik az internetes forrásokat (a diplomások 65,1 és az érettségizettek 45,3 százaléka választotta ezt a lehetőséget), miközben a legfeljebb általános iskolai végzettségűeknél ez az arány csekély, mindössze 11,9 százalék. Ezzel szemben a tv, rádió, mint információforrás az alacsonyabb végzettségűek esetében kiemelkedő (az általános iskolai végzettségűek 45,5, míg a szakiskolát végzettek 30,7 százaléka jelölte meg), miközben a magasabb végzettségi kategóriákban kevesebb, mint 10 százalék szerez innen információt.

Mibe fektetünk?

A felmérésben nemcsak azt vizsgáltuk, hogy mely termékeket ismerik a válaszadók, de azt is, hogy mely termékekkel rendelkeznek a felsoroltakból. A lehetőségeket itt kiegészítettük a készpénzzel – ennek ismertségére nem kérdeztünk rá, feltéve, hogy ez egy közismert eszköz. A megtakarítással rendelkezők körében a tudatosság összességében nem magas: legnagyobb arányban folyószámlájukon, lekötetlenül (77,4 százalék), illetve készpénzben (55,8 százalék) tartják a megtakarításaikat. Ugyanakkor van a pénzügyi eszközöknek egy olyan csoportja, amellyel a megtakarítóknak nagyjából a negyede rendelkezik: 25,2 százaléknak van lekötött betétje, 28,2 százaléknak kötvénye, 25,6 százaléknak pedig életbiztosítása. A megtakarítók 15 és 20 százalék közötti aránya rendelkezik önkéntes nyugdíjpénztári megtakarítással, nyugdíjbiztosítással vagy lakástakarékkal. A lakosság körében a három legkevésbé népszerű termék a befektetési jegy (10,7 százalék), a részvény (11,3 százalék) és a kriptovaluta (7,0 százalék). Ez azt is jelenti, hogy a lakosság jelentős része nem akar jelentősebb kockázatot vállalni, inkább az alacsonyabb kockázatú termékeket keresik.

Egy megtakarító átlagosan 2,94-féle terméktípussal rendelkezik. Ezen belül azonban nagyon változó az egyes háztartások helyzete: a legtöbb háztartás, a megkérdezettek 24,8 száza-

léka kétféle megtakarítással rendelkezik, míg a második legjellemzőbb az egyféle megtakarítás 22,6 százalékos valószínűséggel. A megtakarítások számának növekedésével azok gyakorisága egyre csökken. Több válaszadó volt, akinél az jött ki, hogy egyetlen megtakarítási termékkel sem rendelkeznek. Egy részük esetében azonban az egyéb válasznál megjelöltek olyan terméket, ami a többi kategória valamelyikébe sorolandó (például otthon tartja, kincstárjegy), de voltak az itt megjelölt kategóriákon valóban túlmutató befektetések is (ingatlan, temetkezési befektetés).

Érdekes lehet megvizsgálni, hogy mi az, ami meghatározza azt, hogy egy adott termékkel rendelkeznek-e az egyes megkérdezettek. Először is mindenképpen igencsak meghatározó a termék ismertsége: az egyes termékek ismertsége és tulajdonlása közötti korreláció a teljes mintát tekintve nagyon erőse, a korrelációs együttható értéke 0,89 – bár a két változó közötti kapcsolat inkább exponenciális, mint lineáris.

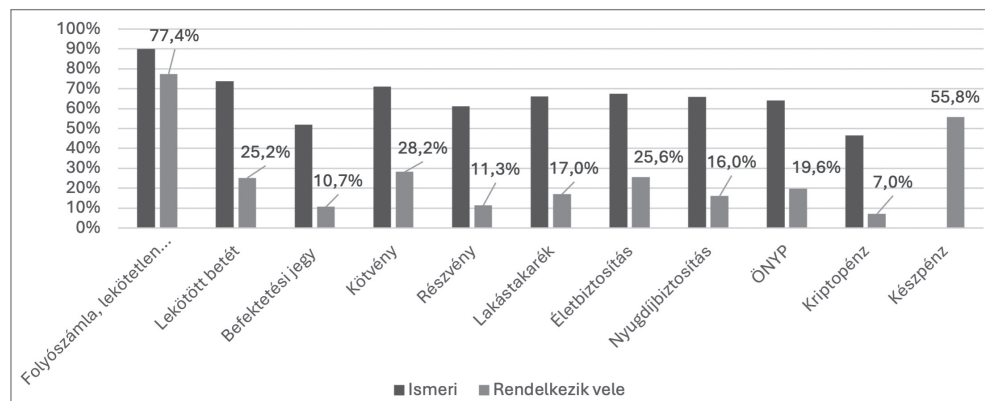
Az egyes korosztályokat tekintve a legtöbbszörféle megtakarítással a 40-49 éves korosztály rendelkezik – átlagosan 3,9 darabbal. A 40-49 éves korosztályra jellemző, hogy a legtöbbszörféle terméket ők birtokolják legnagyobb arányban, ezen belül is talán érdemes kiemelni az önkéntes nyugdíjpénztári megtakarításokat, amellyel 39,4 százalékuk rendelkezik, de kiugró esetükben a lekötött betéttel rendelkezők aránya is (34,3 százalék). Ez alapján tehát ez a korosztály kedveli a nem annyira kockázatos termékeket és befektetéseit diverzifikálja. A második legtöbb fajta termékkel az 50-64 éves korosztály rendelkezik (3,4 darab), de nem sokkal marad el ettől a 30-39 éves korosztály sem (3,3 darab). Az 50-64 éves korosztályban ritkák a kockázatosabb termékek (például részvény), míg gyakran fordulnak elő folyószámlán tartott pénzek vagy éppen önkéntes nyugdíjpénztári megtakarítások, míg itt a legnagyobb a nyugdíjbiztosítással rendelkezők aránya (27,9 százalék). A 30-39 éves korosztály esetében a lakástakarékpénztári megtakarítási népszerűsége nagyobb az átlagosnál, de jobban keresik a kockázatosabb megtakarításokat is (például részvény, kriptovaluta), de azért ezek előfordulása így sem túl gyakori. Érdekes még, hogy a korosztályban viszonylag magas, az 1/3-ot közelítő az életbiztosítással rendelkezők aránya. Szintén kockázatvállaló az átlagosan 2,4-féle befektetési termékkel rendelkező 18-29 éves korosztály – ők rendelkeznek legnagyobb arányban kriptovalutával (a megtakarítással rendelkezők 16,7 százaléka), de viszonylag jelentős a részvényekkel bírók mértéke is (15,9 százalék). A pénzügyi tudatosság alacsonyabb szintjére utal ugyanakkor, hogy köztük a legnagyobb azok aránya, akik megtakarításaiknak egy részét készpénzben tartják: 62,9 százalék. A 65 év felettiek kevésbé diverzifikálnak, átlagosan csak 1,9-féle befektetési termékkel rendelkeznek. Ők inkább kockázatkerülőek: kerülik a részvényeket és a kriptovalutát, de természetszerűleg nincs már szükségük nyugdíjcélú megtakarítási termékekre és lakástakarékokra sem.

Iskolai végzettség alapján szintén érdemi különbség látszik az egyes csoportok között: minél alacsonyabb valakinek a végzettsége, annál kevesebbféle termékkel rendelkezik: a diplomások átlagosan 3,7-del, az érettségizettek 3,1-del, a szakiskolát végzetek 2,4-del, míg az alapfokú végzettségűek 1,8-del. Az iskolai végzettség emelkedésével nő a pénzügyi tudatosság: a magasabb végzettségűek egyaránt rendelkeznek kockázatosabb és kevésbé kockázatos termékekkel, míg az alacsonyabb végzettség esetén a kockázatot inkább kerülik. Az alacsonyabb

végzettségük szintén kevésbé választják a nyugdíjcélú megtakarítási termékeket – kérdés, hogy ez a tudatosság alacsonyabb szintjéből vagy a kevesebb megtakarításból fakad.

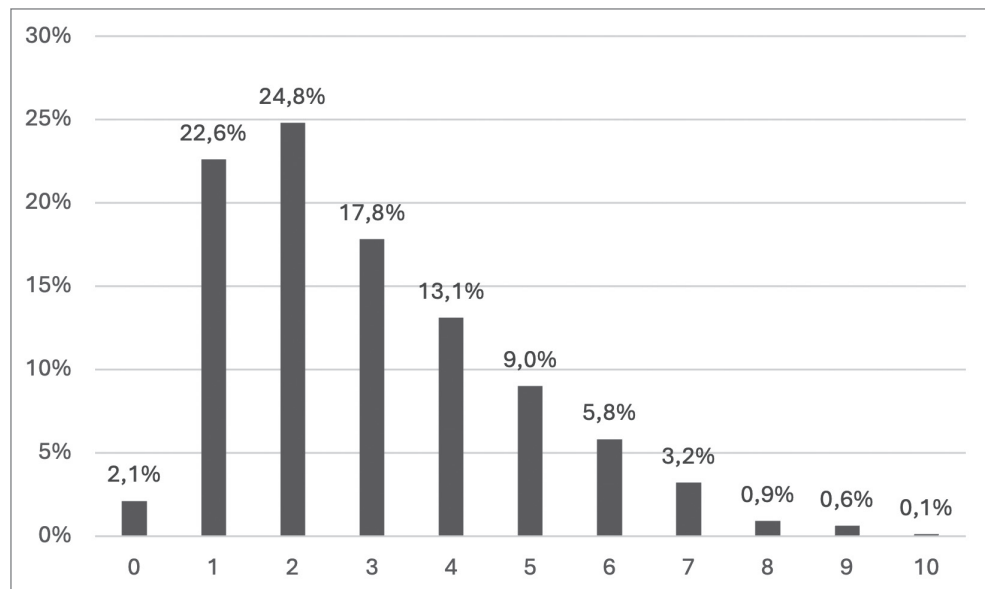
Érdekes különbség látszik a nemek között: a férfiak átlagosan többféle (3,2 vs. 2,7) termékkel rendelkeznek és nagyobb arányban rendelkeznek például részvényekkel, kötvényekkel, kriptovalutával vagy éppen önkéntes nyugdíjpénztári megtakarítással, míg az élet- és nyugdíjbiztosításokat a két nem nagyjából azonos arányban tart.

4. ábra: Mely megtakarítási formákkal rendelkeznek?

Forrás: Gránit Alapkezelő felmérése

5. ábra: Hányféle megtakarítással rendelkeznek az egyes háztartások?

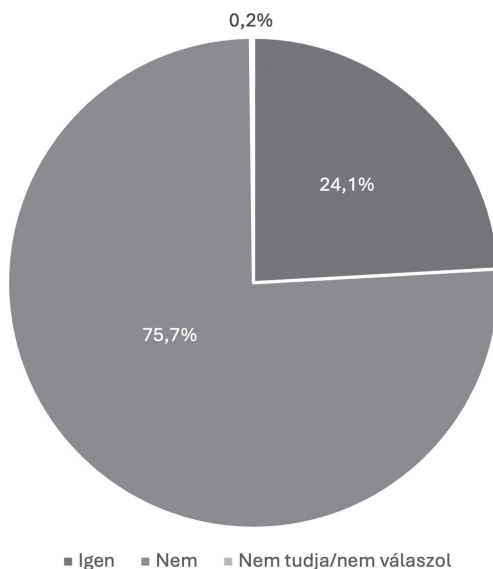

Forrás: Gránit Alapkezelő felmérése

Csak forintban takarítunk meg?

A forint árfolyamingadozásai nyomán egy fontos diverzifikációs eszköz a más pénznemben való megtakarítás – ennek népszerűsége pedig viszonylag nagy: a megtakarítással rendelkezők 24,1 százaléka rendelkezik más pénznemben is megtakarítással. Minél magasabb végzettséggel rendelkezik valaki, annál nagyobb a valószínűsége, hogy más pénznemben is tart megtakarítást: a diplomásoknál ez az arány 34,9 százalék, míg az alapfokú végzettségűeknél mindössze 4,2 százalék. Az életkori megoszlás szerint az 50 év alattiak nagyobb arányban takarítanak meg más pénznemben is (mindhárom korcsoportnál 30 százalék feletti az arány), míg a 65 év felettiéknél ez az arány elenyésző (7,0 százalék). A férfiaknál jóval magasabb, 31,2 százalék azok aránya, akik megtakarításuk egy részét más pénznemben tartják, mint a nőknél, ahol ez a ráta 15,8 százalék.

6. ábra: Rendelkezik Ön más pénznemben megtakarítással?

Forrás: Gránit Alapkezelő felmérése

Mennyire használjuk a digitális csatornákat?

Végül érdemes néhány szót ejteni a pénzügyek digitális intézésnek gyakoriságáról, ami szintén egy mutatója lehet a pénzügyi ismereteknek, pénzügyi tudatosságnak. Napjainkban a pénzügyeinket, befektetési ügyeinket már jelentős részben intézhetjük online felületeken keresztül – és felmérésünk alapján a lakosság nagy része ezt meg is teszi: a megtakarítással rendelkezők több mint fele részben (32,4 százalék) vagy teljesen (21,1 százalék) online intézi befektetési ügyeit. Azoknál, akik pénzügyeiket legalább részben személyesen szokták intézni, felmerül a személyes kapcsolat, a szakértő tanácsadás igénye.

A befektetési ügyek intézésében jelentős eltérés látható az egyes korosztályok között. Ahogy egyre idősebb korosztályról beszélünk, úgy növekszik a kizárólag személyes ügyintézés népszerűsége (a 18-29 éveseknél 12,1 százalék, a 65 év felettieknél 69,9 százalék) és csökken a kizárólag online ügyintézés választók aránya (a 18-29 éveseknél 35,6 százalék, a 65 év felettieknél 6,6 százalék). Érdekes, hogy a részben online, részben személyesen ügyet intézők aránya szintén folyamatosan csökkent az életkor növekedésével, azaz a 65 év felettiek szinte kizárólag személyesen szeretik intézni pénzügyeiket.

2. táblázat: *Hogyan szokta Ön intézni befektetéseivel kapcsolatos ügyeit?*

	Kizárólag online, interneten (netbankon) keresztül	Részben online, részben személyesen	Kizárólag személyesen	Egyéb	Nem tudja / nem válaszol
18-29	35.6%	50.0%	12.1%	1.5%	0.8%
30-39	33.1%	45.3%	18.6%	1.7%	1.2%
40-49	30.1%	40.7%	25.5%	3.2%	0.5%
50-64	17.3%	35.6%	39.9%	5.3%	1.9%
65+	2.2%	6.6%	69.9%	16.2%	5.1%

Forrás: *Gránit Alapkezelő felmérése*

Hasonló összefüggést mutat az online ügyintézés népszerűsége az iskolai végzettséggel: minél magasabb valakinek a végzettsége, annál inkább preferálja az online ügyintézés: a diplomások 36,5 százaléka intézi befektetési ügyeit kizárólag online, miközben ugyanez az arány az alacsony végzettségűeknél 4,9 százalék – esetükben közel kétharmados a befektetési ügyeket kizárólag személyesen intézők aránya.

A két nem között is szignifikáns különbség látható a diverzifikációt tekintve: a nők esetében mintegy 10 százalékponttal alacsonyabb a befektetési ügyeket kizárólag online intézők aránya, mint a férfiaknál – és mintegy 10 százalékponttal magasabb az ügyeket kizárólag személyesen intézőknél.

ÖSSZEFOGLALÁS

Felmérésünkben 1000 olyan háztartást vizsgáltunk, akik rendelkeznek megtakarítással. A reprezentatív mintába kerülő háztartások 30,7 százaléka nem rendelkezett megtakarítással. Ez a 30,7 százalék a társadalom pénzügyileg legkevésbé tudatos része – azt nem tudhatjuk, hogy a megtakarítások hiánya esetükben mekkora részben fakad az alacsony keresetből és mekkora részben az alacsony pénzügyi tudatosságból.

A mintában maradt 1000 háztartás pénzügyi tudatossága ennél érdemben magasabb, bár jelentős különbségek látszanak az egyes társadalmi csoportok között életkor vagy éppen

iskolai végzettség alapján. Jellemző ez a generációs megosztottság abban a vonatkozásban is, hogy az egyes háztartások tagjai honnan tájékozódnak: míg a legfiatalabbak esetében a legnépszerűbb tájékozódási forrást a barátok, ismerősök jelentik, addig a náluk kicsit idősebb és középkorú generáció számára az internet a legfontosabb információforrás. Az idősebb korosztályok ugyanakkor szeretnek személyesen, a számlavezető bank fiókjában tájékozódni. Ennek a mindennapi élet vonatkozásában is fontos következménye van – a pénzügyi intézmények az egyes célcsoportokat különböző csatornákon át tudják megszólítani.

A különböző pénzügyi termékek ismeretét tekintve a társadalom meglehetősen jól tájékozott, a 10 felsorolt termékből átlagosan 6,58-at ismertek. A magasabb végzettségűek az alacsonyabb végzettségűeknél átlagosan több terméktípust ismernek. Korosztályok szerint a középkorúak ismerik a legtöbbféle terméket – nem függetlenül a hosszabb befektetési tapasztalattól és a nagyobb rendelkezésre álló befektethető forrástól – de a fiatalok sem maradnak le tőlük sokkal.

Hiába ismernek a megtakarítók viszonylag sok terméket, átlagosan csak 2,94 terméktípussal rendelkeznek, azaz a diverzifikációs szándékuk megvan, de nem annyira jelentős. Az idősebb korosztályok a fiataloknál jellemzően kevésbé kockázatkedvelőek és kevesebbféle termékkel is rendelkeznek. A magasabb iskolai végzettség többféle termék birtoklásával, nagyobb diverzifikációval jár együtt.

Hasonló kettősség látszik a befektetésekhez kapcsolódó ügyek digitális intézése esetén is: az idősebb korosztályok a személyes, míg a fiatalabbak az online ügyintéztést preferálják.

A kutatásnak tehát több gyakorlati eredménye is van: azon kívül, hogy képet kaphattunk arról, hogy a megtakarítással rendelkezők mennyire ismerik és mennyire keresik az egyes befektetési termékeket, az is jól látható, hogy a különböző társadalmi csoportok különböző csatornákon keresztül szólíthatók meg az egyes pénzügyi intézmények marketingtevékenységei során. Van egy meglehetősen tudatos, a termékeket jól ismerő és az online térben jól kiigazodó megtakarítói csoport, de sokan vannak olyanok is, akik igénylik a személyes tanácsadást.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Baranyi Aranka – Bencsik Márta – Csernák József (2022): A pénzügyi tudatosság vizsgálata egy primer kutatás tükrében. In: Széles Zsuzsanna – Resperger Richárd – Szőke Tünde Mónika (szerk.): *A kriptovaluták szerepe a fenntartható gazdaságban*. Soproni Egyetem Kiadó, Sopron, 122-138.
- Baranyi Aranka – Csernák József – Csiszárík-Kocsir Ágnes (2022a): Elvárások a pénzügyi oktatás terén egy primer kutatás tükrében. *Acta Carolus Robertus*, 12(1): 11-22. <https://doi.org/10.33032/acr.2854>
- Cziráki Gábor – Pataki László (2018): A természet entrópiájának figyelembe vétele a portfólió-menedzsment területén. *Controller Info* VI(4): 2-6.
- Csiszárík-Kocsir Ágnes – Garai-Fodor Mónika (2018): Miért fontos a pénzügyi ismeretek oktatása a Z generáció véleménye alapján? *Polgári Szemle* 14(1-3): 107-119.
- Csiszárík-Kocsir Ágnes (2022): Az egyéni pénzügyi döntéseket determináló szocializáció a pénzügyi műveltség aspektusából. *Pénzügyi szemle* 2022/4: 577-594. https://doi.org/10.35551/PSZ_2022_4_6
- Fellner Zita – Marosi Anna (2022): Már nem kísért a múlt? A devizahiteles érintettség hatása a bankrendszeri bizalomra és a pénzügyi tudatosságra. *Hitelintézeti Szemle*, 21(2): 37-65.
- Hegedűsné Barna Rita – Hegedűs Szilárd – Molnár Petronella (2017): Pénzügyi kultúra vizsgálata középiskolások körében. In: Vágány Judit – Fenyvesi Éva (szerk.): *Multidiszciplináris kihívások, sokszínű válaszok - 2017/2*. 72-91.

- Hergár Eszter – Kovács Levente – Németh Erzsébet (2024): A pénzügyi kultúra helyzete és fejlődése Magyarországon. *Hitelintézeti Szemle*. 23(1): 5-28.
- Horváthné Kökény Annamária – Széles Zsuzsanna (2014): Mi befolyásolja a hazai lakosság megtakarítási döntéseit? *Pénzügyi Szemle*. 2014/4: 457-475.
- Hung, Angela A. – Parker, Andrea M. – Yoong, Joanne K. (2009): *Defining and Measuring Financial Literacy*. RAND Working Paper Series WR-708.
- Kovács Tamás – Szóka Károly (2020): *A pénzügyi kultúra és pénzügyi tudatosság helyzete*. In: Kovács Tamás - Szóka Károly (szerk.): Gazdaságvédelem és pénzügyi kiutak pénzügyi, adózási és számviteli szakmai és tudományos konferencia konferenciakötete. 104-112.
- Kovács Zoltán – Dunay Anna – Vinogradov Szergej – Nagy Katalin – Illés Bálint Csaba (2021): Végzős középiskolások pénzügyi kultúrával és öngondoskodással kapcsolatos ismeretei Magyarországon. *Gazdaság & Társadalom* 14(2-3): 123-150.
- Kovács Levente – Nagy Ernő (2022): A hazai pénzügyi kultúra fejlesztésének aktuális feladatai. *Gazdaság és Pénzügy* 9(1):2-19. <https://doi.org/10.33926/GP:2022.1.1>
- Kovács Levente – Pásztor Szabolcs (2022): A pénzügyi kultúra az európai oktatásban. *Gazdaság és Pénzügy* 9(1): 50-67. <https://doi.org/10.33926/GP:2022.1.3>
- Lusardi, Annamaria – Mitchell, Olivia S. (2011): *Financial Literacy around the World: An Overview*. The National Bureau of Economic Research (NBER) Working Paper 17107.
- MNB (2008): *Együttműködési megállapodás a pénzügyi kultúra fejlesztés területén a PSZÁF és az MNB között*. www.mnb.hu/letoltes/0415mnbpszafmegallpodas-penzugyi-kultura-fejleszte.pdf Letöltve: 2025.02.18.
- OECD (2022): *OECD/INFE Toolkit for Measuring financial literacy and financial inclusion* 2022. <https://doi.org/10.1787/cbc4114f-en>
- Rádóczy Klaudia (2021): Nyugdíjcélú megtakarítási hajlandóság Magyarországon. *Marketing & Menedzsment* 55(különszám 2.) 71-82. <https://doi.org/10.15170/MM.2021.55.KSZ.02.06>
- Süge Csongor (2010): A pénzügyi kultúra mérhetősége. In: Tompáné Daubner Katalin – Miklós György. (szerk.): *Tudomány napi előadás. Tudományos mozaik* 7. Második kötet. Kalocsa, Tomori Pál Főiskola. 1–11.

Simay Attila Endre – Gáti Mirkó

Mobilfizetési technológia felhasználói elfogadása a COVID-19 pandémia után Magyarországon

User Acceptance of Mobile Payment Technology Following the COVID-19 Pandemic in Hungary

Összefoglalás

A tanulmány fókuszba hozza a mobilfizetési technológiák elfogadásával kapcsolatos felhasználói attitűdök a COVID-19 pandémia utáni Magyarországon. A technológia elfogadás általános modelljében szereplő változók mellett vizsgáltuk az észlelt kockázatokat is az egészségügyi és a magánélet védelmével összefüggésben. Az online kérdőívvel összegyűjtött válaszokat leíró statisztikákkal, faktor- és klaszterelemzésekkel vizsgáltuk. A faktorelemzés megerősítette a kérdéscsoportokat. Mintánk válaszai alapján 2024 közepére a járvány, mint kockázati tényező hatása már csekély. Az észlelt, magánélet védelmével kapcsolatos kockázatok valamivel jelentősebbek, de a többség számára ez is közömbös vagy csekély, vélhetően a szolgáltatók adatvédelmi szabályzatai iránti bizalom miatt. A szubjektív normák szerepe csekélyebb, míg a használat észlelt egyszerűsége és az észlelt hasznosság a többségnek fontos a mobilfizetés elfogadásához. A klaszterelemzés alapján egy az adatvédelmi szabályokban bizakodó és egy, a technológia adaptálását több szempont szerint mérlegelő alcsoporthoz rajzolódik ki.

Journal of Economic Literature (JEL) kódok: C38, M30, M31, O33

Kulcsszavak: Marketing, Mobilfizetés, Fogyasztói magatartás, Technológia elfogadás

Summary

The focus of the study is on user attitudes towards the adoption of mobile payment technologies in Hungary following the COVID-19 pandemic. In addition to the variables included

DR. SIMAY ATTILA ENDRE PhD, egyetemi docens, Károli Gáspár Református Egyetem (simay.attila.endre@kre.hu); DR. GÁTI MIRKÓ GYÖRGY, PhD, egyetemi docens, Budapesti Corvinus Egyetem (mirko.gati@uni-corvinus.hu).

in the general model of technology adoption, we also investigated perceived risks in the context of health and privacy. Responses collected through an online questionnaire were analysed using descriptive statistics, as well as factor and cluster analyses. The factor analysis confirmed the clustering of questions. The responses of our sample suggest that by mid-2024 the impact of the epidemic as a risk factor had already diminished significantly. Perceived privacy risks are slightly more significant, but for the majority this is also indifferent or low, presumably due to trust in the privacy policies of service providers. The role of subjective norms is less important, while perceived ease of use and perceived usefulness are important for the majority to adopt mobile payments. Based on the cluster analysis, we differentiate a subgroup that is confident in the privacy rules and a subgroup that weighs the adoption of technology in several aspects.

Journal of Economic Literature (JEL) codes: C38, M30, M31, O33

Keywords: marketing, mobile payment, consumer behaviour, technology acceptance

BEVEZETÉS

Az érintésmentes fizetés Magyarországon már jó ideje elérhető technológiai újításnak számít, ugyanakkor a COVID-19 pandémia a figyelem középpontjába állította az érintésmentes technológiákat, és ezzel jelentősen ösztönözte ezek társadalmi alkalmazását. Ezek közé tartozott a készpénzmentes technológiák között a mobilfizetés is, amely kapcsán egy a COVID-19 járvány idején Magyarországon készült kutatás (Daragmeh et al., 2021) eredményeire alapozva vizsgáljuk meg, hogy a járványhelyzet elmúltával és egy fiatalabb generáció esetén mi jellemzi a mobilfizetési technológiák elfogadását Magyarországon.

A járványhelyzet elmúltával szerintünk érdemes ismét megvizsgálni a mobilfizetés elfogadását, amikor már a pandémia okozta fertőzésveszély feltételezésünk szerint nincsen vagy jelentősen csekélyebb mértékben van jelen a magyar társadalomban a mobilfizetésre ösztönző tényezők között. Cikkünkben az egészségügyi kockázatok megtartása mellett így a magánélet védelmével összefüggő (privacy) kockázatokat emeltük be, mint lehetséges befolyásoló tényező. Vizsgáltuk részben az észlelt privacy kockázatokat, részben a szolgáltatók adatvédelmi szabályzatai iránti bizalommal bővült a vizsgált kérdéseink köre.

Tanulmányunkban röviden áttekintjük a generációk besorolását, a technológia elfogadás és az észlelt biztonsághoz kapcsolódó szakirodalmakat. Az észlelt biztonsági kockázatok esetén elsősorban az egészségügyi és a magánszféra védelmével kapcsolatos kockázateszlelésekre helyezve a hangsúlyt. Majd ezt követi saját kutatásunk és eredményeink ismertetése, ahol részben leíró statisztikákkal néztük meg hogy a technológia elfogadás egyes aspektusai milyen módon alakultak a válaszadói attitűdök. Faktorelemzéssel mi is validáltuk az elemzési aspektusok csoportosítását, és erre alapozva klaszterelemzést végeztünk lehetséges felhasználói csoportok elkülönítéséhez.

GENERÁCIÓK

Mivel a kutatásunk egyik különbsége a vizsgált generációban rejlik, ezért fontosnak ítéljük röviden ismertetni A digitális technológiák szempontjából is a mai magyar lakosság különböző generációkba sorolható. Lukovszki (2015) által alkalmazott felosztásban:

- Építők (1925-1945 között születettek),
- Boomerek (1946-1964 között születettek),
- X generáció (1965-1979 között születettek),
- Y generáció (1980-1994 között születettek),
- Z generáció (1995-2009 között születettek).

Az építők generációját más források veteránokként azonosítják, akik csak idős korukban találkoznak először a digitális eszközökkel, ennek következtében általában nehezen birkóznak meg az új informatikai megoldásokkal. A boomer generáció tagjai középkorú felnőttként találkoztak a számítógépekkel, ennek következtében bizonyos szempontból kényszerpályán mozogtak: sokszor munkájuk, munkahelyük megtartása érdekében voltak kénytelenek elsajátítani a számítógépek használatát. Sokan közülük csak alkalmazkodni próbáltak a megváltozott körülményekhez. Az új digitális technológiák ezért gyakran nem lettek az életük szerves része. Az „X generáció” tagjai tinédzserként vagy fiatal felnőttként kerültek kapcsolatba a digitális világgal. Munkájukat jelentősen befolyásolja (sőt nem egyszer alapvetően meghatározza) az új technológia, és azt magánemberként is egyre gyakrabban, egyre szélesebb felhasználási körben alkalmazzák. Az „Y generáció” viszont már gyermekként találkozott a számítógéppel, sokszor az internettel is, így ezt a generációt nevezhetjük a digitális nemzedék első hullámnak. Munkájukba és életvitelükbe szervesen beépült az új technológia, számukra ezek már a megszokott környezetet jelentik. Míg a „Z generáció” tagjai pedig már csak azt a világot ismerik, melyben a számítógép, az internet és a digitális technológiák a mindennapok része (Budai, 2019). Az őket követő Alfa generáció nem képezte a kutatásunk fókuszát.

TECHNOLÓGIA ELFOGADÁS

Az úgynevezett technológiaelfogadási modell (Technology Acceptance Model, röviden TAM) a technológiaelfogadás egyik legbefolyásosabb modellje, amelynek két fő tényezője befolyásolja az egyén új technológia használatára irányuló szándékát: a használhatóság észlelt egyszerűsége és az észlelt hasznosság. Ez az észlelt hasznosság írja le, hogy a fogyasztó mennyire hiszi, hogy a rendszer használatával növelhető a munkateljesítménye, például, hogy a rendszer segíthet-e neki abban, hogy gyorsabban elvégezzen egy feladatot. Míg a használat észlelt egyszerűsége azt fejezi ki, hogy a fogyasztónak milyen mértékű szellemi vagy fizikai erőfeszítést kell tennie a technológia használatához (Davis, 1989). Ezt később további tényezőkkel bővítették különböző szerzők.

A TAM-ot kibővítették a hasznosságon és a könnyű használaton túli tényezőkkel, mint például a szubjektív normák (mások befolyása a technológia használatára), az elfogadási feladat jellemzői (pl. a technológia célja, és a keresett információ típusa), egyéni és kulturális különbségek (pl. nem, kelet-nyugati kulturális eltérések) szakadék, és munkahelyi környezeti

tényezők (pl. a rendszer használatának önkéntessége). Ugyanakkor a modell relevanciáját jelzi, hogy ezek is a TAM-ból indultak ki (Braun, 2013).

A TAM 2 modell például figyelembe veszi a szubjektív normákat, vagyis, hogy az egyén környezete mit gondol a technológiai eszköz használatáról. Ezen normák a mobiltelefonok elterjedésével lényeges tényezővé váltak és erre a tudományos modellek is reflektáltak (Keszey – Zsukk, 2017). Időrendben a következő széles körben ismert, sokat hivatkozott technológia-elfogadás-modell a technológiaelfogadás és -használat egységesített elmélete (Unified Theory of Acceptance and Use of Technology – röviden UTAUT) volt. Az UTAUT-modell négy, közvetlenül a használati szándékot és közvetetten a tényleges használatot befolyásoló tényezőt tartalmaz, amelyek a várható teljesítmény, várható szükséges erőfeszítés, társadalmi hatás, elősegítő feltételek tartalmaz. Emellett négy moderáló változó befolyásolja ezen hatások mértékét: nem, életkor, tapasztalat, önkéntesség (Venkatesh et al., 2003). Az UTAUT-modell célja az volt, hogy biztosítson egy hasznos eszközt a menedzserek számára, akik így megbecsülhetik egy új technológia bevezetéséhez remélt siker valószínűségét. A modell értelmezhető és jól alkalmazható munkahelyi környezetben is, segítve megérteni az új technológiák munkahelyi elfogadáshoz kapcsolódó mozgatórugókat. Majd az UTAUT 2 már vizsgálja például a felhasználás önkéntes jellegét is, ami a tömegpiacra és hétköznapi használatra szánt technológiák esetében egy releváns tényező (Keszey – Zsukk, 2017). Összességében így megfigyelhető, hogy a fogyasztói technológia elfogadást leíró elméleti keretek idővel egyre összetettebbé váltak, új változók épülnek be az egyes technológiai újítások és iparági keretek magyarázatához.

A világ folyamatosan halad a készpénzmentes társadalom felé, amit az internethez és mobil eszközökhöz hozzáférő emberek növekvő aránya is elősegít (Liébana-Cabanillas et al., 2020). Korábbi magyar válaszadókra épülő kutatási eredmények már mutattak különbségeket a mobilfizetési technológiák elfogadása kapcsán. NFC mobilfizetési technológiák esetén 2019-ben gyűjtött adatok alapján a használat észlelt egyszerűsége inkább az X, mint a Z generációnak volt fontosabb, de inkább a Z generáció érezte tényleg egyszerűbbnek ezek használatát, míg a digitális bevándorlónak számító X generáció tulajdonított nagyobb hasznosságot az NFC technológiának. Miközben a technológia észlelt hasznossága és a szubjektív normák alapvetően azonos hatást gyakorolt a két különböző generációra a pandémia előtt (Agárdi–Alt, 2024).

Daragmeh és szerzőtársai (2021) azt találták, hogy az észlelt COVID-19 kockázat, az észlelt hasznosság és a szubjektív normák jelentősen befolyásolják a magyar X generáció mobilfizetési szolgáltatások használatára vonatkozó viselkedési szándékát. Továbbá, az észlelt hasznosság közvetítő változó a használat észlelt egyszerűsége és a mobilfizetési rendszerek használatára irányuló viselkedési szándék között. Összességében eredményeik azt mutatják, hogy az észlelt COVID-19 kockázat, az észlelt hasznosság, a szubjektív normák és a használat észlelt egyszerűsége által felállított modell magyarázta a mobilfizetési rendszerek használatára vonatkozó szándék varianciájának 62,9%-át. Tanulmányuk hozzájárult a technológiaelfogadási modell (TAM) irodalmához, és kiemelte annak hatékonyságát a COVID-19 járvány idején a mobilfizetés elfogadására irányuló viselkedési szándék magyarázatában.

Úgy tűnik, hogy a COVID-19 világjárvány jelentős hatással volt a fogyasztói fizetési magatartásra. Ez leginkább a készpénzmentes fizetések elfogadásának gyors növekedésében mu-

tatkozott meg. A készpénzmentes fizetések volumene a fogyasztási kiadások általános csökkenése ellenére nőtt. Egy 2020-ban, 22 európai országban (részben Magyarországon is) végzett tanulmány szerint azok a fogyasztók, akik a világvárvány kitörése előtt általában készpénzzel fizettek, gyakran továbbra is így fizettek, míg azok, akik általában készpénz nélkül fizettek, most gyakrabban tettek így. Felmerült azonban a kérdés, hogy ezek a változások mennyire lesznek tartósak (Kotkowski–Polasik, 2021).

ÉSZLELT BIZTONSÁG: PRIVACY, EGÉSZSÉG

Az észlelt biztonság kérdésköréhez érdemes tisztában lennünk azzal, hogy itt a fogyasztók észleléséről van szó. A percepció gyakran magában foglalja az észlelés és érzékelés kérdésköreit. Lévén a percepció komplex folyamat során az emberek szelektálják, rendezik és értelmezik az érzékszervi ingereket, hogy ebből egy értelme képbe rendezzék a világot. A biztonság iránti vágy pedig az egyik alapvető emberi motivációs tényezőnek tekinthető (Hofmeister-Tóth, 2014). A fogyasztói magatartásban érdemes lehet megkülönböztetni, hogy míg az érzékelés az érzékszervek azonnali és közvetlen reakciója az ingerekre, és alapvetően az egyének érzékszervi képességeinek függvénye, addig az észlelés az a folyamat, ahogy az ingereket az egyén szelektálja, összefüggő és jelentéssel bíró képpé rendezi. Így valaminek az észlelése sokkal inkább szubjektív, függ a befogadó figyelmétől és az egyéni információfeldolgozástól (Bauer et al., 2014), ami többek között függ a befogadó kulturális környezetétől is (Reketye et al., 2015).

Az észlelt biztonság ugyanakkor összefügg az észlelt kockázatokkal, amilyen kockázat lehet a magánszféra (privacy) sérülése például személyes adatok illetéktelenekhez kerülésével és lehet fizikai, egészségügyi kockázat is, mint amilyen a COVID-19 járvány. A tanulmányunkban e két észlelt kockázati tényező mentén vizsgáltuk az észlelt biztonság kérdését, és azt, hogy ez miképpen hat a fiatal generáció mobilfizetési technológia elfogadására.

A magánélet védelme (privacy) egy változó fogalmi kör, mivel a korábban magánjellegűnek tekinthető, vagy csak kevesekkel megosztott dolgok ma már olyan adatnyomokat hagynak maguk után, amelyek felfedik érdeklődési körünket, tulajdonságainkat, meggyőződésünket és szándékainkat (Acquisti et al., 2015). A magánélet egy lehetséges meghatározása üzleti szempontból, hogy „az a jog, amellyel valaki rendelkezik ahhoz, hogy személyes életét vagy személyes adatait titokban tartsa, vagy csak egy szűk körben legyen ismert” (Cambridge Dictionary, 2024). A magánélet tehát a továbbiakban az intimitás lényeges részeként értelmezhető, mivel lehetővé teszi az emberi kapcsolatok kialakítását és fenntartását célzó önbemutató differenciált szintjeinek kialakítását. Eközben a közpolitikákban a magánéletet gyakran a személyes információk gyűjtésének, tárolásának, felhasználásának és továbbításának szabályozására irányuló eljárási szabályokként kezelik (Epstein–Metzini, 2022).

Fogyasztói oldalon ugyanakkor jelen van egyfajta privacy paradoxon is, vagyis a felhasználók magánélethez való személyes hozzáállása (attitűdje) és a magánélethez (privacy-hoz) kapcsolódó tényleges viselkedés közötti ellentmondások. A felhasználók egyfelől aggodalmukat fejezik ki személyes adataik kezelésével kapcsolatban, és arról számolnak be, hogy meg akarják védeni adataikat, ugyanakkor önként adják ki ezeket a személyes adatokat azáltal, hogy magánéletük részleteit közzéteszik a közösségi hálózatokon, vagy olyan fitness appli-

kációkat és online vásárlási weboldalakat használnak, amelyek profilalkotó funkciókat tartalmaznak (Gerber et al., 2018).

Az attitűdök és magatartás közötti eltérés egyik oka lehet egy fogyasztói költség-haszon elemzés, amely a magánélettel összefüggő adatok várható titkosságának elvesztését összefüggésbe hozzák a nyilvánosságra hozatal, vagyis személyes adatok megadásának potenciális nyereségével. Zhang és szerzőtársai (2024) arra jutottak digitális bennszülötteket vizsgálva, hogy amikor a felhasználók az adatvédelemmel kapcsolatos döntési pontokkal szembesülnek, nagyobb valószínűséggel védik meg adataikat, ha a folyamat egyszerű és nem zavarja meg online tevékenységeiket. Ha azonban a magánélet védelme extra erőfeszítést igényel, a felhasználók a tehetetlenséggel indokolva feláldozzák a magánéletük védelmét a kényelem érdekében (Zhang et al., 2024).

A felhasználók magas észlelt internetes biztonsági intézkedések mellett elégedettebbek voltak a biztonsági intézkedésekkel és kevésbé aggasztották őket a magánélet védelmével kapcsolatos kérdések. Egyben kevésbé számítottak arra, hogy a megadott adataik káros hatással lehetnek rájuk. Ellenben azok a válaszadók, akik a magánéletük alacsony szintű védelmére számíthattak, azok szignifikánsan kevésbé adtak meg személyes adatokat magukról. A relatív és az objektív kockázatok képesek az emberek magánélet védelmével kapcsolatos viselkedését befolyásolni. Bár azt is megállapították, hogy az objektív változások a kockázatra nézve csökkenő hatást gyakorolnak az elvileg lehetséges és a ténylegesen alkalmazott beállítások között, azaz épp az elvileg lehetséges beállításoknál lényegesebbek. Ellenben, a relatív kockázatok szerepe növekszik az elvileg lehetséges és a tényleges beállítások között, tehát a hatás a tényleges beállításoknál az erősebb (Adjerid et al., 2018).

A COVID-19 járvány egyben motivációs tényezőt is jelenthetett a digitális technológiák elfogadására, amilyen a mobil fizetés is. Daragmeh és társai (2021) a járvány idején vizsgálták, hogyan alakult a mobilfizetési technológiák elfogadása az X generáció körében. Míg az első hullám Magyarországon 2020 tavaszán kezdődött és az utolsó jelentős járványhullám az úgynevezett ötödik hullám volt 2022 februárjában az esetszámok alapján (Wordometer, 2024). Így időszerűnek éreztük, hogy 2024-ben egy új adatfelvétellel vizsgáljuk meg a mobilfizetés helyzetét, hogy képet kapjunk a fogyasztói magatartásról a járvány utáni időszakban.

KUTATÁS BEMUTATÁSA

Az adatgyűjtéshez online kérdőívet választottunk, mivel így a válaszok jól standardizálhatók voltak a felhasználói attitűdök megismeréséhez, amelyeket utána statisztikai módszerekkel tudtunk elemezni. Illetve így tudtuk biztosítani, hogy gyorsan és lehetőleg egyszerűen gyűjtünk válaszokat (Gyulavári és társai, 2017). A legtöbb kérdést 5 fokozatú Likert skálával mértük, mint a felhasználói attitűdök, érzések, hiedelmek intenzitását mérését szolgáló skálatípus (Veres et al., 2017).

A fiatalabb generáció eléréséhez a Budapesti Corvinus Egyetem és a Károli Gáspár Református Egyetem gazdasági képzéseinek hallgatóit kértük meg a kérdőív kitöltésére, és hogy terjesszék azt ismerőseik körében. Az adatfelvételre 2024 május közepe és június közepe között került sor. A minta az adatgyűjtés jellege miatt nem reprezentatív, ugyanakkor megítélél-

sünk szerint az eredmények rámutathatnak általános és releváns jellemzőkre a fogyasztók mobilfizetési technológiákkal kapcsolatos attitűdjeivel kapcsolatban. Az adatok elemzése SPSS 27 szoftver segítségével történt.

Az elemzett mintanagyság 509 fő lett a szükséges adattisztítás után. A válaszadók többsége nő, 58,2% (296 fő), a férfiak aránya 41,8% (213 fő). A kérdőívünket alapvetően a fiatalabb korosztályból töltötték ki, amiben szándékolt célunk is volt inkább a Z generációra fókuszálni. 29 éves (vagyis 1995 után született) vagy annál fiatalabb válaszadók részaránya a mintákban 77,8% volt, de a mintában szereplők legnagyobb része 20-26 éves fiatal volt, a minta medián értéke 24 év volt, az életkor átlaga 27,7 év. A válaszadók többsége Budapesten (44,4%) vagy annak agglomerációjában lakott (14,9%) és összességében a válaszadók 87%-a lakott valamilyen városban. A többség észlelt anyagi helyzete átlagos (57%) volt, eltérés inkább valamivel az átlag feletti anyagi helyzet esetén volt (24,6%), lényegesen jobb vagy átlag alatti anyagi helyzetről kevesebben számoltak be.

Az internetet számítógépen a nagy többség napi szinten használja (64%), esetleg heti több alkalommal (18,5%), az ennél ritkább használat csak a minta 17,5%-át jellemezte. Ehhez hasonlóan a mintában elemezett felhasználók túlnyomó többsége napi szinten használta az internetet az okostelefonján is (88,8%). Mobilfizetési megoldások terén a többség használt OTP Simple alkalmazást (54%), emellett a Barion (20,8%), az Apple Pay (47%), Google Pay (26,7%), Revolut (44%) és a mobilszolgáltatók fizetési megoldásai (16,5%) jelentek meg jelentősebb mértékben.

EMPIRIKUS EREDMÉNYEK ISMERTETÉSE

Daragmeh és társai (2021) megjelent tanulmányának eredményeit szerettük volna összevetni a globális pandémia utáni attitűdökkel, így a szerzők által publikált kérdéseket adaptáltuk mi is. Ez alapján mi feltettünk kérdéseket a szubjektív normák, a használt észlelt egyszerűsége, az észlelt hasznosság, az észlelt járványügyi kockázatok és technológia használati szándéka kapcsán. Ugyanakkor mindez kiegészült a privacy jellegű kockázatokkal is és a mobilszolgáltatók által használt magánszféra védelmére irányuló szabályok észlelt hatékonyságával, amelyeket Balapour és szerzőtársainak (2020) munkája nyomán adaptáltunk. Az angolul publikált kérdések alapján két párhuzamos fordítást végeztünk, majd ezek összevetésével készült el a végleges magyar nyelvű kérdőív. Az egyes mérési egységeket 5 fokozatú Likert skálán mértük, ahol az 1-es az egyáltalán nem ért egyet és az 5 teljesen egyetért érték között volt.

A szubjektív normák tekintetében általában az a mintázat rajzolódott ki, hogy közömbös attitűdöt jelöltek meg a legtöbben a társas befolyás szerepével kapcsolatban. Emellett viszonylag többen inkább adtak egyetértő válaszokat, és a legkevesebben minden esetben az egyáltalán nem fontos kategóriát jelölték meg. A mobilfizetés észlelt egyszerűsége esetén viszont már az a kép rajzolódott ki, hogy a válaszadóink alapvetően magas, a technológia használtára vonatkozó önbizalomról számoltak be. A leggyakoribb válaszok minden alkérdésben a teljes egyetértést jelezték, és csekély volt az egyet nem értők aránya. A mobilfizetés észlelt hasznossága is alapvetően magasnak mutatkozott a mintánkban, a legtöbben itt is teljes egyetértést

jeleztek minden alkérdés kapcsán, miközben az egyet nem értők száma viszonylag alacsonyabb volt.

Ami ugyanakkor pár évvel a pandémia után már látszik az adatainkból, hogy a válaszadóink esetében 2024 közepére a COVID-19 járványtól való félelem a többségnél megszűnt. A mobilfizetési technológiákat már nem az egészségügyi kockázatoktól, a készpénz, mint nem érintésmentes fizetési megoldástól való félelem hajtja. Így válik érdekessé megítélésünk szerint, hogy az egészségügyi mellett mértünk a magánszféra védelmével összefüggő kockázatokot is. A privacy jellegű kockázatok esetén a leggyakoribb válasz a közömbös érték volt, a minta esetén enyhe többségben voltak, akik inkább nem tartottak privacy jellegű kockázatoktól a mobilfizetés kapcsán. Az egészségügyi kockázatokkal összevetve azonban ez már markánsabb észlelt kockázatnak bizonyult. A privacy jellegű kockázatoktól való félelmet jó eséllyel az adatvédelmi szabályzatokba vetett fogyasztói bizalom mérsékelte. A legtöbb válaszadó inkább bízott ezekben a szabályzatokban, a második leggyakoribb érték a közömbös megítélés volt. A bizalmatlanok aránya a minta kisebbik részét tette csak ki.

A technológia használati szándék esetében így a megkérdezettek többsége hajlott a mobilfizetési technológiák adaptációjára. Minden alkérdésben a teljes egyetértés kapta a legtöbb választ, amelyet az inkább egyetértő majd a közömbös válaszkategóriák követtek, míg az elutasítók aránya csekélyebb maradt. Így a minta nagyjából ötöde jelzett valamilyen mértékben elutasító attitűdöt a mobilfizetési technológiákkal kapcsolatban. Amelyből arra következtetünk, hogy a mobilfizetés jelentős társadalmi támogatottsággal rendelkezhet, a felhasználók alapvetően nyitottak a technológia alkalmazására.

1. táblázat: Mobilfizetési technológiaelfogadás iránti attitűdök

Szubjektív normák	egyáltalán nem értek egyet	inkább nem értek egyet	közömbös	inkább egyetértek	teljes mértékben egyetértek
Azok, akik fontosak számomra (pl. család, barátok, hírességek, szakértők) azt gondolják, hogy mobilfizetést kellene használnom.	48	80	213	104	64
Azok szerint, akiknek adok a véleményére, jobb lenne használnom a mobilfizetést.	38	65	201	134	71
Azok, akik fontosak számomra támogatnak a mobilfizetés használatában.	28	49	202	150	80

Azok, akik fontosak számomra a mobilfizetés használatát ajánlanák nekem.	32	70	208	122	77
Azok, akik fontosak számomra befolyásolják a mobilfizetés használatára vonatkozó döntésemet.	82	84	162	112	69
Használat észlelt egyszerűsége	egyáltalán nem értek egyet	inkább nem értek egyet	közömbös	inkább egyetértek	teljes mértékben egyetértek
A mobilfizetés megtanulása könnyű számomra.	17	36	100	112	244
A mobilfizetési folyamatokban az interakcióim egyértelműek és érthetőek lennének.	7	26	105	159	212
Könnyen ügyessé válnék a mobilfizetés használatában.	7	31	92	123	256
Észlelt hasznosság	egyáltalán nem értek egyet	inkább nem értek egyet	közömbös	inkább egyetértek	teljes mértékben egyetértek
A mobilfizetés segítségével gyorsabban tudnék fizetni.	19	45	90	129	226
A mobilfizetés használata megkönnyíti számomra a fizetést.	19	31	112	122	225
A mobilfizetés előnyösebb lenne a hagyományos fizetési módoknál (késspénzes/nem érintésmentes fizetés).	26	48	107	128	200
A mobilfizetést hasznos fizetési lehetőségnek tartanám.	12	43	85	140	229
Észlelt pandémia kockázatok	egyáltalán nem értek egyet	inkább nem értek egyet	közömbös	inkább egyetértek	teljes mértékben egyetértek

Tartottam / tartok attól, hogy megfertőződöm a koronavírussal, amikor készpénzt vagy nem érintésmentes fizetési megoldást használlok.	202	97	97	74	39
Nem szeretek készpénzzel fizetni és nem érintésmentes fizetési megoldásokat használni.	97	87	126	117	82
Félek / félttem attól, hogy megfertőződöm a koronavírussal, amikor készpénzt vagy nem érintésmentes fizetési megoldást használlok.	194	99	97	78	41
Aggódok / Aggódtam, hogy koronavírus fertőzés lehet a készpénzen és más érintést igénylő fizetési felületen.	197	91	97	78	46
Technológia használatai szándék	egyáltalán nem értek egyet	inkább nem értek egyet	közömbös	inkább egyetértek	teljes mértékben egyetértek
Feltételezve, hogy elérhető a mobilfizetés, akkor szándékomban áll használni.	40	66	93	139	171
Mindig törekszem a mobilfizetést használni a mindennapi életemben.	62	55	108	129	155
Az elkövetkező időszakban a vásárlásaimat mobiltelefonnal szándékozom kifizetni.	62	56	108	126	157
Észlelt privacy kockázatok	egyáltalán nem értek egyet	inkább nem értek egyet	közömbös	inkább egyetértek	teljes mértékben egyetértek
Általánosságban véve kockázatos lenne megadni személyes adataimat mobilfizetési applikációknak.	50	145	156	103	55

Nagy valószínűséggel veszteségem származna a személyes adataim megadásából mobilfizetési applikációkban.	87	163	142	76	41
Sok nem várt problémát rejthet, ha személyes adataimat megadnám mobilfizetési applikációknak.	71	160	125	110	43
Túl sok bizonytalansággal járna, ha személyes adataimat megadnám mobilfizetési applikációknak.	77	156	122	104	50
Adatvédelmi szabályok hatékonysága	egyáltalán nem érték egyet	inkább nem érték egyet	közömbös	inkább egyetértek	teljes mértékben egyetértek
Megbízom abban, hogy a mobilfizetési applikációk adatvédelmi nyilatkozata tükrözi elköteleződésüket a személyes adataim védelmére vonatkozóan.	17	72	151	201	68
Az adatvédelmi nyilatkozataikban foglaltak alapján azt hiszem, hogy a személyes adataimat a mobilfizetési applikációk bizalmasan fogják kezelni.	15	65	122	220	87
Azt hiszem, hogy a mobilfizetési applikációk adatvédelmi nyilatkozata hatékony módja annak, hogy bemutassák elkötelezettségüket a magánszféra tiszteltben tartása iránt.	18	66	152	192	81

Forrás: saját szerkesztés, saját eredmények alapján

Az egyes mért változócsoportok esetén faktorelemzést is végeztünk, hogy ellenőrizzük, mennyiben csoportosíthatók az elkérdeések különböző látens változókbá. A faktorelemzés elvégzésének lehetőségét a KMO-érték is megerősítette, a 0,896-os KMO érték már majdnem kiválónak számított a faktorelemzéshez és a Bartlett-próba 0,001-es értéke is jelezte, hogy a változóink alkalmasak a faktorelemzésre. A KMO értéket 0,9 felett szokás kiválónak, míg 0,8 felett nagyon jónak tartani, míg a Bartlett-próba 0,05 alatt kell ehhez legyen (Sajtos–Mitev, 2007).

A faktorelemzés alapvetően visszatükrözte az előzetes csoportosítási szándékainkat, hiszen 7 változó csoportot különítettünk el, és a főkomponens analízis alapú faktorelemzés 6 változó csoportot különböztetett meg, ahol az sajátérték 1-es érték felett maradt. Ennek oka az volt, hogy az észlelt hasznosság és a magatartási szándék egy faktorba került ebben az esetben, ami megítélésünk szerint mutatja, hogy a mobilfizetés észlelt hasznossága jelentős mértékben a mobilfizetés alkalmazásának indikátora is. A többi 5 változócsoporthoz a rotált faktormátrix alapján éppen úgy vált el, ahogy azokat mi csoportosítottuk. Amennyiben a faktorelemzésben 7 faktort írtunk elő, akkor ez jól visszaadta az előzetes szándékolt 7 változó csoportot (lásd 1. táblázat), mint egyes faktorokat.

A 7 faktorváltozó segítségével hierarchikus klaszterelemzést is tudtunk végezni, amely azt sugallta számunkra, hogy a válaszadóinkat 2 különböző klaszterbe lehet érdemes besorolni, amennyiben egymástól viszonylag stabilan elkülönülő csoportokra szeretnénk bontani a minta tagjait. Így a K-középpontú klaszterelemzéshez már 2 klaszter kialakításával számoltunk, amely 10 iteráció alatt kialakította a 2 klasztert a mintánkban (241 és 268 fővel). Az ANOVA tábla ugyanakkor azt mutatta, hogy a 2 klaszter kialakításához a mobilfizetés észlelt hasznossága, a technológia használati szándék és a COVID-19 iránti kockázat iránti attitűdök nem szignifikáns módon járultak hozzá. Ami alapján a klasztereink között a többi faktor esetén számítottunk releváns különbségekre. Ez alapján az első klaszterbe tartozó válaszadók számára a szubjektív normák, az észlelt privacy kockázatok, a használat észlelt egyszerűsége volt kevésbé fontos, és a magánszféra védelme iránti szabályokba vetett bizalom igen. A másik klaszter esetében ez éppen fordítva alakult, a TAM modell hagyományos változóinak szerepe volt jelentősebb, és a vállalati adatvédelmi szabályozás iránti bizalom kevésbé. Mindezek alapján egy adatvédelmi szabályokban bizakodó és egy a mobilfizetést több szempontból és mérlegelő két alcsoport képe rajzolódik ki a mintánkban.

A minta első fele így az adatvédelmi szabályokra érzékenyebb csoportnak tekintettük ($n=241$ fő). Ebben a csoportban kicsit magasabb a nők aránya (59,3% kontra 57,1%), és kicsit kevesebb a Z generációs fiatal aránya (29 éves vagy annál fiatalabb 76,3% kontra 79,1%), de megítélésünk szerint érdemi nemi és életkori különbség a két klaszter között nem volt tapasztalható. Szintén nem találtunk érdemi különbséget a lakhely típusa, az észlelt anyagi helyzet szerint sem. A csoportok közötti különbségek így elsősorban nem a válaszadók szociodemográfiai háttérével írhatók le. Ugyanakkor a mindennapos internethasználat esetén az adatvédelemre érzékenyebb csoport kevésbé jelölt mindennapos számítógépes és mobilinternetes használatot (59,3% és 85,5% kontra 68,3% és 91,8%), és szintén mutatkozott eltérés a szintén napi szintű mobilfizetési alkalmazások használatában is (30,7% kontra 37,3%). Így megítélésünk szerint, akiknek az adatvédelmi szabályok iránti bizalom a jelentősebb, azok internet és mobilfizetési aktivitása kicsit ritkább.

ÖSSZEGZÉS

A technológia elfogadás modellje (TAM) az észlelt hasznosság, a használat észlelt egyszerűsége, és a szubjektív normák segítségével igyekszik előre jelezni a technológia elfogadásának magatartási szándékát. Tanulmányunkban ugyanakkor a mobilfizetési technológia kapcsán

észlelt kockázatként beemeltük a vizsgálódásunkba az egészségügyi és a privacy jellegű kockázatokat is magyar válaszadók körében. A mintánk nagy részét a Z generációba tartozó fiatalabb korosztály tette ki. Bár a minta nem reprezentatív a teljes magyar lakosságra, ami miatt az eredmények általánosíthatósága korlátozott. De megítélésünk szerint azzal, hogy egy fiatalabb, a technológiai innovációkra vélhetően nyitottabb korosztályt kérdeztünk, releváns szempontokra tudunk rávilágítani.

Eredményeink azt mutatták, hogy a mintánkban 2024 közepére a COVID-19 pandémia, mint kockázati tényező a mobilfizetési technológiák esetében a többségnél már inkább nem gyakorol jelentős hatást. Amely eredmény kontrasztba állítható a Daragmeh és társai (2021) eredményeivel a járvány idejéről, amikor a mobilfizetést, mint érintésmentes fizetési technológia elfogadását jelentős részben befolyásolta a fertőzéstől való félelem. Eredményeink azt mutatták továbbá, hogy a TAM hagyományos változói közül a szubjektív normák (vagyis a társas befolyás) szerepe csekélyebb a technológia adaptációjakor, míg a használat észlelt egyszerűsége és az észlelt hasznosság szerepe a többség számára fontos a mobilfizetés elfogadásához és a mintában szereplő válaszadóink jelentő része rendszeresen használja is.

Az új elemként bekerült észlelt privacy kockázatok jelentősége a járványhoz képest valamivel nagyobb észlelt kockázati tényezőként jelent meg, de a többség számára ennek szerepe továbbra is közömbös vagy csekélyebb. Amelyet vélhetően a szolgáltatók adatvédelmi szabályzataival kapcsolatos bizalommal lehet magyarázni, i.e., megítélésük szerint a mobilfizetést üzemeltetők kellőképpen ügyelnek az adataikra, és így kevésbé kell tartaniuk felmerülő privacy jellegű kockázatokra. Az egyes kérdéscsoportok megfelelőségét faktorelemzéssel is ellenőriztük, majd az egyes kérdéscsoportjainknak megfelelő faktorokkal a mintát két elkülönülő alcsoportra, vagyis klaszterre tudtuk felbontani. Ez a két csoport szociodemográfiai szempontból nem mutatott érdemi eltéréseket, de amíg az egyik klaszternek az adatvédelmi szabályok voltak meghatározók a technológia elfogadás szempontjából, addig a másik klaszternek a használat észlelt egyszerűsége, a szubjektív normák és a privacy kockázatok. Ami alapján egy, a szabályokban bizakodó és egy a technológia elfogadást több szempont szerint mérlegelő alcsoport képe rajzolódik ki az általunk vizsgált többnyire Z generációs megkérdezettek között, amelyek hasonló nagyságban képviselik magukat a mintánkban.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Acquisti, Alessandro – Brandimarte, Laura – Loewenstein, George (2015): Privacy and human behavior in the age of information. *Science*, vol. 347., no. 6221., 509–514. <https://doi.org/10.1126/science.aaa1465>
- Adjerid, Idris – Peer, Eyal – Acquisti, Alessandro (2018): Beyond the Privacy Paradox: Objective versus Relative Risk in Privacy Decision Making. *MIS Quarterly*, vol. 2018/2., 465–488.
- Agárdi Irma – Alt Mónika (2024): Do digital natives use mobile payment differently than digital immigrants? A comparative study between generation X and Z. *Electronic Commerce Research*, vol. 24., 1463–1490. <https://doi.org/10.1007/s10660-022-09537-9>
- Balapour, Ali – Nikkhah, Hamid Reza – Sabherwal, Rajiv (2020): Mobile application security: role of perceived privacy as the predictor of security perceptions. *International Journal of Information Management*, vol. 52, 102063. <https://doi.org/10.1016/j.ijinfomgt.2019.102063>
- Bauer András – Berács József – Kenesei Zsófia (2014): *Marketing alapismeretek*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

- Braun, Michael T. (2013): Obstacles to social networking website use among older adults. *Computers in Human Behavior*, vol. 29., no. 3., 673-680. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2012.12.004>
- Buda András (2019): Generációk, társadalmi csoportok a 21. században. *Magyar Tudomány*, vol. 180., no. 1., 120-129. <https://doi.org/10.1556/2065.180.2019.1.12>
- Cambridge Dictionary (2024): Privacy. *Cambridge University Press*. Letöltve: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/privacy>
- Daragmeh, Ahmad – Lentner Csaba – Sági Judit (2021): FinTech payments in the era of COVID-19: Factors influencing behavioral intentions of “Generation X” in Hungary to use mobile payment. *Journal of Behavioral and Experimental Finance*, vol. 32., 100574. <https://doi.org/10.1016/j.jbef.2021.100574>.
- Davis, Fred D. (1989): Perceived Usefulness, Perceived Ease of Use, and User Acceptance of Information Technology. *MIS Quarterly*, vol. 13., no. 3., 319-339. <https://doi.org/10.2307/249008>
- Epstein, Dmitry – Metzini Rotem (2022): Conversations with fellow leaders: Privacy framing in congressional hearings after Cambridge Analytica. *Telecommunications Policy*, vol. 46., no. 10., 102427. <https://doi.org/10.1016/j.telpol.2022.102427>
- Gerber, Nina – Gerber, Paul – Volkamer, Melanie (2018): Explaining the privacy paradox: A systematic review of literature investigating privacy attitude and behavior. *Computers & Security*, vol. 77., 226-261. <https://doi.org/10.1016/j.cose.2018.04.002>.
- Gyulavári Tamás – Mitev Ariel Zoltán – Neulinger Ágnes – Neumann-Bódi Edit – Simon Judit – Szűcs Krisztián (2017): *A marketingkutatás alapjai*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- Hofmeister-Tóth Ágnes (2014): *A fogyasztói magatartás alapjai*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Keszey Tamara – Zsuk János (2017): Az új technológiák fogyasztói elfogadása. A magyar és nemzetközi szakirodalom áttekintése és kritikai értékelése. *Vezetéstudomány - Budapest Management Review*, vol 48., no. 10., 38-47. <https://doi.org/10.14267/VEZTUD.2017.10.05>
- Liébana-Cabanillas, Francisco – García-Maroto, Immaculada – Muñoz-Leiva, Francisco - Ramos-de-Luna, Iviane (2020): Mobile payment adoption in the age of digital transformation: The case of apple pay. *Sustainability*, vol. 12., no. 13., 5443. <http://dx.doi.org/10.3390/su12135443>
- Lukovszki Livia (2015): Generációk és vállalkozók. *Marketing & Menedzsment*, vol. 49., no. 4., 52-63.
- Kotkowski, Radosław – Polasik, Michal (2021): COVID-19 pandemic increases the divide between cash and cashless payment users in Europe. *Economics Letters*, vol 209., 110139. <https://doi.org/10.1016/j.econlet.2021.110139>.
- Reketye Gábor – Tóth Tamás – Malota Erzsébet (2015): *Nemzetközi Marketing*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Sajtos László – Mitev Ariel (2007): *SPSS kutatási és adatelemzési kézikönyv*. Alinea Kiadó, Budapest.
- Venkatesh, Viswanath – Morris, Michael G. – Davis, Gordon B. – Davis, Fred D. (2003): User acceptance of information technology: Toward a unified view. *MIS Quarterly*, vol. 27., no. 3., 425-478. <https://doi.org/10.2307/30036540>
- Veres Zoltán – Hoffmann Márta – Kozák Ákos (2017): *Bevezetés a piackutatásba*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- Wordometer (2024): Coronavirus Tracker. Hungary. Letöltve: <https://www.worldometers.info/coronavirus/country/hungary/>
- Zhang, Julia Helena – Koivumäki, Timo K. – Chalmers, Dominic (2024): Privacy vs convenience: Understanding intention-behavior divergence post-GDPR. *Computers in Human Behavior*, vol. 160., 108382. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2024.108382>.

Süle Katalin

A termelői integráció és a büntetés-végrehajtási intézetek élelmezési rendszerei

Producer Integration and Food Service Systems in Correctional Facilities

Összefoglalás

A büntetés-végrehajtási intézetek élelmezési rendszereinek fenntarthatósága és hatékonysága közgazdasági szempontból kiemelt kérdés. A jelenlegi modellek magas tranzakciós költségekkel és pazarló erőforrás-felhasználással működnek, rontva a költséghatékonyságot. A helyi termelők bevonása csökkentheti az ellátási lánc költségeit, minimalizálhatja a logisztikai veszteségeket és növelheti a piacstabilitást. Az input-output modellek szerint a decentralizált ellátási struktúra versenyképesebb lehet, miközben a fogvatartottak reintegrációja gazdasági multiplikátor-hatással bír. Az ellátási lánc rövidítésével csökken az árvolatilitás, nő az intézmények költséghatékonysága és erősödik a helyi termelők piaci pozíciója.

Journal of Economic Literature (JEL) kódok: Q13, Q18, H83

Kulcsszavak: fenntarthatóság, fogvatartottak élelmezése, termelői integráció, költséghatékonyság, ellátáslánc

Summary

The economic sustainability and efficiency of the food supply systems in correctional institutions are key issues. Current models operate with high transaction costs and inefficient resource utilization, reducing cost-effectiveness. Integrating local producers can lower supply chain costs, minimize logistical losses, and enhance market stability. According to input-output models, a decentralized supply structure can be more competitive, while inmate reintegration generates economic multiplier effects. Shortening the supply chain reduces price

SÜLE KATALIN, Nemzeti Agrárgazdasági Kamara, Általános agrárgazdasági ügyekért felelős országos alelnök (sule.katalin@nak.hu)

volatility, increases institutional cost efficiency, and strengthens the market position of local producers.

Journal of Economic Literature (JEL) codes: Q13, Q18, H83

Keywords: sustainability, fogvatartottak élelmezése, termelői integráció, költséghatékonyság, ellátáslánc

BEVEZETÉS

A büntetés-végrehajtási rendszerek fenntarthatóvá és költséghatékonnyá válása központi kérdés, amely egyre nagyobb figyelmet kap a globális és lokális szinteken. A magyar büntetés-végrehajtási intézetek élelmezése komplex feladat, amely az egészséges és kiegyensúlyozott étrend biztosítását célozza a fogvatartottak számára. Az élelmezési rendszert szigorú szabályok határozzák meg, amelyek figyelembe veszik a fogvatartottak alapvető táplálkozási szükségleteit, az esetleges egészségügyi diétákat, valamint a vallási előírásokat (Csajbokné et al., 2017). Mindezek mellett a költséghatékonyság és az önellátás szempontjai is egyre nagyobb szerepet kapnak az élelmezési rendszer kialakításában.

A helyi élelmiszertermelők bevonása a büntetés-végrehajtás élelmezési rendszerébe jelentős előnyökkel jár, többek között a helyi gazdálkodók gazdasági támogatásával, a rabok jobb táplálkozásával és a környezeti hatások csökkentésével (Benedek–Fertő, 2015; Szenté–Fertő–Benedek, 2021). Az olyan kihívások, mint a szabályozási akadályok és a költségvetési korlátok kezelése azonban összehangolt erőfeszítéseket és innovatív stratégiákat igényel. A célzott politikai reformok végrehajtásával, a partnerségek előmozdításával, valamint az oktatás és a kísérleti kezdeményezések hangsúlyozásával a büntetés-végrehajtási intézetek olyan fenntartható élelmiszer-rendszereket hozhatnak létre, amelyek a fogvatartottak, a közösségek és a környezet javát szolgálják. Ezek az erőfeszítések végső soron hozzájárulnak a társadalmi egyenlőség, a gazdasági rugalmasság és a környezetvédelem szélesebb körű céljaihoz.

FENNTARTHATÓ ÉLELMISZER-RENDSZEREK

A fenntartható élelmiszer-rendszerek célja az élelmiszertermelés, -elosztás és -fogyasztás kihívásainak kezelése olyan módon, hogy közben hozzájárulnak a környezeti, társadalmi és gazdasági fenntarthatósághoz (Moscatelli et al., 2016; Çakmakçı et al., 2023). Az elvek alkalmazása azonban különleges kihívásokat jelent az olyan intézményi rendszerekben, mint a büntetés-végrehajtási intézetek. Ezek gyakran zárt ellátási láncokkal dolgoznak, ahol a beszerzési lehetőségek korlátozottak, és külön figyelmet kell fordítani a speciális étrendi igények kielégítésére (Rohmer, 2019). Emellett szigorú költségkeretek és működési szabályok befolyásolják a rendszer fenntarthatósági célkitűzéseinek megvalósítását (Oglethorpe–Heron, 2013).

A fenntartható élelmezési rendszerek kialakítása integrált megközelítést igényel, amely figyelembe veszi a társadalmi, gazdasági és környezeti tényezők kölcsönhatását, hiszen az

ilyen rendszerek átalakulása nemcsak a termelési folyamatokat érinti, hanem a forgalmazás és fogyasztás szakaszait is, ahogyan azt Ingram (2020) kiemeli. Az élelmezési rendszerek átalakulása elengedhetetlenné teszi az integrált modellezési és tervezési megközelítéseket, amelyek közül Zurek (2020) a forgatókönyv-alapú modellezést emeli ki, mint hatékony eszközt a fenntarthatósági célok megvalósításában, különösen a klímaváltozás által előidézett bizonytalanságok kezelésében. A büntetés-végrehajtási élelmiszer-rendszerek esetében ez a szisztematikus megközelítés különösen fontos, mivel a termelők, a közétkeztetési szolgáltatók és a fogyasztóként szereplő büntetés-végrehajtási intézetek közötti komplex kapcsolatok szoros koordinációt igényelnek. Ez magában foglalja az integrált ellátási láncok kiépítését, amelyek az alapanyagok beszerzésétől a büntetés-végrehajtási intézetben történő felhasználásig minden szereplőt összekapcsolnak, miközben a stabil keresleti struktúra révén kiszámítható és hosszú távú alapot biztosítanak az integrációhoz. Az ilyen megközelítés nemcsak a helyi termelők gazdasági helyzetét erősíti, hanem csökkenti az ellátási lánc költségeit, miközben gazdasági és társadalmi előnyöket is teremt a fenntarthatóság jegyében.

A büntetés-végrehajtási élelmezési rendszerekben a korlátok és lehetőségek szorosan összefonódnak, mivel az élelmezési rendszerek kialakítása során számos tényezőt kell figyelembe venni. A közbeszerzési szabályok által megkövetelt versenysemlegesség és költséghatékonyság gyakran akadályozza a helyi beszállítók előnyben részesítését, miközben a kisebb termelők logisztikai nehézségekkel szembesülnek, hiszen nem mindig rendelkeznek megfelelő infrastruktúrával a nagy volumenű igények kielégítésére. Emellett az élelmiszerekre vonatkozó szigorú minőségi követelmények további kihívást jelentenek az egészségügyi és biztonsági előírások betartása miatt. Ugyanakkor lehetőségek is rejlenek a rendszerben: a termelők együttműködésével létrehozott közös logisztikai rendszerek hatékonyabbá tehetik a szállítást és tárolást, miközben csökkenthetik a költségeket. A büntetés-végrehajtási intézetekkel kötött hosszú távú szerződések stabil piacot biztosítanak a termelők számára, míg a helyi gazdaságok fejlesztése révén a vidéki közösségek gazdasági stabilitása és fenntarthatósága is növelhető. Ezek az elemek együttesen olyan integrált megoldásokat kínálnak, amelyek segíthetik a büntetés-végrehajtási élelmiszer-rendszerek hatékonyabbá és fenntarthatóbbá tételét.

A közétkeztetésben a szereplők közötti együttműködés alapvető célja, hogy elősegítse az érdekeltek közötti kölcsönös megértést, mely elengedhetetlen a hatékony és fenntartható működéshez. A termelőknek és a szolgáltatóknak meg kell érteniük egymás igényeit és korlátait, különös tekintettel a mennyiségi követelményekre és a szállítási idők pontos betartására, hogy biztosítsák az ellátási lánc zavartalanágát. Hasonlóképpen, a közétkeztetési szolgáltatók és a büntetés-végrehajtás közötti kapcsolatban a büntetés-végrehajtási intézetek pontosan meghatározhatják táplálkozási igényeiket – például kalória- és tápanyag-összetételre vonatkozóan –, amelyet a szolgáltatók figyelembe vehetnek az étlapok kialakításakor. Mindeközben a szabályozók és a beszállítók közötti folyamatos párbeszéd biztosítja, hogy a fenntarthatósági szempontok és a jogi követelmények összhangban legyenek, elősegítve egy olyan rendszer létrejöttét, amely egyszerre felel meg a gazdasági, társadalmi és környezeti elvárásoknak.

A fenntarthatósági elvek alkalmazása különösen fontos az intézményi rendszerekben, mint amilyen a büntetés-végrehajtási élelmiszer-ellátás. A következő részben ezt a gyakorlati keretrendszert vizsgáljuk meg.

A fenntartható élelmiszer-rendszerek kialakítása során kulcsfontosságú szerepet játszanak a helyi források, a szezonális élelmiszerek előnyben részesítése, valamint a hulladék minimalizálására irányuló törekvések (Vetőné, 2012). Ezek az elvek nemcsak a globális ellátási láncok fenntarthatóságát támogatják, hanem különösen relevánsak a zárt intézményi rendszerek, például a büntetés-végrehajtási intézmények élelmiszer-ellátásában is. Az ilyen környezetben a fenntarthatóságra való törekvés nemcsak környezeti, hanem gazdasági és társadalmi előnyöket is hordoz. A következő részben bemutatjuk, hogyan ültethetők át ezek az elvek a gyakorlatba egy speciális intézményi keretben.

AZ ÉLELMISZER-ELLÁTÁS KERETRENDSZERE A BÜNTETÉS-VÉGREHAJTÁSBAN

A fenntartható élelmiszer-rendszerek alapelvei, mint például a helyi források kiaknázása, a szezonális élelmiszerek alkalmazása és a hulladékkezelés optimalizálása, különösen fontosak a büntetés-végrehajtási intézmények működése során. Ezek az intézmények sajátos feltételekkel rendelkeznek, amelyek lehetőséget teremtenek az elvek gyakorlati alkalmazására, miközben hozzájárulnak a környezeti terhek csökkentéséhez és a helyi gazdaságok támogatásához.

A büntetés-végrehajtási intézetek élelmiszer-ellátása összetett kihívást jelent, amely jogi, táplálkozási és működési szempontokat egyaránt magában foglal. Történelmileg a büntetés-végrehajtási rendszerek élelmiszerellátása a társadalmi változásokkal együtt fejlődött (Moor–Makarova, 2021). Miközben a börtönigazgatás a hatékonyságra törekszik, egyensúlyt kell teremtenie a fogvatartottak megfelelő táplálkozáshoz való alapvető jogaival, amely magában foglalja a kulturális, vallási és etikai táplálkozási igények tiszteletben tartását (Locchi, 2021).

A büntetés-végrehajtási intézetek élelmiszer-ellátásának közvetlen kedvezményezettjei a fogvatartottak és a börtönszemélyzet. A fogvatartottak számára a megfelelő minőségű és mennyiségű élelmiszer biztosítása elengedhetetlen az egészségmegőrzéshez és az alapvető emberi jogok érvényesüléséhez. Továbbá, a fogvatartottak közvetetten is profitálnak az élelmiszer-ellátási rendszerből, ha részt vesznek az élelmiszertermelési vagy -készítési folyamatokban, ami rehabilitációjukat támogatja. A személyzet szintén érdekelt a hatékony élelmiszer-ellátási rendszer működésében, mivel ez csökkenti a feszültségeket az intézményekben (FoodMatters.org, 2024).

Az élelmiszer-ellátás kulcsszereplői a börtönigazgatóságok, a közbeszerzési hatóságok, az élelmiszer-szállítók és a helyi mezőgazdasági termelők. Az igazgatóságok felelősek az ellátás szervezéséért, míg a közbeszerzési hatóságok biztosítják a beszerzések átláthatóságát és törvényességét. A szállítók és termelők a folyamat végrehajtói, akik a rendszer hatékonyságát jelentősen befolyásolják. Az együttműködésük kulcsfontosságú a stabil élelmiszer-ellátási lánc fenntartásához (Gajdic, 2022).

A büntetés-végrehajtási intézetek élelmiszer-ellátását számos korlát nehezíti. Az alacsony költségvetés és a költségminimalizálásra irányuló közbeszerzési szabályok gyakran a minőség rovására mennek. A belső ellátás keretében a büntetés-végrehajtási gazdasági társaságok biztosítják az intézetek élelmiszer-ellátásának egy részét, valamint az általuk gyártott termékek

és szolgáltatások átadás-átvételének és azok ellentételezésének rendjét a 44/2011. (III. 23.) Korm. rendelet szabályozza. A túlsúlyfoltosság és a folyamatosan növekvő élelmiszerárak további kihívásokat jelentenek. A helyi termelők integrációja is nehézségekbe ütközik a szigorú adminisztratív követelmények miatt. Ezek a tényezők gyakran feszültséget generálnak a szereplők között.

Az Európai Unió fenntartható közbeszerzési irányelvei új lehetőségeket teremtenek a helyi termelők bevonására és a rövid ellátási láncok kialakítására. A digitalizáció és az intelligens élelmiszerlogisztikai rendszerek tovább növelhetik a hatékonyságot. Emellett a fogvatartottak képzése az élelmiszer-előállítás területén nemcsak rehabilitációjukat segítheti, hanem hosszú távon csökkentheti az újrabűnözést is (Czener–Bagotyán, 2023).

BÜNTETÉS-VÉGREHAJTÁSI INTÉZETEK ÉLELMEZÉSE MAGYARORSZÁGON

A magyar büntetés-végrehajtási intézetek élelmezése komplex feladat, amely az egészséges és kiegyensúlyozott étrend biztosítását célozza a fogvatartottak számára. Az élelmezési rendszert szigorú szabályok határozzák meg, amelyek figyelembe veszik a fogvatartottak alapvető táplálkozási szükségleteit, az esetleges egészségügyi diétákat, valamint a vallási előírásokat. Mindezek mellett a költséghatékonyság és az önellátás szempontjai is központi szerepet kapnak az élelmezési rendszer kialakításában.

A napi étkezések biztosítása során a büntetés-végrehajtási intézetek alapvetően két forrásból szerzik be az élelmiszereket. A büntetés-végrehajtási intézetek élelmiszer-beszerzése magában foglalja a belső és külső szállítókkal való interakciókat (Makarova–Gasparyan, 2020). Az intézmények jelentős részében külső cégek szállítják az élelmiszerek egy részét, különösen azokat, amelyek nagyobb szakosodást vagy előfeldolgozást igényelnek, mint például tejtermékek, fagyasztott ételek vagy készételek. Ugyanakkor a belső termelés fontos szerepet játszik a költségek csökkentésében és az ellátás biztonságának növelésében (Czenczer, 2021). Számos magyar börtön saját mezőgazdasági tevékenységet folytat, amely magában foglalja a növénytermesztést és az állattenyésztést. Ezek a gazdasági tevékenységek nemcsak az intézmények élelmiszerellátását szolgálják, hanem munkalehetőséget is biztosítanak a fogvatartottak számára, hozzájárulva a rehabilitációs folyamatokhoz. A belső termelés keretében megtermelt alapanyagokat, például zöldségeket, gyümölcsöket és húsokat a büntetés-végrehajtási intézetek konyhái dolgozzák fel. Ez az önellátási modell különösen fontos a költségvetési szempontból korlátozott intézmények esetében.

A büntetés-végrehajtási intézetek élelmezése tekintetében egyik legnagyobb kihívása a túlsúlyfoltosság, amely megnehezíti az étkezések minőségi és mennyiségi biztosítását. A magyarországi büntetés-végrehajtási intézetek átlagos telítettsége meghaladja a 130%-ot, ami jelentős terhet ró az ellátórendszerre. Ez a túlsúlyfoltosság nemcsak az elhelyezési körülményeket rontja, hanem az élelmezés minőségére és mennyiségére is negatív hatással van (Arsboni, 2014).

Az infláció és az élelmiszerárak emelkedése tovább fokozza a nehézségeket, mivel a büntetés-végrehajtási intézetek költségvetése korlátozott. Ugyanakkor az önellátó rendszerek fejlesztése és a helyi termelőkkel való együttműködés hosszú távú megoldást kínálhat. Az Európai Unió fenntartható közbeszerzési irányelvei lehetőséget nyújtanak arra, hogy a

büntetés-végrehajtási intézetek környezetbarátabb megoldásokat alkalmazzanak, csökkentve a rendszer környezeti terhelését (Európai Unió működéséről szóló szerződés, 26. és 34. cikk, 53. cikk (1) bekezdés, 56., 57., 62., és 114. cikk).

A büntetés-végrehajtási intézetek élelmiszerforrásainak kialakításában egyre nagyobb hangsúlyt kapnak a fenntarthatósági szempontok. A helyi termelők bevonása és a rövid ellátási láncok kialakítása csökkentheti a környezeti terhelést és növelheti az élelmiszerbiztonságot. A jövőbeni stratégiák közé tartozik a megújuló energiaforrások használata a belső termelési rendszerekben és a helyi közösségekkel való szorosabb együttműködés (Európai Bizottság, 2024).

HELYI TERMELŐK INTEGRÁCIÓJA

Az élelmiszerlánc különböző szakaszai – a termeléstől a fogyasztásig – szorosan összefüggnek, ezért a társadalmi, gazdasági és környezeti szempontokat integráltan kell kezelni (Ingram, 2020).

A termelők büntetés-végrehajtási élelmiszer-ellátási rendszerébe történő integrációja ígéretes megközelítést jelent több társadalmi-gazdasági és környezeti kihívás kezelésére. A helyben termelt élelmiszerek bevonásával növelhető a fenntarthatóság, elősegíthető a fogvatartottak rehabilitációja, és támogatható a helyi gazdaság. Bár a helyi élelmiszer-rendszerek jelentősége egyre nő, nincs konszenzus a „helyi” fogalmának földrajzi távolság szerinti meghatározásában. A USDA Gazdasági Kutatószolgálat szerint nincs egységes definíció a „helyi” vagy „helyi élelmiszer-rendszerek” tekintetében a termelés és fogyasztás közötti földrajzi távolságot illetően (Martinez et al., 2010).

Az élelmiszer termelők integrációja a büntetés-végrehajtási intézetek élelmiszer-ellátási rendszereibe összefonódik az élelmiszer-ellátási láncok és a büntetés-végrehajtási intézetek irányításának szélesebb körű tendenciáival. A helyi élelmiszer-központok olyan innovatív megállapodásokként jelentek meg, amelyek összekötik a kistermelőket a fogyasztókkal és a nagy vásárlókkal, és amelyek potenciálisan a hagyományos agrár-élelmiszeripari rendszerek fenntarthatósági problémáival foglalkoznak (Berti–Mulligan, 2016). A helyi élelmiszer-forgalmazás kiterjesztése azonban gyakran a meglévő hagyományos infrastruktúra kihasználását igényli, ami kihívást jelent a termelők gazdasági életképességének fenntartása és a fogyasztók számára a hozzáférhetőség biztosítása szempontjából (Bloom–Hinrichs, 2011).

A büntetés-végrehajtási intézetek élelmiszer-ellátási rendszereivel kapcsolatos kutatások rávilágítanak a helyi élelmiszertermelés és az ellátási láncok integrációjának lehetőségeire. A büntetés-végrehajtási intézetekben folytatott gazdálkodás és kertészkedés több mint 170 éve része az angol és walesi börtönrendszernek, amely terápiás és élelmiszertermelési előnyöket kínál (Devine-Wright et al., 2019). Dél-Afrikában esettanulmányok mutatják be, hogyan lehet a kistermelőket integrálni a városi kiskereskedelmi piacokra, leküzdvé a változó élelmiszerrendszerek által támasztott kihívásokat (Louw et al., 2008). Hasonlóképpen, Finnországban a helyi élelmiszer rendszereket a vidéki élelmiszer-feldolgozó és vendéglátóipari vállalkozások alternatív ellátási láncaként vizsgálták (Forsman–Paananen, 2002). Az orosz büntetés-végrehajtási rendszer az élelmiszer-önellátás növelésére és a termelési költségek optimalizálására összpön-

tosított a büntetés-végrehajtási intézetekben és azok mellékgazdaságaiban folytatott mezőgazdasági tevékenységek révén (Firsova et al., 2021). Ezek a tanulmányok együttesen hangsúlyozzák a helyi élelmiszertermelők – köztük a fogvatartottak – élelmiszer-ellátási láncokba való integrálására irányuló innovatív megközelítések lehetőségét, ami potenciálisan csökkentheti a költségeket és javíthatja az élelmizéshbiztonságot az intézményi környezetben.

A helyi termelők büntetés-végrehajtási intézetek élelmizési rendszereibe való bevonása számos előnnyel jár, amelyek egymást erősítve hozzájárulnak a rendszerek hatékonyságához és fenntarthatóságához. Először is, a helyi termelők támogatása erősítheti a regionális gazdaságokat azáltal, hogy stabil keresletet teremt a helyben termelt élelmiszerek iránt, miközben biztos piacot nyújt a kistermelők számára, növelve anyagi stabilitásukat és rugalmasságukat. Ez a gazdasági előny szorosan összefügg az egészségügyi hasznokkal, mivel a friss, helyben termelt alapanyagok felhasználása jelentősen javíthatja a börtönétkezések táplálkozásai minőségét, ami hozzájárulhat az alultápláltság és a krónikus betegségek csökkentéséhez. A Magyar Börtönügyi Társaság szerint a fogvatartottak egészséges táplálkozásának biztosítása és a helyi gazdaságok támogatása érdekében célszerű a helyi termelőkkel való együttműködés erősítése (Büntetés-végrehajtási igazgatás, 2023).

Ezek a táplálkozásai előnyök továbbá környezeti hatásokkal is párosulnak, hiszen a helyi beszerzés rövidíti az ellátási láncokat, csökkentve az élelmiszerszállítások karbonlábnyomát, miközben fenntartható mezőgazdasági gyakorlatokat ösztönöz.

A fenntarthatóság szempontok mellett a fogvatartottak bevonása az élelmiszer-termelésbe és -készítésbe további társadalmi előnyökkel jár. Ez nemcsak a rehabilitációjukat segíti elő, hanem olyan értékes készségekkel is felruházza őket, amelyek javítják a szabadulás utáni foglalkoztatási esélyeiket, és csökkentik az újrabűnözési arányt (Budai, 2009). Az egymással összefonódó gazdasági, egészségügyi, környezeti és társadalmi előnyök rendszerszintű megoldásokat kínálnak, amelyek egy fenntarthatóbb büntetés-végrehajtási élelmizési rendszer kialakítását teszik lehetővé.

A termelői integráció sikeres megvalósítását számos kihívás nehezíti, amelyek egymással összefonódva teszik bonyolulttá a helyi élelmiszerek büntetés-végrehajtási élelmizési rendszerekbe történő integrációját. A szabályozási akadályok között kiemelkedő, hogy a büntetés-végrehajtási intézetek beszerzési politikája gyakran a költséghatékonyságot helyezi előtérbe, ami jelentősen megnehezíti a kistermelők versenyét a nagyobb beszállítókkal szemben (Európai Gazdasági és Szociális Bizottság, <https://eur-lex.europa.eu>). Ehhez szorosan kapcsolódnak a költségvetési korlátok, hiszen a szűkös források miatt a helyben termelt élelmiszerek drágább alternatívának tűnhetnek, mint az ipari beszállítók kínálata.

A logisztikai kihívások tovább súlyosbítják a helyzetet, mivel a helyben termelt élelmiszerek minőségének és mennyiségének biztosítása erős koordinációt és stabil ellátási láncokat igényel. Emellett az intézményi változásokkal szembeni ellenállás, az inert struktúrák és a hagyományos beszerzési gyakorlatokhoz való ragaszkodás lassítja az új megoldások bevezetését. Ennek leküzdésére szükségesek az oktatási programok, amelyek felkészítik a szereplőket a fenntarthatóbb és innovatívabb rendszerek alkalmazására. Az UNESCO szerint az oktatási rendszereknek fel kell készülniük a fenntarthatóság kihívásaira, és megfelelő válaszokat kell

adniuk, beleértve a fenntarthatóságra nevelést a tantervekben és a nemzeti minősítési szabványokban (UNESCO, <https://ofi.oh.gov.hu>).

A szabályozási keret jelentősen befolyásolja a termelői integrációt és az ellátási láncokat a különböző ágazatokban. A tejiparban a piaci liberalizáció és a szerződéses kapcsolatok megkérdőjelezi a gazdák kollektív jogait, ami regionális termelési modelleken alapuló alkalmazkodási stratégiákat tesz szükségessé (Dervillé–Fink–Kessler, 2019). Az állami élelmiszer-beszerzési programok befolyásolhatják az élelmiszer-fogyasztási és termelési mintákat, de a bennük rejlő potenciál gyakran kihasználatlan marad a kedvező szabályozási keretek hiánya miatt (Swensson–Tartanac, 2020).

ÚJ IRÁNYOK

A jelenlegi, elsősorban árközpontú büntetés-végrehajtási élelmezési rendszer átalakulása egy olyan integrált modell irányába mutat, amely átfogóan figyelembe veszi a fenntarthatósági, gazdasági és társadalmi szempontokat (Hoek et al., 2021).

Az új modell előtérbe helyezi a fenntartható élelmiszerek, például helyi, bio, és szezonális termékek alkalmazását. Ez nemcsak a környezeti terhelést csökkenti, hanem javítja az élelmezés minőségét is. Az ilyen megközelítés hozzájárul a helyi termelők támogatásához és a fenntartható gazdálkodási gyakorlatok elterjesztéséhez.

Az ellátási láncok rövidítése révén a logisztikai költségek csökkennek, miközben minimalizálódik a szállításból eredő környezeti terhelés (Benedek, 2014). Ez a megközelítés erősíti a helyi gazdaságot, mivel elősegíti a termelők és a fogyasztók közötti közvetlenebb kapcsolat kialakítását.

Az új rendszer stabil és kiszámítható piaci feltételeket teremt a kisebb gazdálkodók számára, lehetővé téve számukra a hosszú távú tervezést és a gazdasági fenntarthatóságot (Goncalves – Maximo, 2023). Ezáltal csökkenti a gazdák piaci bizonytalanságát, miközben elősegíti a vidéki közösségek gazdasági fejlődését és társadalmi kohézióját.

Ez az átalakulás nemcsak a büntetés-végrehajtási élelmezési rendszerek működését reformálja, hanem hosszú távon hozzájárul egy fenntarthatóbb és igazságosabb élelmezési modell kialakításához, amely a gazdasági, társadalmi és környezeti szempontok egyensúlyát helyezi a középpontba.

A termelői integráció sikerességét több tényező is elősegítheti, amelyek egymást erősítve járulnak hozzá a büntetés-végrehajtási élelmezési rendszerek fejlesztéséhez. A fenntartható és helyi beszerzést előtérbe helyező szabályozási reformok kulcsfontosságúak az integráció támogatásához, lehetővé téve a helyi termelők hatékonyabb bevonását. Az önkormányzatok, termelők és intézmények közötti közérdekű magán-partnerségek támogatják az erőforrások megosztását és az együttműködés előnyeinek kiaknázását. Kis léptékű kísérleti programok segítségével tesztelhetők az új kezdeményezések, ezek pedig bizalmat és támogatást építhetnek a résztvevők között. Ezen túlmenően a fogvatartottak aktív részvétele a mezőgazdasági képzésekben felelősségtudatot, valamint hasznos készségeket fejleszthet, amelyek elősegítik társadalmi reintegrációjukat és csökkentik az újrabűnözési arányt (Mohácsi, 2022). Ezek a

tényezők együttesen teremtenek alapot a fenntartható és hatékony büntetés-végrehajtási élelmezési rendszerek számára.

ÖSSZEFOGLALÁS

A büntetés-végrehajtási élelmezési rendszerek fenntarthatóságának és költséghatékonyságának megteremtése kulcsfontosságú cél, amely túlmutat a napi élelmezés biztosításán, és szoros összefüggésben áll a társadalmi, gazdasági és környezeti szempontokkal. Az integrált megközelítések alkalmazása lehetővé teszi, hogy a termelők, közétkeztetési szolgáltatók és büntetés-végrehajtási intézmények közötti együttműködés hatékonyan szolgálja a rabok alapvető táplálkozási szükségleteit, miközben elősegíti a helyi gazdaságok megerősödését. Az ilyen rendszerek nemcsak csökkenthetik az ellátási láncok karbonlábnyomát és költségeit, hanem hosszú távon a fogvatartottak társadalmi reintegrációjához is hozzájárulhatnak.

A büntetés-végrehajtási élelmezési rendszerek átalakításának sikeressége számos tényezőtől függ. A helyi termelők integrációja, a stabil keresleti struktúra kialakítása, valamint a fenntarthatóságot és költséghatékonyságot támogató szabályozások mind hozzájárulnak egy hatékonyabb rendszer megvalósításához. A kihívások között kiemelkednek a logisztikai nehézségek, a szigorú minőségi követelmények, valamint a szabályozási akadályok, amelyek azonban célzott reformok és partnerségek révén áthidalhatók. A fogvatartottak mezőgazdasági és élelmiszer-feldolgozási folyamatokban való részvétele nemcsak az önellátást erősíti, hanem rehabilitációs lehetőségeket is teremt számukra.

A jövő stratégiája a büntetés-végrehajtási élelmezési rendszerek fenntartható modelljének kialakítására épül, amelyben a helyi termelők bevonása, az ellátási láncok rövidítése és a környezetbarát megoldások központi szerepet játszanak. A hosszú távú szerződések biztos piacot teremtenek a helyi gazdaságok számára, miközben a fogvatartottak képzése és aktív részvétele csökkentheti az újrabűnözési arányt. Ezek az integrált megközelítések hozzájárulhatnak egy olyan fenntartható, hatékony és társadalmilag igazságos élelmezési rendszer létrejöttéhez, amely képes megfelelni a gazdasági, társadalmi és környezeti kihívásoknak.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Arsboni Szerkesztőség Rákóczi Dóra (2014): *A szabadságvesztés végrehajtása Magyarországon*. URL: <https://arsboni.hu/a-szabadsagvesztes-vegrehajtasa-magyarorszagon/>
- Benedek Zsófia (2014): A rövid ellátási láncok környezeti hatásai. *Magyar tudomány*, 175. évf. 8. sz. pp. 993-999 URL: https://www.epa.hu/00600/00691/00131/pdf/EPA00691_mtud_2014_08_0993-0999.pdf
- Benedek Zsófia – Fertő Imre (2015): Miért választják a termelők a rövid ellátási láncokat? *STATISZTIKAI SZEMLE*, 93 (6), pp. 580-597. https://www.ksh.hu/statszemle_archive/2015/2015_06/2015_06_580.pdf
- Berti, Giaime – Mulligan, Catherine (2016): Competitiveness of small farms and innovative food supply chains: The role of food hubs in creating sustainable regional and local food systems *Sustainability* 2016, 8(7), 616; <https://doi.org/10.3390/su8070616>

- Bloom, J.Dara – Hinrichs, Clare C. (2011): *Moving local food through conventional food system infrastructure: Value chain framework comparisons and insights Renewable Agriculture and Food Systems*, Vol 26, Issue 1, March 2011, pp. 13-23; <https://doi.org/10.1017/S1742170510000384>
- Brezovszki, Anna Luca (2024): A hosszú tartamú szabadságvesztés és a reintegráció. *Magyar Rendészet*, 2024 (1), pp. 17–32. <https://doi.org/10.32577/mr.2024.1.1>
- Budai István (2009): Az elitáltak költségvetési foglalkoztatása. *Börtönügyi Szemle*, 2009
- Büntetés-végrehajtási igazgatás (2023): A büntetés-végrehajtási intézetek élelmészeti rendszere és helyi beszerzésű élelmiszerek szerepe. *Börtönügyi Szemle*, 2023/1.
- Çakmakçı, Ramazan – Salik, Mehmet Ali – Çakmakçı, S. (2023): Assessment and Principles of Environmentally Sustainable Food and Agriculture Systems *Agriculture* 2023, 13(5), 1073; <https://doi.org/10.3390/agriculture13051073>
- Czenczer Orsolya – Bogotján Róbert (2023): *Környezettudatosság és fenntarthatóság – Kérdések és válaszok a magyar büntetés- végrehajtás szemüvegén keresztül Börtönügyi Szemle* 2023/4 Czenczer_Environmental awareness and sustainability.pdf
- Czenczer Orsolya (2021): A „zöld” büntetés-végrehajtás margójára... Avagy a magyar büntetés-végrehajtás ökológiai lábnyom-csökkentésének eredményei, *Börtönügyi Szemle* vol.:40, issue.:2, p.:56-67.
- Csajbókné Csobod Éva – Molnár Szilvia – Tátrai-Németh Katalin – Kabódi Ráhel Veronika (2017): Élelmész és a büntetés-végrehajtási intézetekben, *Új DIÉTA* vol.:26, issue.:2-3, p.:11-15.
- Derville, Marie – Fink-Kessler, Andrea (2019): Institutional insights into contract theories: a comparative approach to the French and German dairy industries under liberalization, *European Journal of Comparative Economics*, Cattaneo University (LIUC), vol. 16(1), pages 81-104, June.
- Devine-Wright, Hannah – Baybutt, Michelle – Meek, Rosie (2019): Producing food in English and Welsh prisons *Appetite* Volume 143, 1 December 2019, 104433 <https://doi.org/10.1016/j.appet.2019.104433>
- Európai Bizottság (2024): A Bizottság (EU) 2024/1343 ajánlása (2024. május 13.) a megújuló energiákra és a kapcsolódó infrastrukturális projektekre vonatkozó engedélyezési eljárások felgyorsításáról URL: <https://op.europa.eu/hu/publication-detail/-/publication/9b09779d-170c-11ef-a251-01aa75ed71a1/language-en>. Official Journal of the EU
- Európai Gazdasági és Szociális Bizottság (é.n.): *Vélemény a közbeszerzési eljárások és a helyi termelők részvételéről*, <https://eur-lex.europa.eu> Európai Unió működéséről szóló szerződés, 26. és 34. cikk, 53. cikk (1) bekezdés, 56., 57., 62., és 114. cikk
- FoodMatters.org: *Food Matters in Prisons. Briefing paper* URL: <https://www.foodmatters.org/wp-content/uploads/2024/01/Food-Matters-in-Prisons-FINAL-version-January-24.pdf>
- Firsova, Irina – Pyrchenkova, Galina – Radchenko, Elena (2021): Innovative methods of providing food security of the penitentiary system E3S Web Conf Volume 273, 2021 13006 *XIV International Scientific and Practical Conference “State and Prospects for the Development of Agribusiness - INTERAGROMASH 2021”*
- Forsman, Sari – Paananen, Jaana (2002): Local food supply chain: a case of rural food processing firms and catering business in Finland Local food supply chain: a case of rural food processing firms and catering business in Finland. In: Magid, Jakob; Granstedt, Artur; Dýrmondsson, Ólafur; Kahiluoto, Helena and Ruissen, Theo (Eds.) *Urban areas - rural areas and recycling - the organic way forward?*, Danish Research Centre for Organic Farming, DARCOF Report, no. 3/2002, pp. 71-80
- Gajdić, Dusanka (2022): Fenntarthatóság az élelmiszerláncokban. In: Srećec, S.; Csonka, A.; Koponicné Györke, D.; Nagy, M. Z. (Szerk.) *Élelmiszerláncok menedzsmentje*. MATE Press, Gödöllő. pp. 205-215. ISBN 978-963-623-026-5
- Gonçalves, Maria Lúsa – Guilherme, Maximo J. (2023): Circular Economy in the Food Chain: Production, Processing and Waste Management Circular Economy and *Sustainability* Volume 3, pp 1405–1423.
- Hoek, Anett C. – Malekpour, Shirin – Raven, Rob – Court, Eli – Byrne, Emily (2021): Towards environmentally sustainable food systems: decision-making factors in sustainable food production and consumption. *Sustainable Production and Consumption* Volume 26, April 2021, pp 610-626
- Ingram, John S.I. (2020): Nutrition security is more than food security, *Nature Food* 1,2 <https://doi.org/10.1038/s43016-019-0002-4>

- Kujáni Katalin – Major Ágnes – Szabadkai Andrea (2020): A fenntartható közétkeztetés elemzése nemzetközi jó gyakorlatokon keresztül. *Máltai Tanulmányok*, 2020/3–4, pp. 391–412. <https://m2.mtmt.hu/gui2/?mode=browse&sel=10019097&type=authors>
- Locchi, Maria Chiara (2021): *Prison Food: Practices and Beliefs in England and Wales*. Palgrave Macmillan
- Louw, Andre – Jordaan, Daniel du Plessis – Ndanga, Leah Z. B. – Kirsten, Johann F. (2008): Alternative marketing options for small-scale farmers in the wake of changing agri-food supply chains in South Africa. *Agrekon* Volume 47, 2008 - Issue 3 <https://doi.org/10.1080/03031853.2008.9523801>
- Magyarországi Üzleti Tanács a Fenntartható Fejlődésért (BCSDH) (2020): *Action 2020 Magyarország – Üzleti megoldások a fenntartható fejlődési célok eléréséért*, BCSDH, Budapest, p.:1-54.
- Makarova Olga Vladimirovna, Gasparyan, Sofia Vladimirovna (2020): Rational implementation of food procurement in the criminal system, *Economics and Entrepreneur* 2020: 6 (119). 1153-1156 <https://doi.org/10.34925/eip.2020.119.6.245>
- Martinez, Stephen. W. – Hand, Michael S. – Da Pra, Michelle – Pollack, Susan L. – Ralston, Katherine L. – Smith, Travis A. – Vogel, Stephen J. – Clark, Shellye – Lohr, Luanne – Low, Sara A. – Newman Constance (2010): *Local Food Systems: Concepts, Impacts, and Issues*. Economic Research Report 96635, United States Department of Agriculture, Economic Research Service. DOI 10.22004/agecon.96635
- Mohácsi Zsolt (2022): A fogvatartottak oktatása, a társadalmi visszaélészedés támogatása. *Börtönügyi Szemle*, 2022/1
- Moor Tatiana Alexandrova – Makarova Olga Vladimirovna (2021): Stages of food support in the penitentiary system, *Economics and Entrepreneur*, Number: 8 (133) 2021: 1250-1253 <https://doi.org/10.34925/eip.2021.133.8.243>
- Moscatelli, Silvia – El Bilali, Hamid – Gamboni, Michele – Capone, Roberto (2016): *Towards sustainable food systems: A holistic, interdisciplinary and systemic approach* Vol. 1 No. 1 (2016): *AGROFOR - International Journal*
- Oglethorpe, David – Heron, Graeme (2013): Testing the theory of constraints in UK local food supply chains, *International Journal of Operations & Production Management*, Vol. 33 No. 10, pp. 1346-1367. <https://doi.org/10.1108/IJOPM-05-2011-0192>
- Rohmer, Sonja U.K. – Gerdessen, Jacqueline C. – Claassen, Gerrit D.H. (2019): *Sustainable supply chain design in the food system with dietary considerations: A multi-objective analysis*. *European Journal of Operational Research* Volume 273, Issue 3, 16 March 2019, Pages 1149-1164
- Swensson, Luana.F.J. – Tartanac, Florence (2020): Public food procurement for sustainable diets and food systems: The role of the regulatory framework. *Global Food Security* Volume 25, June 2020, 100366 <https://doi.org/10.1016/j.gfs.2020.100366>
- Szente Viktória – Fertő Imre – Benedek Zsófia (2021): Hozzájárul-e a helyi élelmiszer vásárlás a helyi gazdaság fejlődéséhez? Egy szisztematikus irodalmi áttekintés. *Tér és Társadalom*, 35(2), 49–68. <https://doi.org/10.17649/TET.35.2.3321>
- UNESCO: *Fenntartható Fejlődési Célok Oktatása*. URL: https://ofi.oh.gov.hu/sites/default/files/attachments/fenntarthato_fejlodesi_celok_oktatasa_unesco_2017.pdf. ISBN 978 963 436 161 9. Eszterházy Károly Egyetem Oktató- és Fejlesztő Intézet (EKE OFI)
- Vetőné Móznér Zsófia (2014): A fenntartható élelmiszer-fogyasztás lehetőségei. *Magyar Tudomány*. 175. évf. 6. sz. / 2014 p.730-739.
- Zurek, Monika – Hebinck, Aniek – Selomane, Odililwe (2022): Climate change and the urgency to transform food systems. *Science*, 2022 Vol 376, Issue 6600 1416-1421 DOI: 10.1126/science.abo2364

Teleki Bálint

The Journey from EBA through SRB to AMLA: Agencification as a Core Component of Banking Resolution in the European Union and Hungary?

Summary

Financial supervision is an area in the European Union that is developing at a very dynamic pace. Since the initial supervisory agencies and the emergence of the European Banking Union in the first half of the 2010s, considerable practical experience has been added to the body of knowledge in this area. This article examines the banking resolution and anti-money laundering field through the filter of the administrative trend known as ‘agencification’, in accordance with the EU-level legislation primarily and the Hungarian legislation secondarily. The paper analyses these areas along a developmental arc shaped by practical experience.

Journal of Economic Literature (JEL) codes: F36, G01, G15, H12, P48

Keywords: agencification, ABLV Latvia case, EU Anti-Money Laundering Agency, European Banking Authority, European Central Bank, Hungarian National Bank, MKB case, Single Resolution Board

INTRODUCTION

This study aims to explore the connection between banking resolution and the administrative tendency called “agencification”. Agencification, or as Griller and Orator put it,

DR. TELEKI BÁLINT, Assistant Lecturer, University of Public Service, (teleki.balint@uni-nke.hu). Supported by the EKOP-24-4-I-93 University Research Scholarship Program of the Ministry for Culture and Innovation from the source of the National Research, Development and Innovation Fund

the “mushrooming of agencies”, is the trend of establishing new agencies and also that of already existing agencies receiving further powers from the legislator (Griller-Orator, 2010:7). The so-called *decentralised agencies* of the European Union (EU) have a history going back to the earlier decades of the integration, and today, they are to be found in most policy areas of the EU. (Their further attributes are specified in the next chapter.)

In this study, we focus on certain decentralised agencies in the field of financial regulation and supervision. As the title suggests, banking resolution is at the centre of our interest, but there is no banking resolution without banking supervision. Therefore, this journey starts with the first round of establishing the new financial supervisory framework of the EU pursuant to the 2008 financial-economic crisis – beforehand, there was almost nothing to serve this purpose.

The European Supervisory Authorities (EBA, ESMA, EIOPA) are decentralised agencies, among whom the European Banking Authority (EBA) shall be discussed here – but only in a brief manner. This agency has only supervisory powers and does not have much to do with the resolution processes, but still, from our complex agencification perspective, it is the starting point. As the European Banking Union (EBU) emerged, the Single Resolution Board (SRB) became the next actor in the line, and since the mid-2010s, it has been the functioning resolution authority of the supranational level, working in close cooperation with the national resolution authorities of the EBU member states. Finally, in recent years, new challenges have arisen in the field of banking supervision and resolution, and the question of anti-money laundering has become more and more prominent as an issue to be addressed on the EU level. This resulted in the latest decentralised agency in the financial supervision area, the Anti-Money Laundering Authority (AMLA), which will be operative starting in 2025.

As a result of the 2008 financial-economic crisis, the Hungarian system of financial supervision also underwent some changes. Being an EU member state (but not being an EBU member state), the regulatory framework is a mixture of some aspects of the EU level legislation (the Single Rulebook, for instance) and national legislation (the framework of banking resolution, for instance). The existence of agencification is not as apparent in banking supervision and resolution as it is in the case of the supranational level.

METHODOLOGY

This study uses a qualitative methodological approach. From a disciplinary point of view, the fields of European Studies, Financial Law, and Public Administration are involved. The study is based on the analysis of the relevant regulatory and institutional framework and the relevant case law of the institutions and bodies involved.

In general, we take a neo-institutionalist approach. Neo-institutionalism is a legal methodology having a complex focus on political science, economics, organisational behaviour and sociology, examining how institutional structures, rules, norms and cultures constrain the choices and actions of individuals when they are part of an institution. As Gajdushek writes: “Lawyers have always thought in terms of institutions.” Institutions in this approach

also mean institutions in the organisational sense and the so-called legal institutions (Gajduschek, 2020:191).

WHAT IS EU AGENCIFICATION?

Agencification of EU executive governance has become a fundamental feature of the EU's institutional structure. These agencies can broadly be defined as bodies governed by European public law that are institutionally separate from the EU institutions, have their legal personality and a certain degree of administrative and financial autonomy and have specified tasks (European Parliament, 2018:5). From the aspect of EU public law, it is to be mentioned that the legal basis of decentralised agencies is highly debated. There are provisions in the Treaties that can serve as implicit legal basis for them, but explicit legal basis cannot be identified.

EU agencies are part of a process of functional decentralisation within the EU executive, with agencies being seated all over the EU. They assist in implementing EU law and policy, provide scientific advice for both legislation and implementation, collect information, provide specific services and fulfil central roles in coordinating national authorities. They may adopt legally binding and non-binding acts (European Parliament, 2018:5).

The rise and operation of agencies within the EU institutional structure fit well with academic thinking on the nature of the EU executive. EU agencies as 'in-betweeners' amidst EU institutions and Member States are part and parcel of the EU executive and strengthen its composite character. EU agencies rely to a large extent on networks, both inside and outside their formal institutional structure, with national authorities, experts and/or stakeholders (European Parliament, 2018:5). Regulatory networks, therefore, can be a part of agencification, or something independent from agencification, which shows that the latter is far from being the only solution for market regulation and supervision. For instance, regulatory networks in the field of environmental protection – such as the EU Network for the Implementation and Enforcement of Environmental Law (IMPEL) or the European Environment Information and Conservation Network (EIONET), are in close cooperation with the European Environment Agency (EEA). On the other hand, the European Competition Network does not rely on a decentralised agency, as the European Commission itself is the EU-level competition authority within the network (Szegedi, 2018a:40-41).

Among the latest developments, the case of the digital single market and data protection presents the latest case of a divergent solution. The Data Governance Act, the Digital Markets Act and the Digital Services Act packages have also brought about organisational changes. As Strihó and Szegedi summarise, regulatory networks involving national actors, extended by the digitalisation legislation, have taken the form of bodies and expert groups. The Commission provides their organisational framework, so they are not specifically recognised as EU agencies (Strihó – Szegedi, 2023:138-139; Szegedi, 2024). According to Szegedi, in the future, the twin transitions – green and digital transition – might surprise us in ways other than agencification-type organisational designs (Szegedi, 2024). In the field of cybersecurity, the qualitative aspect of agencification is to be observed as ENISA, which had originally been

the European Network and Information Security Agency since 2004, was turned into a stronger agency called the European Union Agency for Cybersecurity in 2019 – without changing the abbreviation (ENISA, 2024).

There were other cases in the past where an agency-type organ could have been the solution, but in the end, something else happened. When around 2016-2017, there was a debate about the quality of certain products (mostly food) in the context of whether consumers in Eastern Member States receive worse quality products than those in Western Member States, there was an idea that a new agency (dubbed ‘Nutella-checking Agency’ by the media) should be established for quality assurance. This idea was never realised as local laboratories, such as the Croatian, proved this accusation wrong – and the EU already has a European Food Safety Authority. (Pendleton, 2017) A more worrying development is that the Dieselgate scandal was not enough incentive for the EU legislator to create an agency (or any type of new organ) for the field of road transport regulation and supervision (Szegedi, 2018b:96).

In general, resorting to EU agencies is attractive as they can deal with complex technical and scientific issues by providing expertise, leaving the Commission to concentrate on its core tasks and policy priorities. Yet, EU agencies also raise concern, in particular concerning their constitutional position and legitimacy, their increasing role at the global level, their hierarchical way of knowledge production, their functional operation and their effectiveness in furthering European integration. A particular point of attention is that EU agencies may be empowered to adopt ‘not very’ discretionary measures (European Parliament, 2018:5).

Agencification in the post-2008 financial regulation and supervision

The financial markets constitute a particularly interesting part of EU agencification. Due to the 2008 financial-economic crises, the EU legislators – just like legislators and governments worldwide – realised that there would be no sufficient financial market regulation and supervision without strong institutions. Previously there was no considerable financial supervisory framework of the integration.

A whole new set of agencies were established as a result of the 2008 crisis. These were the so-called European Supervisory Authorities (ESAs). These three financial supervisory authorities, namely, the European Banking Authority (EBA), the European Securities and Markets Authority (ESMA) and the European Insurance and Occupational Pensions Authority (EIOPA).

Since the topic of this study is related to the banking sector, we shall take a closer look at EBA, although all three agencies have an analogical regulatory framework that provides them with analogical organisational design, powers and competencies, etc. As para (1) of the Preamble of the EBA regulation (1093/2010/EU) states: “The financial crisis in 2007 and 2008 exposed important shortcomings in financial supervision, both in particular cases and in relation to the financial system as a whole. Nationally based supervisory models have lagged behind financial globalisation and the integrated and interconnected reality of European financial markets, where many financial institutions operate across borders. The crisis exposed shortcomings in the areas of cooperation, coordination, consistent application of

Union law and trust between national supervisors.” EBA was aimed to address these issues in the banking market.

In the view of Iglesias-Rodriguez, the creation of the EBA has led to a high degree of centralisation of banking supervision powers. The EBA has been given a key role in achieving regulatory convergence through its involvement in developing the Single Rulebook and publishing standards, guidelines and recommendations. Iglesias-Rodriguez also highlights the use of stress tests as an essential tool for assessing the market and its weaknesses. (Iglesias-Rodriguez, 2019:186) According to the typology of the powers of the EBA, which are similar to those of the other ESAs, these can be divided into two broad categories, namely 1) quasi-regulatory and 2) supervisory powers. The literature agrees that – as Harlow and De Bellis point out – these financial supervisory agencies have significantly stronger regulatory and supervisory powers than the agencies that preceded them (Harlow, 2016:276, De Bellis, 2017:1-2).

Two aspects of the functioning of EBA should be highlighted in this paper. First is the regulatory aspect, especially the way the EBA – and the ESAs in general – regulate. This happens primarily through guidelines and recommendations, which are declared soft law instruments. The acceptability of this phenomenon is backed up by the case law of the Court of Justice of the European Union (CJEU) and is a further step in the line of later judgments mellowing the so-called Meroni doctrine. This process is also proof of the advance of agencification. Briefly, in the early days of the integration, the Meroni judgment (C-9/56.) laid down the – stringent – limits of the delegation of discretionary powers upon decentralised agencies, and this set of rules remained unchallenged up to the mid-2010s. In 2014, the ESMA judgment started to mellow the doctrine and allowed a broader delegation of these powers provided that judiciary review is there as a guarantee. (Teleki, 2019a:39-41) In 2021, the FBF judgment extended this to regulatory practices with soft law, also relying on judicial review as an ultimate guarantee (Chamon – De Arriba-Sellier, 2022:299-308). It is important to emphasise that these judgments set limits not only for financial supervisory but also for all decentralised agencies in the EU. It is important to note that this trend has recently received reinforcement from the field of energy regulation. In a judgment for multiple joint cases (T-446/21, T-472/21, T-476/21, T-482/21, T-483/21, T-484/21 and T-485/21.) the CJEU stated in the context of the ACER (EU Agency for the Cooperation of Energy Regulators), that: ‘agencies have an implicit power to perform tasks other than those provided by the law, on the sole condition that the effectiveness of its regulatory functions requires it to do so’ (Hoset, 2024).

The other important aspect to be mentioned here is the stress-testing function of the EBA, which leads us to our next point (and chapter) of the paper. This rather macroprudential-type competence exists as a rather odd element in the toolset of these basically microprudential supervisory agencies. The bigger problem is that it has been proven wrong and deemed unreliable at least once since its operation. The EBA’s 2011 stress test on the Spanish banking system and its consequences were dire. This stress test did not foresee any problems with the Spanish banking system, which the EU had to rescue from collapse shortly afterwards in the summer of 2012 with a bailout of more than EUR 100 billion. Presumably, the Board of Supervisors of the EBA – consisting of national delegates from the member states

– did not act with sufficient vigour because of the impact of the “groupthink” phenomenon, i.e. the national delegates were probably afraid of a possible subsequent adverse decision as a retaliation. (Members of high-status decision-making groups may develop such extreme forms of camaraderie and solidarity that they suppress dissent, valuing group membership and harmony above others. The silencing of ideas that depart from the majority thinking can have devastating results. It may lead to the distortion of reality, the adoption of risky policies, and the abandonment of ethical considerations.) (Janis, 1972; Szegedi, 2018b; Teleki, 2019b).

THE SINGLE RESOLUTION MECHANISM AND AGENCIFICATION

The European Banking Union is the second step in the reform of banking supervision following the 2010 reforms of EBA (as the first step). Of the three areas for which an ESA is responsible, only banking regulation and supervision has reached this level of organisation, with no analogues for securities or insurance and occupational pensions. In addition, the European Central Bank (ECB) has been given a new role by these reforms.

What are the EBU and its Single Resolution Mechanism at all?

The EBU is ultimately not a union of banks but a centralised financial framework with three subsystems, which were not created at the same time as the 2010 reforms but proposed in the package of proposals issued by the European Commission and the Council in September 2012, and finally adopted in 2013-14.

The EBU ultimately came into being in the wake of the 2011-12 euro crisis, at least as some of the literature, including Lastra, entirely attributes it to. Lastra basically links the creation of the ESFS (and within it the ESRB and ESAs) to the *de Larosière Report* and the creation of a second level, the European Banking Union, as a result of the eurozone crisis that emerged from the 2008 crisis by 2011-12 (Lastra, 2019:12-15). Tesche also writes that the euro crisis has both created new institutions, such as the European Stability Mechanism (ESM) and given a broader mandate and strengthened existing institutions, most notably the ECB, through the creation of the European Banking Union (Tesche, 2018:5). Sutt recalls that the current ECB President, then IMF President Christine Lagarde, was among the first to call for the creation of a European Banking Union. Although the euro area already had a central bank, Lagarde said the continent-wide industry lacked coordinated supervision to prevent banks from taking on too much risk and lacked comprehensive deposit insurance to prevent bank panics, and the resulting bank runs (Sutt, 2019:208). Halmai writes that despite the creation of ESAs, a degree of ‘fragmentation’ remained as a result of the crisis and the euro crisis. After 2013, with the creation of the banking union, this fragmentation was somewhat reduced and financial integration started to progress again, but it still remained below pre-crisis levels. In Halmai’s view, the banking union is not yet complete; the further development of the common deposit insurance scheme (see below) and the banks’ holdings of government bonds would still be necessary to complete the system (Halmai, 2020:260-264, 287, 390).

The abovementioned failure of the EBA's stress test on the Spanish banking system, along with the other challenges posed by the Eurocrisis in 2011, together triggered the process at the end of which the EU legislator decided to put a supranational institution, the European Central Bank, at the centre of banking supervision through the EBU (Szegedi, 2018a:106).

The three subsystems of the EBU are: 1) the Single Supervisory Mechanism (SSM), 2) the Single Resolution Mechanism (SRM), and 3) the European Deposit Insurance Scheme (EDIS). These are complemented by the so-called Single Rulebook, which covers the relevant EU regulations and directives, and the regulatory technical standards (RTSs) and the implementing technical standards (ITSs) issued by the EBA (ESMA, EIOPA).

The Single Resolution Board – a decentralised agency at the heart of banking resolution

As the self-definition of the Single Resolution Board (SRB) puts it: “The Single Resolution Board (SRB) is the central resolution authority within the Banking Union, which at present is 20 eurozone countries and Bulgaria. Together with the national resolution authorities, it forms the Single Resolution Mechanism. The SRB works closely with the European Commission, the European Central Bank, the European Banking Authority and national authorities. Its mission is to ensure an orderly resolution of failing banks, protecting the taxpayer from state bail-outs, promoting financial stability.” (SRB, 2024).

It is important to note, that the European Central Bank also has an important role within the EBU including the SRM, but since it is an institution in accordance with Art. 13 TEU, it can only be considered a functional agency, not a decentralised agency, therefore the ECB is not in the focus of this article (Alexander, 2022:175-181).

The SRB shall be responsible for the effective and consistent functioning of the SRM. On the SRB delegated are all the relevant competencies and powers – in terms of the banking sector under the scope of the EBU – related to the recovery planning, resolution planning and execution of resolutions when necessary. (See: SRM Regulation – 806/2014/EU – Art. 7) To sum it up, its main tasks are to: 1) establish standard rules and procedures for the resolution of entities; 2) take decisions on resolution within the EBU according to a standard process – this helps maintain market confidence; 3) establish credible and feasible arrangements for resolution; 4) remove obstacles to resolution, to make the banking system in Europe safer; 5) minimise resolution costs and avoid destruction of value unless necessary to achieve the resolution objectives; 6) provide key benefits for taxpayers, banks and deposit-holders; and 7) promote EU-wide financial and economic stability (SRB, 2024).

The self-definition of SRB – according to its current president, Dominique Laboureix, who has been in office since January 2023 – is that this agency is a watchdog just like the ESAs and is an essential actor in the prevention of the next financial crisis. In his opinion, ‘a bank accused of money laundering or targeted by international sanctions can find itself isolated, losing its ability to operate normally’. Laboureix is quite convinced that the next financial crisis will not come from the banking sector: ‘The banking system, while imperfect, is subject to strict regulation and robust crisis management mechanisms today. By contrast,

other players in the financial sector – such as cryptocurrencies – are much less regulated, if at all.’ (Meyer, 2024).

Fortunately, since its establishment, SRB has not managed to gain a large praxis; it had only four cases, resulting in nine resolutions (resolution in the sense of the decree). These cases are known as 1) the cases of the so-called Veneto Paradox, 2) the ABLV case, 3) the AS PNB Banka case, and 4) the Sberbank cases. From the aspect of this paper, the ABLV case is relevant. Therefore, it will be detailed hereunder.

The rocky road to AMLA – the recent developments in EU anti-money laundering

Money laundering is a criminal activity performed by criminals and terrorists and is aimed to make it impossible to identify the origin of illegally obtained money and to make this money appear to be from a legitimate source (Lentner – Zéman, 2017:20). The European Union adopted six directives to combat money laundering and terrorist financing so far. The last one is the 2024/1640/EU Directive. Besides that, two regulations were also issued from 1620/2024/EU, which especially aimed at the role of the ESAs in the whole framework by amending the underlying regulations (Sziebig – Zsigmond, 2024:91-93).

From our current perspective, it is much more important to understand how and why the new anti-money laundering agency was established. The reasons can be derived from the challenges faced within the EBU, especially in the SRM. The story revolves around a certain SRM case, which is therefore presented hereunder.

ABLV Latvia Bank was Latvia’s third-largest lender, with representative offices in many Commonwealth of Independent States (CIS) countries. The bank was privately held and was one of three Latvian banks directly supervised by the ECB. Based on this data, its relevance was systematic in the Latvian banking market. Money laundering concerns had previously been reported to the bank by the Latvian supervisory authority in 2016 and by the US Treasury Department’s Financial Crimes Unit (FinCEN) in 2018 (the latter leading to mass deposit withdrawals). FinCEN made the allegation that the management, the shareholders, and the employees of the bank institutionalised money laundering activities as part of the bank’s business model. (Németh, 2019:146) In May 2016, the FCMC (the Latvian financial supervisory authority) fined ABLV over EUR 3 million and issued a reprimand against the board member responsible for anti-money laundering activities at the bank.

One of the most important consequences of the ABLV Latvia case is that it has provoked one further step in the tendency of “agencification”, as Diessner claimed in his 2022 article – where he examines some of the Member State-level reactions to the establishment of the EU’s own Anti-Money Laundering Agency (AMLA). As the EU’s new decentralised agency, AMLA will start its operations in 2025 (Diessner, 2022). Germany supported this process and was a contender for hosting this agency – the latter became a reality since then, as the AMLA has become seated in Frankfurt-am-Main, just next to the ECB.

As Diessner put it: “This is largely due to the significant overlaps between anti-money laundering and financial supervision, the latter of which is currently under the auspices of the Single Supervisory Mechanism housed at the Frankfurt-based European Central Bank.

Among others, a major money laundering scandal at the ECB-supervised Latvian bank ABLV in 2018, which FinCEN first flagged, put the central bank on the spot for its lack of information and powers in anti-money laundering.” (Diessner, 2022).

Kirschenbaum and Véron suggested in their paper back in 2018 that a new anti-money laundering agency – they called it EAMLA – should be established, mainly because of the experiences of the ABLV Latvia case (Kirschenbaum – Véron: 2018). Therefore, the shift of another former national competence towards the EU level became apparent due to the ABLV case since AMLA will directly supervise those financial sector entities exposed to the highest risk of money laundering.

Briefly, the Authority for Anti-Money Laundering and Countering the Financing of Terrorism (in short form, Anti-Money Laundering Authority – AMLA) is a decentralised EU agency that coordinates national authorities to ensure the correct and consistent application of EU rules. The AMLA aims to transform anti-money laundering and countering the financing of terrorism (AML/CFT) supervision in the EU and enhance cooperation among financial intelligence units (FIUs).

THE HUNGARIAN MODEL – DIVERGENT TENDENCIES

It is to be established that parallel tendencies (with those described above) are not to be found in the Hungarian system. Not being a member of the European Banking Union, Hungary is not under the scope of the SRM. Therefore, banking resolution is kept strictly on the Member State level and managed according to the national regulatory framework.

The Hungarian banking supervision in the context of agencification

“Agency” is not a legal term under Hungarian law, therefore the administrative science approach has to be used. In this paper the definition constructed by Fazekas is used. In this functionalist approach, three activities must be performed by an organisation to qualify as an agency: 1) adoption of decisions as an authority and give guidance to other participants in the given market, 2) functioning as a quasi-court, with a board making decisions in adversarial procedures and 3) functioning as a quasi-legislator, creating mostly soft laws (Fazekas, 2013:111-112). The latter definition, especially the first condition, emphasises another critical characteristic of agencies, namely that they are almost always bound to a special type of market, sector or policy.

As established above, the Hungarian financial supervision (including and resolution remain in the hands of the national authorities, in this case the Hungarian Central Bank – Magyar Nemzeti Bank, MNB). The first question we should ask is whether MNB is an agency or not. If it is an agency, as the author states, then it is not an EU decentralised agency but a Hungarian national agency-type organ. Again, the legal status does not give a proper answer to the question, therefore we have to turn to the literature of administrative sciences.

In the author’s view, MNB can be considered as a *functional* agency, using the set of criteria in the definition of Fazekas (see above), and based on the competences and powers

conferral upon it by the MNB Act (Act Hungarian Resolution Act (Act XXXVII of 2014). MNB acts as a financial supervisor, 1) issuing and publishing decisions by public authorities, 2) issuing soft law documents, thus performing a quasi-legislative function, and 3) in some respects also performing a quasi-judicial function, through the activities of the Financial Arbitration Board.

The regulatory and institutional framework of anti-money laundering differs from the EU's agency-type solution. In Hungary, no anti-money laundering agency has been identified. The history of this field in modern Hungary goes back to 1987, when the re-establishment of the two-tier banking system happened due to the gradual transition to capitalism. After almost two decades, following the financial and economic crisis of 2008, government efforts to curb illegal income and wealth generation have intensified worldwide, leading to more intensive legislation in Hungary (Nagy, 2020:94-95).

The current AML Act (Act LIII of 2017) and the relevant sections of the Hungarian Criminal Code (Act C of 2012) are the widest framework of the whole Hungarian anti-money laundering system. Regarding the financial sector, the most important further legal sources are the relevant regulations issued by the MNB. The MNB is obliged to cooperate with the ESAs and the AMLA in the fight against money laundering. (See especially Art. 1 para 3 and Art. 140 para 1 point a) of the MNB Act.) Therefore, although MNB is not a designated anti-money laundering agency, since it has competencies in the field of anti-money laundering in the context of the financial sector, and since it was established above that it is deemed a functional agency, it can be established that agencification plays a part in the Hungarian anti-money laundering model as well.

The MKB case and its evaluation

The Hungarian MKB Bank got into trouble due to the GFC starting in 2008. It suffered one of the most considerable losses among Hungarian banks, mainly due to its exposure to extremely poor-quality real estate project loans, constituting an above-average share of the bank's portfolio. Its owner, the Bayerische Landesbank, also needed state aid and was bailed out by the State of Bavaria (of Germany) in 2008 with a EUR 10 billion subsidy and had to sell its Hungarian subsidiary by the end of 2016. This has been concluded under the restructuring agreement – approving the state aid – by the European Commission (Földényiné et al., 2016:9). MKB Bank's resolution plan aimed to achieve the general resolution key objectives by implementing the following subsequent steps: 1) Rationalizing MKB Bank's operations, restructuring group-wide investments, cutting operating costs, improving efficiency, and restoring profitability. The focus was on planning the medium-term strategy, particularly from a risk management perspective. 2) Remove the assets that caused the problems that led to the resolution order using sale-of-business and asset separation using a resolution tool. 3) At the end of the process, the sale of MKB Bank was carried out on market terms (sale-of-business is used as a resolution tool) (Földényiné et al. 2016:12).

The Hungarian Government – in power since 2010 – has increasingly sought to take control of the banking sector, which was decisively in foreign hands before 2010. (Várhegyi,

2023:50-51) On the one hand, gaining ownership was done by creating the merged Hungarian Development Bank (Magyar Fejlesztési Bank, MFB) and strengthening the Eximbank, controlled by the all-time government, and by making financing opportunities other than their core function. On the other hand, the government sought to take over the commercial banking sector. This was achieved by strengthening the undercapitalised mutual savings banks and acquiring some foreign-owned branches offered for sale, thus creating an opportunity for the government to place the banks in the hands of owners close to their political community. As a result, the share of the Hungarian banking sector's assets controlled by the political leadership increased from 4 to 29 per cent between 2010 and 2022. The MNB has also become much more potent: it has fully absorbed financial supervision and then, using the Hungarian Resolution Act, which was newly enacted back then, it has also gained control over banks (Várhegyi, 2023:50-51). It is beyond doubt, however, that the MKB resolution case was carried out legally and technically soundly (Földényiné et al., 2016).

There are, however, further interpretations of this process. Kovács emphasises that by 2016, the share of domestic-owned banks in the Hungarian banking sector indeed continued to increase. Although the highest share in the region, this share was only about to get close to the domestic ownership ratio of the banking sector in the Western European countries. In the case of other CEE countries, domestic control is typically a result of state ownership due to unsuccessful or delayed privatisation. In contrast, domestic control generally is a result of Hungarian private ownership caused by government measures and purchases (Kovács, 2016:20).

Scholars also point out that the continued departure from neoliberal economic policies should be followed by an active economic policy that relies on domestic/national ownership and develops internal resources. (After 2008, there was an era of understandable scepticism towards the neoliberal paradigm, which had declared the 'omnipotent market' that can regulate itself successfully.) (Rodrik – Subramanian, 2003:31-41; Lynn, 2008:17-30; Matolcsy, 2020:205-231, Lentner, 2013:39-42). To sum it up, the MKB case is also a typical post-2008 story of strengthening the state intervention through agencification as an institutional design choice for financial supervision and banking resolution.

CONCLUSION

The article established a connection between the European tendency of 'agencification' and the latest developments in EU-level banking resolution and anti-money laundering. The main conclusion to be drawn here is that agencification is still an ongoing trend, the EU legislator consequently chooses this construction to deal with issues of the financial sector. (It was also established and illustrated with several examples, however, that this is not necessarily true for other sectoral policies.)

The experiences of the Single Resolution Mechanism (especially the ABLV Latvia case) made it necessary for the EU to take action and establish an effective anti-money laundering regime on the supranational level, since between the SRM and the Single Supervisory Mechanism this field had remained at the Member State level. There is a lesson here to be learned

for the future. Such important fields of regulation simply cannot miss the existence of a European level solution that can sufficiently intervene when necessary, and the competences have to be clear on who has to act and how. Hopefully, by establishing AMLA, this particular case would have been solved.

The chronological line of events is truly intriguing. The reform that led to the strong agencies and the existence of a supranational financial supervisory system started off with agencies (the three European Supervisory Authorities). Because of certain circumstances the European Banking Union was established, diverging from this method regarding the SSM by making the European Central Bank the central actor of the SSM, but also establishing a new agency for the purposes of banking resolution (Single Resolution Board). Afterwards, AMLA was established as a new financial agency. In conclusion, this field started with agencification, and with a little detour, it came back to agencification.

Regarding Hungary, it can be observed that all the necessary competencies are in the hands of one actor, the Hungarian National Bank, which is to be considered as a functional agency from an administrative science perspective. The MKB case and the underlying Hungarian Resolution Act took a step in the same direction. The Hungarian Member State-level regulatory framework provides the necessary background for both banking supervision and resolution – Hungary is not a member of the EBU – and also for anti-money laundering, and the Hungarian system is in close cooperation with its EU-level counterparts.

LITERATURE

- Chamon, Merijn – De Arriba-Sellier, Nathan (2022): FBF: On the Justiciability of Soft Law and Broadening the Discretion of EU Agencies. *European Constitutional Law Review*, Vol. 8 No. 2, 286-314.
- De Bellis, Maurizia (2017): Procedural Rule-Making of European Supervisory Agencies (ESAs): An Effective Tool for Legitimacy? *TARN Working Paper Series*, 2017/7.
- Diessner, Sebastian (2022): More questions than answers? The EU's new Anti-Money Laundering Authority, *LSE European Politics and Policy blog*, 22 September, 2022.
- ENISA (2024): *What we do*. See: <https://www.enisa.europa.eu/about-enisa/what-we-do>
- European Parliament (2018): *EU Agencies, Common Approach and Parliamentary Scrutiny – European Implementation Assessment*. European Parliamentary Research Service, November 2018.
- Fazekas, János (2013): Szabályozó hatóságok és önálló szabályozó szervek Magyarországon. In: Fazekas, Marianna (ed.): *Új generáció a közigazgatástudományok művelésében*. Conference lectures, ELTE-ÁJK, Budapest, 103-116.
- Földényiné, Láhm Krisztina – Kómár, András – Stréda, Antal – Szegedi, Róbert (2016): Bankszanálás mint új MNB-funkció – az MKB Bank szanálása. *Hitelintézeti Szemle*, Vol. 15 No. 3, 5-26.
- Gajdushek György (2020): Intézményi elemzés – Neoinstitutionalista megközelítés. In: Jakab, András – Sebők, Miklós (szerk.): *Empirikus jogi kutatások*. Osiris Kiadó – MTA TK, Budapest, 189-208.
- Griller, Stefan – Orator, Andreas (2010): Everything under Control? - The „Way Forward” for European Agencies, in the Footsteps of the Meroni-doctrine, *European Law Review*, Vol. 2010, No. 1, 3-35.
- Halmai, Péter (2020): *Mélyintegráció – A Gazdasági és Monetáris Unió ökonomiája*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Harlow, Carol (2016): Editorial: Transparency, Accountability and the Privileges of Power. *European Law Journal*, Vol. 22. No. 3, 273-278.

- Hoset, Roberto Vallina (2024): Enhancing the Single Market for Electricity by giving a Coup de Grâce to the Meroni doctrine (T-446/21, T-472/21, T-476/21, T-482/21, T-483/21, T-484/21, and T-485/21). *EU Law Live Op-Ed*, November 18, 2024.
- Iglesias-Rodríguez, Pablo (2019): The Concept of Systemic importance in European Banking Union Law. In: Chiti, Mario P. – Santoro, Vittorio (szerk.): *The Palgrave Handbook of European Banking Law*. Palgrave Macmillan, Springer AG, Svájc; 183-212.
- Janis, Irving L. (1972): *Victims of Groupthink. A Psychological Study of Foreign-Policy Decisions and Fiascoes*. Houghton Mifflin, Oxford.
- Kern, Alexander (2022): The ECB's Role in the European Banking Union. In: Beukers, Thomas – Fromage, Diane – Monti, Giorgio (eds.): *The New European Central Bank – Taking Stock and Looking Ahead*. Oxford University Press, Oxford, UK, 156-183
- Kirschenbaum, Joshua – Véron, Nicolas (2018): A better European Union architecture to fight money laundering, *Bruegel Policy Contribution*, Vol. 2018 No. 19, 1-29.
- Kovács, Levente (2016): A magyar bankszektor Európában. *Gazdaság és Pénzügy*, Vol. 3 No. 3, 17-27
- Lastra, Rosa M. (2019): Multilevel Governance in Banking Regulation. In: Chiti, Mario P. – Santoro, Vittorio (szerk.): *The Palgrave Handbook of European Banking Law*. Palgrave Macmillan, Springer AG, Svájc, 3-18.
- Lentner, Csaba (2013): *Közpénzügyek és államháztartástan*. Nemzeti Közszerológati és Tankönyv Kiadó, Budapest.
- Lentner, Csaba – Zéman Zoltán (2017): A pénzmosás egyes jogi és gazdasági összefüggéseiről. *Miskolci Jogi Szemle*, Vol. 12 No. 1, 19-32.
- Lynn, Laurence E. (2008): What is a Neo-Weberian State? Reflections on a Concept and its Implications. *NISPAcee Journal of Public Administration and Policy*, Vol. 1 No. 2, 17-30
- Meyer, Guillaume (2024): Next banking crisis may not be caused by banks: regulator. (Interview with Dominique Laboureix). See: <https://delano.lu/article/dominique-laboureix-on-banking>
- Nagy, Henriett (2020): A pénzmosás magyarországi jogi szabályozásának vázlata. *Magyar Rendészet*, Vol. 20 No. 1, 93-105.
- Matolcsy, György (2020): *Egyensúly és növekedés 2010-2019 – Sereghajtóból éllovas*, Magyar Nemzeti Bank, Budapest
- Németh, Krisztián (2019): Ötéves a Bankunió – Politikai célok, közgazdasági elméletek, gyakorlati eredmények. *Gazdaság és Pénzügy*, Vol. 6, No. 12, 136-153.
- Pendleton, Richard (2017): *Spot the difference: Eastern Europeans say brands sell them sub-standard products*. See: <https://www.thegrocer.co.uk/analysis-and-features/spot-the-difference-eastern-europeans-say-brands-sell-them-sub-standard-products/561028.article>
- Rodrik, Dani – Subramaninan, Arvind (2003): The Primacy of Institutions (and What This Does and Does Not Mean). *Finance and Development*, Vol. 40 No. 6, 31-34
- Single Resolution Board (2024): *About us*. See: <https://www.srb.europa.eu/en/about>
- Strihó, Krisztina – Szegedi, László (2023): A digitális egységes piac kezdeti lépései – egységes uniós szabályozás eltérő tagállami végrehajtása? *Pro Publico Bono – Magyar Közigazgatás*, Vol. 11 No. 4, 127-147.
- Sutt, Andres (2019): Breaking the doom loop: towards banking union. In: ESM Board (szerk.): *Safeguarding the Euro in Times of Crisis – The Inside Story of the ESM*. Publication Office of the European Union, 207-212.
- Szegedi, László (2012): Challenges of Direct European Supervision of Financial Markets. *Public Finance Quarterly*, Vol. 57 No. 2, 347-357.
- Szegedi, László (2018a): *Az európai közigazgatás fejlődése és szabályozása*. Dialóg Campus, Budapest.
- Szegedi, László (2018b): The Crisis Management of the “Dieselgate” – Transboundary (and) Crisis Driven Evolution of EU Executive Governance with or without Agencies? *Európai Tükör*, English Special Issue 2018/1., 85-100.
- Szegedi, László (2024): Tízéves az európai bankunió – A szanalások kapcsán született uniós ügynökségi döntések kérdőjelei. *EU Jog Online*, Vol. 4 No. 4
- Sziebig, Orsolya Johanna – Zsigmond, Csaba (2024): The changes of the Hungarian money-laundering legislation in the light of the international and EU tendencies. *Balkan Social Science Review*, Vol. 24, 85-111.

- Teleki, Bálint (2019a): Az európai uniós pénzügyi felügyeleti ügynökségek és az uniós közigazgatási eljárásjog kérdése. *Pro Futuro – A jövő nemzedékek joga*, Vol. 9 No. 2, 26-42.
- Teleki, Bálint (2019b): From the Sanhedrin to Foreign Currency Loans in Hungary: Cases of Groupthink in History. *Polgári Szemle*, English Special Issue, 463-472.
- Tesche, Tobias (2018): *Supranational Agency and Indirect Governance after the Euro Crisis: ESM, ECB, EMEF and EFB*. CE-RiM Online Paper Series, Maastricht University, Paper no. 13/2018.
- Várhegyi, Éva (2023): Tulajdonosi és piacszerkezeti változások a magyar bankszektorban. *Külgazdaság*, Vol. 67 No. 11-12, 48-73.

Egedy Gergely

Az Egyesült Királyság 2024-ben: a hatalomváltás anatómiája

The United Kingdom in 2024: The Anatomy of Regime Change

Összefoglalás

A 2024-es évet aligha lehetne eseménytelenként jellemezni a brit politikában. A 2010 óta kormányzó konzervatívok történelmük legsúlyosabb vereségét szenvedték el, a kormányzati hatalomból másfél évtizedre kiszorított Munkáspárt viszont valósággal földcsuszamlásszerű győzelmet aratott az év közepén, júliusban tartott általános választáson. Ez a fordulat szinte két egyenlő félre osztotta az évet: az elsőben Rishi Sunak, a másodikban Keir Starmer játszotta a főszerepet. Eközben Nigel Farage Reform Pártja pártja öt mandátum elnyerésével bejutott a westminsteri parlamentbe és az év második felében látványos növelni tudta népszerűségét. A tragikus southporti késelés nyomán az augusztus régen látott utcai zavargásokat hozott jó néhány brit városban, a kormányzatot és az ellenzéket egyaránt figyelmeztetve a bevándorlással összefüggő szociális problémák megoldatlanságára. Az alábbi tanulmány a fejlemények politikai és szociológiai hátterének az elemzésére vállalkozik, utalva arra is, hogy a drámai belpolitikai változások ellenére Nagy-Britannia külpolitikájában viszont a kontinuitás erősebb maradt a változásoknál, bár észlelhető némi közeledési szándék az Európai Unióhoz.

Kulcsszavak: Brexit-koalíció, „crossover age”, thatcherizmus, Badenoch, Reform Párt, Skót Nemzeti Párt.

Summary

The year 2024 can hardly be described as eventless in British politics. The Conservatives, in power since 2010, suffered their biggest ever defeat, while the Labour Party, out of power for

PROF. DR. EGEDY GERGELY, professzor emeritus, Nemzeti Közszolgálati Egyetem Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Kar, Kormányzástani és Közpolitikai Tanszék (Egedy.Gergely@uni-nke.hu).

a decade and a half, won a landslide victory in the July general election. This turn of events effectively split the year into two equal halves, with Rishi Sunak taking centre stage in the first half and Keir Starmer dominating in the second. Meanwhile, Nigel Farage Reform Party won five seats in the Westminster Parliament and managed to significantly increase its popularity in the second half of the year. In the wake of the tragic stabbing in Southport August saw street riots in a number of British cities not seen for a long time, serving as a stark reminder to both the government and the opposition of the unresolved social issues surrounding immigration. This study aims to analyse the political and sociological background to these developments. It also finds that, despite the dramatic domestic changes, continuity has remained stronger than change in Britain's foreign policy, although there is some evidence of a desire to move closer to the European Union.

Keywords: Brexit-coalition, crossover age, Thatcherism, Badenoch, Reform UK, Scottish National Party

BEVEZETÉS

2024 lényegében arról szólt az Egyesült Királyságban, hogy ki vezesse az országot. Januártól májusig kevés érdemi lépést tettek a 14 éve kormányzó konzervatívok, Rishi Sunak miniszterelnök legnehezebben meghozott döntése arra vonatkozott, hogy mikorra írja ki az esedékes választást. Erre végül július 4-én került sor, és a britek megsemmisítő vereséggel büntették a torykat. Vajon miért mérték rájuk ezt a szigorú büntetést? Másként fogalmazva: milyen tényezők magyarázzák a világszerte nagy figyelmet keltő választás eredményét?

A konzervatívok vereségének arányai

Először is néhány alapvető tény: a 650 fős Alsóházban a Labour Party 411 parlamenti mandátumot szerzett, s ezzel csak hét fővel maradt el attól többségtől, amelyet Tony Blair Új Munkáspártja ért el a legendás 1997-es választáson. A konzervatívok öt év alatt úgy veszítették el 80 fős parlamenti többségüket, hogy azt a győztes párt 174 fővel több, mint a duplájára emelte. Rishi Sunak pártja – a voksok 24%-val – csak 121 mandátumot kapott, 244 mandátumot veszítve (General Election 2024 Results, House of Commons Library, 2024). Ilyen arányban egyetlen kormányzatot sem utasítottak el a világháború óta (John Major „földcsuszamlásszerű” 1997-es veresége után is 165 tory képviselő maradt állva.). Ez volt a párt hosszú történetének a legsúlyosabb veresége, még a liberálisoktól elszenvedett 1906-osnál is nagyobb arányú; akkor 156 képviselőjük maradt. A 2019-ben megnyert 14 millió szavazattal szemben tavaly nem egész 7 millió voksot kapott a Konzervatív Párt. Meghatározó jelentőségű politikusainak sora bukott el, köztük Jacob Rees-Mogg, a „brexiter” tábor emblematisztikus vezéralakja és a pártelnökségre is esélyesnek tartott Penny Mordaunt, hogy csak két nevet említsünk. Sunak azonnal bejelentette lemondását. E sorok szerzője azt állítja, hogy

a júliusi választást elsősorban a toryk veszítették el, abban az értelemben, hogy jóval többet tettek ezért vetélytársaiknál. Sokat elmond az a körülmény, hogy a Munkáspárt úgy aratott óriási győzelmet, hogy 2019-es kudarcához képest érdemben nem tudta növelni szavazóinak számát: akkor a voksok 32 százalékával szerzett 262 mandátumot, 2024-ben a 411 mandátumot az összes szavazat 33,7 százalékával nyerte el. Előre tört a Liberális Demokrata Párt is: a szavazatok bő 12 százalékával 72 westminsteri mandátumot szerzett, és hetet a „zöldeknek” (Green Party) is sikerült nyerniük (UK General Election 2024 Results, BBC, 2024). Ne felejtjük el, az „egyszemélyes” választókerületre épülő brit választási rendszerben az a jelölt, aki akárcsak egyetlen szavazattal is többet kap vetélytársainál, a körzet egészét viszi. A helyesen feltett kérdés így tehát nem is az, hogy mivel győzött a Labour Party, hanem inkább az, miért omlott össze a brit jobbközép. Az alaposabb vizsgálat előtt azért jegyezzük meg: nem minden a kormányzó párton múlt. Alig zárult le a Brexit keserves folyamata, 2020 tavaszán kirobbant a Covid-járvány, amely – akárcsak a kontinens országait – a brit gazdaságot is alaposan próbára tette és 232 ezer életet követelt. Ehhez jött azután 2022 februárjától az orosz-ukrán háború kiváltotta súlyos energiaválság és a negyven éve példátlan magasságúra, 2022 októberében 11%-ra emelkedő infláció. Bár 2024 májusára a pénzromlás üteme már a Bank of England által elvárt 2%-ra csökkent, és a gazdaság növekedni kezdett, a választók többsége a torykkal asszociált „megélhetési válság” nem bocsátotta meg (Race, 2024).

A bevándorlási politika csődje és a vezetői válság

Az elkötelezett jobboldaliak szemében azonban a toryk legnagyobb vétkének mégis a bevándorlás ügyében tanúsított tehetetlenségük számított. Emlékeztet, hogy az Európai Unióból való kiválás – egyik alapvető célkitűzéseként – épp ezt kívánta korlátozni, ám alaposan meglepődhetünk, ha megnézzük a 2019 és 2024 közötti időszak mérlegét: jelentősen növekedett a bevándorlás! A Brit Statisztikai Hivatal (Office for National Statistics) 2024 novemberében nyilvánosságra hozott, a korábbi jelentéseket korrigáló adatai szerint a 2023 júniusában végződő évben 906 ezer fős, a 2024 júniusáig terjedő évben pedig 728 ezer fős volt a nettó bevándorlás (The Migration Observatory, 28 November 2024). Elmondható tehát, hogy csak 2022 júniusa és 2024 júniusa között több, mint 1,6 millióan érkeztek. A szabad munkaerő-vándorlás eltörlésével ugyan több uniós polgár hagyta el az Egyesült Királyságot, mint ahányan jöttek, viszont az új bevándorlási szabályok alapján rengetegen érkeztek az indiai szubkontinensről és Afrikából. És akkor még nem szóltunk a Csatornán keresztül átkelő illegális tízezrekről, 2022-ben csaknem 50 ezer főről, akiknek a feltartóztatására az egyetlen elképzelés az ominózus „Ruanda-terv” volt, amelyet Boris Johnson talált ki, s aztán Sunak is átvett. Ez a kelet-afrikai országba akarta szállítani a gumicsónakokon érkezőket, ám a bírósági tiltakozások miatt e célból végül egyetlen repülőgép sem indult el (Egedy, 2023). A gazdasági stagnálás és a nagyarányú bevándorlás együtt pedig alaposan meg tudja rendíteni a belpolitikai stabilitást.

A Konzervatív Pártot belülről szétziláló sorozatos vezetői válság természetesen ugyancsak jelentős tényezőként járult hozzá a választási kudarchoz. 2022-ben három miniszterelnök váltotta egymást. Johnson a Brexit után gyorsan kifogyott az ötletekből, kiszámíthatatlan

rögtönzéseivel és a karantén-szabályokat megszegő „covid- partikkal” gyorsan erodálta a tekintélyét, és októberben lemondásra kényszerült (Kuenssberg, 2022). Őt Liz Truss 49 napos, a brit történelem legrövidebb ideig tartó „regnálása” követte. A hölgy alaptalan adócsökkentési ígéretei villámgyorsan megrengették a brit pénzpiacokat, és az elkerülhetetlen bukás után a királynál is gazdagabb technokrata Rishi Sunak jött, aki nem kért sem a Johnson képviselte „karizmatikus” politikából, sem pedig Truss ígéreteiből, „tündérmeséiből” (Nevett, 2022). A populizmus után ő a technokráciát képviselte, de ez sem bizonyult nyerő irányvonalnak. Sunak már egy olyan pártot örökölt meg, amely elveszítette az önmagába vetett bizalmát (Egedy, 2022). A belső torzskalkodások láttán mind több polgár számára vált kétséggé a toryk kormányzóképesége. Sunak a tudatában volt pártja népszerűtlenségének, de 2025 januárjáig mindenképpen ki kellett írnia a választást. A gazdasági adatok említett javulása felbátorította őt és májusban július eleje mellett döntött – nem hallgatott a kampányfőnökre, aki szerint érdemesebb lett volna őszre halasztani ezt a lépést, mert addig a társadalom esetleg már érzékelhette volna az életszínvonal stabilizálódását. Ilyen körülmények között Sunak nyilvánvalóan nem mondhatta azt, amit a híres tory miniszterelnök, Harold Macmillan 1957-ben a saját kampányára készülve: „Sosem volt még ilyen jó dolgok! Ne kockáztassatok!” Kizárólag azt az ígéretet tehette, hogy bízzanak benne, s majd jobb lesz. Ez viszont nem volt, nem is lehetett elégséges. A választás eredménye tehát nem a kampányban dőlt el, de még ennek során is több hibát elkövettek a toryk. Erős visszatetszést keltett, hogy Sunak nem várta meg a normandiai partraszállás 80 évfordulójára rendezett nagyszabású nemzetközi ünnepség végét, amint az is, hogy csak megkésve lépett fel azon tory képviselőjelöltek ellen, akik – bennfentes információval visszaélve – fogadást kötöttek a választás napjának az időpontjára. A konzervatívok megosztottságát látványosan tükrözte, hogy Johnson a kampány alatt Szardínia szigetén üdült a családjával, és csak az utolsó napokban kapcsolódott be, akkor is csak azt az érvet hozva fel a pártja mellett, hogy Munkáspárt „szupertöbbsége” veszélyeztetné a brit demokráciát (Wheeler, 2024). A tory stratégia jól láthatóan csak a veszteség minimalizálására irányult.

A „BREXIT-KOALÍCIÓ” SZÉTESÉSE

Matthew Goodwin, aki ma már viszonylag fiatal kora ellenére a szigetország egyik legtekintélyesebb politológusa, s akit konzervatív beállítottságúnak nevezhetünk, néhány nappal a választás után készített elemzésében rámutatott a toryk súlyos kudarcának néhány alapvető jelentőségű társadalmpolitikai tényezőjére (Goodwin, 2024). Abból indult ki, hogy 2019-ben a Johnson vezette toryknak lehetőségük nyílt arra, hogy választói bázisukat jelentősen kiszélesítsék a munkásosztály egy jelentékeny részének, továbbá a diploma nélkülieknek és persze a kiválás-pártiaknak a megnyerésével. Ezt ők akkor sikeresen meg is oldották, ám 2024-re a „Brexit-koalíció” szétesett. Öt év alatt a toryk a 2019-ben rájuk szavazó szakmunkásoknak több mint a felét elveszítették, s így a bázisuk ismét csak a jómódú középosztály egy részére korlátozódott. 2019-ben a konzervatívok nagy sikert értek el a diploma nélküliek körében, 2024-ben viszont a részesedésük ez utóbbiak voksaiból 30%-kal esett, de még a diplomások esetében is csökkent. A Reform Párt viszont számottevően, kb. 15 százalékkal erősítette e széles csoportban is a pozícióját (Goodwin, 2024). Emellett az is elmondható, hogy a konzerva-

tívak kifejezetten az idős polgárok pártjává váltak. Míg a fiatalok többsége a Munkáspárt vagy a Liberális Demokraták irányában tájékozódik, ők a középkorúak körében is súlyos veszteségeket szenvedtek el. A Focaldata adatai szerint a „crossover age”, vagyis az az életkor, amely után a szavazó nagyobb valószínűséggel választja a torykat, mint a Labour Partyt, 2019-ben még 42 év volt, 2024-ben viszont már 64 (Flynn, 2024). S joggal tartja kulcsfontosságúnak Goodwin, hogy míg 2019-ben a toryk az EU-tagságra nemet mondók zömét maguk mögé tudták állítani, öt évvel később a Leave-pártiaknak már csak az egyharmadát tudták megtartani. Egyharmadukat a Reform nyert meg, és még a Munkáspárt is erősödött a körükben (Goodwin, 2024).

A „THATCHERIZÁLÓDÁS” ÁRA?

Még messzebb megy a brit konzervativizmus válságának elemzésében Peter Dorey, a Cardiffi Egyetem ugyancsak nagy tekintélyű professzora. Szerinte a párt nagyarányú 2019-es választási győzelme valójában csak rövid távú specifikus körülmények eredménye volt, s ezzel elfedte a hosszú távon érvényesülő hanyatlási tendenciát. Ennek a fő okát pedig Dorey a thatcherizmus hatásában látja, egészen pontosan abban, hogy a thatcheri eszmék tisztelete, a piacközpontúság bálványozása erősebbé vált a pártban Margaret Thatcher halála után, mint életében (Dorey, 2025). Az ő értelmezésében tehát a párt nem tudott a thatcherizmustól megszabadulni, s ennek tulajdonítható, hogy a toryk minden kudarcot arra vezetnek vissza, hogy nem követték elég hűségesen a radikális gazdasági liberalizmus Thatcher által felkarolt elveit. Sokat mondó, hogy Rishi Sunak is rendre azt bizonygatta, amikor a kormánya által fenntartott magas adószint miatt támadták, hogy ő valójában a thatcheri értékek híve, csak szükségmegoldásról van szó. Ennek az irányvonalnak a társadalmi következményeivel azonban nem számoltak, nem ismerte fel, hogy a neoliberalizmus következetes képviselője éppen, hogy rombolja azt a stabilitást és intézményi-kulturális kontinuitást, amelyeket a konzervativizmus hagyományosan védelmezni hivatott (Egedy, 2006). Ez a folyamat Dorey szerint alaposan meggyengítette a párt pozícióját a középosztály körében, és a párton belül alaposan összezsugorította a szociális tartalmú, a Disraeli teremtette hagyományokra visszavezethető „egy-nemzetben” gondolkodó konzervativizmus képviselőt (Dorey, 2025).

A TORYK ÚJ ARCA: KEMI BADENOCH

Arra a kérdésre, hogy merre, milyen politikai irányban indulnak a brit konzervatívok júliusi „földcsuszamlásszerű” választási vereségük után, csak november elején kaptunk választ, amikor a párt elnökévé a jobbszárnyról jövő Kemi Badenochot választották. Ő egy olyasfajta programmal lépett fel, amely a thatcherizmus XXI. századi változatának a kialakítására tesz kísérletet. Ez bátran értékelhető Dorey fentebb kifejtett tézisének a megerősítéseként, mégis van néhány igazán rendhagyó eleme e fordulatnak, amelyek e sorok szerzője szerint a nemzetközi és a hazai sajtóban is kissé háttérbe szorultak.

A konzervatívok új vezetőjének neve egyelőre tehát nem sokat mond a magyar olvasóknak, ezért először is néhány szót róla. A 45 éves Badenoch, az utolsó tory kabinet kereske-

delemügyi minisztere afrikai származású, még konkrétabban nigériai. Bár jómódú családja egy londoni magánklinikát választott világra hozatalához, Lagosban nőtt fel, és csak 1996-ban, 16 évesen a diktatúra borzalmai elől költözött családjával a biztonságos Nagy-Britanniába, ahol informatikus-mérnöki diplomát szerzett, majd jogot is tanult. Ugyan nem ő az első nem-fehér vezetője a brit konzervatívoknak, hiszen ezzel Sunak büszkélkedhet, de ő az első, aki bevándorlóként, sőt bizonyos értelemben menekültként érkezett a szigetországba (Geiger, 2024; Katwala, 2024).

Mivel nyerte el párttársai többségének a bizalmát? Személyes életútja ellenére elsősorban épp a bevándorlás szigorú korlátozásának a kilátásba helyezésével. Ezt persze David Cameron óta az elmúlt másfél évtizedben minden tory miniszterelnök megígérte, ám egyikük sem váltotta be. S abban nyilvánvalóan igaza van a konzervatív érzelmű briteknek, hogy a bevándorlásnak az a drámai mértéke, amellyel hazájuknak immár évtizedek óta szembe kell néznie, a demokrácia legitimitását veszélyezteti, hiszen az közös kultúrát és hagyományokat igényel. Miért hittek épp Badenochnak? Ezt talán leginkább az ő személyisége magyarázza, a Thatcherre emlékeztető következetessége, makacssága, sőt harciassága. A neves történész, Niall Ferguson ezt úgy fogalmazta meg a *Spectator* hasábjain, hogy Badenoch „meggyőződéses” politikus, aki ha törik, ha szakad, ragaszkodik az elveihez (Ferguson, 2024). Eddigi pályafutásával legalábbis ezt bizonyította. Nem csoda, hogy példaképéhez, Thatcherhez hasonlóan ő is erősen megosztja nem csak a közvéleményt, hanem a saját pártját is.

A gondolkodását formáló szellemi hatások közül feltétlenül ki kell emelnünk Thomas Sowellét, akiről az új pártelnök azt nyilatkozta, hogy elsősorban őmiatta vált konzervatívvá (Badenoch, 2024). Sowell, az amerikai konzervativizmus utóbbi fél évszázadának egyik markáns képviselője, maga is fekete bőrű, ám ennél is fontosabb, hogy Hayek követőjeként a szabadpiaci-libertáriánus felfogás egyik híres apostolává vált (Az idén 95 éves Sowell magyarul megjelent munkája: Sowell, 2022). Badenoch meg van győződve arról, hogy Nagy-Britanniát valósággal megfojtja az állami bürokrácia, amely ráadásul a „woke” identitáspolitikára rabja lett. Pártja 2024-es birminghami konferenciáján botrányt kavart azzal, hogy kijelentette: az állami tisztviselők 5-10 százaléka olyan hanyag munkát végez, hogy ezért börtönben lenne a helyük (Elgot, 2024). Sowelltól tanulta meg, hogy a pozitív diszkrimináció gyakorlata a legjobb szándék ellenére is csak oda vezethet, hogy előbb-utóbb az egyenlő bánásmód igazságtalanságnak fog látszani. Akárcsak Thatcher, a gazdasági liberalizmust ő is következetes társadalmi konzervativizmussal kombinálja. Feketeként is tagadja a „woke” ideológia egyik sarkalatos állítását, miszerint a nyugati világban intézményesített rasszizmus működik. Nagy-Britanniában a legjobb feketének lenni - állította (Abbey, 2023). A transzmeműség eszméjét a leghatározottabban elutasítja, és a tory kabinet tagjaként keményen harcolt azért, hogy a nemváltoztatás lehetőségét megkönnyítő skóciai törvényt érvénytelenítsék.

Másik szellemi forrása a 2020-ban elhunyt Roger Scruton; az új pártelnök azt vallotta, hogy végtelenül sajnálja, hogy soha nem tudott személyes kapcsolatba lépni vele. A filozófussal egyetért abban, hogy a bevándorlással kapcsolatos ellenérzések mögött nem rasszizmus áll, hanem azon aggodalom, amelyet az „otthon” rendjének a felborulása vált ki. A multikulturalizmust ő is elutasítja, mi több, a „politikai korrektség” híveit alaposan megbotránkoztatva kétségbe vonta a kultúrák „egyenértékűségének” a tézisé (Bedell-Brill, 2024). Aki pedig

Nagy-Britanniában kíván élni, annak el kell fogadnia a brit értékrendet – szögezte le. Valójában a szigetországba érkezése óta csodálattal adózik a brit hagyományoknak, amelyeket mindenképp meg akar őrizni. Nigériai tapasztalataira utalva azt mondja, hogy szerinte a mai britek nem tudják eléggé megbecsülni azt, amit elődeik elértek (Francis, 2024). A posztkoloniális Afrika gyermekeként „unortodox” véleménye van a birodalom örökségéről is, amelyet nem tart szégyellni valónak. Meghatározó olvasmányélményei közé tartozik Daren Acemoglu és Jim Robinson (magyarul is megjelent) könyve a nemzetek bukásáról; ez arról győzte meg őt, hogy Nagy-Britannia világhatalommá emelkedése a 19. században elsődlegesen nem a gyarmatok kizsákmányolására, hanem alkotmányos berendezkedésére és jogállamának a működésére vezethető vissza (Acemoglu-Robinson, 2013).

A TORYK JOBBOLDALI KIHÍVÓJA: FARAGE

A konzervatívok veresége minden hibájuk ellenére is bizonyosan jóval kisebb lett volna, ha a Brexit élharcosa, Nigel Farage – korábban hangoztatott álláspontjával ellentétben – nem dönt úgy az utolsó pillanatban, hogy mégis beszáll a versenybe a Reform párt élén. Jegyezzük meg, hogy a 2018 novemberében általa alapított Brexit Párt utódjáról, úgy is fogalmazhatunk, 2021 januárjában átnevezett változatáról van szó. 2019-ben az európai parlamenti választáson a Brexit Párt nyerte a legtöbb brit mandátumot, új nevén, 2021-től pedig főként a Covid-járvány alatti lezárások és a bevándorlás ellen agitált (Penna, 2024). A fortélyos Farage, aki formálisan 2024 júniusában tért vissza a párt élére, pontosan érzékelt a bukácsoló toryk nehézségeit, és azzal a leplezetlen igénnyel lépett fel, hogy a jobboldalon átveszi az ő helyüket, és a sajátját teszi a Munkáspárt váltópártjává. 2024 júliusában ez nem sikerülhetett: a győztes mindent visz elvére épülő brit választási rendszerben a Reform Párt ugyan a voksok 14%-át gyűjtötte be, de ezzel csak 5 képviselői helyet szerzett a westminsteri törvényhozásban. A politikai súlyát mégis nagy tévedés lenne az elnyert mandátumok száma alapján megítélni, hiszen a jelöltjei 89 körzetben a második helyre jöttek be a Munkáspárt után. Nyolcadik nekifutásra Farage-nak magának is sikerült bekerülnie a parlamentbe, az Essexi Clacton képviselőként.

A toryk vereségeit jól tükrözi, hogy azon választókerületekben, ahol 2019-ben a választók legalább kétharmada a Brexitre szavazott, most a voksok 27 %-t a Reform hódította el. A választási adatok elemzéséből kiderül, hogy a Reformra szavazók többsége 2015-ben még nem voksolt a szellemi elődnek tekinthető, ugyancsak Farage névvel fémjelzett Brit Függetlenségi Pártra (UKIP) (Heath, 2024). A jobboldali szavazótábor megosztásával tehát Farage felbecsülhetetlen értékű segítséget nyújtott a Munkáspárt győzelméhez – Nelson Fraser ezért minősítette őt a Spectator hasábjain a baloldal legütösebb fegyverének (Fraser, 2024). Fölvethető, hogy vajon okos taktikát követett-e Sunak jobboldali vetélytársával szemben. Az elemzők egy része szerint a Reform által előtérbe állított kérdésekben, így különösen a migrációban és a gender-ügyekben a toryknak még harciasabban kellett volna kiállniuk, míg mások megközelítésében épp a centrum iránti elkötelezettségüket kellett volna jobban hangsúlyozniuk. „Ez csak az első lépése annak a folyamatnak, amely alaposan meg fogja Önöket lepni” – nyilatkozta magabiztosan Farage az eredményhirdetés után.

S a választást követő bő fél évet tekintve, e sorokat 2025 februárjában írva, úgy tűnik, hogy az optimizmusa nem is bizonyult alaptalannak. A kormányzó Munkáspárt népszerűség-vesztését kihasználva a közvélemény-kutatások egyértelműen a Reform Párt szinte töretlen előretörését mutatják. Ehhez minden bizonnyal hozzájárultak azok az etnikai jelleget öltő, szociális indíttatású zavargások, amelyek augusztusban robbantak ki a szigetország számos városában, miután Southportban egy ruandai család kamaszkorú fia brutális módon halálra késelt egy táncórán három kislányt. A közbiztonság romlása és a bevándorlás okozta gondok megoldatlansága miatti felháborodást kihasználva a Tommy Robinson „influenzser” által inspirált szélsőséges iszlámellenes Angol Védelmi Liga (English Defence League) hívei több városban mecseteket és bevándorlókat elszállásoló épületeket támadtak meg (Newburn, 2024). Kétségtelenül az év legfontosabb belpolitikai eseményei közé sorolhatjuk ezeket a nyugtalanító akciókat, és a közösségi médiában már sokan arról cikkeztek, hogy Nagy-Britannia a polgárháború szélére sodródott...

Idén január közepén a legnagyobb közvélemény-kutató intézet, a You Gov már azzal a hírrel lepte meg a briteket, hogy a Reform szorosan felzárkózott a Labour Party mögé: az utóbbi 26%-on, az előbbi 25%-on, a toryk pedig 22%-on álltak (Ravikumar, 2025). Mi több, az arányok február 9-10-re meg is fordultak: Farage pártja kapott 26%-ot, s Starmeré csak 25%-ot (YouGov, 2025). A konzervatívok 21%-ra estek, azt jelezve, hogy Badenoch mindedig nem találta meg a megfelelő stratégiát fő jobboldali riválisának a feltartóztatására.

A Reform Pártnak további nagy lökést adott Donald Trump elnökké választása, Farage ugyanis régóta jó személyes kapcsolatot ápol vele. (Az elnök beiktatási ünnepségére is meghívást kapott.) Trump politikai elképzelései hasonlatosak azokhoz, amelyeket mi képviselünk – állította (Dedman, 2025). Mindennek a fényében meglepetésként hatott, hogy január 5-én a Trumpgal szorosan együttműködő techmilliárdos, Elon Musk az X-en megtámadta Farage-t, kijelentve, hogy alkalmatlan a Reform Párt irányítására, mert nem állt ki a börtönbüntetésre ítélt Robinson szabadon bocsátása mellett (Walker, 2025). Farage-t azonban más irányból is érték bírálatok: pártja tíz önkormányzati képviselője a vezetési stílusára hivatkozva lépett ki. Ezzel együtt kétségtelen, hogy a Reform Párt látványosan erősödik a toryk kárára, amint azt Heath fentebb idézett választásszociológiai elemzése is igazolja, s kérdés, hogy az utóbbiak jóval mélyebb társadalmi beágyazottsága és erősebb szervezeti háttere meddig tudja ezt is ellensúlyozni.

MUNKÁSPÁRT: MEGELŐLEGEZETT BIZALOM

Választási programjában a Munkáspárt nem ígért semmiféle radikális újdonságot – a Nemzeti Egészségügyi Szolgálat (NHS) várólistáinak a rövidítése „örökzöld” téma (Reuters, 2024). A Labour-kormány mindenesetre kiemelt célnak tekintette az évtizedek óta kritizált NHS színvonalának a javítását, annál is inkább, mert ez az ügy a Reform Párt „Achilles-sarka” – Farage több ízben is a magánosítást támogató ötleteket vetett fel. Beígértek „Great British Energy” névvel egy hatalmas állami vállalatot, amely zöld projektekbe, így szél- és vízenergiafejlesztésekbe és árapályerőművekbe fektetne öt év alatt 8,3 milliárd fontot (Energy Saving Trust, 2024). Az egyes programpontoknál azonban nyilvánvalóan fontosabbnak bizonyult, hogy 2024-ben

a Labour Party a stabilitás ígérését hordozta az állandósuló kormányzati káoszban. A választási kampányra nem az erős személyiségek párviadala nyomta rá a bélyegét; nem csak Sunak nélkülözött bármiféle karizmát, hanem a győztes párt elnöke, a jelenlegi kormányfő, Sir Keir Starmer is. A tory tábor fentebb vázolt szétesése miatt azonban a Labour Party olyan erős pozícióba került, hogy ez nem okozott számára különösebb problémát, ráadásul, ha viszonylag „szürke” egyéniség is a korábban ügyvédként és ügyészként dolgozó Starmer, tagadhatatlanul igen hatékony szervezőnek bizonyult. A 2019-es vereség után 2020-ban választották elnök-ké, és gyorsan sikerült kiszorítania a pártból „ultrabalos” elődjét, Jeremy Corbynt (Baldwin, 2024). Ezt követően a pártját középre kormányozta, bár Blair „harmadikutas” irányvonalától balra igyekezett eltérni. „Elég baloldali ahhoz, hogy az idealistákat megnyerje, és elég józan ahhoz, hogy a realistákat megnyugtassa” – írta róla szellemesen Michael Gove, a több miniszteri posztot is betöltő befolyásos tory politikus (Gove, 2025). És Starmer nagy segítséget talált Morgan McSweeney személyében, a remek kampánymenedzserében és októbertől a kabinetfőnökében, akit Gove az új kormányzat igazi „szürke eminenciásaként” értékel.

A választás óta eltelt időszakban azonban keveset tudott még bizonyítani a Munkáspárt, ami jól meglátszik népszerűségének meglepő mértékű, fentebb már említett csökkenésében. 2024 októberében Rachel Reeves pénzügyminiszter nagyszabású adóemeléseket jelentett be, arra hivatkozva, hogy a toryktól örökölt államkincstárban 22 milliárd fontnyi „fekete lyukat” találtak. Az új költségvetési csomag elsősorban a cégek terheit növeli, 15 százalékra emeli ugyanis a munkaadók által a dolgozóik után fizetendő társadalombiztosítási járulékot. A következményeket azonban a munkavállalók is nyilvánvalóan megérzik. Reeves megnövelte az örökösödési adó egyes tételeit, a befektetések utáni adókat és megszüntette a magániskolák tandíjainak eddigi ÁFA-mentességét – ez utóbbi döntések elsősorban a jobb módú középosztályt sújtják. Nyugdíjasok széles csoportját érintette viszont hátrányosan az a döntés, hogy szigorú rászorultsági alapon korlátozzák a szokásos téli tüzelőanyag-támogatásokat. Erősödik tehát az elégedetlenség a Starmer-kormány teljesítményével szemben; ez magyarázza, hogy a párton belül 2024 végén megalakult a „Red Wall”, vagyis a „Vörös Fal” nevű nyomásgyakorló csoport, amely arra kívánja ösztönözni a minisztereket, hogy foglalkozzanak többet a leszakadt ipari körzetek lakóival és lépjenek fel hatékonyabban a bevándorlás ellen, ha nem akarják, hogy Farage Reform Pártja elhódítsa őket a következő választáson.

Említsük végül meg, hiszen nagy horderejű kérdésről van szó, hogy novemberben az Alsóház megszavazta a munkáspárti kormány törvényjavaslatát az „asszisztált öngyilkosságról”, vagyis az „aktív eutanázia” legalizálásáról. Ez az indítvány, amely rendkívül heves vitákat váltott ki, s amely a Lordok Házának jóváhagyását is igényli, a gyógyíthatatlan betegségben szenvedő, cselekvőképes felnőttek számára Angliában és Walesben megadná a jogot, hogy orvosaik segítségével befejezhessék életüket, ha a szakvélemények szerint várhatóan 6 hónapnál kevesebb van nekik hátra.

Starmernek nagyon jól jött a Skót Nemzeti Párt veresége 2024 júliusában, mert ez lehetővé tette Skócia visszahódítását; itt a 21. század elejéig a Labour Party volt a legerősebb. Az SNP 2007-től vette át az országrész irányítását, 2014-ben egy kudarcot vallott népszavazást is kiharcolt Skócia függetlenségéről. (A skót autonómia előzményeit, az 1998-as „devolúciót” illetően ld. Kaiser, 2012). A 2016-os népszavazáson a skótok 62%-a a Brexit ellen foglalt

állást, s ez új energiát adott a szeparatista törekvésnek, ám az Egyesült Királyságból való kiválást harciasan követelő, gender-reformokat erőltető Nicola Sturgeon „első miniszter”, vagyis a helyi kormányfő korrupció-gyanús ügyei olyan válságot robbantottak ki a pártban, amely diszkreditálta azt a skótok többségének a szemében. Sturgeon 2023 februárjában rákényszerült arra, hogy bejelentse lemondását, és még a férje ellen is eljárást indított a rendőrség (Károczkai, 2023). Ez a háttére annak, hogy az „első miniszter” posztját 2024 májusa óta betöltő John Swinney vezette SNP a westminsteri parlament 57 skóciai mandátumából a voksok 30%-val mindössze 9-et tudott megtartani. 2019-ben még 48 képviselőjük volt! A Munkáspárt a voksok 35%-ával 39 képviselői helyet nyert a londoni Alsóházban, a Skóciában hagyományosan gyenge pozíciójú toryk 5 mandátumot szereztek (McGeoghegan, 2024). A skót függetlenség ügye mindenesetre jó időre lekerült a napirendről.

FOLYTONOSSÁG A KÜLPOLITIKÁBAN

A Labour Party választási programja azt ígérte, hogy a briteket ismét „Európa egyik vezető nemzetévé” teszi. Starmer már ellenzékben többször jelezte, hogy pártja szeretne közeledni az Európai Unióhoz, a választási győzelem után pedig ezt még erősebben hangsúlyozta. Starmer ugyanakkor azt is leszögezte, hogy a 2016-os népszavazás eredményét tiszteletben tartja, és nem kívánja megkérdőjelezni az Egyesült Királyság visszaléptetését. A történelem paradoxonának is tekinthető, hogy az elmúlt másfél évtized kétségkívül legmaradandóbb politikai következményének, a Brexitnek a működtetése így júliustól annak egykori ellenfelére, a Munkáspártra hárul. A hangsúlyok tehát módosultak, de az együttműködés szorosabbra fonásának az EU részéről is vannak korlátai. Michel Barnier francia diplomata, aki annak idején a kilépési tárgyalásokat vezette, leszögezte a Telegraphnak adott nyilatkozatában, hogy a „cherry-picking” politikáját, vagyis az egységes piac és a vámunió előnyeiből való válogatást Starmernek éppúgy nem teszik lehetővé, amint elődeinek sem, ha London nem fogadja el a munkaerő szabad áramlásának az elvét (Barnes, 2024). Erre pedig a Labour-kormányzat sem készül.

Az előző kormányok által megszabott „vörös vonalak” továbbra is érvényesek, s ez még az Észak-Írország státuszát rendező, Sunak által letárgyalt ún. „windsori keretegyezményre” is áll (Campbell, 2023).

A kormányváltás az Egyesült Királyság alapvető külpolitikai orientációját, az „atlantizmust” nem érintette, azzal ugyanis a Munkáspárt sem akar szakítani, és Ukrajna támogatását is éppoly fontosnak tartja, mint elődje. A háború kirobbanása után Boris Johnson volt az első nyugati vezető, aki elutazott Kijevbe, Starmer pedig ismét leszögezte az Európai Politikai Közösség 2024 júliusában a Blenheim-kastélyban tartott csúcstalálkozóján, hogy hazája nem maradhat tétlen „Oroszország barbár háborújával” kapcsolatban. „Addig támogatjuk Ukrajnát, amíg szükséges, mert az orosz fenyegetés egész Európát érinti” – ennél egyértelműbben aligha lehet fogalmazni (Gov.UK, Speech, 2024). Az új külügyminiszter, David Lammy gyorsan el is látogatott a Moszkva-ellenes szövetség kontinentális bástyájának tekintett Lengyelországba, amellyel – a balti államokat is bevonva – London különlegesen szoros kapcsolatot alakított ki, Mindenképpen figyelemre méltó tény, hogy a brit kormányok Ukrajna- politikája

olyan szélességű társadalmi konszenzusra támaszkodik, amelyhez hasonlót nem találunk a kontinens nagy országaiban, Németországban, Franciaországban vagy Olaszországban. Talán közrejátszik ebben az a hagyomány, hogy a brit közvélemény határozottan elvárja az ország mindenkor vezetőitől a „morális” ügyek melletti kiállást. A tradíció fontos része az orosz-ellenesség is, amely a XIX. század első fele óta töretlenül érvényesült a brit külpolitikában. A Donald Trump körül csoportosuló amerikai republikánusokkal ellentétben a brit Konzervatív Pártnak még a legharciasabb jobbszárnya sem kételkedett soha a politika helyességében. Amikor Farage egy interjúban Putyint kezdte mentegetni, Sunak, Johnson és Starmer egyaránt botrányosnak tartotta a szavait, amelyek vélhetően szavazatvesztést is okoztak, hiszen korábban rendre magasabbra mérték a Reform Párt támogatottságát (Cater, 2024).

A POLITIKA TELJESÍTMÉNYÉNEK A MEGÍTÉLÉSE

És hogy milyen volt az élet 2024-ben az Egyesült Királyságban?

A „kollektív jólét” (collective well-being) mérése nyilván nehéz, ha ugyan nem megoldhatatlan feladat. Ezzel együtt erre a szigetországban is évek óta tesznek kísérletet, és annak a tanulmány számára is van relevanciája, hogy 2024-ben a vizsgált négy fő dimenzió közül (szociális, gazdasági, környezeti, és politikai) a legalacsonyabb értékelést a negyedik, vagyis a demokrácia működésével kapcsolatos elégedettség kapta: míg a szociális és a gazdasági szféra 100 pontból 72-öt, illetve 71-et kapott, ez csak 40 pontot. De 2024 a hektikus változások éve volt, s bár a britek elvárásai magasak, ez akár javulhat is 2025-ben (Carnegie UK: Life in the UK 2024).

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Abbey, Nels (2023): Britain's the best place to be black, says Kemi Badenoch. *The Guardian*, 3 October, 2023 <https://www.theguardian.com/commentisfree/2023/oct/03/britains-best-place-to-be-black-kemi-badenoch-tory>.
- Acemoglu, Daron – Jim, Robinson (2013): *Miért buknak el nemzetek? A hatalom, a jólét és a szegénység eredete*, HVG Könyvek, 2013
- Baldwin, Tom (2024): *Keir Starmer: the biography*, William Collins.
- BBC (2024): UK General election 2024 Results, BBC, 2024, <https://www.bbc.com/news/election/2024/uk/results>.
- Badenoch, Kemi (2024): *If we don't defend our culture, who will?* Kemi Badenoch's speech to the International Democracy Union Forum, Washington, D.C., 7 December, 2024, <https://www.kemibadenoch.org.uk/news/if-we-dont-defend-our-culture-who-will-kemi-badenochs-speech-international-democracy-union>.
- Bedell-Brill, Joe (2024): Kemi Badenoch: 'Of course not all cultures are equally valid', *The Spectator*, 29 September, 2024, <https://www.spectator.co.uk/article/kemi-badenoch-of-course-not-all-cultures-are-equally-valid/>.
- Barnes, Joe (2024): No Brexit renegotiation without free movement, warns Barnier, *The Telegraph*, 23 June, 2024, <https://www.telegraph.co.uk/world-news/2024/06/23/no-brexite-renegotiation-without-free-movement-warns-barnier/>.
- Campbell, John: Brexit: *How the NI Protocol became the Windsor Framework*, BBC, 21 December, 2023, <https://www.bbc.com/news/uk-northern-ireland-67748392>
- Cater, Leonie (2024): Sunak, Starmer slam Farage claim that EU, NATO 'provoked' invasion of Ukraine, *Politico*, 22 June 2024, <https://www.politico.eu/article/sunak-starmer-slams-farage-eu-nato-provoked-russia-war-ukraine/>.

- Dedman, Simon (2025): *Farage hails Trump 'inspiration' at Reform UK rally*, BBC, 1 February 2025, <https://www.bbc.com/news/articles/czrlkd5p2lo>.
- Dorey, Peter (2025): „Things fall apart, the centre-right cannot hold: the crisis of British Conservatism since 1990, *British Politics*, 27 January, 2025, <https://link.springer.com/article/10.1057/s41293-025-00277-6>.
- Egedy Gergely (2006): Thatcherizmus: (neo)liberalizmus vagy (neo)konzervativizmus? *Politikatudományi Szemle*, 2006/2-3.
- Egedy Gergely (2022): Az eltűnt stabilitás nyomában: az Egyesült Királyság 2022-ben, *Polgári Szemle*, 18. évf. 2022, 4-6.
- Egedy Gergely (2023): *Elvetélt kísérlet?, A Ruanda-terv, Országút*, 2023, november 29, <https://orszagut.com/kozelet/elvetelt-kiserlet-a-ruanda-terv-egedy-gergely-5352>.
- Elgot, Jessica (2024): Some civil servants so bad they should be in prison, says Badenoch, *The Guardian*, 1 October, 2024, <https://www.theguardian.com/politics/2024/oct/01/some-civil-servants-should-be-in-prison-says-kemi-badenoch>.
- Energy Saving Trust (2024): *Great British Energy: what we know so far*, 2 August, 2024, <https://energysavingtrust.org.uk/great-british-energy/>.
- Gov.UK (2024): *Speech. PM's remarks at the opening plenary session of the European Political Community*, 18 July 2024, <https://www.gov.uk/government/speeches/pms-remarks-at-the-opening-plenary-session-of-the-european-political-community-18-july-2024>.
- Ferguson, Niall (2024): *Kemi Badenoch*, in: Ed West – Niall Ferguson. Kemi vs. Robert: who would be the best Tory leader? *The Spectator*, 26 October, 2024, <https://www.spectator.co.uk/article/kemi-vs-robert-who-would-be-the-best-tory-leader/>.
- Flynn, Patrick (2024): *How Britain voted 2024*, *Focalddata*, 6 July, 2024, <https://www.focalddata.com/blog/how-britain-voted-2024>.
- Francis, Sam (2024): *Badenoch stands by Nigeria comments after criticism*, BBC, 11 December 2024, <https://www.bbc.com/news/articles/cx2ygw9kzo>.
- Fraser, Nelson (2024): Downfall: how Nigel Farage became the Left's greatest weapon, *The Spectator*, 27 June 2024, <https://www.spectator.co.uk/podcast/downfall-how-nigel-farage-became-the-lefts-greatest-weapon/>.
- Geiger, Chas (2024): *Kemi Badenoch: who is the new Tory leader and what does she stand for?*, BBC, 2 November, 2024, <https://www.bbc.com/news/articles/c1d59k513qgo>.
- General Election 2024 Results, House of Commons Library, 2024, <https://commonslibrary.parliament.uk/research-briefings/cbp-10009/>.
- Goodwin, Matthew (2024): *The realignment is over. 10 key messages from the 2024 UK election*, 08 July, 2024, <https://www.mattgoodwin.org/p/the-realignment-is-over-10-key-messages>.
- Gove, Michael (2025): *Morgan McSweeney is urging Keir Starmer to go for the kill*, *The Spectator*, 08 February, 2025, <https://www.spectator.co.uk/article/morgan-mc-sweeney-is-urging-keir-starmer-to-go-for-the-kill/>.
- Heath, Oliver (2024): *The 2024 general election and the rise of Reform UK*, *Political Quarterly*, 30 November, 2024, <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/1467-923X.13484>.
- Kaiser Tamás (2012): *Gördülő devolúció az Egyesült Királyságban*, *Gondolat*, 2012
- Karóczkai Balázs (2023): *Szemünk láttára hullik szét a skót függetlenség álma*, *Index*, 2023, 04. 22. <https://index.hu/kulfold/2023/04/22/egyesult-kiralysag-skocia-nicola-sturgeon-snp-botrany-hutlenkezes/>.
- Katwala, Sunder (2024): From a childhood in Nigeria to Tory leader: the remarkable rise of Kemi Badenoch, *The Guardian*, 3 November 2024, <https://www.theguardian.com/politics/2024/nov/02/from-a-childhood-in-nigeria-to-tory-leader-the-remarkable-rise-of-kemi-badenoch>.
- Kuenssberg, Laura (2022): *Boris Johnson: the inside story of the prime minister's downfall*, BBC, 13 July 2022, <https://www.bbc.com/news/uk-politics-62150409>.
- McGeoghegan, Mark (2024): *How Scotland voted in the 2024 UK general election*, Centre on Constitutional Change, University of Edinburgh, 10 July 2024, <https://www.centreonconstitutionalchange.ac.uk/news-and-opinion/how-scotland-voted-2024-uk-general-election>.

- The Migration Observatory: *UK migration data revised upwards yet again, but show downward trend in net migration following visa restrictions*, , 28 November 2024, <https://migrationobservatory.ox.ac.uk/press/uk-migration-data-revised-upwards-yet-again-but-show-downward-trend-in-net-migration-following-visa-restrictions/>.
- Nevett, Joshua (2022): Rishi Sunak calls for stability and unity as he wins contest to be PM, *BBC Politics*, 25 October, 2022, <https://www.bbc.com/news/uk-politics-63375281>.
- Newburn, Tim (2024): *Reading the 2024 riots*, *LSE Blogs*, 9 August, 2024, <https://blogs.lse.ac.uk/politicsandpolicy/reading-the-2024-riots/>.
- Paylor, Hannah (2024): Life in the UK 2024 (Collective Well-Being), Carnegie UK, 2024 <https://carnegieuk.org/publication/life-in-the-uk-2024/>
- Penna, Dominic (2024): *Who are Reform UK? History and beliefs under Nigel Farage*, *The Telegraph*, 5 July, 2024, <https://www.telegraph.co.uk/politics/2024/07/04/reform-uk-party-richard-tice-history-brexit-tories/>.
- Race, Michael (2024): *UK inflation rate falls to lowest in almost three years*, *BBC News*, 22 May, 2024, <https://www.bbc.com/news/articles/c511m7jgyl3o>.
- Ravikumar, Sachin (2025): UK poll shows right-wing Reform in close second behind Labour Party, *Reuters*, January 14, 2025, <https://www.reuters.com/world/uk/uk-poll-shows-right-wing-reform-close-second-behind-labour-party-2025-01-14/>.
- Reuters (2024): *UK election: What has Labour promised to do if elected?*, *Reuters*, 3 July 2024, <https://www.reuters.com/world/uk/uk-election-what-has-labour-promised-do-if-elected-2024-07-03/>.
- Sowell, Thomas (2022): *Diszkrimináció és egyenlőtlenségek*, MCC Press, 2022.
- Wheeler, Brian (2024): Johnson help will make a difference, Sunak says, *BBC*, 18 June, 2024, <https://www.bbc.com/news/articles/cg33wjlyd9o>.
- Watson, Ian (2025) : Red Wall Labour MPs want tougher message on immigration, *BBC*, 5 February 2025, <https://www.bbc.com/news/articles/c0lze0lnd25o>.
- Walker, Peter (2025): Elon Musk turns on Nigel Farage and calls for new leader of Reform, *The Guardian*, 5 January 2025, <https://www.theguardian.com/politics/2025/jan/05/farage-refuses-to-condemn-free-speech-heromusks-remarks-on-jess-phillips>.
- YouGov (2025): *Voting intention: Lab 25%, Ref 26%, Con 21%*, 2025, <https://yougov.co.uk/politics/articles/51560-voting-intention-lab-25-ref-26-con-21-9-10-feb-2025>.

Horváth Diána – Horváth Gergely – Zsoldos Réka

A magyarországi járások felzárkózása 2010 és 2022 között

The Convergence of Hungarian Districts Between 2010 and 2022

Összefoglalás

A regionális fejlettség és felzárkózás egy kiemelt terület a közgazdászok körében. Több módszertan létezik a GDP kisebb területi egységekre való lebontására, amelyeknek azonban megvannak a maguk hátrányai is. Elemzésünkben a 2010 és 2022 közötti adatokat felhasználva megvizsgáltuk a magyarországi járások fejlettségét, felzárkózásának ütemét úgy az országos, mint az uniós átlaghoz viszonyítva. Eredményeink azt mutatják, hogy 10-ből 9 magyarországi járás közeledni tudott az uniós fejlettségi szinthez az elmúlt évtizedben, míg minden negyedik járás az országos átlagot meghaladó mértékben tette ezt. Ugyanakkor azonosíthatók olyan járások is, amelyek esetében még szükség van a folyamat dinamizálására a jólét emelése érdekében. Összességében véve kutatásunk rávilágított, hogy a felzárkózásnak nincs egységes receptje: vannak olyan járások, amelyek a nagyvállalati, olyanok, amelyek a kkv-szegmens, és olyanok is, amelyek e kettő együttműködése révén kerültek közelebb az uniós fejlettséghez.

Journal of Economic Literature (JEL) kódok: C31, E61, O11, R11

Kulcsszavak: regionális felzárkózás, fejlettség, gazdaság

Summary

Regional development and convergence are key areas among economists. There are several methodologies for breaking down GDP into smaller territorial units, though each has its own

DR. HORVÁTH DIÁNA, senior makrogazdasági elemző, MGFÜ Gazdaságelemzési Központ (horvath.diana@mgfu.hu); HORVÁTH GERGELY, makrogazdasági elemző, MGFÜ Gazdaságelemzési Központ (horvath.gergely@mgfu.hu); ZSOLDOS RÉKA, junior makrogazdasági elemző, MGFÜ Gazdaságelemzési Központ (zsoldos.reka@mgfu.hu).

disadvantages. In our study, using data from 2010 to 2022, we examined the development of Hungarian districts and the pace of their convergence compared to the national and EU averages. Our results show that 9 out of 10 Hungarian districts were able to converge toward the EU level of development over the past decade, while one in four districts did so at a rate exceeding the national average. At the same time, districts can be identified where the process still needs to be dynamized to increase well-being. Overall, our research has highlighted that there is no single formula for convergence: there are districts that came closer to EU development through their large companies, others through the SME sector, and still others through the cooperation of the two.

Journal of Economic Literature (JEL) codes: C31, E61, O11, R11

Keywords: regional convergence, development, economy

BEVEZETÉS

A regionális fejlettség és felzárkózás vizsgálata hosszú ideje áll a kutatások fókuszában. Számos kutató többféle módszertant dolgozott ki az országok regionális egységeinek fejlettségének mérésére, felzárkózási ütemük becslésére. Ezen kutatások képezik jellemzően az egyes országok regionális fejlesztési politikáinak alapját. Jelen tanulmányban mi is kísérletet teszünk a magyarországi járások 2010 és 2022 között tapasztalt felzárkózási ütemének vizsgálatára, az uniós átlaghoz való közeledésük vagy épp távolodásuk becslésére, az ezek mögött meghúzódó folyamatok és tényezők feltárására, hogy ezáltal a jövőbeli regionális fejlesztési politikának megfelelő inputot biztosítsunk.

A FELZÁRKÓZÁS ELMÉLETE

Nemcsak egyes országok között, de azokon belül is jelentős eltérések lehetnek a fejlettség szempontjából. Magyarország esetében megyei bontásban érhetőek el makro adatok, azonban mélyebb felosztásban, a járások gazdasági fejlettségében is jelentős különbségek figyelhetők meg (Csire – Németh, 2007; Bíró – Molnár, 2004; Bakos et al., 2011; Győri – Míkle, 2017; Harsányi et al., 2005; Kiss – Németh, 2006; Obádovics – Bruder, 2011; Szörényiné, 1997; Lukovics – Kovács, 2011). Emiatt a kistérségek területfejlesztési szempontból is eltérő stratégia mentén kezelendők (Ritter et al., 2013; Szűcs – Káposzta, 2018). Kiváltképp mivel az eltérésekhez jellemzően nem a fejlesztési források elégtelen mennyisége, hanem azok felhasználásának hatékonysága vezet (Tóth – Káposzta, 2021; Lőrinc, 2022). Ennek javításához azonban szükséges a helyi erőforrások, piacok kiaknázása (Kővágó et al., 2023), úgymint a kis- és középvállalkozások fejlesztése, illetőleg a térségben működő nagyvállalatok magas hozzáadott értékű beruházásainak támogatása.

Ugyanakkor a területi GDP számítását számbavételi, technikai jellegű, illetőleg regionalizációs nehézségek is akadályozzák. A regionálisan vizsgálandó makroszintű változók – úgymint

a GDP – esetében gyakori, hogy nem áll rendelkezésre az adott területi egység szintjén hivatalos intézményi adat (Kahoun – Sixta, 2013). Felmerülnek továbbá lokalizációs problémák, mivel a GDP egyes tételei területi egységhez kötöttek, például országos szint alatt oszthatatlanok (pl. honvédelem), vagy épp maga a régióközi mozgás képezi a gazdasági értékteremtés alapját (pl. logisztika, távközlés), de a telephelyen kívül végzett tevékenységek figyelembevétele is problémát jelenthet az építőipartól egészen a szolgáltatásokig (Dusek – Kiss, 2008; Nemes Nagy, 1995). Emellett az ingázó dolgozók munkája révén előállított hozzáadott érték számbavétele is nehézséget okoz, ugyanis az a munkahelyük térségének GDP-jét növeli, nem pedig a lakóhelyüket (Dusek – Kiss, 2008; Chlad – Kahoun, 2011). 2019-ben az Európai Unióban Magyarországon volt a második legmagasabb az átlagos ingázással töltött idő egy irányba (29 perc), hazánkat csak Lettország előzte meg 33 perces átlagos értékkel (Németh, 2024).

A regionális gazdasági teljesítmény, illetőleg fejlettség vizsgálatára számos eltérő módszer létezik. A járások komplex fejlesztéséhez a 290/2014. (XI. 26.) Korm. rendelet¹ a térségek fejlettségét a települések adatainak összehasonlításával, társadalmi, demográfiai, lakhatási és életkörülmények, gazdasági és munkaerőpiaci, illetve infrastruktúra és környezeti mutatókból képzett komplex mérőszámmal végzi.

A tanulmányunkhoz alkalmazott módszertan Koppány, Kovács és Dusek (2019) munkáján alapul, akik a győri ipari körzet GDP-jének becslésén keresztül továbbfejlesztették a települések helyi iparüzési adóból (hipa) származó bevételeinek összes megyei hipához viszonyított arányaira építő, korábbi módszertant (Dusek et al., 2015). Hasonló módszertant alkalmaztak Jakobi és szerzőtársai (2005) a Balaton térségének vizsgálatához.

A módosított modellbe a megyei GVA országos GDP-hez viszonyított aránya, a társasági adóbevallásokból számított GVA², a szerzők által számított GVA³, a helyi iparüzési adó, a társaságiadó-alap, a településen élő foglalkoztatottak száma⁴, a körzethez tartozó településeken (Tóth, 2013) székhellyel rendelkező tao-alanyok átlagos állományi létszáma és bérköltsége, valamint az adott településen lakók által szja-bevallásban bevallott összes belföldi jövedelem került bevonásra. Az adatokat a Területfejlesztési és Területrendezési Információs Rendszertől (TeIR) töltötték le a 2000–2013 közötti időszakra vonatkozóan.

A becsléshez használt változók mindegyike erős korrelációt mutat a KSH hivatalos megyei GVA-arányaival. A szerzők a regionális bruttó hozzáadott értéket egy súlyvektor számításával becsülik, amellyel besúlyozva a használt változókat, az eredmény a leginkább közelíti a KSH által közölt, hivatalos megyei GVA-arányokat. A súlyvektor becslése a Pearson-féle χ^2 -függvény minimalizálásával történik:

$$\chi^2 = \sum_{i=1}^n \frac{(f_i - f_i^*)}{f_i^*} \rightarrow \min$$

$$f_i = s_1 f_i^1 + s_2 f_i^2 + \dots + s_m f_i^m$$

$$0 \leq s_j \leq 1, \sum_{j=1}^m s_j = 1,$$

ahol f_i^* az i -edik megye hivatalos országos GVA-részesedése, f_i az i -edik megye közvetett változók szerinti országos részesedéseinek konvex lineáris kombinációja, f_i^j pedig az i -edik megye országos értékéből való részesedése a j -edik változó szerint. Továbbá $i = 1, \dots, n$, $j = 1, \dots, m$, ahol n a megyék, m pedig az indirekt változók száma, valamint $s_1, s_2, \dots, s_m$ a keresett súlyok vektora.

Eredményeik alapján a regionális GDP a helyi iparüzési adó (legnagyobb, 0,433-as súly), a településen élő foglalkoztatottak száma (0,369-es súly), a társasági adóbevallásokból számított GVA (0,189-es súly) és az exportárbevételi arányok (0,008-as súly) alapján, $\chi^2 = 0,0021$ mellett közelíthető a legjobban. A többi változó becsült súlya nulla. A súlyok és a változók felhasználásával települési szinten is kiszámítható azok megyei GDP-ből való részesedése, amelyet a KSH megyei GVA-adataival felsorozva megadható a települési szintű GVA értéke is.

A szerzők megvizsgálták egy átlagos, egész időszakra vonatkozó súlyvektor használatának lehetőségét is, ez azonban rosszabb eredményt adott, mintha az egyes évekre külön-külön határozzák meg a súlyvektorokat, így utóbbi eljárást alkalmazva számították ki a települések becsült teljesítményét 2000 és 2013 között. Ez azonban azt is jelentette, hogy az egyes adatok súlya évente eltérő volt. Érvelésük alapján az évenként változó súlyok alkalmazását alátámasztja az is, hogy a gazdasági környezet évről évre változik, a gazdaság szerkezete átalakul, illetőleg az adózási szabályok módosulnak.

A MAGYAR JÁRÁSOK FELZÁRKÓZÁSÁHOZ KÖTHETŐ KORÁBBI KUTATÁSOK EREDMÉNYEI

A járásek besorolásakor a fentebb már említett 290/2014. (XI. 26.) Korm. rendeletet veszik alapul jellemzően. A rendeletben foglaltak szerint számított komplex mutatószám alapján a járásek három kiemelt típusát különböztethetjük meg: a kedvezményezett járásekat, a fejlesztendő járásekat, valamint a komplex programmal fejlesztendő járásekat. A módszertan alapján 2015-ben 36 járás kapott komplex programmal fejlesztendő besorolást. Ezek tipikusan az ország periférikus területein helyezkednek el, az átlagnál kedvezőtlenebb jövedelmi helyzet, magasabb elvándorlás, valamint alacsonyabb foglalkoztatottság, vállalkozássűrűség jellemzi őket. A komplex programmal fejlesztendő járásek csoportjába tartozik többek között az Ózdi, az Encsi, a Cigándi, a Sarkadi, a Sellyei, a Barcsi, illetve a Sárbogárdi járás is (KSH, 2016).

Másik irányból közelítve a járásek besorolását, az MBH Bank élhetőségi rangsora alapján 2024-ben a főváros volt a legélhetőbb járás, amelyet a Debreceni és a Pannonhalmi követett. Az első tíz járás között volt továbbá a Budakeszi, a Pilisvörösvári, a Bácsalmási, a Dunakeszi, a Veszprémi, a Kiséri, valamint az Érdi járás. Az MBH az élhetőségi rangsorát oktatási, egészségügyi, kulturális, munkaerőpiaci, bűnözési adatok, a vásárlási lehetőségek, illetve a lakhatás megfizethetősége alapján állítja össze. Minden részmutató esetében a járásek egy pontszámot kapnak a 0-tól 100-ig terjedő skálán minmax normalizáció alapján, vagyis minél jobban teljesítenek, annál magasabbat. Az MBH szakemberei ezt követően a részmutatókat egy állandó súllyal aggregálva kiszámítják az egyes főmutatók összpontszámait, amelyeket ugyancsak egy 0-tól 100-ig terjedő skálán elhelyezve felállítják az adott tényező szerinti sor-

rendjét a magyarországi járásoknak. Végezetül a főmutatókat azonos súllyal figyelembe véve, a maximálisan elért pontszámhoz viszonyítva állítják fel élhetőségi rangsorukat.

A Gazdaság- és Vállalkozáskutató Intézet (GVI) 2017-re vonatkozó, 22 demográfiai, gazdasági és életminőségi mutató alapján határozta be a járások fejlettségét, az egyes indikátorok alapján képzett, úgynevezett Járási Fejlettségi Mutató (JFM) segítségével (MKIK GVI, 2019). A módszertan lényege, hogy az adatok alapján a járásokat kvintiliszekbe sorolták, aminek megfelelően 1 és 5 közötti osztályzatot kaptak. Egy adott járásra nézve a 22 osztályzat számtani átlaga adja a JFM értékét. A GVI számításai szerint így a Győri járás volt a legfejlettebb, amelyet a Budakeszi és a Vecsési követett. Az első tíz járás között volt továbbá a Gödöllői, a Mosonmagyaróvári, a Dunakeszi, a Soproni, a Szentendrei, a Veszprémi, valamint az Érdi járás. Ezzel szemben a mutató alapján a legfejletlenebb tíz járás a Cigándi, a Csurgói, az Encsi, a Gönci, a Hevesi, az Ózdi, a Sarkadi, a Barcsi, a Mezőkovácsházai, illetve a Sellyei járás voltak.

A MAGYARORSZÁGI JÁRÁSOK FELZÁRKÓZÁSA AZ EURÓPAI UNIÓHOZ 2010 ÉS 2022 KÖZÖTT

Az alkalmazott módszertan ismertetése

Számításaink során Koppány és szerzőtársai (2019) fentebb is említett módszertanát alkalmaztuk, amely segítségével meghatároztuk a magyarországi járások gazdasági teljesítményét és felzárkózását 2010 és 2022 között. A felhasznált adatok körét azonban némiképp módosítottuk. Egyrészt a tao-bevallásokhoz köthetően 2015 után nem közlik a bevételekből számított hozzáadott értéket, így a mi adatbázisunkban csupán az általunk számított GVA szerepelt. Ezen felül a tao alap helyett két változót vontunk be: az adózás előtti eredményt és a fizetendő társasági adó nagyságát. Ezek közül a modelljeink alapján végül csak az utóbbi bizonyult relevánsnak. Bár a helyi iparüzési adót bevontuk a vizsgálatunkba, fontos megjegyezni, hogy két évre, 2012-re és 2013-ra vonatkozóan nem érhető el adat. A módszertan esetében pedig annyi módosítás történt, hogy a normalizált négyzetes eltérés, vagyis a Pearson-féle χ^2 -függvény helyett a súlyozott legkisebb négyzetek módszerét alkalmaztuk.

A módosítást az indokolta, hogy a Pearson-féle χ^2 -teszt⁵ alapvetőleg diszkrét változók esetén használatos, a bevont változók pedig folytonosak. Bár a folytonos változók is átalakíthatók diszkrétté, a súlyozott legkisebb négyzetek módszeréhez erre nincs szükség. A Pearson-féle módszertan előnye, hogy nem feltétele a normál eloszlás, ellenben elvárt, hogy a bevont változók függetlenek legyenek, a kontingenciatablázatban pedig minden cellában öt feletti érték adódjon.

A súlyozott legkisebb négyzetek módszere⁶ akkor alkalmazható, ha a változók varianciája nem konstans, de az abban mutatkozó eltérés egy másik változóból előrejelezhető. A módszertan azon változókhoz rendel magasabb súlyt, amelyek kisebb varianciával jellemezhetők. A becslésbe bevont adatoknak és a súlyváltozónak is kvantitatívnak kell lenniük, és utóbbinak kapcsolódnia kell a függő változó szórásához. A függő változónak a független változók min-

den értékénél normális eloszlást kell követnie, továbbá a változók között lineáris kapcsolatnak kell fennállnia. Ezen felül minden megfigyelésnek függetlennek kell lennie.

1. táblázat: A változók súlyának alakulása az egyes években (%)

	Hipa	Bér- költség	GVA	TAO kötele- zettség	Foglal- kozta- tottság	Átlagos álla- mányi létszám	SZJA	Export- árbe- vétel
2010	43,4	0	10,8	0	31,4	14,4	0	0
2011	41,1	0	9,8	0	28,7	20,3	0	0
2012	NA	38,8	9,8	1,5	36,1	13,9	0	0
2013	NA	31,0	25,8	0	43,2	0	0	0
2014	45,0	0	19,5	0	34,9	0	0	0,5
2015	44,8	0	16,2	0	35,6	0	0	3,3
2016	71,1	0	0	0	28,9	0	0	0
2017	36,5	0	16,9	0	42,8	0	0	3,8
2018	35,6	0	19,7	0	40,0	0	0	4,7
2019	32,9	14,3	7,0	0	40,9	0	0	4,9
2020	44,2	0	3,2	1,6	39,4	5,8	0	5,7
2021	17,9	32,1	2,7	0	42,7	4,6	0	0
2022	9,7	30,3	0	3,9	40,3	0	15,8	0

Forrás: MGFÜ Gazdaságelméleti Központ számítása

A becslést mi is minden évre vonatkozóan külön készítettük el, mivel hasonlóan Kopányhoz és szerzőtársaihoz, a mi számításaink is alátámasztották, hogy az évenként újraszámított súly pontosabb illeszkedést mutat a tényadatokhoz, mint a teljes időhorizontra számított egyetlen súlyvektor alkalmazása. Eredményeink szerint a helyi iparüzési adó szerepe a gazdasági teljesítmény meghatározásában 2020-ig, a járvány kitöréséig kiemelkedő volt, azt követően azonban – vélelmezhetően a gazdaság lezárásának, majd pedig az újraindítást támogatandóan nyújtott kedvezmények következtében – súlya jelentősen csökkent. Ezen felül a foglalkoztatottságot mérő változó súlya bizonyult számottevőnek, ami – figyelembe véve a kormányzat foglalkoztatást támogató intézkedéseit – nem meglepő. A válságok sújtotta évek során a bérköltség és a személyi jövedelemadó bevallásokban rögzített jövedelem szerepe értékelődött fel a gazdasági teljesítmény meghatározásánál – utóbbi valószínűsíthetően a családoknak visszatérített személyi jövedelemadó nyomán vált jelentőssé.

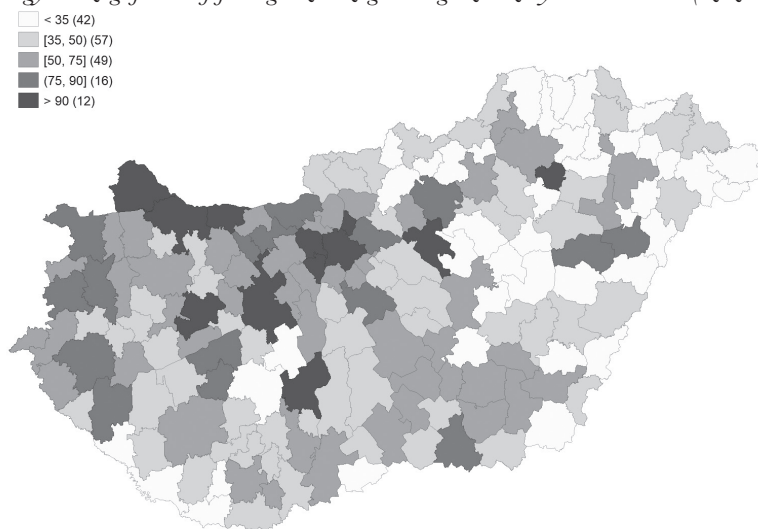
A fenti súlyokat felhasználva meghatároztuk az egyes járáások súlyát a megyei GVA-n belül, majd a KSH által közölt tényadatok alapján annak millió forintban kifejezett értékét is. A TeIR rendszerben minden évre vonatkozóan megtalálható a december 31-re vonatkozó állandó népesség járáásokra lebontva, aminek felhasználásával kiszámolható az egy főre eső

bruttó hozzáadott érték minden járásra vonatkozóan. Végezetül megvizsgáltuk az egyes járásokra vonatkozóan az egy főre eső bruttó hozzáadott érték országos átlaghoz viszonyított nagyságát, illetőleg az EU átlaghoz való viszonyulását. Ehhez a KSH által közölt egy főre eső GVA adatsorát, valamint az Eurostat által Magyarországra vonatkozó, egy főre jutó, vásárlóerő-paritáson számolt, uniós átlaghoz viszonyított fejlettségét használtuk fel.

A MAGYARORSZÁGI JÁRÁSOK RANGSORA

2010-ben a főváros és 7 járás gazdasági teljesítménye haladta meg az országos átlagot az egy főre eső bruttó hozzáadott értéket tekintve: a Budakeszi, a Komáromi, a Győri, a Tiszaújvárosi, a Paksi, a Jászberényi és az Érdi járásé. Ezeken felül 4 járás esetében haladta meg az egy főre jutó GVA az országos szint 90 százalékát (Székesfehérvári, Veszprémi, Dunakeszi, Mosonmagyaróvári), míg 50 százalék feletti érték összesen 76 járás esetében adódott. A vizsgált időhorizont elején a legfejletlenebbnek a Cigándi járás számított, ahol az egy főre eső GVA az országos szint 17,3 százalékát tette ki mindössze, de a Putnoki, a Szikszói, a Gönci, az Encsi, az Ibrányi, a Baktalórántházai, a Kunhegyesi, a Sarkadi és a Szécsényi járás gazdasági teljesítménye is az országos átlag 25 százaléka alatt alakult.

1. ábra: A magyarországi járások fejlettsége az országos átlaghoz viszonyítva 2010-ben (százalék)

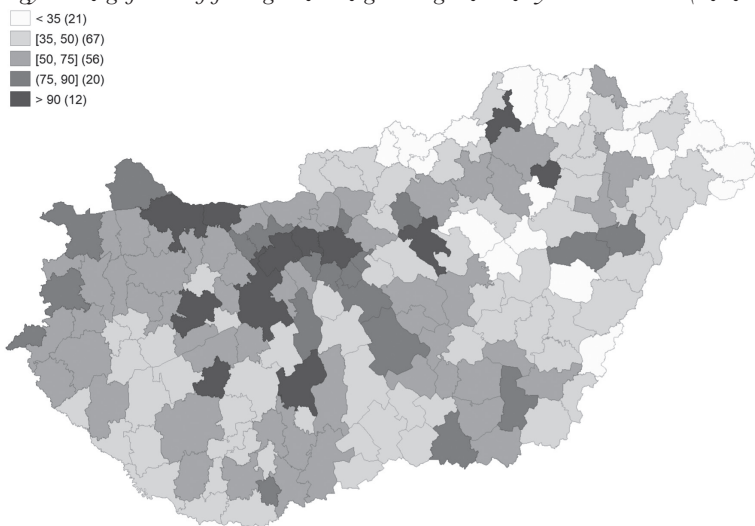

Forrás: TeIR alapján MGFÜ Gazdaságelemzési Központ számítása

2022-ben már 9 járás egy főre eső GVA-ja haladta meg az országos átlagot. A vizsgált időhorizont elejéhez képest a Paksi járás teljesítménye kismértékben, míg az Érdi járásé érdemben csökkent, így már mindkét járás egy főre jutó GVA-ja elmaradt az országos átlagtól. Ugyanakkor a Székesfehérvári, a Bicskei és a Tabi járás esetében 2022-ben már az országos átlagot meghaladó mértékű GVA jutott egy lakosra, ezen járásokban tehát érdemi fejlődés

ment végbe a vizsgált évek során. Számításaink szerint az országos átlag 90 százalékát meghaladó egy főre eső GVA a Veszprémi, a Paksi és a Kazincbarcikai járásban adódott ebben az évben. 2022-ben már összesen 87 járás esetében volt az egy főre eső GVA az országos átlag 50 százaléka felett. A legrosszabb teljesítmény ebben az évben 2 járáshoz, a Cigándi és a Szécsényi járáshoz kötődött, azonban már ezek egy főre jutó GVA-ja is az országos átlag 27,7 százalékán alakult, vagyis a vizsgált időhorizont végére minden járás teljesítménye meghaladta az országos negyedét.

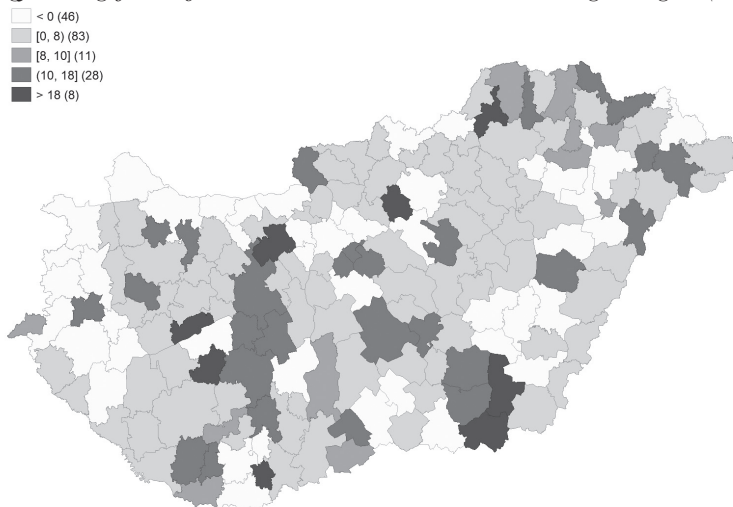
2. ábra: A magyarországi járásek fejlettsége az országos átlaghoz viszonyítva 2022-ben (százalék)

Forrás: TeIR alapján MGFÜ Gazdaságelemzési Központ számítása

A teljes vizsgált időhorizontot tekintve 127 járás esetében ment végbe felzárkózás az országos átlaghoz viszonyítva, míg egy járásban, a Nagyatádi járásban stagnált a relatív fejlettség, 46 járásban pedig visszaesett. A legnagyobb mértékű felzárkózást a Kazincbarcikai járás érte el (41,3 százalékpont), de 20 százalékpontot meghaladó mértékkel javított gazdasági teljesítményén a Bicskei, a Hatvani, a Tabi és a Balatonfüredi járás is. Számításaink szerint 7 olyan járás volt, amelyek gazdasági teljesítményének javulása nem érte el az 1 százalékpontot (Csengeri, Kiskunfélegyházi, Celldömölki, Ajkai, Kiszárdai, Kiskőrösi, Móri), míg 2 olyan, ami ennél kisebb mértékben rontott az országos átlaghoz viszonyítva (Mezőtúri, Nyíregyházi). Leginkább a Komáromi járás egy főre eső GVA-ja távolodott az országos átlagtól, 41,3 százalékponttal, de a Tiszaújvárosi, a Budakeszi, az Érdi, a Paksi, a Nagykanizsai, a Győri és a Siófoki járás gazdasági teljesítménye is 20 százalékpontot meghaladó mértékben romlott az országos átlaggal összevetve.

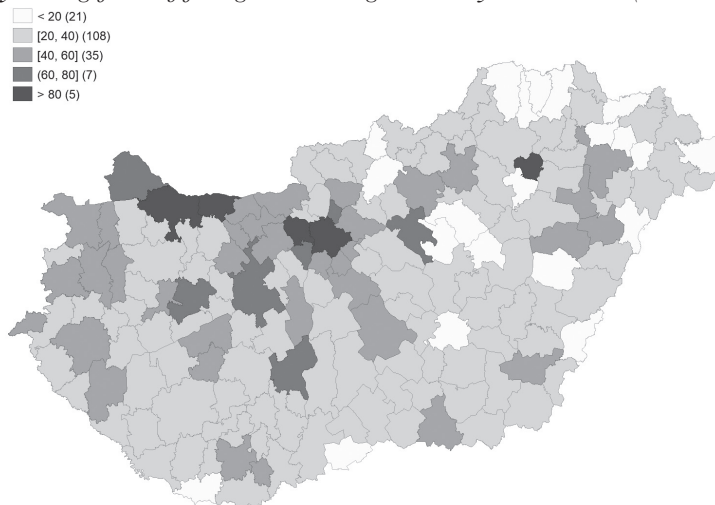
3. ábra: A magyarországi járások felzárkózása 2010 és 2022 között az országos átlaghoz (százalékpont)

Forrás: TeIR alapján MGFÜ Gazdaságelemzési Központ számítása

2010-ben az uniós átlag 20 százaléka alatti fejlettségi szinten 21 járás állt, míg nem érte el az EU átlagának 50 százalékát 147 járás. 80 százalék feletti fejlettségi szinten összesen 5 járás volt ekkoriban, amelyek közül 1 járás és a főváros az uniós átlag feletti fejlettséggel rendelkezett (Budakeszi 116,4 százalék, Budapest 125,3 százalék). A Győri járás gazdasági teljesítménye 2010-ben az uniós átlag 92,3, a Tiszaújvárosi járásé a 90,0, míg a Komáromi járásé a 96,4 százalékán állt.

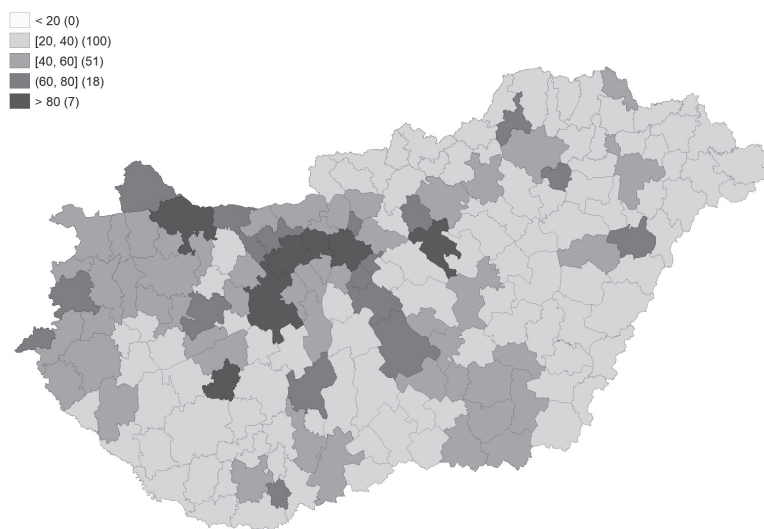
4. ábra: A magyarországi járások fejlettsége az EU átlagához viszonyítva 2010-ben (százalék)

Forrás: TeIR alapján MGFÜ Gazdaságelemzési Központ számítása

2022-ben számításaink szerint már minden járás fejlettségi szintje elérte az EU átlagának 20 százalékát, ellenben 10 járás (Putnoki, Ibrányi, Fehérgyarmati, Kemecsei, Gönci, Encsi, Kunhegyesi, Sarkadi, Cigándi, Szécsényi) teljesítménye 25 százalék alatt maradt. Összesen 129 járás teljesítménye állt 2022-ben az uniós átlag 50 százaléka alatt, vagyis 12,2 százalékkal kevesebb, mint a vizsgált időhorizont elején. A 2010-ben még 20 százalék alatti fejlettségen álló járások ötöde az országos átlagot (9,9 százalékpont) meghaladó mértékű felzárkózást hajtott végre a vizsgált időhorizonton, de a többi ide sorolt járás is – a Szécsényi járás kivételével – 5 százalékpont feletti növekedést ért el. Nőtt továbbá azon járások száma is, amelyek az uniós átlag 80 százaléka felett teljesítettek, 7 darabra, azonban változatlanul a fentebb megnevezett járás és a főváros fejlettsége maradt az EU átlaga felett. Ugyanakkor míg Budapest 141,0 százalékra növelte fejlettségét, addig a Budakeszi járás esetében 108,9 százalékra mérséklődött az uniós átlaghoz viszonyított gazdasági teljesítmény. A 80 és 100 százalék közti teljesítményű járások tekintetében átrendeződés történt 2010 és 2022 között: 2022-ben már a Győri, a Székesfehérvári, a Bicskei, a Tabi és a Jászberényi járás tartozott ebbe a kategóriába. A Tiszaújvárosi és a Komáromi járás relatív fejlettsége rendre 77,1 és 79,4 százalékra mérséklődött a vizsgált időhorizont végére számításaink szerint.

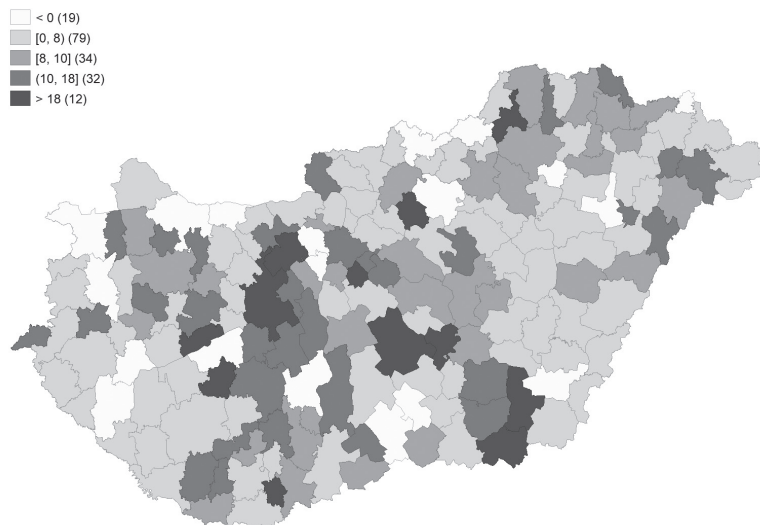
5. ábra: A magyarországi járások fejlettsége az EU átlagához viszonyítva 2022-ben (százalék)

Forrás: TeIR alapján MGFÜ Gazdaságelemzési Központ számítása

A felzárkózás ütemét tekintve eredményeink azt mutatják, hogy a 174 magyarországi járás 89,1 százaléka közeledett 2010 és 2022 között az Európai Unió átlagához, 25,1 százalék pedig 10 százalékpontot meghaladó mértékű felzárkózást ért el ezen időszak alatt. Ezek alapján tehát 10-ből 9 magyarországi járás közeledni tudott az uniós fejlettségi szinthez az elmúlt évtizedben, míg minden negyedik járás az országos átlagot meghaladó mértékben tette ezt.

6. ábra: A magyarországi járások felzárkózásának üteme 2010 és 2022 között az EU átlagához (százalékpont)

Forrás: TeIR alapján MGFÜ Gazdaságelemzési Központ számítása

A legnagyobb felzárkózási ütem az alábbi járásokat jellemezte számításaink szerint:

- Kazincbarcikai járás (+36,4 százalékpont);
- Bicskei járás (+35,9 százalékpont);
- Hatvani járás (+28,4 százalékpont);
- Tabi járás (+26,8 százalékpont);
- Székesfehérvári járás (+23,0 százalékpont);
- Balatonfüredi járás (+22,9 százalékpont);
- Bólyi járás (+20,3 százalékpont);
- Orosházi járás (+20,3 százalékpont);
- Tiszakécskei járás (+18,9 százalékpont);
- Gyáli járás (+18,8 százalékpont);
- Kecskeméti járás (+18,4 százalékpont);
- Makói járás (+18,3 százalékpont).

A 174 járásból egy, az Ózdi járás állt 2022-ben ugyanazon a szinten, mint 2010-ben, vagyis relatív fejlettsége összességében véve stagnálást mutatott, míg 4 járás (Zalaszentgróti, Gödöllői, Vásárosnaményi, Szeghalmi) esetén a felzárkózás üteme az 1 százalékpontot sem érte el. 18 járás relatív teljesítménye ellenben az uniós átlaghoz mérve mérséklődött a vizsgált időhorizont végére 2010-hez képest, amelyből 5 esetben (Siófoki, Nagykanizsai, Érdi, Tiszaújvárosi, Komáromi) 10 százalékpontot meghaladó mértékről beszélhetünk.

Fontos azonban kiemelni, hogy akár az országos átlagtól, akár az uniós átlagtól távolodott a vizsgált járás, az nem jelent egyet azzal, hogy az adott járás ne fejlődött volna a vizsgált időhorizonton, csupán annyit indukál, hogy az országos átlagtól elmaradó mértékben tette

ezt. Például a fentebb említett 5 járás esetében átlagosan 76,7 százalékkal adódott magasabb egy főre eső GVA 2022-ben, mint 2010-ben.

A FELZÁRKÓZÓ JÁRÁSOK CSOPORTJAI

A 12, legnagyobb felzárkózást elérő járásban a felzárkózást eredményező tényezőket tekintve az alábbi három csoportot határoztuk meg:

- a térségben beruházó vagy újrabefektető jelentős nagyvállalat, domináns nagyvállalati szektor fejlődése;
- helyi adottságokra építő kkv-szektor fejlődése;
- az előző kettő kombináltan.

Ezt követően megvizsgáltuk az országos átlagnál nagyobb ütemű felzárkózást elérő járások – Budapestet nem számítva – esetében (45 darab), mely csoport mekkora részarányt képviselt. Eredményeink szerint 15,6 százalékuk köszönhette felzárkózását elsősorban a nagyvállalati, 53,3 százalékuk pedig főként a kkv-szektornak, míg 31,1 százalék esetében egyik méretkategória sem bizonyult dominánsnak, a fejlődésből közel egyenlő részt vállaltak.

2. táblázat: A 2010–2022 közötti időszakban az átlagnál jobban teljesítő járások a felzárkózást eredményező legfőbb tényezők szerint (a felzárkózás üteme szerinti sorrendben)

Nagyvállalati szektor domináns fejlődése	Kkv-szektor domináns fejlődése	Mindkettő kombináltan
1. Kazincbarcikai	6. Balatonfüredi	2. Bicskei
3. Hatvani	7. Bólyi	5. Székesfehérvári
4. Tabi	13. Pannonhalmi	8. Orosházi
20. Sátoraljaújhelyi	15. Enyingi	9. Tiszakécskei
27. Tatabányai	16. Sárbogárdi	10. Gyáli
31. Monori	17. Vasvári	11. Kecskeméti
43. Dunaújvárosi	18. Hódmezővásárhelyi	12. Makói
	19. Devecseri	14. Vecsési
	21. Szentesi	24. Szentgotthárdi
	22. Téti	28. Veszprémi
	23. Szigetvári	29. Jánoshalmi
	25. Bonyhádi	32. Jászapáti
	26. Tamási	37. Nyíradonyi
	30. Szobi	38. Gárdonyi
	33. Kapuvári	

Nagyvállalati szektor domináns fejlődése	Kkv-szektor domináns fejlődése	Mindkettő kombináltan
	34. Mátészalkai	
	35. Szikszói	
	36. Szentlőrinci	
	39. Kalocsa	
	40. Hegyháti	
	41. Baktalórántházi	
	42. Hajdúhadházi	
	44. Putnoki	
	45. Tiszavasvári	

Forrás: MGFÜ Gazdaságelemzési Központ számítása

A legnagyobb felzárkózási ütemmel bíró 12 járás közül az első csoportba tartozik a Kazincbarcikai járás, amelynek felzárkózását leginkább a főtevékenysége szerint műanyag-alapanyag gyártásával foglalkozó BorsodChem segítette elő újrabefektetései, kapacitásbővítései révén. Ennek eredménye, hogy a nagyvállalat meghatszorozta árbevételét és közel tízszeresére növelte hozzáadott értékét a 2010 és 2022 közötti időszakban – ezzel a járás vállalatainak hozzáadottérték-növekményéből több mint 60 százalékot magyaráz. A nagyvállalati szektor adta ezáltal 2022-ben a járásban előállított hozzáadott érték közel háromnegyedét, míg ez 2010-ben még 60 százalék alatt alakult. A hozzáadott érték tekintetében a járásban a feldolgozóipar a legjelentősebb nemzetgazdasági ág, amelynek részesedése néhány százalékponttal 65 százalék fölé emelkedett ebben az időszakban.

A Hatvani járás is az első kategóriába sorolandó, itt az elektronikai áramköri kártya gyártásával foglalkozó Robert Bosch Elektronika Gyártó Kft. található, amely 2010 és 2022 között duplájára növelte alkalmazotti létszámát, több mint háromszorosára árbevételét, illetve ötszörösére hozzáadott értékét. Ezzel a járás hozzáadottérték-növekményének közel kétharmadáért felelt. A feldolgozóipar és a nagyvállalati szektor pedig elsősorban ennek köszönhetően még növelte is az egyébként is jelentős részesedését a járás vállalati szektora által előállított hozzáadott értékből.

A Tabi járás is egyértelműen az első csoportba sorolható, az elektronikus fogyasztási cikk gyártásával foglalkozó Flextronics International Termelő és Szolgáltató Vámszabadterületi Kft. adja a térség hozzáadott értékének több mint 90 százalékát. A külföldi tulajdonú nagyvállalat másfélszeresére növelte árbevételét, illetve több mint duplájára a hozzáadott értékét a vizsgált időszakban, emellett a járás vállalati szektora által előállított hozzáadott érték növekedéséből is közel 90 százalékos részesedéssel rendelkezett.

A Balatonfüredi járás esetében nem azonosítható olyan kiemelkedően nagy bevételtermelő képességgel rendelkező vállalkozás, amely az előzőekben bemutatott járások esetében fellelhető volt. Ehelyett főként a kkv kategóriába tartozó vállalatok értek el olyan bővülést, amelynek eredményeként a járás területén működő vállalkozások árbevétele a négyszeresére,

az általuk előállított hozzáadott érték pedig az ötszörösére növekedhetett. Ebben jelentős szerepe volt a feldolgozóiparnak, amelynek hozzáadott értékből vett részesedése 2022-re 20 százalékpontos emelkedés mellett közel 30 százalékpontra nőtt. A járás esetében a felzárkózás impozáns ütemét támogatta emellett az országos viszonylatban kiemelkedő mértékű uniós forrásfelhasználás is.

A Bolyi járást tekintve sem látható egyetlen, a térség felzárkózását alapjaiban meghatározó vállalkozás. Ellenben a kkv kategóriákba sorolt vállalkozások dinamikusán fejlődtek, egyesek méretkategóriákat is váltottak, illetve olyan új vállalkozások is indultak, amelyek 2022-re a 10 legnagyobb árbevételű járásbeli cég közé kerültek. Mindennek köszönhetően pedig a járás vállalati szektora által előállított hozzáadott érték a négyszeresére nőtt a vizsgált időszakban. Nemzetgazdasági ágakat tekintve a feldolgozóipar 40 százalék feletti részesedése a vállalati szektor hozzáadott értékből nem változott érdemben 2010 és 2022 között, azonban a mezőgazdaságot illetően néhány százalékpontos mérséklődés eredményeként 30 százalék alá csökkent ez az arány.

A Székesfehérvári járás viszont már egy külön kategóriába sorolandó, ugyanis a jelentős nagyvállalati beruházások, újrabefektetések mellett a kkv-szektor is dinamikusán fejlődött 2010 és 2022 között. A nagyvállalatok adták ebben az időszakban a járásban előállított vállalati hozzáadott érték növekményének több mint 60 százalékát, ezzel részesedésük 2022-re több mint 5 százalékponttal, közel 60 százalékra emelkedett. A hozzáadott érték tekintetében 2010-ben és 2022-ben egyaránt a feldolgozóipar bírt a legnagyobb részesedéssel, 60 százalék feletti értékkel.

A Bicskei járás esetében a helyben legjelentősebb SPAR Magyarország Kereskedelmi Kft.-t érdemes kiemelni, amely a beruházásainak és a fejlődésének köszönhetően az árbevételét megduplázta, hozzáadott értékét pedig a négyszeresére növelte – így a térség vállalati szektora által előállított hozzáadott érték-növekményének több mint felét adta a vizsgált időszakban. Azonban ennek ellenére a kereskedelem, gépjárműjavítás nemzetgazdasági ág részesedése a hozzáadott értékből közel 10 százalékponttal 60 százalék alá csökkent, amely az építőipar és a feldolgozóipar részesedésének együttesen több mint 10 százalékpontos bővüléséből adódik. Ennek hátterében a járás kkv-szektorának fejlődése áll, amelynek eredményeképp a nagyvállalatok részesedése a térség hozzáadott értékből 70 százalék környékéről 50 százalék közelébe esett 2010-ről 2022-re.

Az Orosházi járásban közel háromszorosára nőtt a vállalkozások összesített árbevétele és hozzáadott értéke is a 2010–2022 közötti időszakban. Ebben fontos szereppel bírt a térség legnagyobb foglalkoztatója, a közúti jármű alkatrészeinek gyártását végző Linamar Hungary Autóipari és Gépgyártó Zrt., amely az említett időszakban megnégyszerezte árbevételét és másfélszeresére növelte hozzáadott értékét – a térség vállalatai által előállított hozzáadott érték-növekmény több mint harmadát adva ezzel. Emellett pedig a járás kkv-szektora is jelentős fejlődésen ment keresztül, amit az is mutat, hogy a nagyvállalatok hozzáadott értékből vett részesedése a 2010-es 40 százalék feletti hányadról 33 százalék közelébe mérséklődött. A nemzetgazdasági ágakat tekintve a feldolgozóipar 70 százalék közeli részesedése az előállított hozzáadott értékből a vizsgált időszakban jelentősen nem változott, míg a mezőgazdaság részesedése néhány százalékpontos növekedést mutatott és 13,9 százalékra emelkedett.

A Tiszaújvárosi járásban a Duna Aszfalt Út és Mélyépítő Zrt. húzta elsősorban a térség gazdaságát, ugyanis a vizsgált időszakban háromszorosára növelte foglalkoztatotti létszámát, több mint tízszeresére árbevételét, valamint hússzorosára hozzáadott értékét. A nagyvállalat mellett még több, kkv kategóriába sorolható, főként építőipari vállalkozás is jelentős fejlődésen ment keresztül, ami azt eredményezte, hogy 2022-ben a vállalati szektor által előállított hozzáadott érték kétharmada már az építőiparhoz volt köthető, míg ez 2010-ben még 30 százalék alatt alakult. A feldolgozóipar részesedése viszont ezzel ellentétesen változott, 50 százaléknál alacsonyabbról 20 százalék alá mérséklődött.

A Gyáli járásban jelentős vállalati újrabefektetések és betelepülések mellett fejlődött a nagyvállalati és a kkv-szektor egyaránt. A járás a felzárkózását elsősorban kiemelkedő logisztikai potenciáljának érvényesülésének, a kereskedelem, illetve a szállítmányozás területén tevékenységet folytató vállalkozások (a legnagyobbak közül pl. Penny-Market, GLS) fejlesztéseinek, szintlépésének köszönheti. Ezek jelentőségét mutatja, hogy a helyi vállalati szektor hozzáadott értékén belül legnagyobb súllyal a kereskedelem és a szállítás, raktározás rendelkezik, rendre 40 és 25 százalék körüli értékekkel – ami a vizsgált időszakban lényegében nem is változott.

A Kecskeméti járás felzárkózásában elvülhetetlen szerepe volt a Mercedes-Benz Manufacturing Hungary Kft. beruházásainak, illetve az annak beszállító vállalatoknak, amelyek helyben jelentős kapacitásbővítéseket hajtottak végre a vizsgált időszakban. A járműiparhoz kapcsolódó vállalkozások mellett azonban az élelmiszeripari cégek (pl. Fornetti) is szintet léptek a járásban, ezek pedig együttesen azt eredményezték, hogy a térség vállalati szektorának hozzáadott értékéből a feldolgozóipar részesedése több mint 4 százalékponttal 60 százalék fölé emelkedett.

A Makói járás esetében ki kell emelni az élelmiszeriparban tevékenységet folytató Givaudan Hungary Kft.-t, amelynek betelepülése nagyot lendített a térség elsősorban a Continental gyárára alapozó gazdaságán. Az élelmiszeripari nagyvállalat adta ugyanis a 2010 és 2022 közötti hozzáadottérték-növekmény harmadát a járás vállalati szektorát tekintve. A feldolgozóipar hozzáadott értékéből vett részesedése ennek ellenére 66 százalék körüli értékről 60 százalék alá mérséklődött, ezzel ellentétben viszont a kereskedelemé 5, a mezőgazdaságé pedig 3 százalékponttal növekedett – rendre 15 és 10 százalék közelébe. Emellett a kkv-szektor erősödésére utal, hogy a Givaudan betelepülésének ellenére is mérséklődött a nagyvállalatok hozzáadott értékben betöltött súlya a járásban – 60 százalék közeli arányról 52,2 százalékra.

A leszakadó járások esetében is megállapítható, hogy a folyamatot egyedi tényezők indokolták. Például a Záhonyi járás esetében cégfelvásárlás miatti székhelyváltás a járás legjelentősebb vállalatánál, de volt példa cégbezárásokra is (Tiszaújvárosi és Komáromi járás).

ÖSSZEFOGLALÁS

Az ország fejlettségét, az életszínvonal javulását mindenkor kiemelt figyelem övezi, azonban ezek előmozdításához ismernünk kell az országon belüli viszonyokat is. Épp ezért születik számos kutatás, amely a regionális különbségek feltárását, a kisebb területi egységek helyzetének vizsgálatát és fejlesztésük lehetséges irányait tűzi zászlajára. Az elmúlt években több

módszertan született a magyarországi járások élhetőségének és fejlettségének vizsgálatára, amelyek sorát bővíti jelen tanulmány is. A korábban ismertetett kutatásoktól jelen tanulmányt az alkalmazott módszertan komplexebb volta különbözteti meg, ami nagyobb hangsúlyt fektet az egyes járások sajátosságainak figyelembevételére. Ugyanakkor a gazdasági teljesítmény méréséhez használt adatok jelentős késleltetéssel állnak rendelkezésre, így a vizsgált időhorizont szűkebb volt, mint például az MBH Bank élhetőségi rangsoránál.

Eredményeink rávilágítottak, hogy 2010 és 2022 között 10 magyarországi járásból 9 közeledett az Európai Unió átlagos fejlettségi szintjéhez, míg minden negyedik az országos átlagot meghaladó mértékben zárkózott fel. Az országos átlagot meghaladó mértékű fejlődést tapasztaló járások esetében három jól elkülöníthető csoportot azonosítottunk. Az első csoportot azon járások alkották, amelyek érdemi felzárkózásukat a térségben beruházó vagy újrabefektető nagyvállalatoknak, a domináns nagyvállalati szektor fejlődésének köszönhették. A második csoportba azon járásokat soroltuk, ahol a helyi adottságokra építő kkv-szektor járult hozzá a legnagyobb mértékben az EU átlagához való közeledéshez. Végezetül a harmadik csoportba tartozó járások fejlődésében úgy a nagyvállalati, mint a kkv-szektor kivette a részét. Számításaink szerint 2010 és 2022 között 18 járás relatív teljesítménye mérséklődést mutatott az európai uniós átlaghoz viszonyítva. Esetükben a mögöttes indokokat megvizsgálva arra a megállapításra jutottunk, hogy a kedvezőtlen folyamatot egyedi tényezők indokolták, például székhelyváltoztató vállalat vagy cégbezárás.

Ebből is látható, mennyire fontos felmérni egy adott járás helyzetét, sajátosságait, mivel a sikeres felzárkózáshoz nélkülözhetetlen ismerni, milyen folyamatok és jellegzetességek jellemzik az adott járást. Az egyedi „történetek” ismeretével meghatározhatók azok a beavatkozási pontok, amik leginkább hozzájárulnak a járások fejlődéséhez, az ott lakók életszínvonalának emeléséhez.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Bakos Norbert – Hidas Zsuzsanna – Kezán András (2011): Területi különbségek Magyarországon. A főbb társadalmi és gazdasági folyamatok az ezredforduló után. *Területi Statisztika*, 51(4), 335–357.
- Bíró Péter – Molnár László (2004): A kistérségi szintű relatív fejlettség meghatározása. *Területi Statisztika*, 6, 564–585.
- Chlad, Miloslav – Kahoun, Jaroslav (2011): Factors Influencing the Rating of Regional Economic Performance or Reasons why Prague has Become the 6th Best Economically Performing Region of the EU. *Statistika: Statistics and Economy Journal*, 48(2), 4–23.
- Csité András – Németh Nándor (2007): Az életminőség területi differenciái Magyarországon: A kistérségi szintű HDI becslési lehetőségei. *Budapest Working Papers on the Labour Market*, No. BWP - 2007/3.
- Dusek Tamás – Kiss János Péter (2008): A regionális GDP értelmezésének és használatának problémái. *Területi Statisztika*, 48(3), 264–280.
- Dusek Tamás – Koppány Krisztián – Kovács Norbert – Szabó Dániel Róbert (2015): A győri járműipari körzet hozzáadott értékének becslése. *Területi Statisztika*, 55(1), 76–87.
- Győri Róbert – Mikle György (2017): A fejlettség területi különbségeinek változása Magyarországon, 1910–2011. *Tér és társadalom*, 31(3), 143–165.
- Harsányi Endre – Harsányi Gergely – Nagy Attila János (2005): Területi fejlettségi különbségek az Észak-alföldi régióban. *Agrártudományi közlemények*, 2005(16), 170–180.
- Jakobi Ákos – Oláh Miklós – Dombi Gábor – Retz Tamás – Nemes Nagy József – Lőcsei Hajnalka – Jeney László – Szabó Pál – Németh Nándor (2005): Társadalmi-gazdasági állapotfelmérés a Balaton Kiemelt Üdülőkörzetben

- Balaton Project. ELTE Regionális Földrajzi Tanszék, Balatoni Integrációs Kht. Társadalomtudományi Kutatócsoport, Budapest-Siófok.
- Kahoun, Jaroslav – Sixta, Jaroslav (2013): Regional GDP Compilation: Production, Income and Expenditure Approach. *Statistika: Statistics and Economy Journal*, 93(4), 24–36.
- Kiss János Péter – Németh Nándor (2006): Fejlettség és egyenlőtlenségek: Magyarország megyéinek és kistérségeinek esete. *Budapest Working Papers on the Labour Market*, No. BWP – 2006/8.
- Koppány Krisztián – Kovács Zoltán – Dusek Tamás (2019): A gazdasági teljesítmény területi eloszlása és koncentrációja Magyarországon = Spatial Distribution and Contentration of Economic Performance in Hungary.
- Központi Statisztikai Hivatal (2016): A komplex programmal fejlesztendő járások jellemzői, 2014. Letölthető: https://www.ksh.hu/apps/shop/kiadvany?p_kiadvany_id=402315&p_temakor_kod=KSH&p_lang=hu (2024.12.20.)
- Kőbágyó Györgyi – Pónusz Mónika – Kovács Róbert – Tóth Róbert (2023): Magyarország regionális térségeinek fejlesztési lehetőségei – Regionális térségek és rövid ellátási láncok összefüggései az élelmiszerlánc piacon. *Polgári Szemle*, 19(4–6), 158–176.
- Lőrinc Balázs (2022): A területi fejlettség és az anyagi jólét kapcsolata Magyarországon. In *XVI. Pro Scientia Aranyérmesek Konferenciája PSAK 2022*, 132–139.
- Lukovics Miklós – Kovács Péter (2011): A magyar kistérségek versenyképessége. *Területi Statisztika*, 51(1), 52–71.
- Nemes Nagy József (1995): A GDP regionális számbavétele. In Probáld Ferenc (szerk). *Pro Geographia Humana*, ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 99–118.
- Németh Melinda (2024): A munkavállalási célú ingázás, mint a fenntartható városfejlesztés egyik kihívása Zala Vármegyében. *Polgári Szemle*, 20(4–6), 169–185.
- MBH Jelzálogbank (2024): Hol a legjobb élni 2024-ben?
- MKIK Gazdaság- és Vállalkozáskutató Intézet (2019): Fejlődő és leszakadó járások – 2017. Magyar járások társadalmi-gazdasági profilja a Járási Fejlettségi Mutató alapján. Letölthető: <https://gvi.hu/kutatas/608/fejlodo-es-le-szakado-jarasok-2017> (2025.01.16.)
- Obádovics Csilla – Bruder Emese (2011): A vidéki Magyarország területi egyenlőtlenségei különböző nézőpontokból. *Gazdaság és Társadalom*, 3(2), 74–92.
- Ritter Krisztián – Nagy Henrietta – Tóth Tamás (2013): Hátrányos helyzetű vidéki térségek és helyi fejlesztési lehetőségeik egy Észak-magyarországi példán keresztül. In *Lukovics M. & Savanya P. (szerk.). Új hangszívek a területi fejlődésben*, Szeged, JATEPress, 224–242.
- Szörényiné Kukorelli Irén (1997): A kistérségek gazdasági és társadalmi jellemzői és trendjei Északnyugat-Dunántúlon. *Tér és Társadalom*, 1, 147–180.
- Szűcs Antónia – Káposzta József (2018): A Gyöngyösi járás településeinek komplex fejlettségi rangsora és dinamikája. *Területi Statisztika*, 58(5), 489–504.
- Tóth Péter (2013): A győri járműipari körzet lehatárolásának módszertani problémái. „Növekedés és egyensúly”, Kautz Gyula Emlékkonferencia 2013. június 11., Győr.
- Tóth Tamás – Káposzta József (2021): Successful Management of Settlements to Boost Rural Development. *European Countryside*, 13(4), 819–833.

JEGYZETEK

¹ 290/2014. (XI. 26.) Korm. rendelet a kedvezményezett járások besorolásáról. Elérhető: <https://net.jogtar.hu/jog-szabaly?docid=a1400290.kor> (2024.12.03.)

² Ezt az adatsort 2015-ig számolták ki a NAV adatok alapján, közlése utána megszűnt.

³ A vállalati adóbevallásból a bruttó hozzáadott érték az alábbi módon számítható: értékesítés nettó árbevétele – Anyagjellegű ráfordítások + Aktivált saját teljesítmény

⁴ A foglalkoztatotti létszám becslése a következő közelítés alapján történt: 15 éves vagy idősebb állandó népesség – álláskeresői létszám

⁵ <https://www.scribbr.com/statistics/chi-square-tests/> (2024.12.03.)

⁶ <https://www.ibm.com/docs/en/spss-statistics/saas?topic=regression-weight-estimation> (2024.12.03.)

Rákóczi Attila

Egy klaszter a megváltozott munkaképességű embertársainkért

A Békés Vármegyei Kormányhivatal foglalkoztatási rehabilitációs tevékenységének értékelése

A Cluster for our Fellow People with Disabilities

Evaluation of the Employment Rehabilitation Activities of the Békés County Government Office

„Ne sikeres ember próbálj lenni, hanem értékes”

Albert Einstein

*“Try not to become a man of success,
but rather try to become a man of value.”*

Albert Einstein

Összefoglalás

A megváltozott munkaképességű embertársaink a társadalmunk teljes értékű tagjai. Feladatunk, hogy az integrációjukra egyre nagyobb figyelmet fordítsunk. A kutatásom eredményei rávilágítottak, hogy mind a foglalkoztatási, mind a rehabilitációs hatósági tevékenységünk kimutathatóan segítette a sérült embertársainkat az elmúlt közel másfél évtizedben, Békésben, hiszen jelentősen csökkent a regisztrált álláskeresők között a számuk, a foglalkoztatásuk pedig nőtt. Interjúim igazolták, hogy foglalkoztatásuk eredményeként nemcsak a rájuk bízott feladatokat végzik sikeresen el, hanem ez a saját élethelyzetük megítélésére is pozitívan hathat. Mindezek mellett – bár jogszabályi kötelezettsége a nagyobb foglalkoztatóknak a megváltozott munkaképességű embertársaink bizonyos létszámú alkalmazása mégis – egy megbízható, több esetben az ép kollégájuk munkájánál is hatékonyabban feladatot végrehajtó, lojális munkatársat nyerhetnek. Ezekben tud segítséget nyújtani a létrehozott Klaszter is.

DR. RÁKÓCZI ATTILA PHD, főigazgató, Békés Vármegyei Kormányhivatal, egyetemi adjunktus, c. főiskolai tanár, Magyar Agrár-és Élettudományi Egyetem, Vidékfejlesztés és Fenntartható Gazdaság Intézet, Vidék- és Területfejlesztési Tanszék (rakoczi.attila@bekes.gov.hu).

Journal of Economic Literature (JEL) kódok: I18, J14, J45, K15, L30, H00

Kulcsszavak: megváltozott munkaképesség, foglalkoztatási rehabilitáció, társadalmi felelősségvállalás, szolidaritás, Békés Vármegyei Kormányhivatal, Szeged-Csanádi Egyházmegye

Summary

Our fellow people living with disabilities are full members of our society. Our task is to pay more and more attention to their integration. The results of my research have revealed that both our employment and rehabilitation regulatory activities have demonstrably helped our fellow citizens with disabilities over the past nearly decade and a half in Békés. My interviews confirmed that as a result of their employment, they not only successfully perform the tasks assigned to them, but that this can also have a positive effect on the assessment of their own life situation. In addition to all this, – although larger employers are required by law to employ a certain number of people with disabilities –, in many cases, they can gain a reliable, loyal colleague who performs tasks more efficiently than their able-bodied colleagues. The established Cluster can also provide assistance with these.

Journal of Economic Literature (JEL) codes: I18, J14, J45, K15, L30, H00

Keywords: altered work capacity, employment rehabilitation, social responsibility, solidarity, Government Office of Békés County, Diocese of Szeged-Csanád

BEVEZETÉS

A sérült embertársaink munkában történő alkalmazására a magyar szóhasználatban a „megváltozott munkaképesség” kifejezést használjuk. Ez egy – főként egészségi – állapotváltozást tükröző meghatározás, melynek a nemzetközi szóhasználatban nincs pontos megfelelője. E kifejezés ugyanis kimondottan munkaerőpiaci szempontból határozza meg azt a megváltozott testi, szellemi vagy egészségkárosodást, mely az egyén munkára való alkalmasságát befolyásolhatja, korlátozhatja (Könczei – Kullmann, 2019).

Ugyanakkor jogi meghatározások szempontjából hazánkban – de az Európai Unió országaiban is – összetett szabályozási rendszer írja le a fogyatékossgal élő embertársaink jogait és támogatási lehetőségeiket. A 2007. évi XCII. törvény a Fogyatékossgal élő személyek jogairól szóló egyezmény és az ahhoz kapcsolódó Fakultatív Jegyzőkönyv kihirdetéséről szól. E törvény 1. cikkében meghatározottak szerint: „fogyatékossgal élő személy minden olyan személy, aki hosszan tartó fizikai, értelmi, szellemi vagy érzékszervi károsodással él, amely számos egyéb akadállyal együtt korlátozhatja az adott személy teljes, hatékony és másokkal egyenlő társadalmi szerepvállalását”. A mai magyar gyakorlatban a következő fogyatékossgai kategóriákat használjuk: mozgássérültség, látássérültség, hallássérültség, beszéd fogyatékossg, értelmi fogyatékossg, autizmus, pszicho-szociális sérülések (Csillag et al., 2018:33).

Hazánkban a 2010-es évektől egyre inkább előtérbe került a megváltozott munkaképességű embertársainkra való odafigyelés, a munkába történő integrációjuk komplex támo-

gatása. Mára számos jogszabály alapján mind a munkaadó, mind a munkavállaló számos támogatást kaphat, számos kedvezményre jogosult. Mindezek mellett sérült embertársaink fejlesztésére, integrációjára szakosodott vállalkozások is létrejöttek.

Kutatómunkám célja e jelenlegi komplex támogatási rendszer bemutatása, ezzel összefüggésben a Békés Vármegyei Kormányhivatal (a továbbiakban: Kormányhivatal) által végzett ez irányú foglalkoztatási, rehabilitációs hatósági eljárásaink eredményeinek a közlése. Ezen túlmenően a Kormányhivatal társadalmi szerepvállalásait, együttműködéseit is be kívánom mutatni, valamint a Szegedi Foglalkoztató Zrt. tevékenységének, és a gesztorságában létrehozott Klaszter Információs Platform létrejöttének és működésének az ismertetését is elvégzem.

A MEGVÁLTOZOTT MUNKAKÉPESSÉGŰ EMBERTÁRSAINK FOGLAKOZTATÁSÁNAK SAJÁTOSSÁGAI

Országunk gazdasági teljesítményét – csakúgy, mint bármely országét – a gazdasági mutatókon túl, a foglalkoztatási jellemzők is meghatározzák. Mégis egy-egy térség teljesítménye között jelentős területi különbségek lehetnek (Egri, 2020, Tánczos – Egri, 2010; Farkas, 2021; Komarek, 2019). Ugyanakkor e térségek fejlesztésében a mezőgazdaságnak (Horváth – Komarek, 2016; Vásáry et al., 2007), a vidékfejlesztésnek (Ritter et al., 2011; Rákóczi 2022), az agrárfelsőoktatásnak (Gyuricza et al., 2020) és a turizmusnak (Bujdosó et al., 2015; Árpási, 2018) is jelentős szerepe van.

A foglalkoztatási hatóságnak kiemelt feladata, hogy a gazdaság igényeinek megfelelő számú álláskeresőt tudjon rendelkezésre bocsájtani, ugyanakkor, amennyiben szükséges képzéseket és átképzéseket is szervez a felmerülő speciális igények esetén.

A foglalkoztatás terén kiemelt kérdés lehet például a nők szerepe (Durmishi et al., 2023; Adeleye et al., 2024), a vállalati társadalmi felelősségvállalás (Lentner, 2011), vagy a megváltozott munkaképességű embertársaink alkalmazása, mely egy komplex, speciális terület (Cserklei – File, 2007). A humán erőforrás gazdálkodás esetében az esélyegyenlőség azt jelenti, hogy minden munkaképes állampolgár képességeinek megfelelő lehetőséget kapjon a munkavállalásra és teljesítményeit, eredményeit azonos módon ítélik meg. (...) Annak érdekében, hogy a fogyatékos, illetve megváltozott munkaképességű személyek munkaerőpiacra történő (re)integrációja sikeres legyen, figyelembe kell vennünk, meg kell ismernünk az érintett személyek lehetőségeit, sajátosságait, valamint a munkáltatók igényeit is, hogy a fogyatékos személyek valóban egyenlő esélyekkel rendelkezzenek a munkahelyen (Dajnoki, 2012:145).

Dajnoki (2011:86) bő tíz évvel ezelőtt vizsgálódott, és akkor azt állapította meg, hogy a megváltozott munkaképességű emberek munkához jutását, önálló életvitelét lehetővé tevő szociális ellátó rendszer fejletlen volt és a munkaadók nem voltak kellően tájékoztatottak e téren. Félelmeik között szerepeltek, hogy a sérült embertársaink alacsonyabb teljesítménnyel végzik a munkájukat, sajátos beruházásokra lenne szükségük a számukra megfelelő munkakörülmények kialakításához. Valamint, megállapításai között szerepelt, hogy: *a fogyatékosággal élő, megváltozott munkaképességű személyek – akárcsak a pályakezdők, az érzékenyebb tartott női nem, és az egyéb munkaerőpiaci hátrányokkal küzdő csoportok (...) – még napjainkban is hátrányos helyzetben vannak a munkaerőpiacon*”.

Napjainkra azonban jelentős változások álltak be e téren a célirányos kormányzati intézkedések következtében. Átfogó szabályozások határozzák meg a sérült embertársaink foglalkoztatási feltételeit.

A munka törvénykönyvéről szóló 2012. évi I. törvény, valamint a munkavédelemről szóló 1993. évi XCIII. törvény általános kereteket tartalmaz a foglalkoztatás vonatkozásában. Ugyanakkor ezek mellett a társadalombiztosítás ellátásaira jogosultakról, valamint ezen ellátások fedezetéről szóló 2019. évi CXXII. törvény, és a megváltozott munkaképességű személyek ellátásairól és egyes törvények módosításáról szóló 2011. évi CXCI. törvény, valamint az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról szóló 2003. évi CXXV. törvény már tartalmazza a sérült embertársaink foglalkoztatási sajátosságainak előírásait is.

A szociális hozzájárulási adóról szóló 2018. évi LII. törvény, a megváltozott munkaképességű munkavállalókat foglalkoztató munkáltatók akkreditációjáról, valamint a megváltozott munkaképességű munkavállalók foglalkoztatásához nyújtható költségvetési támogatásokról szóló 327/2012. (XI. 16.) Korm. rendelet, a munkaköri, szakmai, illetve személyi higiénés alkalmasság orvosi vizsgálatáról és véleményezéséről szóló 33/1998. (VI. 24.) NM rendelet, és a munkahelyek munkavédelmi követelményeinek minimális szintjéről szóló 3/2002. (II. 8.) SzCsM-EüM együttes rendelet, valamint az építési munkahelyeken és az építési folyamatok során megvalósítandó minimális munkavédelmi követelményekről szóló 4/2002. (II. 20.) SZCSM-EüM együttes rendelet szintén további kereteket adnak e speciális foglalkoztatás terén.

A fenti jogszabályok alapján az alábbi kedvezményekben részesülhetnek a megváltozott munkaképességű munkavállalókat alkalmazó munkaadók.

Szociális hozzájárulási részkedvezmény: a vállalkozást – bizonyos további feltételek mellett – a szociális hozzájárulási adójukból részkedvezmény illeti meg, melynek mértéke 13 % a 2024-es adóévben.

Rehabilitációs hozzájárulás alóli mentesülés: a vonatkozó törvény szerint a munkaadó rehabilitációs hozzájárulás fizetésére köteles, ha az általa foglalkoztatottak létszáma a 25 főt meghaladja, és az általa foglalkoztatott megváltozott munkaképességű személyek száma nem éri el a létszám 5%-át. E rehabilitációs hozzájárulás mértéke a tárgyév első napján a teljes munkaidőben foglalkoztatott munkavállaló részére megállapított alapbér kötelező legkisebb összegének kilencszerese/fő/év (2024-ben: 2.401.200,- Ft/fő/év). Ha a megváltozott munkaképességű személyek száma eléri a létszám 5%-át, a munkaadó mentesül a rehabilitációs hozzájárulás megfizetése alól.

Akkreditált foglalkoztatás: a szociálpolitikáért felelős miniszter az akkreditált munkáltató részére a Kormány rendeletében meghatározottak szerint célzott támogatást nyújthat pályázat útján. Ez esetben azonban, az összkalkulált létszámhoz viszonyított sérült munkavállalók arányának és abszolút száma előírásainak is teljesülnie kell.

A fentiek mellett azonban azon munkaadóknak, akik megváltozott munkaképességű személyeket alkalmaznak további – jogszabályokban rögzített – egyedi előírásokat is be kell tartanak. E munkavállalóknak ugyanis évenként öt munkanap pótszabadság is jár, továbbá a munkaszerződéstől eltérő foglalkoztatást érintő korlátozás és egyedi felmondási korlátozás is

életben van az esetükben. Mindezek mellett munkavédelmi többletkötelezettségek is terhelik (pl. mozgáskorlátozott vagy egyéb testi fogyatékos munkavállalók esetében), a munkaköri alkalmassági vizsgálat is eltérő, valamint az egyenlő bánásmód követelményét a munkáltató köteles megtartani a foglalkoztatási jogviszony tekintetében, amely a megváltozott munkaképességű személyek esetén különösen kiemelt előírás.

A fent rögzített előnyökön – és esetleges többletkövetelményeken – túl Dajnoki (2011) kutatása arra is rávilágít, hogy a sérült munkavállalók foglalkoztatásának a szervezet szempontjából egyik főbb előnye a vállalat pozitív megítélése, míg csak a második helyen a célirányos támogatásokhoz való hozzáférés áll. Azt is megállapítja, hogy a megkérdezett vezetők számára fontosabb a vállalat ilyen irányú külső megítélése, mint a szervezetek számára az ebből származó az anyagi előny.

AZ ÁLLAMI FOGLALKOZTATÁSI ÉS AZ ÁLLAMI REHABILITÁCIÓS HATÓSÁG TEVÉKENYSÉGEI

A foglalkoztatási szakterületen a nyilvántartásba vétel feltételeinek megfelelő megváltozott munkaképességű személy lehet álláskereső. A nyilvántartás az ún. Integrált Rendszerben történik, amely az álláskeresők alapnyilvántartására, a szolgáltatási, közvetítési folyamatok kezelésére, a munkáltatók és általuk bejelentett állások nyilvántartására, a foglalkoztatási támogatások, munkaerőpiaci programok szervezésére szolgál. E tevékenységeket a foglalkoztatást elősegítő szolgáltatásokról és támogatásokról, valamint a foglalkoztatás felügyeletéről szóló 2020. évi CXXXV. törvény, a foglalkoztatást elősegítő szolgáltatásokról és támogatásokról szóló 100/2021. (II. 27.) Korm. rendelet, valamint a 2021–2027 programozási időszakban az egyes európai uniós alapokból származó támogatások felhasználásának rendjéről szóló 256/2021. (V. 18.) Korm. rendelet alapján végzik a vármegyei kormányhivatalok foglalkoztatási szervei.

A foglalkozási rehabilitációs szakterület a Rehabilitációs Szakigazgatási Rendszerben tartja nyilván és bírálja el a megváltozott munkaképességű személyek kérelmeit. E rendszerben történik a megváltozott munkaképességű személyek nyilvántartása, az együttműködési, szolgáltatási folyamatok kezelése, a munkáltatók és általuk bejelentett állások nyilvántartása, továbbá a közvetítési feladatok ellátása.

A szakterület e tevékenységeit a megváltozott munkaképességű személyek ellátásaival kapcsolatos eljárási szabályokról szóló 327/2011. (XII. 29.) Korm. rendelet és a megváltozott munkaképességű személyek ellátásairól és egyes törvények módosításáról szóló 2011. évi CXCI. törvény alapján végzi.

A BÉKÉS VÁRMEGYEI KORMÁNYHIVATAL KIEMELT TEVÉKENYSÉGEI A MEGVÁLTOZOTT MUNKAKÉPESSÉGŰ EMBERTÁRSAINKÉRT

Arató és Nizák (2012) megállapították, hogy a hazai nonprofit szektor – mint a civil társadalom intézményrendszere – viszonylagosan erős, statisztikai adatok alapján e terület a magyar gazdaság és társadalom meghatározó szereplője, formálója. A civil szektor sikerét azok veze-

tése, kapcsolatai (Nagy – Maruzsa, 2010), pályázati lehetőségei, rendelkezésre álló támogatásai és a rájuk vonatkozó jogi környezet (Nizák, 2004) is befolyásolhatja.

A civil társadalomban rejlő formáló erőt a Kormányhivatal is felismerte, és egy társadalmi alapokon nyugvó területi államigazgatás megvalósításába kezdett 2017-től. Így a vármegye foglalkoztatási, gazdasági és demográfiai helyzetének hosszú távú javítása céljából együttműködési megállapodásokat kötött a vármegyei kamarákkal, köztestületekkel, oktatási intézményekkel és civil szervezetekkel (Rákóczi, 2021).

Mindazonáltal az együttműködési megállapodások kiemelt körét alkotják a hátrányos helyzetű, és a sérült embertársaink segítésére, támogatására civil szervezetekkel létrehozott együttműködések, melyek az alábbiak.

Civil Szervezetek Szövetsége

A Civil Szervezetek Szövetségével 2019. március 7. napján került sor az együttműködési megállapodás megkötésére, amelynek segítségével a Kormányhivatal hozzávetőlegesen száz szervezetet ért el közvetlenül, köztük számos sérült embertársainkat is összefogó szervezetet. A Szövetséggel való partnerség a Kormányhivatal megváltozott munkaképességű személyek foglalkoztatásának elősegítésére irányuló törekvései szempontjából azért is lényeges, mert a Szövetség közhasznú tevékenysége kiterjed a munkaerőpiacon hátrányos helyzetű rétegek képzésének, foglalkoztatásának elősegítésére – ideértve a munkaerő-kölcsönzést is – és a hozzá kapcsolódó szolgáltatások biztosítását is.

A Vakok és Gyengénlátók Békés Megyei Egyesülete

A 2019. május 21. napján létrehozott együttműködés célja, hogy az egyenlő esélyű hozzáférés megteremtésének elősegítésével hozzájáruljon a vármegyében élő látássérült személyek társadalmi integrációjához és életminőségük javításához, továbbá az Egyesület által végzett tevékenység társadalmi elismertségének növeléséhez. A megállapodás alapján a Kormányhivatal tájékoztatja az Egyesületet és tagjait az aktuális munkaerőpiaci támogatásokról, a látássérült álláskereső számára releváns képzési- és álláslehetőségekről, a megváltozott munkaképességű személyek foglalkoztatását érintő jogszabályi változásokról, illetve az Egyesület tagjai számára igény esetén munkáltatói tájékoztatót, fórumot szervez.

Siketek és Nagyothallók Országos Szövetsége (SINOSZ)

A megállapodás 2019. október 15. napján került aláírásra, amely alapján a SINOSZ tolmácsszolgáltatást biztosít a Kormányhivatal kormányablakaiban a siket, nagyothalló és siketvak személyek részére, ezzel is könnyítve a kommunikációt a kormányablak ügyfélszolgálatokon. A megállapodás alapján az ún. KONAKT Tolmácsszolgáltatás igénybevételére alkalmas eszközök kerültek a Kormányhivatal használatába, amelyeket a kormányablakokban vehetnek igénybe a hallássérült személyek.

A Békés Vármegyei Munkahelyek Biztonsága Munkacsoport megalakítása

Békés Vármegyei Kormányhivatal vezetőjének kezdeményezésére 2018. február 18. napján megalakult „Békés vármegyei munkahelyek biztonságáért” munkacsoport. Ezzel szakemberekből álló szakmai fórum jött létre, amely felhívja a nyilvánosság, ezen belül a munkáltatók, a munkavállalók és képviselőik figyelmét a biztonságos munkahelyek kialakítása és a rendezett munkaügyi kapcsolatok jelentőségére. A munkacsoport a munkavállalói jogtudatosság fejlesztését, ezen keresztül a foglalkoztatás „kifehértését”, a munkahelyek jogbiztonságának elősegítését, valamint a munkavédelemi, munkabiztonsági prevenció előtérbe helyezését tűzte ki célul, ezáltal a munkahelyi balesetek és megbetegedések megelőzését helyezte előtérbe. A munkacsoport tevékenységének első szakaszában 74 oldalas tanulmányt készített a „Békés megyei munkahelyek biztonsága” címmel, amely feltárta azokat a beavatkozási lehetőségeket, intézkedéseket, kockázatokat, amelyek a vármegyében jellemzik a vállalkozásokat. Ezt követően Békésben valamennyi járás területén tájékoztató fórumokat tartott. E tevékenységek különösen nagy jelentőséggel bírnak a megváltozott munkaképességű embertársaink esetében.

SZEGEDI SZEFO ZRT.

a Szegedi SZEFO Zrt. (a továbbiakban: SZEFO Zrt., Zrt.) jogelődje, a Szegedi Fonalmető Vállalat 1953-ban, a Vakok Országos Szövetsége Délmagyarországi Csoportja kezdeményezésére jött létre a 27 vak és gyengénlátó alapító alkalmazottal. A Szegedi SZEFO Fonalfeldolgozó Zrt. 1993-ban alakult, alapítója és egyedüli részvényese a Magyar Állam volt, amely 2021-ben átadta a részvénytársaság feletti 100%-os részesedését a Szeged-Csanádi Egyházmegye részére. Az Egyházmegye – mint fenntartó – évről-évre fejleszti, kiemelten támogatja SZEFO Zrt.-ben folyó munkát. Az egyházmegye vezetője, Dr. Kiss-Rigó László megyéspüspök személyes küldetésének tartja a sérült, hátrányos helyzetű embertársaink, főként a gyermekek segítségét, támogatását, melyre számos intézményrendszer hozott létre az egyházmegyében.

A SZEFO Zrt. küldetése a megváltozott munkaképességű, fogyatékkal élő, és egészségkárosodott emberek foglalkoztatásának, foglalkozási rehabilitációjának és méltányos munkakörülményeinek biztosítása. Az értékteremtő munkának köszönhetően a társaság 1953. óta több tízezer fogyatékkal élő, és megváltozott munkaképességű személy számára biztosított foglalkoztatási lehetőséget. A Zrt. partnerei között megtalálható a Vakok és Gyengénlátók Csongrád Megyei Egyesülete, a Siketek és Nagyothallók Országos Szövetsége, a Mozgáskorlátozottak Egyesületeinek Országos Szövetsége, és az Értelmi Fogyatékkal Élők és Segítőik Országos Érdekvédelmi Szövetsége is. A részvénytársaság működési területe regionális, három vármegyére (Csongrád-Csanád-, Békés-, és Hajdú-Bihar vármegyékre) terjed ki. A központi telephely mellett további tizenegy fiókteleppel rendelkezik (SZEFO, 2024).

A részvénytársaság főtevékenysége egyrészt a kreatív ipar, ezen belül magas minőségű divatárak gyártása és export értékesítése. E főtevékenységében kötöttáru gyártására specializálódott, és évek óta együttműködik hazai vezető divattervezőkkel, a mintázáson át a kollekciók gyártásáig. Főtevékenysége másrészt az áramelosztó-szabályozó készülékek összeszerelése,

gyártása, közvetett export értékesítése, amely egyben a foglalkozási rehabilitációs tevékenységgyakorlás termelési bázisa is. A Legrand Magyarország Zrt. több mint 30 éve a SZEFO Zrt. foglalkozási rehabilitációs tevékenységének legfontosabb stratégiai piaci partnere. Az eredményes együttműködésnek köszönhetően a részvénytársaság mintegy 600 munkavállalója által gyártott (30 millió db/év) Legrand márkájú áramelosztó-szabályozó készülékeket hozzávetőlegesen 70 országba exportálják.

A Zrt. azon túl, hogy munkát és jövedelmet biztosít a társadalmunk e sérült csoportja számára, a rehabilitációs tevékenységükben (foglalkoztatási és szociális), a fejlesztésükben, és számos más területen, a támogatásukban is aktív szerepet vállal. Így mind a tulajdonos Szeged-Csanádi Egyházmegye, mint maga a SZEFO Zrt. igen fontos társadalmi szerepvállalást és küldetést végez e területen is.

DÉL-ALFÖLDI REHABILITÁCIÓT TÁMOGATÓ KLASZTER

A Dél-alföldi Rehabilitációt Támogató Klasztert (a továbbiakban: Klasztert) életre hívó együttműködési megállapodás 2022. június 30. napján került aláírásra a 12 alapító tag által. Megalakításának háttere, hogy a Szeged-Csanádi Egyházmegye elkötelezett a megváltozott munkaképességű személyek foglalkoztatásának elősegítésében, és e társadalmi küldetésének a tulajdonában álló Szegedi SZEFO Zrt. működésén keresztül, gyakorlati intézkedésekkel kíván érvényt szerezni. Az egyházmegye ezért a működési területén, illetve regionálisan a komplex rehabilitáció, foglalkozási rehabilitáció szegmenseiben, a rehabilitációs folyamatok minőségi fejlesztése és a megváltozott munkaképességű személyek foglalkoztatásának növelése érdekében együttműködést alakított ki és tart fenn a rehabilitációs folyamatban közreműködő szervezetekkel – így különösen a nyílt munkaerőpiaci munkáltatókkal –, és az akkreditált munkáltatókkal, továbbá a fogyatékos személyek civil szervezeteivel, illetve az általuk integrált személyekkel. Ennek érdekében a SZEFO Zrt. klaszterbe szervezte a rehabilitációs folyamatokban közreműködő azon szervezeteket, amelyek az alábbi feladatokat látják el:

- a megváltozott munkaképességű munkavállalók visszaszervezése a nyílt munkaerőpiacra – erre tranzit foglalkoztatással felkészítésük, tranzitálásuk, foglalkoztatásuk;
- a foglalkoztatási rehabilitációs szolgáltatás, életvezetési tanácsadás, jogsegélyszolgálat, családgondozás, szociális ügyintézés, esetkezelés, rehabilitációs- és pszichológiai tanácsadás minőségi szttenderdjének kifejlesztése, működtetése;
- a foglalkoztatást akadályozó körülmények feltárását segítő szolgáltatás; munkaerőpiaci információnyújtás, munkatanácsadás, rehabilitációs tanácsadás nyújtása;
- a megváltozott munkaképességű munkavállalók nyílt munkaerőpiaci és védett szervezeti foglalkoztatásának növelése;
- piaci stratégiai partnerségi együttműködés ki- és továbbfejlesztése (Klaszter 2024).

A SZEFO Zrt. mellett a Klaszter alapító tagja a Sclerosis Multiplexes Betegek Csongrád-Csanád Megyei Egyesülete, a Szegedi Mozgássérültek Alternatív Egyesülete, a Szivárvány Autizmus Közhasznú Egyesület, a Legrand Magyarország Zrt., a Bonafarm Zrt., a Ferrógép Fővállalkozó és Szerelőipari Zrt., a Szent Gellért Katolikus Iskolai Főhatóság, a Szent

Ágota Gyermekvédelmi Szolgáltató, az Állami Gondoskodásban Élő és Veszélyeztetett Fiatalok Támogatásáért Alapítvány, a Csongrád-Csanád Vármegyei Kormányhivatal, és a Békés Vármegyei Kormányhivatal (Klaszter 2024). A Klaszter honlapja a következő címen érhető el: <https://szefo.hu/klaszter/>.

A KUTATÁS MÓDSZERE

Kutatásom szekunder és primer adatokra támaszkodik. A tudományos kutatások során szekunder adatok főként az irodalmi feldolgozás során bemutatott korábbi kutatások eredményeit, szakirodalmait tartalmazza (Bonczi 2015, Lázár 2009). E folyamat során a megváltozott munkaképességű embertársainkkal foglalkozó szakirodalmak feldolgozását, a témához kapcsolódó jogszabályok ismertetését végzem el, valamint a Kormányhivaltól származó adat-szolgáltatás tartalmát dolgozom fel. Utóbbi 2010-től a sérült embertársainkkal összefüggő Békés vármegyei foglalkoztatási, rehabilitációs hatósági tevékenységet, és ezekkel összefüggő számadatokat tartalmazza.

A primer kutatás során félig-strukturált mélyinterjút készítettem három szakértővel alkalmazva Mogyoródi (2018) korábbi tapasztalatait. Kettő interjúalany a Kormányhivatal munkatársa (egyik a foglalkoztatási területről, másik a rehabilitációs hatóságtól), valamint a harmadik interjút a SZEFO Zrt. vezérigazgatójával (1. táblázat) készítettem 2024 júniusában. A beszélgetések átlagosan 20 perc időtartamúak voltak, és a könnyebb kiértékelés végett szó szerinti átirat is készült a beszélgetésekről.

1. táblázat: A mélyinterjúk adatai

sorszám	interjúalany neve	beosztása	munkahelye	interjú időpontja
1.	Kiss Sándor Csaba	vezérigazgató	SZEFO Zrt.	2024. 06.13.
2.	Latorcainé Póda Emese	rehabilitációs szakügyintéző	Kormányhivatal	2024. 06.24.
3.	Kiss Ilona	munkaerőpiaci szakügyintéző	Kormányhivatal	2024.06.26.

Forrás: Saját szerkesztés

EREDMÉNYEK

A Békés Vármegyei Kormányhivatal adatainak értékelése

2. táblázat: Regisztrált álláskeresők száma, és ebből a megváltozott munkaképességűek arány Békés vármegyében 2010 és 2024 között

év	év nyilvántartott álláskeresők (fő)	ebből megváltozott munkaképességű (fő)	arány
2010	27 470	1 571	5,7%
2011	27 782	1 821	6,6%
2012	25 108	1 756	7,0%
2013	22 744	1 386	6,1%
2014	17 574	807	4,6%
2015	14 362	632	4,4%
2016	12 431	553	4,4%
2017	11 727	482	4,1%
2018	11 123	426	3,8%
2019	11 402	393	3,4%
2020	14 289	443	3,1%
2021	12 669	406	3,2%
2022	11 518	374	3,2%
2023	10 885	327	3,0%
2024. I. n.é.	10 873	289	2,7%

Forrás: BÉVKH, 2024

A Kormányhivatal foglalkoztatási hatósági adatbázisából (2. táblázat) kiderül (BéVKH, 2024), hogy az álláskeresők regiszterében a vármegyében 2024. I. negyedévében 289 fő volt megváltozott munkaképességű, mely a teljes álláskereső kör (10 873 fő) 2,7%-át tette ki. A nyilvántartott álláskeresőkön belül a megváltozott munkaképességűek száma és álláskeresőkön belüli aránya folyamatosan, mérsékelten csökken. A 2010-es évben még az álláskeresők 5,7%-a, (1 571 fő) tartozott e körbe. A létszám 2014-re közel felére csökkent, és az álláskeresőkön belüli arányuk 5% alá került (BéVKH, 2024).

3. táblázat: 2024. I. negyedévében a megváltozott munkaképességűek kor szerinti megoszlása Békés vármegyében (összesen 289 fő)

férfi		48,4%
nő		51,6%
25 év alatt	18 év és alatta	0,0%
	19 év	0,0%
	20 - 24 év	1,4%
	összesen	1,4%
25 - 54 év	25 - 29 év	1,7%
	30 - 34 év	2,1%
	35 - 39 év	3,8%
	40 - 44 év	5,2%
	45 - 49 év	10,7%
	50 - 54 év	15,9%
	összesen	39,4%
55 év és felette	55 - 59 év	12,5%
	60 - 62 év	24,2%
	62 év felett	22,5%
	összesen	59,2%
Korcsoportok mindösszesen		100 %

Forrás: BÉVKH, 2024

A 3. táblázat adatai alapján a regiszterben szereplő megváltozott munkaképességűek körében a nemek aránya közel azonos. Életkoruk tekintetében jellemzően az idősebb korosztályba tartoznak, kétharmaduk 50 évnél idősebb, közel felük (46,7%) 60 év feletti. Az e körbe tartozók munkaerőpiaci integrációja erősen nehezített, fiatalabb korosztályból kevesebben vannak jelen (BÉVKH, 2024).

4. táblázat: 2024. I. negyedévében a megváltozott munkaképességűek iskolai végzettség szerinti megoszlása Békés vármegyében (összesen 289 fő)

alapfokú	ált. iskolai végz. nélkül	2,8%
	általános iskola	40,5%
	összesen	43,3%

középfokú	szakiskola	4,2%
	szakmunkásképző	28,7%
	gimnázium	10,0%
	szakközépiskola	10,7%
	szakgimnázium	0,0%
	technikum	1,4%
	összesen	55,0%
felsőfokú	főiskola	1,4%
	egyetem	0,3%
	felsőfokú	1,7%
Iskolai végzettségek mindösszesen		100 %

Forrás: BéVKH, 2024

A 4. táblázat adatai alapján a regiszterben a megváltozott munkaképességűek 43,3%-a esetében az általános iskola jelenti a legmagasabb szintű végzettséget. A szakmával rendelkezők aránya a legmagasabb, ők e kör 45%-át teszik ki, diplomával az érintettek 1,7%-a rendelkezik (BéVKH, 2024).

A Kormányhivatal rehabilitációs szakterületének adataiból kiderül (BéVKH, 2024), hogy az elmúlt időszakban a megváltozott munkaképességű ellátásban részesülők száma csökkent, viszont az ellátásban részesülők között növekedett a foglalkoztatottság, amely mind a foglalkoztatási, mind a munkavállalási hajlandóság növekedését jelenti.

A megváltozott munkaképességű rehabilitációs ellátásban részesülő ügyfeleink száma a 2017-2024 közötti időszakot tekintve csökkenő tendenciát mutat. Ennek oka legfőképpen az ellátottak egészségi állapotának rosszabbodására és az életkori sajátosságokra vezethető vissza. A rokkantsági ellátásban részesülő, vagy nem részesülő megváltozott munkaképességű személyek, illetőleg az egyéb ellátásban részesülő személyek (együtt: szolgáltatást kérők) száma jóval alacsonyabb (2024-ben: rehabilitációs ellátásban részesülő ügyfelek száma 1 523 fő, szolgáltatást kérő ügyfelek száma 462 fő), mivel ezen ügyfelek nem kötelezettek együttműködésre a rehabilitációs hatósággal. Önkéntes alapon kérhetik és kérik a nyilvántartásba vételüket és ezzel együttműködési kötelezettségük keletkezik. A rehabilitációs ellátásban részesülő ügyfelek száma a keresőtevékenység folytatását tekintve enyhén emelkedő tendenciát mutat. 2017-ben a rehabilitációs ellátásban részesülő ügyfelek tekintetében a munkavállalók aránya 75% volt, mely a következő években némi emelkedést mutattak (2018: 80,9%; 2019: 81,2%; 2020: 80,1%; 2021: 82,8%; 2022: 82,3%; 2023: 81,6%; 2024: 83,2%). Tapasztalataink alapján az ügyfelek körében magas a munkavállalási hajlam, jellemzően a Békés vármegyében telephellyel rendelkező akkreditált foglalkoztatók jelenléte miatt (BéVKH, 2024).

A rokkantsági ellátásban részesülő vagy nem részesülő megváltozott munkaképességű személyek, illetőleg az egyéb ellátásban részesülő személyek (fogyatékosági támogatás, rok-

kantsági járadék, vakok személyi járadéka) részéről a nyilvántartásba vételi szándék volumene 2017-2022 között tekinthető magasnak, köszönhetően az EFOP-1.1.1-15 „*Megváltozott munkaképességű emberek támogatása*” elnevezésű kiemelt projektnek. 2017-ben az együttműködők száma 482 fő volt, mely a program tényleges beindulása után 32%-kal 711 főre emelkedett 2018-ban. Ezt követően folyamatosan csökkent a szolgáltatást kérők száma, mivel a projekt keretében sikeresen elhelyezkedtek az érintettek, és így kérték a nyilvántartásból való törlésüket. A 2024-ben az együttműködő ügyfelek száma 462 fő volt, és több mint felük folytat jelenleg is keresőtevékenységet, és tart kapcsolatot a rehabilitációs hatósággal (BéVKH, 2024).

A Kormányhivatal foglalkoztatás-felügyeleti és munkavédelmi hatósága is folyamatosan szem előtt tartja a megváltozott munkaképességű embertársaink foglalkoztatási körülményeit. Korábban országos szintű munkavédelmi célvizsgálat is zajlott e területen. Utóbbi esetben azt vizsgáltuk, hogy milyen kockázatok fenyegethetik a munkavállalókat a testi, lelki adottságaik, állapotuk alapján a munkavégzéssel összefüggően. Szempont volt még a munkáltató kockázattértékelésének a vizsgálata (a megváltozott munkaképességű, fogyatékkal élő munkavállaló által végzett feladatokra, munkafolyamatokra, a munkatevékenység jellegére, a munkahelyi felszerelésre, az alkalmazott munkaeszközökre, a munkavégzést segítő technológiákra, a fogyatékkal élő munkavállaló technikai segédeszközeire, a munkahelyi környezetre, a munkakörnyezetben lévő kóroki tényezők feltárására, baleseti veszélyekre).

A Kormányhivatal együttműködéseinek eredményei

Civil Szervezetek Szövetségével a Kormányhivatal 2019 tavaszán kötötte meg a megállapodását, mellyel – mivel a Szövetség egy ernyőszervezet – több mint száz vármegyei szervezetet ér el. Az együttműködés legfőbb célja, hogy a társadalomszervező tevékenység a civil társadalom minél szélesebb körű bevonásával történhessen meg. További cél, hogy e legrászorulóbb embertársainkat is elérjük. Utóbbiak keretében szakmaközi konzultációt is szerveztünk a foglalkoztatási, szociális, egészségügyi témákban, illetve a „Neked MUNKA, nekem ÁLOM!” programról is folyamatosan tájékoztattuk a Szövetséget, mely lehetőséget biztosított a fogyatékkal élőknek, hogy közelebbről megismerhessék azon munkaköröket, amelyek iránt különösen érdeklődnek, betekintsenek az álmukat képező munkahely egy napjába.

Vakok és Gyengénlátók Békés Megyei Egyesületével, valamint a Siketek és Nagyothallók Országos Szövetségével (SINOSZ) a több éve működő együttműködési megállapodások alapján mind a rehabilitációs, mind a foglalkoztatási hatósági területeink segítik az egyesületek tagjait a megfelelő munkahely megtalálásában, a munkavállalásban, illetve tájékoztatja a tagokat a rehabilitációs szolgáltatásokhoz és az egyéb – egészségügyi, szociális – szolgáltatásokhoz, támogatásokhoz való hozzáférésük lehetőségéről. Továbbá kiemelt feladatunk az ügyfélszolgálatokon a vak vagy gyengén látó, valamint a siket vagy nagyothalló embertársaink segítése a hatósági ügyeik gördülékeny intézésében.

Szegedi SZEFO Zrt. és a Dél-alföldi Rehabilitációt Támogató Klaszterrel történő együttműködésünk eddigi eredményei már kimutathatóak, hiszen a SZEFO Zrt. 7 főre vonatkozó munkaerő-igényt nyújtott be a rehabilitációs hatóság felé, amelyre 50 fő kiközvetítése történt már meg.

Mélyinterjúk eredményei

A társadalom számára kiemelt jelentőségű, hogy odafigyeljünk a megváltozott munkaképességű embertársainkra. A szakemberek így vélekedtek erről:

„Abszolút egyetlenegy oka van, mindenben egyenlő eséllyel kell, hogy bírjanak az ép társadalomban. Az egyenlő esélyt kell szolgáltatnunk mindannyiunknak.” /Kiss Sándor Csaba, vezérigazgató/

„Szóval bizonyos szempontból számukra nehezített pálya az, hogy akár általános információkhoz, akár foglalkoztatással kapcsolatos információkhoz, lehetőségekhez és munkalehetőséghez jussanak. Ezért szerintem kifejezetten fontos az, hogy azokat az információkat, amik számunkra releváns, a megfelelő módon tudjuk fel dolgozni, meg közölni.” /Kiss Ilona, munkaerőpiaci szakügyintéző/

„Elsődlegesen az, hogy segítő kezet nyújtunk nekik, és tájékoztassuk minden olyan dologról, hogy van kiút. Van abból a nehéz helyzetből, ha egy pici reménysugár is, de van kiút és el tudunk indulni, és ehhez adunk meg minden jellegű olyan – nem csak szakmai –, hanem emberi segítséget is.” /Latorcainé Póda Emese, rehabilitációs szakügyintéző/

„Egy megváltozott munkaképességű embernél ezek az adottságok sokszor nehezé teszik magát a munkavállalást. Olyan dolgokban korlátozzák őket, amit a hétköznapi ember, vagy egy átlagos ember lehet, hogy nehezen is tud elfogadni. Bizonyos munkatevékenységeket ők nem fognak tudni végezni. (...). Voltak olyan ügyfeleink, akik mondjuk egy aktív életút után kerültek ilyen helyzetbe, mert lett egy munkahelyi balesete (...). /Kiss Ilona, munkaerőpiaci szakügyintéző/

„És amikor egy rehabilitációs foglalkoztatásról beszélünk, nekünk az a vezérelvünk, hogy ezt a közösséget szeretnénk biztosítani a sérült munkatársaink részére, hiszen ezáltal, ha kilép az utcára, ő magabiztosan, mindenben egyenrangúnak érzi magát.” /Kiss Sándor Csaba, vezérigazgató/

A különféle ellátásokon túl azonban az is fontos, hogy az integrációjukra odafigyeljünk, munkát biztosítsunk számunkra. Utóbbi azonban összetett feladat mind a hatóságok, mind a foglalkoztatók számára.

A munkáltatóknak – bizonyos foglalkoztatási küszöb fölött mondhatjuk – kötelező a sérült embertársaink foglalkoztatása:

„Nem egyszer kapunk olyan megkeresést munkáltatóktól, hogy „Mindegy nekem kit, csak adjon valakit...” Kötelező, neki ugye az adót befizetnie, és „adjak valakit.” Nem tudok szerepet vállalni ebben a dologban (...).” /Latorcainé Póda Emese, rehabilitációs szakügyintéző/

Nagyon nehezen fognak hozzá a munkáltatók ahhoz, kevésbé nyitottak arra, hogy ilyen helyzetben lévő emberekkel dolgozzanak. Van egy félelem bennünk, hogy „Fű, mint egy hímes tojással, úgy kell bánni.” vagy „Nem tudom akármilyen munkára fogni, vigyázni kell rá nagyon.” /Kiss Ilona, munkaerőpiaci szakügyintéző/

A szakember elmondása alapján ritkán, de találkoznak bizonyos előítéletekkel vagy egyszerűen téves, leegyszerűsített látásmóddal is a munkáltatók részéről:

„Voltam egy 2018-2019 környékén, Szarvason rendeztek egy fórumot, amikor a MOVE Zrt. bezárt ott a Szarvasi Vas- és Fémipari bezárt, és hát én, mint lelkes megváltozott munkaképességű képviselő, mentem a munkáltatókhoz, egy fiatalember ült velem szemben, bemutatkoztam, mondtam, hogy „Hát akkor a megválto-

zott munkaképességű...” és közölte velem, hogy „Nekem olyan nem kell, aki kerekesebb székkel.” És így mondtam, hogy „ácsi, ez nem erről szól. Tehát, hogy én is lehetek az, és nincs rám írva...” /Latorcainé Póda Emese, rehabilitációs szakügyintéző/

Számos munkáltató tart attól, hogy a sérült munkavállalók alkalmazása többlet ráfordításokat, odafigyelést igényel, és azzal számolnak, hogy nem teljes „értékű” munkavégzést kapnak cserébe. Ugyanakkor Dienesné és Terjék (2007), valamint Juhász és Vántus (2007) vizsgálatai mentális tesztekkel, munkapróbákkal és személyiségvizsgálatokkal bizonyították, hogy a sérült emberek bizonyos foglalkozásokban az „épekkel” egyenértékű – olykor az átlagon felüli – eredményt mutatnak. Az előző állításokat interjúalanyaink is megerősítették, ők így vélekedtek:

A munkáltató részéről is volt már ilyen pozitív visszajelzés, hogy nem gondolta volna, hogy ilyen eredményes lesz a munkavállalóval a dolog, mert, hogy sokkal nagyobb elánnal, sokkal nagyobb odaadással dolgozott a cégnél, akitől kapott lehetőséget. /Kiss Ilona, munkaerőpiaci szakügyintéző/

Mindenféleképpen egy olyan munkavállalót nyer, aki azt, amit kell, azt megcsinálja (...). /Latorcainé Póda Emese, rehabilitációs szakügyintéző/

„Amikor leülnek dolgozni, és integráltak, tehát a sérült embertárs-munkatársunk, ép, egészséges mellett, és amikor azt a versenyt jellemzően ők nyerik meg, az egy olyan büszkeséggel tölti el őket, mint az ép emberek, bármely munkakörében, ha sikert aratnak. Ugyanezt az érzést érzik meg ők is, élük meg ők is, és a legfontosabb, hogy azt tudjuk nekik szolgálni, hogy az életvitelükbe, a hétköznapjaikban kilépve a munkahelyükről is meg tudják őrizni ezt az önértékelésüket, és ezáltal a magabiztosságukat.” /Kiss Sándor Csaba, vezérigazgató/

A fentiekhez igazodik Dajnoki (2011:90) által megállapítottak is: „Az egyik telekommunikációs cég megkérdezett vezetői szerint „a fogyatékos munkavállalók a szervezethez gyakran sokkal hűségesebbek és lojálisabbak, mint ép társaik. Büszkéek arra, hogy nem segélyen élnek, hanem értelmes és tartalmas munkát végeznek, amiért fizetést kapnak. Nem szeretik, ha sajnálják őket, és úgy látjuk, hogy fontos számukra, hogy munkateljesítményüket ugyan olyan módon értékeljük, mint ép társaikét. Fogyatékos személyek alkalmazásakor tehát elsősorban a szervezet iránt maximálisan elkötelezett kollégát kapunk, akinek alkalmazása segít a jobb, emberségesebb munkahelyi légkör megteremtésében.”

A sérült embertársaink lojalitásának fokáról, elkötelezettségükről a Szegedi SZEFO Zrt. vezérigazgatója a következőket mondta el:

„(...) más emberről tettek, tesznek bennünket. Teljesen megváltozunk, önmagunk értékrendjében is visszafogottabbá válunk és sokkal nagyobb tiszteletet érzünk irántuk, mint nélküliük – egymás iránt is – mint ezt nélküliük érezni tudnánk. Ez egy sajátos világ. Nagyon sokat tanulunk tőlük, emberséget, tisztességet. Elmondok még példát, hogy hogyan lehet őket jellemezni. Hőségriadó, el vannak tiltva a munkától. Viharfenyegetettség, haza vannak küldve a munkából... Nem mennek, nem! Az a válaszuk, hogy nekik el kell végezni a munkát, amit ők kaptak a csoportvezetőjüktől, és ha elvégeztük, megvárjuk, még elmúlik a vihar, és utána megyünk. Vagy még egy példa, Ők elsőnek vannak itt négy órákor, félőtkor” /Kiss Sándor Csaba, vezérigazgató/

Többször olvashatunk arról, hogy ha valamely személynek nem megfelelően működik, elveszti valamelyik érzékszervét, akkor más szervek átveszik ezen feladatokat, és mindinkább kifinomultabb érzékeléssel bírnak ezen embertársaink. Utóbbi következménye, hogy egy-egy munkafeladatot gyorsabban tudnak elvégezni, mint az ép társaik. Erről egy történetet mesélt el a Vezérigazgató Úr az alábbiak szerint:

„Igazából, amikor leültem közéjük, és én is kértem ugyanazt a munkát, én nem gondoltam, hogy ebből verseny lesz, de aztán láttam, az ő munkavégzésüket, hogy ők most kihívtak engem egy tisztességes versenyre. És nem úgy maradtam alul, hogy hagytam magam. Kenterbeverték. Ammivál... És ők vak és gyengén látók voltak. Ugye ismeretes, hogy amilyen képességet elvesztünk, azt visszaadja a Teremtő. Más képességünkben, erősebbékké válunk, és a vak és gyengén látó munkatársaim kézügyessége messze felülmúlja az ép munkavállalónak a kézügyességét. Igazából ők nagyon boldogok voltak és nagyon örültek, de el kell áruljam, hogy én még boldogabb voltam.” /Kiss Sándor Csaba, vezérigazgató/

Mindezek mellett az egyén számára is fontos, hogy közösségbe kerüljön, fejlődjön. A megkérdezett szakemberek a következő álláspontra jutottak:

„(...) náluk fokozottan érvényes a társadalom értékes tagjának maradni, az egy nagyon fontos elem az egyén és a közösség oldalán is és a családján belül is, tehát ezt a munkával tudja megteremteni a megváltozott munkaképességű ember is. Az mindig minőségi változás, hogyha nem egy kiszolgáltatott helyzetben marad, hanem hozzá tud járulni a saját erejével azokhoz a javakhoz, amit egy cég megtermel és ebből neki is jövedelme van. Az önbecsülése rettentő módon tudja ezt ilyen módon támogatni.” /Kiss Ilona, munkaerőpiaci szakügyintéző/

A megkérdezett vezérigazgató is hasonló álláspontot képviselt:

„Mert igazán a közösségünk tesz azzá bennünket, akinek elképzeljük magunkat, vagy akik vagyunk. És amikor egy rehabilitációs foglalkoztatásról beszélünk, nekünk az a vezérelvünk, hogy ezt a közösséget szeretnénk biztosítani a sérült munkatársaink részére, hiszen ezáltal, ha kilép az utcára, ő magabiztosan, mindenben egyenrangúnak érzi magát.” /Kiss Sándor Csaba, vezérigazgató/

A hatósági munka során is egyre inkább tapasztal „emberséget” a hatóság, erről adott számot a megkérdezett szakügyintéző is az alábbiak szerint:

„Most felhívtott egy munkáltató, benzinkútra keresnek megváltozott munkaképességű takarítót. Gyönyörűen elbeszélgettünk és abszolút korrektül áll hozzá, és azt mondja, hogy „Nekem nem ember kell, nekem munkatárs kell.” Meg is lepődtem, hogy hoppá-hoppá, ilyen ritkán hallok, mikor azt mondják, hogy munkatárs.” /Latorcainé Póda Emese, rehabilitációs szakügyintéző/

A megkérdezett szakemberek egybehangzó véleménye alapján a most létrehozott Klaszter nagyban tudja majd segíteni a sérült embertársainkat. Így vélekedtek róla:

„Gyakran előfordul, hogy nem ismert általánosságban az, hogy mondjuk, egy foglalkoztatási szervezethez nem csak akkor lehet jönni, hogyha munkanélküli lesz az ember. Nem csak azoknak lehet jönni, akik mondjuk mindenféle lehetőséggel rendelkeznek, hanem pont az a cél, hogy segítsünk az egyéni helyzetekben olyan pontokat feltárni, amiből tovább lehet lépni.” /Kiss Ilona, munkaerőpiaci szakügyintéző/

„Van abból a nehéz helyzetből, ha egy kicsi reménysugár is, de van kiút és el tudunk indulni, és ehhez adunk meg minden jellegű olyan – nem csak szakmai –, hanem emberi segítséget is, hogyha bejön, nem egy szögletes hatósággal találkozunk nálunk (...). Hogyha sír, akkor azt mondjuk „Tessék sírni, mert itt lehet.” Tehát, hogy ne fojtja vissza, hanem már rögtön egy emberséges helyzettel találkozunk. Nem firtatjuk, nem kérdezzük. Tájékoztatjuk és aztán ’mindent is’ alátesszünk, hogy a lehető legjobb legyen.” /Latorcainé Póda Emese, rehabilitációs szakügypintéző/

„Mi azt szeretnénk elérni a klaszteren keresztül, hogy akikről nem tudunk, szerezzünk róluk tudomást. És ha tudomást szereztünk róluk, lépünk velük kapcsolatba. És inntól már szakmai kérdés, hogy a megmaradt képességeikben pozicionálva milyen piacot tudunk a foglalkoztatásuk vagy a komplex rehabilitációjukhoz szervezni, függetlenül a szegedi székhelytől, vagy telephelytől.

Hát, ugye nagyon szerencsés helyzetben vagyunk, mert az egyházmegye a társaság tulajdonosa, és mivel Püspök Úr személyesen elkötelezett a hátrányos helyzetű embertársak, és az erősen megváltozott munkaképességű embertársak életvitelének a javításában, ezért a legerősebb támogatást megkapjuk az egyházmegyétől és ezáltal én azt gondolom, hogy meg tudjuk valósítani.” /Kiss Sándor Csaba, vezérigazgató/

ÖSSZEGZÉS

A megváltozott munkaképességű embertársaink a társadalmunk teljes értékű tagjai. Feladatunk, hogy az integrációjukra egyre nagyobb figyelmet fordítsunk. A kutatásom eredményei rávilágítottak, hogy mind a foglalkoztatási, mind a rehabilitációs hatósági tevékenységünk kimutathatóan segítette a sérült embertársainkat az elmúlt közel másfél évtizedben Békésben, hiszen jelentősen csökkent a regisztrált álláskeresők között a számuk, a foglalkoztatásuk pedig nőtt. Interjúim igazolták, hogy foglalkoztatásuk eredményeként nemcsak a rájuk bízott feladatokat végzik sikeresen el, hanem ez a saját élethelyzetük megítélésére is pozitívan hathat. Mindezek mellett – bár jogszabályi kötelezettsége a nagyobb foglalkoztatóknak a megváltozott munkaképességű embertársaink bizonyos létszámú alkalmazása mégis – egy megbízható, több esetben az ép kollégájuk munkájánál is hatékonyabban feladatot végrehajtó, lojális munkatársat nyerhetnek. Ebben tud segítséget nyújtani a létrehozott Klaszter is.

Munkámat a SZEFO Zrt. vezérigazgatójának ismételt gondolataival zárom, aki az interjú során az alábbiakkal támasztotta alá, hogy miért is feladatunk a sérült embertársainkkal való minél szélesebb körű odafigyelés:

„Abszolút egyetlenegy oka van, mindenben egyenlő eséllyel kell, hogy bírjanak az ép társadalomban. Az egyenlő esélyt kell szolgálunk mindannyiunknak.”

/Kiss Sándor Csaba, vezérigazgató/

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Adeleye, Oluwakemi Rachael – Olivo, Maria Lourdes Ordoñez – Farkas, Tibor (2024): Bibliometric Analysis of Women Empowerment Studies Post Sustainable Development Goals Adoption periods. *Sustainability*, vol.16., no. 4., 1499.
- Arató Krisztina – Nizák Péter (2012): Az érdekvérvényesítéssel foglalkozó civil szervezetek társadalmi beágyazódottsága Magyarországon. *Civil Szemle*, vol. 31., no. 2., 5–23.
- Árpási Zoltán (2018): Wellness tourism: What motivates the consumer. *Valahian Journal of Economic Studies*, vol. 9., no. 1., 87–92.
- Békés Vármegyei Kormányhivatal (BéVKH) (2024): Adatszolgáltatás a Békés vármegyei megváltozott munkaképességű személyekről (foglalkoztatási és rehabilitációs hatósági adatok).
- Boncz Imre (2015): *Kutatásmódszertani alapismeretek*. Pécs: Pécsi Tudományegyetem, Egészségtudományi Kar.
- Bujdosó Zoltán – Dávid Lóránt – Tózsér Anett – Kovács Gyöngyi – Major-Kathi Veronika – Uakhitova Gulmira – Katona Péter – Vasvári Mária (2015): Basis of heritagization and cultural tourism development. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, vol. 188., 307–315.
- Csereklei Gábor – File Szabolcs (2007): Egyenlő jogok, egyenlő esélyek - Gyorsjelentés a fogyatékosok helyzetéről. *Mozgó Világ*, vol. 5., 17–21.
- Csillag Sára – Andrea Toarniczky – Henriett Primecz (2018): „Dolgoznánk, ha hagynátok....: megváltozott munkaképességű emberek és a HR-rendszerek.” *Vezetéstudomány* vol. 49., no. 6., 33–45.
- Dajnoki Krisztina (2011): Fogyatékos, illetve megváltozott munkaképességű személyek foglalkoztatásának megítélése a szervezetben. *Acta Scientiarum Socialium*, vol. 34., 85–93.
- Dajnoki Krisztina (2012): „Esélyegyenlőség és diszkrimináció-fogyatékos és megváltozott munkaképességű személyek a munka világában. *Közép-európai közlemények*, 5., (1.), 145–156.
- Dél-alföldi Rehabilitációt Támogató Klaszter (Klaszter) (2024): Dél-alföldi Rehabilitációt Támogató Klaszter – Rólunk. <https://klaszter.szefo.hu/rolunk/> letöltés ideje: 2024. 06. 29.
- Dienesné Kovács Erzsébet – Terjék László (2007): *A munkavédelem és a környezetvédelem kapcsolatának néhány eleme*. Erdei Ferenc IV. Tudományos Konferencia-kiadvány II. kötet, Kecskemét, 1069–1072.
- Durmishi, Ledianë – István Bazsik – Tibor Farkas (2023): Community Support and Collaboration in Women's Social Cooperative Krusha E Madhe. *European Countryside*, vol. 15., no. 1., 49–65.
- Egri Zoltán (2020): A területi jövedelemegyenlőtlenségek változása Békés megyében 1988–2017. *Térületi Statisztika*, vol. 60., no. 4., 477–512.
- Farkas Tibor (2021): The Role of the Social Capital in Rural Development. Case Study Analysis of Village Research Camps in Romania and Hungary. *European Countryside*, vol. 13., no. 3., 584–598.
- Gyuricza Csaba – Szinay Attila – Zöldréti Attila – Zöldréti Szabolcs (2020): 精准农业和数字化能为农业高等教育带来新的动力. *Polgári Szemle: Kínai különkiadvány*, vol. 16., 198–211.
- Horváth József – Komarek Levente (2016): *A világ mezőgazdaságának fejlődési tendenciái*. Szegedi tudományegyetem Mezőgazdasági Kar, Hódmezővásárhely, 269.
- Juhász Csilla – Vántus András (2007): *Fogyatékos munkaerő teljesítményértékelési vizsgálatok vezetői szintje és gyakorlata alapján*. Erdei Ferenc IV. Tudományos Konferencia-kiadvány II. kötet, Kecskemét, 1065–1068.
- Komarek Levente (2019): Hasonlóságok és különbségek Magyarország területi fejlettségében. *Jelenkori társadalmi és gazdasági folyamatok*, vol. 14., nov. 3., 29–43.
- Könczei György – Kullmann Lajos (2009): A (komplex) rehabilitáció alapjai. in: Könczei György.(szerk.): *Bevezetés a komplex rehabilitációba. Szöveggyűjtemény*. Budapest: ELTE BGGYK, 3–24.
- Lázár Ede (2009): *Kutatásmódszertan a gyakorlatban az SPSS program használatával*. Kolozsvár: Scientia.
- Lentner Csaba (2011): A pénzintézetek felelősségvállalásának új dimenziói és a könyvvizsgálat szerepe. *Számvitel adó könyvvizsgálat: szakma*, vol. 53., no. 7-8., 280-283.
- Mogyoródi Gergely (2018): Az interjú és a kérdőív alkalmazásának gyakorlati tapasztalatai nemzetközi közegben. *Magyar Rendészet* , vol. 18., no. 1., 99–108.

- Nagy Ádám – Maruzsa Zoltán (2010): Neokorporatizmus vagy forráselosztás?. *Politikatudományi Szemle*, vol. 19., 1., 151–157.
- Nizák Péter (2004): Az állami pályázati rendszer tapasztalatai – a civil szervezetek szemszögéből. *Civil Szemle*, vol. 1., no. 1., 118–132.
- Rákóczi Attila (2021): A társadalmi alapokon nyugvó területi államigazgatás. *Civil Szemle*, vol. 67., no. 2., pp. 47–63.
- Rákóczi Attila (2022): A vidékfejlesztést szolgáló kormányzati intézkedések komplex végrehajtása a területi közigazgatásban = The Measures of Rural Development in the Territorial Public Administration. *Polgári Szemle*, vol. 18., no. 1-3., 66–79.
- Ritter Krisztián – Kassai Zsuzsanna – Farkas Tibor (2011): Importance of the LEADER programme in Hungarian rural areas facing globalization and agricultural decline. *Annals of the Polish Association of Agricultural and Agrobusiness Economists*, vol. 13., no. 6., 205–210.
- Szegedi Foglalkoztató Zrt. (SZEFO) (2024): Szegedi Foglalkoztató Zrt. – Történetünk. <https://szefo.hu/rolunk/> letöltés ideje: 2024. 06. 29.
- Tánczos Tamás – Egri Zoltán (2010): Differenciálódási folyamatok a magyarországi kistérségek társadalmi és gazdasági fejlettségében *Területi Statisztika*, vol. 50., no. 3., 279–294.
- Vásáry Miklós – Osztrogonác Ivó – Dobó Erika – Buzás Róbert – Vásáry Viktória (2007): „Sustainable agriculture: With or without subsidies?” *Cereal Research Communications* vol. 35., 1285–1288.

FELHASZNÁLT JOGSZABÁLYOK

1993. évi XCIII. törvény a munkavédelemről
2003. évi CXXV. törvény az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról
2007. évi XCII. törvény a Fogyatékkal élő személyek jogairól szóló egyezmény és az ahhoz kapcsolódó Fakultatív Jegyzőkönyv kihirdetéséről
2011. évi CXCI. törvény a megváltozott munkaképességű személyek ellátásairól és egyes törvények módosításáról
2012. évi I. törvény a munka törvénykönyvéről
2018. évi LII. törvény a szociális hozzájárulási adóról
2019. évi CXXII. törvény a társadalombiztosítás ellátásaira jogosultakról, valamint ezen ellátások fedezetéről
2020. évi CXXXV. törvény a foglalkoztatás felügyeletéről
- 327/2012. (XI. 16.) Korm. rendelet a megváltozott munkaképességű munkavállalókat foglalkoztató munkáltatók akkreditációjáról, valamint a megváltozott munkaképességű munkavállalók foglalkoztatásához nyújtható költségvetési támogatásokról
- 100/2021. (II. 27.) Korm. rendelet a foglalkoztatást elősegítő szolgáltatások és támogatások részletszabályairól
- 256/2021. (V. 18.) Korm. rendelet az egyes európai uniós alapokból származó támogatások felhasználásának rendjéről
- 33/1998. (VI. 24.) NM rendelet a munkaköri, szakmai, illetve személyi higiénés alkalmasság orvosi vizsgálatáról és véleményezéséről
- 3/2002. (II. 8.) SzCsM-EüM együttes rendelet a munkahelyek munkavédelmi követelményeinek minimális szintjéről
- 4/2002. (II. 20.) SZCSM-EüM együttes rendelet az építési munkahelyeken és az építési folyamatok során megvalósítandó minimális munkavédelmi követelményekről

Róbert Balázs Simon

A Political Economy Approach to Sustainable Urban Development Strategies in Municipal Decision-making

Összefoglalás

A fenntartható városfejlesztés kulcsszerepet játszik a globális környezeti, társadalmi és gazdasági kihívások kezelésében, az önkormányzatok pedig meghatározó szereplői ezen stratégiák kidolgozásának és megvalósításának. Az önkormányzati döntéshozatal politikai gazdaságtani kereteiben a fenntarthatósági célok elérését számos tényező befolyásolja, beleértve a közpolitikai prioritások konfliktusait, a finanszírozási korlátokat, valamint a különböző érdekcsoportok és társadalmi elvárások hatásait. E folyamatok során kiemelt jelentőségű a környezetvédelem, a gazdasági ösztönzők alkalmazása, a társadalmi igazságosság szempontjainak érvényesítése és az innovatív technológiák, például az okos város megoldások integrálása. A tanulmány célja, hogy feltárja, miként alakítják e tényezők az önkormányzati városfejlesztési stratégiákat, és hogy bemutassa a fenntarthatóság előmozdításának lehetőségeit a politikai és gazdasági döntéshozatali folyamatokban.

Journal of Economic Literature (JEL) kódok: Q01

Kulcsszavak: fenntarthatóság, városfejlesztés, önkormányzatok

Summary

Sustainable urban development plays a key role in addressing global environmental, social and economic challenges, and local governments are key actors in the design and implementation of these strategies. In the political economy framework of municipal decision making, the achievement of sustainability goals is influenced by a number of factors, including conflicts of public policy priorities, funding constraints, and the impact of different interest

SIMON RÓBERT BALÁZS, PhD candidate, Széchenyi István University, Doctoral School of Regional and Economic Sciences (simonrobertbalazs@gmail.com).

groups and societal expectations. In these processes, environmental protection, the use of economic incentives, social justice considerations and the integration of innovative technologies such as smart city solutions are of particular importance. The aim of this study is to explore how these factors shape municipal urban development strategies and to illustrate how sustainability can be promoted in political and economic decision-making processes.

Journal of Economic Literature (JEL) codes: Q01

Keywords: sustainability, urban development, municipalities

INTRODUCTION

Sustainable urban development has gained prominence as cities face increasing pressures from climate change, social inequalities, and economic constraints (Sachs, 2015; UN-Habitat, 2020). While existing literature extensively discusses sustainability strategies, a gap remains in understanding how political and economic factors interact to shape municipal decision-making (McKinsey - Company, 2021; Bulkeley - Betsill, 2013). This paper moves beyond a descriptive overview to critically analyze how political cycles, stakeholder interests, and financing structures influence sustainable urban policies.

A key challenge for municipal decision-making is the alignment of public policy priorities. In the field of urban development, environmental concerns such as increasing green spaces and promoting the use of renewable energy sources are often in conflict with the promotion of economic growth, such as attracting investment or industrial development (Anguelovski et al., 2016). In addition, the political intentions of decision-makers, short-term popularity considerations, and the particularities of electoral cycles also influence the feasibility of sustainability strategies (Betsill - Rabe, 2009). In this process, the involvement of citizens, civil society organizations, and other stakeholders is an important issue, as strengthening participatory democracy can make a significant contribution to gaining the support of local communities (Fainstein, 2010).

The implementation of urban development strategies is intrinsically linked to the funding framework. Given the budgetary constraints faced by local authorities, the role of EU and national funding, alongside private capital, becomes crucial (OECD, 2020). Additionally, the long-term economic returns from sustainability projects — such as reduced operating costs from energy efficiency investments — play a significant role in justifying such initiatives (Glaeser - Kahn, 2010). Technological advancements and innovations, like smart city solutions, also present new opportunities for promoting sustainable development (Caragliu et al., 2011).

However, sustainable urban development is not only an economic and environmental issue, but also has a social dimension. Ensuring equal access for different social groups and reducing inequalities between neighbourhoods is essential for urban development. At the same

time, negative phenomena such as gentrification and the marginalisation of social groups draw attention to the importance of integrating social aspects.

This paper examines sustainable urban development strategies in the context of the political economy of municipal decision-making. Our aim is to understand how political, economic and social factors influence the achievement of sustainability goals and how these strategies can be implemented in an efficient and equitable manner. By analysing the interaction of different stakeholders, funding instruments and regulatory mechanisms, we aim to provide a comprehensive picture of the dynamics and challenges of urban decision-making.

PUBLIC POLICY PRIORITIES AND DECISION-MAKING PROCESSES

In developing sustainable urban development strategies, municipalities have to reconcile a number of often conflicting priorities. One of the main challenges is to find a balance between sustainability objectives and economic development needs (Campbell, 1996; Elmqvist et al., 2019). Increasing green spaces, promoting renewable energy sources, or improving the sustainability of transport systems are public policy objectives that serve the long-term quality of life of local residents and the environmental sustainability of the city (UN-Habitat, 2020).

At the same time, these objectives often conflict with short-term economic development expectations, such as the need to create jobs or attract new industrial and commercial investment (Anguelovski et al., 2016). For example, the construction of a new industrial park can mean an economic boost but also a loss of green space and an increase in the city's ecological footprint (Glaeser - Kahn, 2010). Municipalities therefore need to make complex decisions, balancing ecological, economic, and social considerations (Bulkeley - Betsill, 2013).

Political cycles and the political will of decision-makers are pivotal factors in the implementation of sustainability strategies (Betsill - Rabe, 2009). Local politicians often face the challenge that achieving sustainability goals necessitates long-term investment and outcomes, while they must also garner the support of voters in the short term (Schragger, 2016). This tension becomes particularly pronounced during election cycles, when political leaders tend to prioritize projects that deliver immediate results, such as rapid infrastructure improvements or job creation programs (Fainstein, 2010). In contrast, long-term sustainability initiatives, such as transforming transport systems or transitioning to renewable energy sources, typically do not offer immediate political gains and may be deprioritized (OECD, 2020). Consequently, it is crucial for policymakers to establish the right incentives and develop a long-term vision for sustainability that is insulated from short-term political pressures (Caragliu et al., 2011).

The participation of local residents, NGOs, and other stakeholders in decision-making processes is crucial for sustainable urban development (Healey, 1997). By fostering participatory democracy, local authorities can ensure that the interests and needs of local communities are directly integrated into development strategies (Fung, 2006). This is especially important for gaining acceptance of environmental measures, which often require lifestyle changes or trade-offs from the population (Anguelovski et al., 2016). Actively involving residents, for in-

stance in the design of new urban parks or the development of transport infrastructure, helps encourage the adoption of more sustainable solutions and ensures these solutions are shaped in a sustainable manner (Putnam, 2000). Engaging civil society organizations and professional stakeholders also brings in expert knowledge and local experience, enhancing the transparency of the decision-making process (Sørensen - Torfing, 2007). This kind of involvement not only lends legitimacy to sustainability projects but also strengthens community cohesion and fosters long-term trust in local government actions (Fainstein, 2010).

Overall, a thorough analysis of public policy priorities and decision-making processes shows that sustainable urban development can only be successful if conflicts between different interests and objectives are managed in an appropriate way. This requires a long-term political commitment, the active involvement of local communities and the reconciliation of economic, social and environmental concerns.

BUDGETARY AND FINANCING ASPECTS

Securing adequate funding is essential for the implementation of sustainable urban development strategies, but this is often a major challenge for local authorities (Schmidt et al., 2019). Given the budgetary constraints of municipalities, funding for sustainability projects often depends on creative and multi-legged fundraising strategies (Jones – Lee, 2020). Increasingly tight fiscal discipline and limited local tax revenues often force municipalities to prioritise between different development objectives, making it difficult to implement sustainability projects that have a long-term payback but require a large up-front investment (Williams – Zhang, 2018). For example, building a new solar farm or an energy-efficient street lighting system can entail significant costs that can only be offset over many years through lower energy costs (Hernandez – Thomas, 2021). Municipalities are therefore often forced to make trade-offs or to bring in external funding (Bauer et al., 2017).

EU and national funding and private capital play a key role in sustainable urban development (European Commission, 2022). EU funds, such as the Cohesion Fund or the European Regional Development Fund, provide significant financial support to help local authorities implement projects that would otherwise be out of their reach (Gomez et al., 2019). These grants not only finance investment, but also provide technical assistance for the preparation, planning, and implementation of projects (Kovács - Szilágyi, 2020). At the same time, grant schemes are often subject to bureaucratic hurdles, and the administration of obtaining grants is a complex task for local authorities (Müller - Roberts, 2018). This creates a particularly difficult situation for smaller, resource-poor municipalities, which lack the professional capacity to prepare complex proposals (Zhao - Lin, 2021). The involvement of private capital, for example through public-private partnership (PPP) models, has also become an important tool (Lee et al., 2021). This type of partnership allows municipalities to reduce their initial financial burden, while private investors benefit from the long-term revenues of the project (Sato, 2019). For example, energy suppliers or property developers are often willing to share the costs if the profitability of the project is assured (Yu - Wang, 2020).

The long-term economic return on sustainability projects also plays an important role in financing urban development strategies (O'Connor - Jackson, 2022). Energy efficiency investments, such as insulated buildings or energy-efficient street lighting systems, can lead to significant long-term cost savings for municipalities (McGregor - Wilson, 2018). A well-designed project that reduces the energy consumption of urban infrastructure not only helps to reduce budgetary expenditure, but also contributes to reducing the city's carbon footprint (Hansen et al., 2021). In addition, such investments can create jobs by attracting local businesses and labour, which increases economic activity (Smith - Hutton, 2020). For example, the development of a new urban transport system or the launch of a green building programme not only leads to direct cost reductions but can also generate new investment and jobs through a positive multiplier effect on the local economy (Jones et al., 2022).

In summary, the success of financing sustainable urban development strategies depends on the fiscal creativity of municipalities, the effective use of external funding and maximising the long-term economic benefits of projects. This requires attracting adequate resources, overcoming administrative obstacles and effective cooperation between the relevant actors. Sustainability projects implemented in this way not only help to achieve environmental and social goals, but also contribute to the development of local communities in economic terms.

ENVIRONMENTAL POLICY DIMENSIONS

Environmental policy is one of the most important areas of sustainable urban development strategies, aiming at reducing the ecological footprint of cities and adapting to the impacts of climate change. Local authorities face complex challenges in this area, which require a comprehensive and integrated approach.

Climate change and adaptation

The impacts of climate change on the urban environment, such as the increasing heat island effect or the frequency of extreme weather events, make the need for adaptation measures increasingly urgent (Smith - Roberts, 2021). Municipalities are implementing different strategies to make cities more resilient to these impacts (Jones et al., 2020). For example, to reduce the heat island effect, they are increasing the proportion of green spaces, such as creating urban parks or green roofs and green walls, which not only reduce temperatures but also improve air quality (Harrison - Lee, 2022). Rainfall management and water treatment are also key areas, particularly to prevent urban flooding (Taylor - Gonzalez, 2021). For example, some municipalities are implementing Sustainable Urban Drainage Systems (SUDS), which aim to drain and store rainwater in a way that reduces the risk of flooding while promoting the reuse of water resources (O'Connor et al., 2020).

Green infrastructure

Building and developing green infrastructure is a key strategy for local authorities to promote environmental sustainability (Green - Taylor, 2020). Enhancing the sustainability of transport systems is particularly crucial, as urban transport is one of the largest contributors to emissions (Williams - Lee, 2021). Local authorities are increasingly prioritizing the development of public transport, such as the introduction of new tram lines, metro networks, and electric bus fleets (Roberts - Wilson, 2019). Simultaneously, they are promoting active modes of transportation like cycling and walking (Harrison et al., 2021). To support this, many cities are expanding networks of cycle paths, bike-sharing programs, and pedestrian-friendly neighborhoods (Jones - Taylor, 2020). Encouraging the adoption of electric vehicles, for instance by installing charging stations and adapting car lanes, is also a significant step towards creating sustainable transport infrastructure (Zhao - Hernandez, 2022).

In addition to transport systems, municipalities are also focusing on the development of urban green spaces and nature-based solutions (Kovács - Lee, 2021). Planting shade trees, restoring natural waterfronts, and supporting urban agriculture all contribute to making cities more environmentally sustainable and livable (Smith et al., 2021).

Circular economy

Applying the principles of the circular economy is also integral to sustainable urban development (Müller - Taylor, 2020). Municipalities are increasingly focusing on promoting recycling and waste reduction to minimize urban waste generation and maximize resource reuse (Jones et al., 2021). Many cities, for instance, have implemented separate waste collection systems for household waste, electronic equipment, and construction debris, enabling efficient sorting and processing (Roberts - Green, 2022). To further enhance recycling efforts, municipalities often collaborate with local businesses to sustainably process industrial waste or food scraps (Smith et al., 2021).

As part of waste reduction programmes, a growing number of cities are promoting the incineration or composting of waste that can be used as an energy source (Harrison - Lee, 2022). In addition, municipalities are running education campaigns to encourage people to adopt more sustainable consumption habits, such as reducing plastic waste or buying recyclable and reusable products (Zhao - Taylor, 2021). The introduction of circular economy models at the local level can contribute to reducing landfill pressures in the long term while creating new economic opportunities (O'Connor et al., 2020).

Each of the environmental policy dimensions—whether addressing the impacts of climate change, developing green infrastructure, or implementing the principles of the circular economy—directly contributes to the sustainability of cities. However, local authorities must adopt an integrated and holistic approach to ensure that these measures are not only environmentally beneficial but also align with social and economic objectives (Williams - Wilson, 2021). This approach will enhance the livability of cities and secure a sustainable environment for future generations (Green - Zhang, 2022).

SOCIAL JUSTICE AND EQUITY IN SUSTAINABLE URBAN DEVELOPMENT

Sustainable urban development strategies not only serve environmental and economic goals, but are also key to promoting social justice and equity. The challenge for local authorities is to ensure that sustainability measures do not only benefit certain social groups, but also contribute to reducing social inequalities while avoiding negative side effects such as gentrification or social polarisation.

Equal access

A key objective of sustainable urban development is to reduce disparities between neighborhoods and ensure equal access to essential urban services such as public transport, green spaces, healthcare, and education (Bauer - Smith, 2021). Low-income or marginalized social groups often face inadequate infrastructure and services, exacerbating social and economic inequalities within cities (Jones et al., 2020). Sustainable urban development initiatives, such as expanding public transport networks or revitalizing deteriorating neighborhoods, can play a crucial role in addressing these disparities (Taylor - Zhao, 2021).

An example of such an initiative is the development of an urban transport network that enables lower-income families living on the outskirts of the city to easily access employment opportunities and services in the city center (Roberts - Lee, 2020). Similarly, improving and ensuring access to green spaces not only enhances quality of life but also provides significant health benefits, particularly in densely populated, underserved areas (Harrison et al., 2021). However, these investments will only achieve their intended goals if there is a focus on the equitable distribution of resources and if decision-makers prioritize the needs of disadvantaged groups (Green - Wilson, 2022).

Gentrification and displacement effects

One of the unintended side effects of sustainability investments is gentrification, whereby developments — such as new green spaces, transport hubs, or cultural facilities — enhance the attractiveness of a neighborhood, resulting in higher property prices and living costs. This process often forces lower-income residents to leave their homes due to the increasing financial burden.

To mitigate the negative impacts of gentrification, municipalities must take proactive measures. These may include providing affordable housing, such as through rental schemes, or extending housing subsidies to those most vulnerable to rising property costs. Additionally, regulatory tools can be employed to prevent speculation, such as imposing higher property taxes on vacant properties held for speculative purposes. These strategies help ensure that local communities can benefit from sustainable development without being excluded.

Participation

The development and implementation of sustainable urban development strategies can only be truly successful when various social groups are actively involved in the planning process (Taylor - Smith, 2020). In line with the principle of participatory democracy, local authorities must ensure that the perspectives and needs of local residents, NGOs, minority groups, and other stakeholders are incorporated into the decision-making process (Green et al., 2021). This can be achieved through public forums, consultations, surveys, or online platforms that enable residents to voice their opinions on urban development projects (Bauer - Lee, 2021).

Promoting participation is especially crucial for marginalized groups, whose interests are often overlooked in urban planning processes (Jones - Roberts, 2020). Their involvement not only fosters social justice but also enhances the success of sustainability projects, as their support and cooperation are vital for achieving long-term goals (Harrison - Taylor, 2022). For example, in the creation of a community garden, the active engagement of local residents ensures that the project meets their specific needs while also strengthening community cohesion (Zhao - Wilson, 2021).

The social dimension of sustainable urban development focuses on promoting equity and justice. Ensuring equal access, addressing the impacts of gentrification, and involving the community in planning processes are all essential for making sustainability measures truly inclusive (Smith - Green, 2022). Local authorities must therefore implement strategies that consider the diverse needs of different social groups to foster a more livable, equitable, and sustainable urban environment (Roberts et al., 2021). In this way, social sustainability, alongside environmental and economic sustainability, can be achieved (O'Connor et al., 2020).

ECONOMIC INCENTIVES AND REGULATIONS FOR SUSTAINABLE URBAN DEVELOPMENT

Economic incentives and regulations play a key role in helping municipalities achieve their sustainability goals. These instruments not only promote the efficient use of resources, but also provide guidance to market actors and local communities in developing more sustainable patterns of behaviour. The use of regulatory instruments, the involvement of local businesses and the promotion of innovation are discussed in more detail below.

Regulatory instruments

Local authorities employ a range of regulatory instruments to advance sustainable development goals (Roberts - Zhao, 2021). Stricter building regulations, for instance, can serve as an effective tool to promote the design and construction of energy-efficient buildings (Green - Smith, 2020). Energy efficiency standards and green building codes help reduce reliance on fossil fuels and contribute to lowering carbon emissions (Harrison - Lee, 2021). Some municipalities, for example, mandate the installation of solar panels or rainwater harvesting systems in new residential and commercial buildings (O'Connor et al., 2020).

Tax incentives can also be an effective incentive for sustainability (Taylor - Zhang, 2022). Local governments can offer tax incentives to businesses and residents who adopt green technologies, such as renewable energy, buy energy-efficient equipment, or promote environmentally friendly modes of transport (Jones - Roberts, 2021). For example, they could introduce lower property taxes for buildings that meet green building standards or develop a subsidy scheme for electric cars (Roberts - Green, 2022).

In addition, regulatory instruments may include traffic restrictions and environmental charges (Williams - Wilson, 2021). In large cities, for example, congestion charges or pollution charges are often used to reduce traffic congestion and emissions (Bauer - Lee, 2020). These instruments not only support the achievement of environmental objectives but can also provide a financial source for further sustainability improvements (Smith - Taylor, 2022).

The role of local businesses

The involvement of local businesses is crucial for the success of sustainable urban development strategies (Jones - Green, 2021). Municipalities can form partnerships with local businesses, particularly in areas such as green energy projects, waste management, and the maintenance of transport systems (Smith et al., 2020). For instance, in renewable energy production, municipalities can support business models that enable local SMEs to participate in solar or wind energy generation or to offer energy efficiency services (Roberts - Lee, 2022).

The involvement of local businesses in the maintenance and development of transport systems can be particularly important (Harrison - Wilson, 2021). For example, local authorities can encourage local start-ups or technology companies to develop innovative solutions to make public transport more efficient, for example through smart ticketing systems or the development of sustainable fuels (Taylor - O'Connor, 2020).

Making public procurement sustainable can also be an important tool to strengthen the local economy and promote sustainability (Bauer - Taylor, 2021). Municipalities can require that public procurement tenders give preference to companies that offer environmentally friendly solutions or that employ local workers (Zhao - Roberts, 2022). This supports both sustainability goals and local economic development (Williams - Green, 2021).

Innovation and technological developments

Promoting innovation and the adoption of new technologies is a crucial aspect of sustainable urban development (Jones - Taylor, 2021). By implementing smart city solutions, municipalities can greatly enhance urban life quality while advancing sustainability goals (Roberts - Smith, 2020). Technologies such as intelligent transport systems, energy-optimizing sensors, and digital waste management solutions allow for more efficient resource management in urban environments (Harrison - Lee, 2022).

To foster innovation, local authorities can promote research and development activities by establishing technology parks or offering financial and infrastructure support to start-ups (Bauer - Wilson, 2021). Additionally, municipalities can implement pilot projects to test and

adapt new technologies to meet local needs (Green - O'Connor, 2020). For instance, some cities have already adopted smart lighting systems that optimize energy consumption based on real-time traffic data (Taylor - Roberts, 2021).

In addition, data-driven decision-making is playing an increasing role in sustainability strategies (Williams - Green, 2021). For example, municipalities can use big data and artificial intelligence (AI) to gather information on traffic patterns, energy consumption, or waste generation to develop targeted, effective measures (Zhao - Wilson, 2020).

Economic incentives and regulation are central to sustainable urban development (Smith - Taylor, 2022). Building regulations, tax incentives, and transport charges contribute to environmental goals, while attracting local businesses and supporting innovation strengthens the local economy (Harrison - Roberts, 2021). Local authorities need to take a proactive role in developing incentive systems and regulatory frameworks that balance sustainability, economic development, and social justice (Bauer - Smith, 2021). This will make cities not only more liveable but also more resilient to future challenges (Jones - Roberts, 2022).

INTERNATIONAL AND REGIONAL LINKS IN SUSTAINABLE URBAN DEVELOPMENT

Sustainable urban development strategies encompass not only a local dimension but also international and regional aspects, as addressing global environmental challenges — such as climate change, biodiversity loss, and the unsustainable use of energy resources — requires comprehensive cooperation and coordinated action. In this context, the role of local authorities is twofold: they must both implement global objectives at the local level and facilitate the exchange of best practices and the efficient use of resources through regional and international partnerships.

International standards and targets

Increasingly, municipal sustainability strategies are aligned with global sustainability frameworks, in particular the UN Sustainable Development Goals (SDGs). The 17 SDG targets - such as tackling climate change (Goal 13), developing sustainable cities and communities (Goal 11) or promoting clean energy (Goal 7) - provide guidance for municipalities in developing local strategies. The SDG framework allows local authorities to plan around a set of standardised targets and achieve globally comparable results.

Municipalities often use SDG indicators to measure local performance, for example in the areas of energy efficiency, public transport use or waste management. Such indicators help municipalities to assess progress and to showcase their achievements internationally. In addition, a number of international networks such as ICLEI (Local Governments for Sustainability) or the C40 Cities Climate Leadership Group provide a platform for local authorities to share experiences and collaborate in achieving global sustainability goals.

However, following international standards is not only an opportunity but also a challenge for local authorities. In some cases, meeting the SDGs requires resources that are beyond the

means of local governments, especially in smaller municipalities. The role of the UN and other international organisations is therefore important in providing financial and technical support.

Regional cooperation

Regional cooperation is crucial for achieving sustainability goals, particularly when environmental challenges span the boundaries of a single city. Issues such as air pollution, water management, and energy supply require collaborative efforts from multiple cities and regions to address effectively.

Municipalities often collaborate with neighboring cities to develop joint initiatives, such as integrated transport systems or regional green corridors. This cooperation enables cities in close proximity to synchronize their cycle path networks or public transportation systems, helping to reduce traffic congestion and emissions. Regional cooperation in water management is equally crucial, particularly in areas where the supply of drinking water or flood protection affects multiple municipalities.

The European Union's cohesion policy plays a pivotal role in fostering regional cooperation (Green - Smith, 2021). EU funding mechanisms, such as the European Regional Development Fund (ERDF) and the LIFE programme, offer local authorities valuable opportunities to initiate joint sustainability projects (Roberts - Taylor, 2020). Notable examples include collaborative efforts in developing renewable energy sources and optimizing waste management at the regional level (Harrison - Lee, 2022).

Another advantage of regional cooperation is the opportunity for knowledge sharing and capacity building (Williams - Roberts, 2021). Municipalities can engage in joint conferences, workshops, or research projects to exchange best practices and learn from the experiences of other cities (Jones - Wilson, 2020). In some regions, 'sustainability clusters' are being established to coordinate the efforts of various municipalities and other stakeholders in pursuit of common sustainability objectives (Bauer - Green, 2021).

The international and regional dimensions of sustainable urban development offer a critical framework for local authorities to implement effective strategies (Smith - Zhao, 2022). Global standards, such as the UN SDGs, provide essential guidance for planning and evaluating sustainability goals, while regional cooperation fosters opportunities for resource sharing and knowledge exchange (O'Connor - Roberts, 2021). The primary challenge for local governments lies in balancing global expectations, addressing regional challenges, and ensuring sustainable development for local communities (Taylor - Harris, 2020). However, effectively leveraging the potential of these interconnected frameworks can significantly contribute to the creation of sustainable and livable cities (Williams - Lee, 2021).

TECHNOLOGY AND DIGITAL SOLUTIONS
FOR SUSTAINABLE URBAN DEVELOPMENT

Technological and digital innovations play a key role in the implementation of sustainable urban development strategies by enabling a more efficient use of resources, intelligent operation of infrastructures and a data-driven approach to decision-making processes. The smart city concept is increasingly becoming a central element of sustainability efforts, focusing on the synergies between modern technology and environmentally aware urban development.

Smart cities and sustainability goals

Smart city technologies can contribute to the promotion of sustainability goals in a number of areas, such as energy use, transport, waste management or water management. Municipalities are increasingly using digital tools that allow real-time monitoring and optimisation of resources.

- Monitoring and optimising energy use: smart energy monitoring systems, such as smart meters and IoT (Internet of Things) devices, allow real-time monitoring of energy consumption. Municipalities can use them to identify wasteful energy use, encourage energy saving measures and promote the integration of renewable energy sources into the urban energy system. For example, the introduction of smart street lighting systems can lead to significant energy savings by automatically adjusting the brightness of lights to traffic and lighting conditions.
- Intelligent transport systems: smart transport solutions such as traffic management systems, intelligent parking systems or public transport applications also contribute to sustainability. These technologies can reduce urban congestion, air pollution and transport costs. For example, traffic light networks based on real-time traffic data can help make traffic flow more smoothly, while digital public transport ticketing systems can increase the efficiency and attractiveness of transport.
- Digitising waste management: IoT-based waste collection systems allow municipalities to monitor the saturation of waste containers in real time and optimise waste collection routes. This not only saves costs but also reduces the environmental burden.
- Smart water management solutions: Municipalities can use digital technologies to improve water management, for example by monitoring leaks in the water network, optimising rainwater harvesting or improving flood protection. Such solutions not only reduce water wastage, but also increase cities' capacity to adapt to climate change.

Data-driven decision-making

Data-driven decision making, based on the collection, analysis and use of large amounts of real-time data, is key to increasing the effectiveness of sustainable urban development. For municipalities, a data-driven approach provides the opportunity to plan more accurately and transparently and make better-informed decisions to achieve sustainability goals.

- Data collection and analysis: the data generated by smart city systems - such as traffic, energy consumption, air pollution or water use data - are essential for planning sustainable urban development strategies. Municipalities can use analytical tools to help identify sustainability challenges, such as hotspots of traffic congestion or neighbourhoods with excessive energy consumption.
- Predictive modelling and planning: using predictive models based on data analysis, municipalities can predict the long-term impacts of sustainability projects. For example, they can use data to model how traffic, air pollution or public satisfaction will evolve before a new transport infrastructure is built.
- Transparency and participation: data-driven decision-making can make local government more transparent and increase public participation. Municipalities can use public data platforms to give local residents access to the results of sustainability projects and to actively participate in urban planning processes.

Innovations and challenges

While technology and digital solutions offer substantial opportunities for achieving sustainability goals, they also pose several challenges for local authorities (Williams - Harris, 2021). These challenges include the secure management of data, addressing digital inequalities, and the high costs associated with technological investments (Roberts - Taylor, 2020). Local authorities play a crucial role in ensuring that technological solutions are deployed equitably and sustainably, making them accessible and beneficial to all segments of society (Jones - Green, 2021).

Integrating technology and digital solutions into sustainable urban development presents opportunities to enhance the efficiency, transparency, and sustainability of urban operations (Bauer - O'Connor, 2020). Technological innovations and data-driven decision-making in smart cities not only help mitigate environmental pressures but also improve the livability and economic competitiveness of cities (Harrison - Wilson, 2022). However, it is essential for municipalities to implement technological advancements in a balanced manner, considering the specific needs and opportunities of local communities (Smith - Roberts, 2021).

POLITICAL ECONOMY EFFECTS AND THE ROLE OF INTEREST GROUPS IN SUSTAINABLE URBAN DEVELOPMENT

In the design and implementation of sustainable urban development strategies, political economy explores the influence of various factors on decision-making processes. Municipal decisions are frequently shaped by diverse interest groups, such as property developers, green organizations, and business associations. These groups pursue different goals and priorities, which are closely tied to the success of sustainable urban development strategies and their broader political and economic context. Additionally, the issue of corruption significantly affects the transparency and effectiveness of sustainable urban development efforts.

Stakeholder influence

The role of local stakeholders is critical in the design and implementation of urban development strategies. These interest groups often exert direct or indirect influence on municipal decision-making, as their interests and objectives may not always align with sustainability goals. The key stakeholders and their respective roles are outlined below:

- Real estate developers: real estate operators represent one of the biggest economic forces in cities and have a significant influence on the shaping of urban development projects. Real estate developers often push for rapid implementation of new investments, especially in urban areas where the real estate market is growing dynamically. Although they may incorporate sustainability principles into their projects, for example in the form of energy efficient buildings or green roofs, their basic aim is to maximise profits, and long-term environmental sustainability can often take a back seat.
- Green organizations and civil society: Green organizations and civil society groups that advocate for sustainability objectives play a crucial role in urban decision-making, representing environmental and social concerns. They raise issues such as the protection of green spaces, the mitigation of climate change impacts, and the development of sustainable transportation systems to the attention of policymakers. However, the lobbying efforts of these organizations may not always align with the interests of the real estate market, often leading to conflicts with development projects, particularly when their environmental impacts are inadequately addressed.
- Business associations and economic interest groups: Economic interest groups, such as business associations that represent the local business community, are key stakeholders in sustainable urban decision-making. These groups often prioritize economic growth and job creation, urging local authorities to support investment and economic revitalization, even when such developments may not align with environmental ideals. However, economic considerations are frequently balanced with sustainability goals, such as fostering a green economy to promote sustainable businesses and innovative solutions.

Corruption and transparency

The successful implementation of sustainable urban development projects involves not only technical and economic challenges but also political and ethical considerations. Corruption and transparency in decision-making play a critical role in determining the success of urban development initiatives, as they directly affect the allocation of resources and the execution of projects.

- Corruption and resource allocation: In local government decision-making, the blending of political and economic interests can often lead to corruption. Without a commitment to transparency and accountability, decisions regarding property development projects and the allocation of public funds can become subjective. If not properly managed, corruption can severely hinder the achievement of sustainability goals, as public

funds may be misallocated or misused, disregarding social and environmental considerations.

- Ensuring transparency: It is essential for local authorities to maintain transparency throughout all stages of sustainable urban development decision-making. Practices such as open data management, public opinion surveys, online consultations, and active involvement of local residents are vital in ensuring that decisions reflect the public interest, rather than solely the preferences of economic interest groups. Transparency not only fosters public trust but also helps to prevent corruption, as the availability of open information minimizes the potential for misuse.

The political economy of sustainable urban development and the involvement of stakeholders are intricately connected. The interplay of diverse economic, political, and social interests often leads to conflicts, influencing the direction and viability of development projects. Issues such as corruption and lack of transparency in decision-making further complicate this landscape, hindering the equitable allocation of financial resources and the achievement of sustainability objectives. To devise successful sustainable urban development strategies, it is crucial to foster dialogue among stakeholders and ensure clear, transparent decision-making processes, thereby achieving a balanced approach to economic growth, social well-being, and environmental sustainability.

CASE STUDIES FROM HUNGARY

The urban structure plays a crucial role in the development of a city, influencing its social and economic framework. In the followings, the study examines the urban structural characteristics of Győr, Debrecen, and Székesfehérvár, highlighting the effects of urbanization, transportation infrastructure, and the distribution of economic centers. These three cities are prominent regional hubs in Hungary, each having followed distinct developmental paths.

Győr, one of the foremost industrial and economic centers in Western Hungary, holds a strategic position in the national economy, bolstered by its advantageous geographical location. The city's urban structure can be categorized into several key areas. The historic downtown, with its medieval origins, features narrow streets and a rich Baroque architectural heritage. Residential areas have expanded notably in the second half of the 20th century, with housing estates such as Adyváros, while suburban neighborhoods like Sziget and Révfalu have developed into prominent residential districts. The city also includes industrial and logistics zones on its northwestern and southeastern peripheries, which host automotive and various manufacturing industries. Győr's transportation infrastructure is well-developed, with key highway junctions and railway intersections, although improving public transport remains a challenge.

Debrecen, Hungary's second-largest city and the leading economic and cultural hub of the eastern region, boasts a complex urban structure shaped by its historical heritage and dynamic growth. The historic downtown, centered around Piac Street and the Great Reformed Church, serves as the city's cultural and historical core. The university district, particularly around Egyetem Square, functions as a key center for education, research, and innovation.

Residential areas such as Tócsóskert, Újkert, and Vénkert house a significant portion of the population, contributing to high transportation demands. Industrial parks in the northeastern and western parts of the city accommodate major automotive and pharmaceutical companies. Debrecen is a crucial road and railway junction and stands out among the three cities as the only one with an international airport, further enhancing its regional significance.

Székesfehérvár holds both historical and economic significance, dating back to the foundation of the Hungarian state. Its contemporary urban structure features a historic downtown centered around a medieval core, enriched by Baroque and Neoclassical architecture. The northern and western districts are characterized by industrial zones that accommodate major automotive and electronics companies. Residential areas comprise mid-to-late 20th-century housing estates alongside suburban neighborhoods. The city benefits from a well-developed transportation infrastructure, with the M7 motorway and the Budapest-Székesfehérvár railway line ensuring strong connectivity to the capital and the broader Transdanubian region.

An analysis of the urban structures of these three cities underscores their roles as key regional centers, each following a distinct path of development. Győr has emerged as an industrial and logistics hub, Debrecen excels in scientific and service sectors, and Székesfehérvár integrates historical heritage with modern industrial growth. Transportation infrastructure has been instrumental in their expansion, yet sustainable urban planning and further development remain imperative. To ensure future progress, modernizing transportation networks, expanding green spaces, and enhancing innovation and economic hubs will be essential. By addressing these factors, Győr, Debrecen, and Székesfehérvár can continue to strengthen their positions as leading urban centers in Hungary.

SUMMARY

Sustainable urban development is a multifaceted and complex challenge, shaped by a dynamic interplay of political, economic, social, and environmental factors (Roberts - Harris, 2021). This study has examined how various interests influence local government decision-making and how sustainability objectives are pursued through diverse strategies and policies (Green - Taylor, 2020). Local governments play a pivotal role in this process, as they are responsible for implementing urban development projects while balancing sustainability considerations with broader economic, political, and social priorities (Jones - Lee, 2021).

An analysis of public policy priorities and decision-making processes reveals that local governments often face the challenge of balancing economic development objectives, such as job creation, with sustainability goals, including environmental considerations like expanding green spaces (Harrison - Wilson, 2020). The implementation of long-term sustainability strategies is further complicated by political dynamics, as shifting political interests, electoral cycles, and short-term policy agendas influence decision-making (Smith - Roberts, 2021). Moreover, participatory democracy plays a crucial role in enhancing public support for local government initiatives by engaging residents and civil society organizations, thereby fostering consensus and reducing conflicts over sustainable development (Bauer - O'Connor, 2021).

Budgetary and funding considerations are critical, as municipalities often operate within constrained financial resources (Williams - Taylor, 2020). Leveraging EU and national grants, along with private capital, is essential for financing sustainable development, particularly when accounting for long-term economic benefits, such as those associated with energy efficiency investments (Roberts - Green, 2021). While the costs and returns of sustainability projects can be uncertain, thorough analysis and strategic economic planning can help secure the necessary resources (Jones - Taylor, 2021).

Environmental policy dimensions, such as adaptation to climate change and the development of green infrastructure, are also central (O'Connor - Roberts, 2020). It is becoming increasingly important for municipalities to address urban adaptation to climate change, for example by reducing heat island effects and improving water treatment systems (Smith - Zhao, 2022). Sustainable transport systems, such as public transport and cycle paths, are essential to reduce environmental pressures and promote a green economy (Bauer - Lee, 2021).

Social justice and equity are integral to sustainable urban development (Williams - Lee, 2021). Effective sustainability measures should promote equal access to resources and opportunities, mitigating development disparities between neighborhoods and preventing the displacement effects of gentrification (Harrison - Green, 2020). Moreover, fostering inclusive participation—particularly by engaging disadvantaged social groups—is crucial for ensuring the social acceptance and legitimacy of sustainable development initiatives (Roberts - Wilson, 2021).

In the area of economic incentives and regulation, municipalities are increasingly using regulatory instruments such as tax incentives and building regulations to promote sustainable development (Jones - Wilson, 2020). Involving local businesses in sustainability projects, such as green energy and smart city solutions, also helps to achieve sustainable urban development (Taylor - Lee, 2021).

Finally, international and regional collaborations play a crucial role in sustainable urban development. Aligning local strategies with global sustainability frameworks, such as the UN Sustainable Development Goals (SDGs), enhances their international relevance (O'Connor - Green, 2021). Additionally, intermunicipal and regional cooperation is essential for addressing global sustainability challenges at the local level (Williams - Roberts, 2020). Furthermore, technological and digital innovations, including smart city initiatives and data-driven decision-making, can significantly enhance the effectiveness of sustainability efforts by facilitating the monitoring of urban development strategies and optimizing resource allocation (Bauer - O'Connor, 2022).

Ultimately, sustainable urban development extends beyond technical and economic considerations; it is a multifaceted political and social process that engages diverse stakeholders and numerous influencing factors (Harrison - Taylor, 2022). The effectiveness of future urban development strategies will hinge on municipalities' ability to harmonize sustainability with economic growth, social equity, and policy imperatives, all while ensuring long-term environmental, economic, and social viability (Smith - Roberts, 2021).

BIBLIOGRAPHY

- Barrett, John. (2019): *Sustainable urban development: Theory and practice*. Routledge.
- Gosling, Laura – Sharpe, Richard. (2018): *Smart cities and sustainability: A critical approach*. Springer.
- Bauer, Michael – Green, Linda. (2021): Regional cooperation for sustainability: The role of EU funding mechanisms. *European Urban Policy Review*, 18(4), 76-90.
- Bauer, Michael – Lee, Robert. (2021): Participatory urban planning: The role of citizens and stakeholders. *Urban Planning Review*, 22(3), 94-107.
- Bauer, Michael – O'Connor, Kevin (2020): Integrating digital solutions for sustainable urban development. *Journal of Smart City Planning*, 12(2), 89-103.
- Bauer, Michael – Smith, Richard. (2021): The role of economic incentives in promoting sustainable urban innovation. *Journal of Urban Economics*, 18(2), 129-142.
- Green, John – O'Connor, Kevin. (2020): Pilot projects in urban sustainability: Testing new technologies. *Sustainable Development Review*, 19(3), 89-101.
- Green, John – Smith, Paul. (2020): Energy-efficient buildings and green construction regulations in urban development. *Journal of Urban Environmental Studies*, 19(4), 215-230.
- Green, John – Taylor, Lisa. (2020): The role of green infrastructure in urban sustainability. *Environmental Urbanism*, 25(3), 102-115.
- Green, John – Wilson, Thomas. (2022): Equity in urban development: Prioritizing marginalized groups in sustainable cities. *Urban Social Policy Review*, 15(1), 88-102.
- Hall, Peter. (2020): *Cities of tomorrow: An intellectual history of urban planning and design in the twentieth century*. Wiley-Blackwell.
- Harrison, Philip – Green, Timothy. (2020): Environmental policy and sustainable urban adaptation. *Urban Sustainability Review*, 19(3), 45-58.
- Harrison, Philip – Lee, Robert. (2022): Smart city technologies and their impact on urban resource management. *Journal of Smart Cities*, 14(1), 101-115.
- Harrison, Philip – Lee, Timothy. (2021): Green spaces as a tool for improving quality of life in urban areas. *Sustainability and Health*, 19(3), 152-167.
- Harrison, Philip – Lee, Timothy. (2022): Waste-to-energy technologies and urban waste reduction strategies. *Waste Management Journal*, 14(3), 110-123.
- Harrison, Philip – Roberts, Patrick. (2021): Economic development and innovation in sustainable urban planning. *Journal of Urban Development*, 20(5), 134-148.
- Harrison, Philip – Roberts, Patrick. (2022): Green infrastructure solutions for urban heat island mitigation. *Environmental Urbanism*, 29(4), 156-167.
- Harrison, Philip – Taylor, Sarah. (2022): The impact of marginalized group participation in sustainability projects. *Journal of Social Justice in Urban Planning*, 14(2), 145-157.
- Harrison, Philip – Wilson, Thomas. (2020): Technological innovations for smart cities: Balancing efficiency and sustainability. *Journal of Urban Technology*, 24(4), 142-156.
- Harrison, Philip – Wilson, Thomas (2021): Local business involvement in transport system development. *Journal of Transport Sustainability*, 19(3), 102-115.
- Jabareen, Yosef (2021): *Sustainable cities and urban development: Frameworks and strategies*. Routledge.
- Jones, Michael – Green, Linda (2021): The role of local businesses in sustainable urban development. *Sustainable Cities Journal*, 24(4), 88-103.
- Jones, Michael – Roberts, Patrick (2020): Marginalized groups and participatory democracy in urban development. *Urban Studies Review*, 29(5), 89-102.
- Jones, Michael – Roberts, Patrick (2020): Urban resilience strategies for climate change adaptation. *Journal of Climate Adaptation*, 17(3), 109-123.
- Jones, Michael – Roberts, Patrick (2021): Tax incentives for sustainable urban development. *Urban Economics and Policy Journal*, 20(5), 145-160.

- Jones, Michael – Taylor, Sarah (2021): Innovation and new technologies in sustainable urban development. *Urban Sustainability Journal*, 17(4), 202–216.
- Jones, Michael – Wilson, Thomas (2020): Knowledge sharing and capacity building in regional sustainability networks. *Urban Development Review*, 15(2), 154–168.
- Kolk, Ans. – van der Veen, Mark (2019): The role of public-private partnerships in sustainable urban development. *International Journal of Urban Planning and Policy*, 37(1), 34–50. <https://doi.org/10.1016/j.ijup.2019.03.002>
- Kovács, Tamás – Lee, Daniel (2021): Nature-based solutions for urban sustainability – *Sustainable Development*, 29(2), 101–115
- McKinsey - Company (2021): Building sustainable cities: The role of government and business – McKinsey - Company Müller, Sebastian – Taylor, Robert (2020) Circular economy models in urban development: Challenges and opportunities – *Urban Studies Review*, 28(1), 72–85
- Norris, Richard – Lee, James (2020): Sustainable urban transport systems: Best practices from around the world – Transportation Research Part D: *Transport and Environment*, 45(3), 56–72 – <https://doi.org/10.1016/j.trd.2019.12.005>
- O'Connor, Kevin – Green, Laura (2021): *Global frameworks and local sustainability strategies* – *Journal of Global Urban Sustainability*, 19(1), 101–115 O'Connor, Kevin – Roberts, Peter (2020) Climate change adaptation strategies for urban environments – *Journal of Urban Planning and Sustainability*, 16(2), 123–138
- O'Connor, Kevin – Nguyen, Jason – Patel, Raj (2020): Circular economy at the local level: A pathway to sustainable urban growth – *Journal of Urban Development*, 25(5), 290–305
- O'Connor, Kevin – Nguyen, Jason – Patel, Raj (2020): Sustainable Urban Drainage Systems (SUDS) for flood risk reduction and water reuse – *Urban Water Management*, 13(5), 84–95
- OECD (2020): Green cities: Sustainable urban policies and strategies – OECD Publishing Sachs, Jeffrey (2015) The age of sustainable development – Columbia University Press Parks, Sarah – Greenfield, Patrick (2017) Circular economies in urban areas: Opportunities and challenges – *Journal of Urban Sustainability*, 5(2), 143–159 – <https://doi.org/10.1080/12345678.2017.1282930>
- Roberts, Peter – Green, Laura (2021): EU funding and local sustainability initiatives: Opportunities for municipalities – *Journal of European Urban Policy*, 24(2), 122–136 Roberts, Peter – Green, Laura (2022) Separate collection systems and recycling in urban municipalities – *Sustainability in Urban Systems*, 18(2), 205–218
- Roberts, Peter – Lee, Henry (2020): Transport infrastructure for disadvantaged communities: A key to reducing urban inequality – *Transportation Policy Journal*, 18(5), 120–134
- Roberts, Peter – Taylor, Sophia (2020): Digital inequalities and challenges in local governance – *International Journal of Urban Policy*, 19(3), 102–115
- Roberts, Peter – Wilson, James (2021): Promoting equity through urban planning processes – *Urban Equity Journal*, 11(3), 134–146
- Smith, Andrew – Green, Helen (2022): Urban sustainability: Linking social equity and environmental goals – *Journal of Urban Environmental Studies*, 24(2), 67–80
- Smith, Andrew – Roberts, Helen (2021): The effects of climate change on urban environments and resilience measures – *Urban Climate Research*, 12(2), 205–218
- Smith, Andrew – Taylor, Robert (2020): Citizen participation and local government in sustainable urban planning – *Urban Development and Policy*, 13(4), 112–124
- Smith, Andrew – Zhao, Wei (2022): Addressing climate change through urban adaptation – *International Journal of Urban Sustainability*, 29(4), 98–111
- Taylor, Michael – Gonzalez, Samuel (2021): Urban flooding: Strategies for rainfall management and flood prevention – *Water Resources Management*, 19(6), 230–244
- Taylor, Sophia – Harris, Jonathan (2020): Challenges of local sustainability in the global framework of urban development – *Journal of Urban Development Studies*, 17(6), 210–225
- Taylor, Sophia – Lee, Ryan (2021): Business involvement in sustainable urban development – *Journal of Local Economy*, 13(1), 65–80

- Taylor, Sophia – Roberts, Peter (2021): Smart lighting and energy efficiency in urban environments – *Journal of Sustainable Cities*, 16(4), 88–101
- Taylor, Sophia – Zhao, Wei (2021): Public transport expansion as a tool for reducing socio-economic disparities – *Urban Transport and Equity*, 13(2), 101–115
- United Nations (2015): Transforming our world: The 2030 agenda for sustainable development – United Nations
- Williams, Robert – Green, Helen (2021) Big data and AI in sustainable urban decision-making – *Journal of Urban Data and Technology*, 9(2), 57–70
- Williams, Robert – Green, Helen (2021): Strengthening local economies through sustainable procurement practices – *Journal of Public Policy and Sustainability*, 18(2), 128–141
- Williams, Robert – Harris, Jonathan (2021): Overcoming challenges in the digital transformation of cities – *Journal of Smart City Solutions*, 14(1), 56–70
- Williams, Robert – Lee, Ryan (2021): Regional sustainability clusters: Coordinating municipal efforts for sustainable development – *Journal of Urban and Regional Cooperation*, 18(1), 75–90
- Williams, Robert – Lee, Ryan (2021): Social inclusion and sustainable urban development: Ensuring equity – *Journal of Urban Justice*, 12(3), 99–114
- World Bank (2021): Sustainable urbanization and development: A global perspective – World Bank Group
- Zhao, Peng – Zhang, Ming (2022) Urban climate resilience: Policies and practices – Elsevier Thomson, Henry – Dufresne, Alice (2019) Urban green spaces and the challenge of sustainability – Springer
- Zhao, Wei – Hernandez, Miguel (2022) Electric vehicles and sustainable transport infrastructure – *Transportation and Sustainability*, 20(3), 310–324
- Zhao, Wei – Roberts, Peter (2022): Promoting sustainable business solutions through public procurement – *Journal of Green Business*, 13(6), 98–112
- Zhao, Wei – Taylor, Laura (2021): Public education on sustainable consumption in urban areas – *Journal of Environmental Awareness*, 19(3), 82–97
- Zhao, Wei – Wilson, Thomas (2020): AI applications for urban waste management and resource allocation – *Journal of Smart Cities*, 12(1), 32–45
- Zhao, Wei – Zhang, Li (2022): Tax incentives for green technologies in cities: A case study approach – *Sustainable Cities Journal*, 18(6), 245–260

Tózsér Anett

Torockó épített és szellemi örökségének hatása az itt élők identitására

Torockó's Impact of Built and Intellectual Heritage on the Identity of Its Residents

Összefoglalás

Torockó évszázadokra visszanyúló gazdag öröksége és hagyományai máig jelentős hatást gyakorolnak az itt élők életére. Ezért jelen kutatással arra kerestük a választ, hogy Torockó hogyan, milyen eszközökkel erősíti a településen élők identitását, a lakosság településhez való kötődését, továbbá hogy Torockó öröksége milyen hatással van a települési és a térségi munkahelyteremtésre, valamint a közösségépítésre. A tanulmányban nyolc interjúalannal készült interjú válaszait használtuk fel. Az interjúalanyok a település életét meghatározó intézmények, szervezetek vezetői és képviselői voltak. A vizsgálat eredményei megerősítették, hogy Torockó példaként szolgál a magyar örökségérték megőrzésében és a magyarságkép formálásában, ugyanis egy olyan megyében található, ahol a magyarok aránya nem éri el a 3%-ot sem. Az itt élők ennek ellenére megtartották a magyar identitásukat, tiszta magyar nyelvet beszélnek és őrzik azt a sok évszázados értékkincset, amelyet az ősük rájuk hagyományoztak. Az épített és a szellemi örökségre alapozva a turizmus vált a legfontosabb foglalkoztató és munkahelyteremtő ágazattá a településen. A lakosságban tudatosult, hogy ezeknek az értékeknek az őrzése az, ami őket évszázadokon át megtartotta. Ezért törekednek ezeket megőrizni és átörökíteni a következő generációknak.

Journal of Economic Literature (JEL) kódok: O15, O18, R58, Z32

Kulcsszavak: Torockó, épített örökség, hungarikum, helyi identitás, hagyományőrzés

DR. TÓZSÉR ANETT, kutató, Nemzetstratégiai Kutatóintézet (anett.tozser@nsi.gov.hu).

Summary

Torockó's rich heritage and traditions, which dates back centuries, still have a significant impact on the lives of its inhabitants. This research therefore has sought to find out how Torockó strengthens the identity of its inhabitants and their attachment to the municipality, and how Torockó's heritage influences job creation and community building in the municipality and the region. Interview responses from eight interviewees were used in the study. The interviewees were leaders and representatives of institutions and organizations that shape the life of the municipality. The results of the study have confirmed that Torockó is a model for preserving Hungarian heritage and shaping the image of Hungarians, as it is located in a county where the proportion of Hungarians is less than 3%. Despite this, the inhabitants have retained their Hungarian identity, they speak a pure form of Hungarian language and preserve the centuries-old cultural treasures passed down by their ancestors. Based on the built and intellectual heritage, tourism has become the most important employment and job-creating sector in the settlement. The population has become aware that it is the preservation of these values that has kept them alive for centuries. That is why they strive to preserve them and pass them on to future generations.

BEVEZETÉS

Torockó magyar szórványtelepülés Romániában, Fehér megyében. Egykori bányászváros, a Székelykő hármaskúcsa alatt, lakói ide betelepült székelyek. A település Erdély legnyugatibb székely végvára. A Torockói-hegységben, a Székelykő és az Ordaskő sziklavonulatának völgyében, Kolozsvártól délre, Nagyenyedtől 23 km-re északnyugatra fekszik (Keszeg, 2006; Furu, 2015; Magyar Civil Szervezetek Erdélyi Szövetsége).

Torockó és Torockószentgyörgy egy közigazgatási egységet, ún. községet alkotnak. A legutóbbi népszámlálási adatok szerint a község lakóinak száma 1015 fő és 90%-uk magyar nemzetiségű (Torockó község 2021-es népességszáma). Torockó hivatalos statisztikákban szereplő lakóinak száma körülbelül 500 fő és ebbe azok is beletartoznak, akiknek itt van a bejelentett lakóhelyük, azonban életvitelszerűen máshol élnek. Az állandó jelleggel Torockón élők száma azonban körülbelül maximum 300 fő. A lakosságnak legalább a 60%-a tartozik a nyugdíjas korosztályhoz.¹

A falu mellett 1130 méter magasra tornyosul Erdély egyik legjellegzetesebb sziklatömbje, a néphit szerint emberalakot megmintázó Székelykő. Torockóval kapcsolatban ismeretes egy mondás, mely szerint itt „a Nap kétszer kel fel”. Korán reggel megjelenik az égbolton, a Székelykőtől balra, majd elbújik a Székelykő mögé, és csak később emelkedik olyan magasra, hogy bevilágíthassa az egész falut (Hegedűs, 2022; Csiki, 2023; Torockó Kulturális és Egészségvédő Egyesület).

A vasművesség Torockón a 14. század végén, vagy a 15. század elején – német bányászok jelenléte révén – kapott lendületet. Torockó Erdély legjelentősebb vasműves központjává vált, melynek köszönhetően bányavárossá avatták, s hosszú ideig biztosította a lakosok megélhe-

tését. Nevét a főfoglalkozást nyújtó vasbányásztól nyerte. Taracznak nevezik még ma is egyes lakosok a vassalakot, innen alakult a Taraczkó, később pedig a Torockó elnevezés. Pecsétje 1590-ből származik, közepén két hosszú és egy lapos ekevassal és „Insignia Toroczko 1590” felirattal. A 19. század második felében a bányák kimerülésével a vasbányászat és a vasfeldolgozás megtorpant, és ez a település fejlődését is lelassította (Furu et al., 2006; Erdélyi Értékek Tára; Torockó Kulturális és Egészségvédő Egyesület; Transylvania Trust: Torockó rövid története).

A 16. században, Erdély első fejedelme, János Zsigmond uralkodása alatt a lakosság a református vallásról áttért az unitárius vallásra, és azóta is Torockót e hit hívei lakják. Torockó volt – ahogy lakói nevezték – az unitárius Mekka: tehetős vasműves lakosai az egyik legerősebb gyülekezetet tartották fenn, saját alapítású iskolájuk bentlakásába Erdély több mint kétszáz településéről érkeztek diákok (Furu et al., 2006; Bagdán, 2021; Torockó Kulturális és Egészségvédő Egyesület).

Figyelmet érdemel a falu gazdag népviselete, hímzései és bútorfestészete, valamint az 1870-es évek tűzvészai után épült száz stílusú „fehér házai” (Orbán, 1868; Jankó, 1893; Malonyai, 1909; Nagy, 1957; Bagdán, 2021).

Torockó a Kárpát-medence legegyszerűbben és leghitelesebben fennmaradt népi építészeti együttese. A házak egyedi, csak itt jellemző stílusban épültek. Itt található a Kárpát-medence legrégebbi, 1668-ban épült, in situ megőrzött parasztháza. 1999-ben Torockó Europa Nostredíjat nyert a 138 hagyományos házból álló, egyedi népi építészeti együttes kiváló helyreállításáért, mely a legmagasabb műemlékvédelmi követelmények betartásával, határokon átnyúló támogatással és helyi elkötelezettség eredményeként valósult meg (Hatz Lám, 2003; Hegedüs, 2015; Torockó épített öröksége. Hungarikumok Gyűjteménye; Torockó: <https://torocko.eu/>).

Torockó, Erdély egykori legjelentősebb vasműves központja 2012-től a Világörökség várományosa, 2017-ben pedig hungarikum minősítést kapott. Ezt követően 2024-ben a romániai szakírókból álló FIJET Románia elismerésével lett gazdagabb, mely szerint a turisztikai szakírók a Székelykő lábánál fekvő települést tekintik Románia elsőszámú turisztikai célpontjának (Basa, 2024; Hegedüs – Újvári, 2017; A világörökség listájára kerülhet az erdélyi Torockó. Ma7, 2012).²

A sokak által Erdély legszebb falvának tartott település az utóbbi években az erdélyi falusi turizmus egyik legfontosabb központjává vált. Ezt annak köszönheti, hogy őrzi a néphagyományokat, és emellett a település több érdekességet és kapcsolódási lehetőséget kínál minden korosztálynak (Keszeg, 2015; Tamáska, 2015; Csiki, 2023; Makkay, 2023).

Torockó örökségértékeinek a településen élők identitására és a településfejlődésre gyakorolt hatásait vizsgálva *hipotézisként* azt fogalmaztuk meg, hogy a Torockón élők büszkéek az identitásukra, az itt élők kötődnek a településükhöz. A munkahelyteremtés főként a falusi turizmusra épül, a közösségépítés alapját Torockó épített öröksége, a régmúlt hagyományai jelentik.

E fenti hipotézist vizsgálandó, jelen kutatással arra kerestük a választ, hogy Torockó hogyan, milyen eszközökkel erősíti a településen élők identitását, a lakosság településhez való kötődését, továbbá hogy Torockó

épített és szellemi öröksége milyen hatással van a települési és a térségi munkahelyteremtésre, valamint a közösségépítésre.

A tanulmányban nyolc interjúalannyal készült interjú válaszait használtuk fel. Ők az alábbi interjúalanyok voltak: Torockói polgármestere; Torockó unitárius tiszteletese, a Kolozs-Tordai Egyházkör esperese; a Torockói Aktív Turizmus Egyesület elnöke; a Torockói Íjász Szer Egyesület elnöke; a Duna Ház igazgatója; a Torockói Néprajzi Múzeum igazgatója; a Király Vendégház tulajdonosa; Király Ferenc bútorkészítő. A félig strukturált interjúk során az interjúvázlatban előre meghatározott kérdésektől csak minimálisan tértünk el, ez lehetőséget biztosított az interjúalanyok válaszainak az összehasonlítására, illetve szintetizálására.

A fenti kutatási célokat vizsgálándó, az alábbi kérdésekre kerestük a választ.

- A településen hogyan éltetik tovább Torockó örökségét? Ennek a mai életben való megjelenítését hogyan valósítják meg, illetve hogyan képzelik el?
- Milyen intézmények, civil szervezetek működnek a településen? Hogyan valósul meg a hagyományos kultúra tovább élését elősegítő intézmények, civil szervezetek működése a településen?
- Az értékmegőrzésben milyen szerepe van az oktatási intézménynek? Milyen formában kapnak szerepet az oktatási programban Torockó örökségértékei?
- Milyen mértékben hat Torockó öröksége a települési és térségi munkahelyteremtésre, a vállalkozásokra és a civil szervezetekre, a közösségépítésre és a településfejlesztésre?
- Hogyan viszonyulnak az itt élők Torockó örökségéhez? Milyen területeken érzékelhetők ezek a viszonyulások?

TOROCKÓ NÉPI ÉPÍTÉSZETE

Ahhoz, hogy Torockó az ezredfordulóra az erdélyi magyar népi építészet egyik legértékesebb megmaradt örökségévé váljon, furcsa módon a település életének két sajnálatos eseménye járult hozzá: az 1870-es tűzvész és 1880 után a vasbányászat megszűnése. Máig sem tisztázott, hogy a tűz gyújtogatás vagy a véletlen műve volt. Az a tény, hogy a Piactér házai égtek le, ahol a legtehetősebb torockóiak laktak, gyújtogatásra utal. Az is biztos, hogy a hajdani, főleg fából épült, kémény nélküli házak hamar kigyulladtak. Akkori feljegyzések szerint 40 ház égett le. Természetes, hogy mindenki az anyagi lehetőségeihez mérten a lehető leghamarabb szerette volna újraépíteni otthonát, de látva a tűz pusztítását, féltek a fától, mint építőanyagtól, és házaik falát kőből rakták. Egyforma lett a házak magassága, és nagyjából a formája is. Egyik építető sem akart lemaradni a szomszédtól, de hivalkodni sem szeretett volna egy egészen más méretű vagy formájú épülettel (Borbély, 1927). (1–2. kép)

Torockó népi építésze már a múlt században is számos kutató érdeklődését felkeltette. A település rendszeres felmérésére és műemlék jellegű házai védelmének megszervezésére azonban csak az 1990-es években került sor a Transylvania Trust megalakulásával (Borbély, 1927).

Az épületek felmérése eredményeképpen a szakemberek megállapították, hogy a falu épületállagának 33,6 százaléka különösen értékes, több mint százéves épület (Furu et al., 2006).

1. kép: A Felső piacsor házai

2. kép: Alsó piacsor házai

Forrás: Wikipédia, Torockó.

Az értékvédelemben a sorsfordító változást fiatal erdélyi műemlékvédők és az 1990-es évek közepén indult, általuk szervezett nagyszabású műemlékvédelmi program hozta el, amely nyomán 1999-ben Europa Nostra-díjat, 2017-ben hungarikum minősítést kapott a település történelmi magja – utóbbi címet ekkor adományozták először Erdélyben. A több mint három évtizede zajló műemlékmentő munka során közel százötven porta megújulását segítette a Transylvania Trust Alapítvány és Torockó testvértelepülése, Budapest V. kerülete (Furu 2017, 2018; Tamáska, 2015; Bagdán, 2021).

A Torockó Értékvédő Program a település építészeti értékeinek aktív, ösztönző jellegű védelmére törekszik. Műemlékvédelmi szakmai körök kezdeményezésére azzal a céllal jött létre, hogy Torockó értékes, de veszélyeztetett építészeti örökségének átalakítását megakadályozza (Furu, 1999, 2000; Furu et al., 2006; Tamáska, 2015; Torockó Értékvédő Program).

Román András előterjesztése nyomán Budapest V. kerületének önkormányzata 1996-ban „örökbefogadott” két erdélyi települést: határozatot hozott Torockó és Énlaka építészeti öröksége megőrzésének anyagi támogatására. A három önkormányzat együttműködésének eredményeként testvértelepülési kapcsolat létesült. Az értékvédő program eszköze egy támogatási rendszer, melynek technikai lebonyolítását Torockó esetében a kolozsvári székhelyű Transylvania Trust Alapítvány végzi (Furu, 1999, 2000; Furu et al., 2006; Tamáska, 2015; Torockó Értékvédő Program).

1996-tól kezdődően Torockón mintegy 130-140 ingatlan tulajdonosa vette át évente egyszer a havi fizetés nagyságrendjének megfelelő karbantartási támogatást („A keret”). A támogatás folyósításának három feltételét a támogatási szerződés tartalmazza: a tulajdonos elvégzi háza körül a megfelelő karbantartási munkálatokat, épületei értékes építészeti és utcaképi elemeit nem változtatja meg, illetve változtatási szándékaival szaktanácsért az alapítványhoz fordul és az alapítvány ajánlásai szerint cselekszik. A pályázati úton szétosztott helyreállítási támogatás nagyobb munkálatok elvégzését teszi lehetővé („B keret”).

A Torockó Értékvédő Program a műemlék-tulajdonosokkal és a helyi önkormányzattal való együttműködésen alapszik. A program műemlékvédelmi stratégiája elsősorban a még megmaradt értékek továbbörökítését, ápolását tűzte ki célul. Nem törekszik valamely korábbi állapot mindenáron való visszaállítására, sem a jelenlegi helyzet rögzítésére. Ezzel ellentétben azt szeretné elérni, hogy a hagyományos értékek megtalálják a helyüket a település jövőbeli életében.

A program indulásakor a cél elsősorban a műemléki szempontból nem megfelelő változtatások elkerülése volt, ami súlyosan károsíthatta volna az építészeti összképet. A támogatási rendszerrel az esetek döntő többségében ezt ki lehetett küszöbölni, sőt a felvett összegek azt eredményezték, hogy a faluban rendszeressé vált a karbantartás, és az épületállomány állapota látványosan javult. A legfontosabb eredménynek az tekinthető, hogy a program eddigi működése alatt megváltoztatta a település lakóinak a hagyományos építészeti értékekhez való viszonyát. A torockóiak ma már nem szégyellik a műemlékjellegű épületeket, hanem megőrzésükre törekednek.

A műemlékvédelmi rendszer első tizenöt évében Torockón a támogatott ingatlanok 96%-ában az adományok értékét 100–150%-al meghaladó összeget fordítottak önerőből – gyakran ismételt – karbantartásra, javításra. A pályázati úton elosztott helyreállítási támogatásból eddig több mint száz épületen végeztek el restaurálási, szakvéleményezési, tervezési és felmérési munkálatokat (Furu et al., 2006; Furu 2012, 2018; Torockó Értékvédő Program).

A falu mintegy 160 népi építészeti műemlékén sokféle beavatkozást sikerült elvégezni. A munkálatok tárgya minden esetben a műemléki ingatlan volt. Leggyakrabban, épületenként szakaszosan dolgoztak, átfogó, teljes helyreállításról, a magas költségek miatt, csak kivételes esetekben lehetett szó. A legtöbb munkálat homlokzat-helyreállítás, tető- illetve házajzatjavítás, szerkezeti beavatkozás vagy gyorsbeavatkozás volt. Néhány éve kezdődött el, elsősorban az utcakép javítása érdekében a régi, díszes fakapuk helyreállítása, valamint az oda nem illő fémkapuk hagyományos kialakítású új kapura történő cseréje. Szintén utcai képi hatásuk miatt kezdeményezték nem hagyományos ingatlanokon elvégzett munkálatok támogatását. Majd a temető karbantartásának ösztönzését is napirendre tűzték. Településrendezési (a köztereket, utcákat érintő) kérdésekben az alapítvány elsősorban tanácsadás, tervezés szinten tud részt venni, azonban 2006-ban a közutak, vajorok rehabilitálását is tervbe vették (Furu et al., 2006; Furu, 2018; Torockó Értékvédő Program).

A munkálatok jelentős része a tulajdonosok kezdeményezésére, saját erőből, vagy felfogadott helyi mester munkája révén valósult meg. Ritkábban az alapítvány kérte fel a tulajdonosokat egy-egy elengedhetetlenül szükséges beavatkozás elvégzésére. Az éves általános támogatásból („A keretből”) megvalósuló munkálatok esetén pénzügyi elszámolási kötelezettség vagy határidő betartása a tulajdonosokat nem terhelte. Szorosabb kereteket szabott a pályázati úton elnyerhető helyreállítási támogatás, melynek mértéke is jelentősebb („B keret”). A kuratórium szakemberei elé évente általában 40–60 kérés került. A testület a folyó évi prioritások alapján, a munkálat fontosságát, megvalósíthatóságát, valamint az ingatlan építészeti értékét figyelembe véve döntött, kiválasztva a 8–12 nyertest. A tulajdonosoknak az alapítvány közvetlen ellenőrzése alatt, a támogatás összegét önerőből kipótolva, határidőre kellett elvégeztetnie

a munkálatot. A szerződéses feltételek be nem tartása vagy akár utólagos megszegése a támogatás teljes visszafizetésére kötelezhette a kedvezményezettet (Torockó Értékvédő Program).

A támogatási program néhány éve véget ért ugyan, azonban betöltötte a rendeltetését: több mint két évtizeden keresztül ösztönözte az itt élőket Torockó épített örökségének tudatos védelmére és továbbörökítésére.

A kutatás során megszólított interjúalanyok is hangsúlyozták az épített örökség megőrzésének jelentőségét Torockó életében, és ebben a folyamatban kiemelték Budapest V. kerülete Belváros-Lipótváros önkormányzatának és a Transylvania Trust Alapítványának a szerepét. Elmondták ugyanakkor azt is, hogy az értékvédő program inkább szimbolikussá vált az utóbbi néhány évben. A programban részt vevő ingatlanok tulajdonosai ezekben az években is részesültek támogatásban (300 lej, ami kb. 20 ezer Ft pályázatonként), amiből ugyan nem lehet épen tartani egy ingatlant, maga a gesztusérték azonban jelentős és a program továbbra is irányadó az itt élőknek. Emellett az építési engedélyek kibocsátásában a Transylvania Trust Alapítványának van továbbra is szerepe.

A fenti két szervezet érdemben tehát ma már nincsen jelen a település értékvédelmi programjában és ennek hatása meg is látszik az interjúalanyok véleménye szerint. Az új épületeknek a megjelenése, azoknak az egységes torockói stílustól való eltérése némileg árnyalja ugyanis az eddigi képet: időnként megtörténik az, hogy először felépítik a házat és aztán szerzik meg hozzá az építési engedélyt. Azonban a torockói gyökerekkel rendelkező lakosság, illetve azok, akiknek vállalkozásuk van a településen és továbbra is a vendéglátásba kívánnak befektetni, gondosan odafigyelnek az otthonukra. Ők tudják azt, hogy ez az az alapérték, amire a turizmust, a megélhetésüket is fel lehet építeni. Ezért az itt élőknek a legnagyobb része igyekszik a saját otthonát rendben tartani és megőrizni a torockói építészeti stílusjegyeket. Ugyanakkor a településre beköltözők is törekszenek arra, hogy a megfelelő irányba alakítsák a faluképet. – emelték ki a válaszadók.

TOROCKÓ HAGYOMÁNYAI

A torockói viselet jellemzői

A népviselet az ősi magyar és német keveréke, és nemes kelméivel, az úri-polgári ruhatárhoz közelálló darabjaival, kevés színhasználatával (fehér, azután a kék és a zöld), hímzéseivel úgy vált ki a többi erdélyi öltözet közül, mint a magyarországi falusi népviseletek közül a mezővárosok (Debrecen, Kecskemét) öltözetei. Jellegetes darabja a piros csizma, az eladósorban levő lányoknál az aranyhímzéssel díszített párta, a fémlemezkekkel díszített ing és télen a prémes mellények, kabátok. A 20. század közepe óta már csak ünnepekkor hordják a népi ruhákat (Torockó Kulturális és Egészségvédő Egyesület; Torockói viselet. Magyar Néprajzi Lexikon).

A *ferfiak* borjúsájú gyolcsinge kordovánból (festett kecske-, vagy juhbőr) készült és a nadrágon kívül viselték, a viselő korát megillető színű és díszítésű övvel szorították le. A gatyá itt csak alsó ruhanemű. Felette fehér abaposztóból (a legfinomabb hazai készítésű posztó) csizmanadrágot, harisnyát hordtak. Ennek díszítése a nemzeti színeknek megfelelő posztócsí-

kokkal történt. Kék bojtos, puhaszárú fekete csizmát öltöttek hozzá. Az ing fölé bundalájbit vettek. Ez téli-nyári öltözetdarab volt, fehérített báránybőrből készült, kék fonallal varrt írha rátéttel díszített ujjatlan, elől csukódó bőrmellény, nyakában magas rókaprémgallérral. Csak téli felsőruha a ködmön és a templomcondra (gyapjúposztóból készült kabát). A ködmön egyező díszítésű a bundalájbival, azonban ujjja is van. A condra fekete, házilag szőtt posztó, gazdag piros-sárga-zöld-fehér-kék posztórátéttel. A ködmönhöz hasonlóan vállra vetve viselték, általában csak templomba menetkor. A völgyény is templomcondrában esküdött. E ruhadarabok közé ékelődtek az ujjasok, sötétkék posztóból vagy kockás flanelből – ezeket az ingre vették fel a lájbi alá. Fekete nemezkalapjuk széles, felhajtott karimájú, fekete bársonyszalag szegéssel készült. Itt maradt meg legtovább a fehér, lapos, három oldalról prémezett báránybőr sapka. A férfiak öltözete túlnyomóan fehér színű, s éppolyan a nők is, csupán itt a fehér mellé odakerül a kék és zöld színek használata is (Orbán, 1868; Jankó, 1893; Malonyai, 1909; Nagy Jenő, 1957; Klotz, 2023; Torockói viselet. Magyar Néprajzi Lexikon).

A *női viselet* – kor és alkalom szerint – sokkal változatosabb. A hétköznapi munkák közben a torockói asszony egyszerű fersinget (szoknyát)³ és rövid ujjast viselt. A fejükre egyszerű kendőt tettek, melyet hátul kötöttek meg.

Ünnepekkor a lányok *pártája* aranycsipkével borított fekete bársony korona, három oldalról szalagokkal díszítve. A homlokon alákötötték a piros selymet: piros fonalból való szálköteget, melyet csak a párta alatt hordtak a lányok. Amikor menyecske lett a lányból, a ruha ismét változott. Az asszonyok kontyba csavart hajuk fölé fekete selyem főkötiőt vettek, homlokukat fekete atlaszszalaggal kötötték át. Mindezek fölött a fiatalasszony kék, piros vagy zöld selyemszállal hímzett vékony selyemfátylat viselt, amit a nyak körül megtekert, s egyik oldalt a fül körül három díszes tűvel megtűzött. Körülbelül egy év múlva, vagy az első gyermek megszületésekor, a csipkés főkötiő is a láda fenékeire került, a menyecske vagy az ujjatlan bőrködmönt, vagy pedig télen mentét, s hozzá fehér sapkát viselt.

Az *ing*nek két sajátossága van: az egyik az, hogy hosszú, a másik pedig, hogy az ujjja is hosszú, s ebben az esetben *sípujjúnak* mondták (az ing bő ujjja a könyök alatt csőszerű részben, a „sípban” folytatódik). Fehér gyolcsból készül, az eleje mintázott, illetve sűrűn ráncolt. Az ing ujját háromféle módon díszítették: hímzéssel, kötéssel és islőgozással (flitterezéssel).⁴ A hímzés keresztben varrott a váll körül, piros vagy kék színben, a kötést hosszában helyezték el több sorban is. Az islőgozás a válltól szinte a kézelőig ér, ugyancsak hosszanti elhelyezésben. Az islőgos inget a fiatal asszonyok, a kötéses inget az idősek, a hímzett inget a lányok viselték. A fiatalok a nyakban csipkés fodrot hordtak az ing fölött.

Az ing kiegészítője a kösnyős *fersing* (fehér gyolcsból készült vállas szoknya). A váll-kösnyő sűrűn ráncolt, szélein gyapjúhímzéssel van kivarrrva. Ünnepekkor ennek a két öltözetdarabnak több kiegészítője van: a csipke, a vert csipkéből összeállított nyaktól derékig érő betét, az ing hosszában elhelyezve. Erre került keresztben a színesen hímzett kék, zöld vagy vörös alapú fűző, továbbá a hosszú kézelő, amelyeket az ingujj felé kapcsolnak.

A fersing ráncokba rakott. Az eleje kerülő kötény gyapjuszálból készített csipkével díszített zöld vagy kék posztó vagy selyemből készül. A derékra a viselő korához, s az alkalomhoz illő zsinórvet kötnek, hosszan lelógó bojtokkal. Ebbe tűzik csücskével az átlósan hajtott selymekendőt. Ehhez az öltözethez palástot hordanak a templomba menetelkor. Ennek is két

változata ismert: az egyik fekete posztóból apró ráncokba szedett, bársonyszalaggal szegett, a másik kék, fekete vagy fehér posztó, az előbbinél jóval rövidebb, kör alakú, apró ráncokba szedett palást (fehéret a menyasszony hord). A kék posztóborításos mentét, fehér irhával szegve, magas álló nyakkal csak vállra vetve viselték. Ez azonban már az asszonyokat illette, akik kék posztó rakott szoknyát öltöttek fel hozzá. A szoknya elé aprómintás fekete bársony- vagy selymekötényt kötöttek (Orbán, 1868; Jankó, 1893; Malonyai, 1909; Nagy, 1957; Klotz, 2023; Torockói viselet. Magyar Néprajzi Lexikon).

A torockói nők csizmája az úgynevezett szíves csizma. Ez kinyújtva olyan hosszú, mint az egész láb és csak úgy rövidült meg, hogy bokában sűrűn ráncba volt szedve. Szíves csizmának azért nevezték, mert az eleje szávalakúra volt szabva; emiatt hajlott a csizma orra „perzsa módra” fölfelé. A lányoknak hegyes orrú, magas sarkú, piros csizmájuk volt, az asszonyoké fekete, mindkettő harmonikás szárú (Malonyai, 1909, Klotz, 2023).

A torockói viselet kevés színt használ, leggyakoribb a fehér, azután a kék és a zöld. Az öltözetdarabok és a díszítések nem követték a parasztstílust, hiszen nem is voltak parasztok. A „kösnys” szoknya, az islógos ing, a palást, a suba, a zsinóröv mind megtalálhatók a 16–17. századi úri leltárakban, ha anyaguk drágább is volt, mint Torockón. Torockó megőrizte a régi alapformákat, ugyanakkor hozzáigazította azokat a bányászvárosi életformájához (Torockói viselet. Magyar Néprajzi Lexikon).

A torockói hímzés, bútorkészítés, vasművesség és temetkezés jellemzői

A régi *hímzés* alapanyaga a kender, melyen vastag piros vagy kék pamutvászon fonalat használnak. Érdemes megemlíteni, hogy egyszerre mindig egy színt használnak. A hímzés során részben szálán varrott, keresztszemes szabadrajzú rámán varrott kézimunka készül. Gyakran alkalmazott motívumuk a lilium, tulipán bokros szerkezetben, mely később új elemekkel gyarapodott, népvivé vált. Régen hímzett ruhadarabokat, lepedőket, párnahuzatokat, abroszokat mintáztak. Mostanság lakásdíszítési tárgyat, párnát, terítőt, blúzt díszítenek. Sokfajta öltés-fajta jellemző rá, például: lapos hímzés, szalagöltés, tollöltés, rácsöltés, szálöltés stb. (Ferencz – Palotay, 1940; Szentimrei, 1997; Hantz Lám I., 2003).

A kézimunkák két fajta varrástechnikával készülnek: egyrészt *keresztszemes öltéssel*, amit szálánvarrott szemes vagy szeminas varrásnak neveznek a helybeliek. A mintát szálszámozással varrják alulról felfele vagy felülről lefele haladva. Ezzel az alapanyag szálait annyira összehúzzák, hogy jellegzetes kiemelkedő felületet nyernek. Másrészt *lapos öltéssel* készülnek az írásos, helyi elnevezéssel rámán varrott kézimunkák. Azért nevezik „rámán varrottnak”, mert a mintával kiírt, kirajzolt vásznat ráfeszítik egy fakeretre, így könnyebben, szabályosabban és szebben lehet kivarrni. Hogy a minta vonala még hangsúlyosabb legyen, száröltéssel körbevarrják, inazzák. Az igazi rámán varrott kézimunkának színe-visszája szinte egyforma. Sajátosak a minták elnevezései is, van nagykígyós és kiskígyós, petrezselymes, állóliliumos, folyótulipános és tölgyfaleveles elnevezésű minta, hogy csak a legismertebbeket említsük (Ferencz – Palotay, 1940; Szentimrei, 1997; Hantz Lám I., 2003).

Ahogy a varrostások, hímzések kihagyhatatlan motívumai Torockónak, úgy a *bútorkészítés* sem maradhat el. A bútorkészítők által előállított darabok kezdetben több közös vonást mu-

tattak díszítés tekintetében a kalotaszegi bútorokkal. Azonban a múltban történt tüzesetek következtében az eredeti tradicionális bútorok jelentős része odaveszett. Így a helyi asztalosok a 19. század elején átvett barokkos festészeti stílust munkáikba beépítve készítették a bútorokat. A festett bútorok alap színe a zöld, ritkább esetekben a kék vagy barna (Jankó, 1893; Malonyay, 1909; Domanovszky György, 1942).

Tekintettel arra, hogy Torockó vasműves község volt, népművészetének legjelentősebb emlékei is vashól maradtak fenn. Kovácsolt vasedények, vasnyársak, ajtósarkok, pántolások, kereszthevederek, szegek, kapucsavarok, kapureteszelők, tolózárok maradtak fenn. Egyedi zárrakat találhatunk még ma is működő állapotban. A torockói házakon ma is láthatók a lakatosmunkájú és kovácsolt ablakrácsok úgy a pincék ablakain, mint néhol a felső ablakokon is (Kós, 2010a;b).

A *temetkezés* sajátos formájával találkozhatunk Torockón és Torockószentgyörgyön. A torockói temetkezés jellegzetessége a sziklasír, mellyel sem a szomszédos községekben, sem máshol az országban nem találkozhatunk. A magyarság körében nem jellemző Torockón kívül máshol a sírkamrás temetkezés. Kertekben legfeljebb a betelepült és még a köztemetőben sírral nem rendelkezők temetkeztek. A torockóiak évszázadok óta a Székelykövel szemben lévő domboldali temetőben sziklasírokba temetkeznek, melyeknek eredetét és kialakulását valószínűleg a temetőhely sajátos geológiai szerkezete, valamint a 12. században a faluba betelepített stájer bányászok temetkezési szokása határozta meg. A földbe vájt kriptákat családonként örökölték, és a temetkezés napján a rokonok, a szomszédok csak kiásták a sírbolthoz vezető bejárati részt. A temetőben nincsenek fejfák, a 19. század közepéig pajzsszerű fatáblákat állítottak, amit álló sírkövek váltottak fel. Ezek nem a sírbolt felett, hanem a bejárat előtti részen vannak elhelyezve, így megtörténhet, hogy a sírkő esetleg az alsó szomszéd sírboltja felett van. A sírkőfelirat szövege a halott személyével kapcsolatos egyszerű, vagy versbe foglalt adatközlés, gyakori benne a rövidítés. Sajátossága, hogy a megfelelő szerszám rajzával jelzi a halott foglalkozását (Ipolyi, 1929; Pál, 1973).

A TOROCKÓI HAGYOMÁNYÓRZÉS NAPJAINKBAN

Az interjúalanyok hangsúlyozták, hogy az itt élőket büszkeséggel töltik el Torockó örökségértékei. A lakosságban tudatosult az, hogy ez az értékrend, amit az őseiktől kaptak, ami őket megtartotta, amit meg kell tartani és tovább kell adni a következő generációnak.

„A torockóiak odafigyelnek az értékeikre. Főként a döntéshozók és azok, akik ebből élnek, látják a torockói örökség értékét. Az örökségértékek bármelyik területéről legyen is szó, az itt élők töreksenek azokat megőrizni és az egyes területeken túlszárnyalni egymást a megőrzésben. A jelenlegi életerős generációra érvényes ez a szemléletmód. Arra, hogy a következő generáció ezt megtanulja vagy sem, csak reményünk lehet. Nincs a véletlenre bízva ennek a viszonyulásnak az elsajátítása, tudatosan odafigyelünk arra, hogy az értékeinket a fiatal generációval is megismertessük és felismertessük. Az azonban már nem rajtunk múlik, hogy az áttörés meg fog-e történni vagy sem. Erről húsz-harminc év múlva lehet majd beszélni.” – vélekedett Torockó unitárius tisztelete.

A torockói népviseletet ünnepekkor öltik magukra az itt élők, a mindennapokban már nem hordják a viseletet – mondták a megkérdezett interjúalanyok. 1948-tól egészen 1989-ig a lakosság sok ruhadarabot eladott, volt egy erőteljes felvásárlás ebben az időszakban. Ezért kevés maradt meg belőlük és nem is lehet ezeket reprodukálni. A ruhaállomány csökkenéséhez az is hozzájárult, hogy hosszú ideig népviseletben temetkeztek az itt élők. Emellett azok az ismeretek, az a tudás, amivel a népviseletnek bizonyos elemei elkészültek, lassanként feledésbe merültek. Ezek a tényezők mind megsarcolták ezt az örökséget és emiatt az itt élők a még megmaradt régi viseletet használják, melyek között megtalálhatók akár kétszáz éves ruhadarabok is. Rendezvények alkalmával azonban ezek a ruhadarabok újra előkerülnek: a Farsangtemetés során például a torockói viseletnek látványos felvonultatása történik napjainkban is.

A népviselet megőrkítésében és dokumentálásában nagy szerepe van Klotz Miklós fotográfusnak, akinek – tizenhat évnyi gyűjtőmunkája eredményeként – 2023-ban megjelent Torockó és viselete című albuma. Emellett a Torockói Íjász Szer gondozásában 2018-ban kiadott Egy Isten, két napfelkelte, három emberöltő című könyv ugyancsak a torockói viseletet mutatja be. A könyv műfájában más, céljában azonban hasonló, mint az előbb említett kiadvány. Mindkét dokumentum megőrökíti a régi autentikus viseletet, amit ma már csak mesterségesen tartanak életben: „a torockói viselet lélegeztető gépen van ugyan, de ma is hozzátartozik a torockói örökséghez.” – mondta Torockó lelkésze.

A település hímzőskultúrája mind a mai napig él. A Torockói Unitárius Nőszövetség tagjai gyakorolják ezt a tevékenységet és a Duna Házban is szerveznek a torockói hímzéssel kapcsolatos tanfolyamokat. A különböző hímző versenyeken és kiállításokon szintén gyakorta megjelenik a torockói mintavilág, és a település néprajzi múzeumában is lehet vásárolni torockói asszonyok által készített hímzéseket. Ugyancsak a hímzőskultúra megőrzését támogatja Szentirmai Judit Magyar szöttes és varrottas munkák című tanulmánya, amelyben a szerző összegyűjtötte a torockói hímzősmintákat és a kutatómunka keretében 120-féle mintát azonosított. Nincsen végveszélyben tehát a torockói hímzőskultúra: a gyakorlói között ugyan nem találjuk meg a 20 éves korosztályt, azonban a 30 éves és a 40 éves korosztály már képviselteti magát, míg a legnagyobb arányban a 60 éves és a 70 éves korosztály vesz részt ebben a tevékenységben.

Ami a bútorfestést illeti, ez a tudás a múlt század elején elveszett, azonban az 1980-as évektől a mesterséget újjáélesztette Király Ferenc, akit Magyar Ezüst Érdemkeresztrel és a Népművészet Mestere címmel tüntettek ki 2024-ben. 2024-ben volt negyven éve annak, hogy megfestette az első bútorát. A művészt az anyai nagymamájától kapott, 1800-as években készült jegyláda indította el a torockói bútorfestés feltámasztásának útján. Hosszú évtizedeken keresztül tanulmányozta a bútorfestészetet és közben kialakította a torockói bútorfestészetbe beleillő saját jellegzetes stílusát. A Duna Házban nyaranta ma is indítanak bútorfestő tanfolyamokat és a résztvevők nem csak a torockói művészekkel (tizenkét bútorfestő művész van a településen), hanem Erdély-szerte ismert művészekkel sajátúthatják el ezt a mesterséget. Király Ferenc Magyarországon is több képzést tartott már, illetve itt is szerveznek táborokat, amikbe ő is bekapcsolódik. A szakember a torockói bútorfestészet újraélesztésével és a következő nemzedékeknek való továbbadásával napjainkban is hozzájárul a magyar népi kultúra értékmentéséhez. A torockói népművészeknél Torockó önkormányzata is a népi értékek

védelmére törekszik a fejlesztések során és erre egy példát is kiemelt a település polgármestere: „Jelenleg éppen a házzszámokat változtattuk meg a községünkben. Both Ilona bútorfestő népművészt kértük fel arra, hogy torockói motívummal fesse meg a házzszámokat. Azt szeretnénk, hogy mindkét faluban ilyen házzszámok legyenek.”

Torockónak jellegzetes a gasztronómiája is, vannak jellegzetes péksüteményei. Az ételkülönlegességekről szóló recepteket gyűjtötte össze Klotz Miklós az Eredeti torockói ételek című könyvében, mely elsőként magyar nyelven jelent meg, majd román nyelvre is lefordították.

A fent kiemelt értékek Torockó klasszikus hagyományos örökségértékei, azonban a település lelkése mindehhez hozzákapcsolja a szellemi értékeket is. „Torockóról ugyanis nem lehet úgy beszélni, hogy az unitarizmust ne kötnénk hozzá. Az unitárius vallás mindig is meghatározta az itt élők mentalitását és a gondolkodásmódját.” – emelte ki a település tiszteletese.

Míg az unitarizmus ma is a mindennapok része, a vasbányászat már csak az emlékezetben él, nincs jelen a mindennapokban. A vasbányászat emlékét őrző tárgyak, a kovácsoltvas szerszámok megtekinthetők a település múltját bemutató néprajzi múzeumban, valamint a vízimalom tulajdonosának, Both Istvánnak a gyűjteményében. A Torockói Íjász Szer Egyesület elnöke azonban kifejezte a vasbányászat nagyobb mértékű felelevenítésének szükségességét, mert ez a tevékenység a torockói élethez és a jelenlegi torockói képhez szorosan hozzátartozik. „Nem lehetett volna ugyanis ilyen szép a falu a vasbányászat nélkül és egyáltalán a népviselet sem alakulhatott volna ki és nem lett volna ilyen színes és gazdag, ha nem lett volna vasbányászat. A vasbányászat biztosította ugyanis azt a pénzforrást, aminek a segítségével el tudták készíteni a viseletet.” Az egyesület tevékeny a vasbányászat felélesztése terén is és hiánypótló szándékkal törekszik feltárni a vasbányászattal kapcsolatos emlékeket. Ennek érdekében szervezték meg 2024-ben immár harmadik alkalommal a Vaskenyér Ünnept, melynek keretében megismertetik a látogatókat a vasércolvasztással és a különféle eszközök elkészítésével. A szakember véleménye szerint azonban vannak hiányosságok a vasbányászat bemutatását illetően, és ideje lenne annak, hogy helyet kapjon például egy restaurált vagy egy újonnan elkészített régi hámor Torockón. Ezen kívül a ma már veszélyes állapotban lévő bányák és a hozzájuk vezető utak karbantartására is szükség lenne. Egyelőre azonban nem látja az indíttatást és az igényt a hivatalos szervek részéről ezek megvalósítására.

„A sziklasírokba történő temetkezés szintén szervesen hozzátartozik az itt élők mindennapjaihoz, beépült az emberek életébe, és mindaddig fog működni, amíg nem épül itt fel temetkezési kápolna és ravatalozó.” – vallja Torockó tiszteletese. Romániának az Európai Unióhoz való 2007. évi csatlakozása óta kötelező minden romániai településen ezeket kialakítani, itt azonban még nem valósult meg ez a terv. A település lelkése rámutatott arra, hogy a „temetésnek, a gyászritusnak évszázadok óta kialakult tradíciója jellemző itt és ezt nem azért tartják fent, mert be kell mutatni a látogatóknak, hanem azért, mert még szervesen hozzátartozik az életvitelhez.”

Torockó polgármestere kiemelte azokat a kiállítóhelyeket, amelyek Torockó történelmének, hagyományainak állítanak emléket: „A település önkormányzata által menedzselt néprajzi múzeumban láthatjuk a település múltját és jelenét meghatározó értékeket: a vasbányászat eszközeit, a vasból előállított termékeket, a varrottasokat, a népviseletet, a bútorfestészet emlékeit.” „...A múzeum nagy látogatottságnak örvend és a látogatók mindig elragadtatva

térnek vissza a falumúzeumból, ahol egy teljes faluképet látnak.” – mondta a településvezető. „Ezen kívül vannak olyan családok is szerencsére – mondhatnám például Vighné Koronki Ida néni családját –, akik saját gyűjteményt gondoznak. Ida néni már nem él, azonban neki van egy magánmúzeuma, amit most a lánya irányít. A család néprajzi magánmúzeumának egyes darabjait nem különböző portákról gyűjtötték össze, hanem egyetlen család mindennapi életének, ünnepeinek tárgyi emlékei töltik be a házat. A magánmúzeumban megtekinthetők festett bútorok, népviseletek, amit Ida néni lánya bemutat a turistáknak és igény szerint be is öltözteti őket népviseletbe.”

A TELEPÜLÉSRE TÖRTÉNŐ BEKÖLTÖZÉSEK

A Magyar Civil Szervezetek Erdélyi Szövetsége 2015-ben készített interjút Csécs Mártonnal, Torockó unitárius lelkészével. A tiszteletes ebben az interjúban kifejtette, hogy a korábbi években kevesen költöztek be a faluba, mert a helybeliek nem adják el lakásaikat, ragaszkodnak a családi örökséghez. Másrészt arra is vigyáznak, nehogy idegenek kerüljenek a településre. „Gyűvevénynek” tartják azokat, aki időközben a településre beköltözik. A korábbi interjút megelőző években egyedül a helyi bank épületét adták el, amit a Duna Televízió vásárolt meg és létrehozta itt a Duna Házat 2014-ben, amely jelenleg kulturális rendezvények helyszíne (Magyar Civil Szervezetek Erdélyi Szövetsége).

Jelen vizsgálatban a Király Vendégház tulajdonosa is rámutatott arra, hogy Torockó egy zárt közösség volt évekkel ezelőtt. Amikor az 1990-es évek elején felfedezték a települést a turisták, akkor is nehezen fogadta el a lakosság azt, hogy itt „betolakodók” vannak, akik esetleg még zajonganak is. Ez a szemlélet az évek során változott, azonban a mai napig látható az a tendencia, hogy nemcsak más nemzetiségűt, hanem a máshonnan érkező esetleg még magyarul beszélőt is nehezen fogadják be. Ők mindig kívülállóként fogják magukat érezni itt.

A Torockói Aktív Turizmus Egyesület elnöke azt a jelenséget emelte ki, hogy akik nem torockói lakosként házat vesznek Torockón, nem biztos, hogy be is költöznek ide: „Nem nagyon költöznek a településre, hanem inkább szezonálisan élnek itt, vagy vendéglátóegységként működtetik a házakat. Kevés olyan emberről tudunk, akik Torockóra költöztek. Vannak köztük magyarországi vásárlók, de már egyre kevesebben. A helyi vásárló is kevés, inkább azok vesznek itt házat, akik a környező városokban (főként Kolozsváron) élnek vagy azok, akik messzire elszármaztak, de valamilyen kötődésük mégis van Torockóhoz. Román vásárlók is vannak, de ritka az, hogy valaki román embernek adja el a házat. A település nem várja azt, hogy ide bárki is beköltözzön.” „Viszont, bár elég lassan, de „tolakodnak” ide a románok.” – fűzte hozzá Király Ferenc.

Torockó polgármestere úgy látja, hogy a pandémia időszaka óta a belföldi turisták száma nőtt a településen. „A járványhelyzet időszakától a román turisták egyre nagyobb érdeklődést mutatnak a település iránt, amit az is alátámaszt, hogy 2024-ben Torockó lett Románia elsőszámú turisztikai desztinációja a romániai szakírók döntése alapján. Ezen tényezők miatt egyre többen vennének itt házat is.”

Az előbbi véleményeket erősítette meg a Király Vendégház tulajdonosa is: „A lakosság nemzetiségi arányát tekintve 90%-ban magyar és 10%-ban román. Valószínű, hogy az évek

során ez is fog változni, mivel sok megüresedett házat eladnak most már más nemzetiségűeknek is. Ez egy piacgazdasági jelenség. Torockónak a hírneve, a földrajzi adottsága, a hagyományok megőrzése, valamint az 1999-ben kapott Europa Nostra-díj az ingatlanokat megdrágította és egy helyi lakos majdhogynem nem is tud megvásárolni egy eladásra kínált ingatlant.”

Azokkal a vásárlókkal és beköltözőkkel kapcsolatban, akik szezonálisan élnek Torockón és elsősorban vendéglátóegységként működtetik otthonukat, Király Ferenc fájón osztotta meg tapasztalatát: „A beköltözők egy része csak a turizmusból szeretne hasznot húzni, a településért azonban már nem vállal közösséget, a közért nem akar tenni.”

Az, hogy befogadják-e a falu az idő beköltöző embereket, Torockó tiszteletes szerint attól függ, hogy milyen nemzetiségű az ide beköltöző. A magyar nemzetiségűt szívesen látják, azonban a román nemzetiségű befogadásával megfontoltak, ugyanis Fehér megyében egyedül Torockónak van még magyar polgármestere és egy erős magyar közössége. A lelkész a magyar közösség végváraként jellemezte Torockót, mivel a környékén már szinte csak román települések vannak. Az itt élők ragaszkodnak magyar identitásukhoz és ez úgy tud hosszú távon fennmaradni, ha elsősorban a magyarokat fogadják be. A történelem során ez volt az egyetlen módja annak, hogy megmaradjanak magyarként ebben a román többségű közegben. Az itt élők ezért ápolják következetesen a magyar nyelvet és a magyar szokásokat – emelte ki a tiszteletes. Nem zárkóznak el azonban attól, aki javára van a közösségnek. – „Magyarországról is többen érkeztek már vállalkozások elindításának szándékával.”

MUNKAHELYTEREMTÉS TOROCKÓN

Torockón *a turizmus foglalkoztatja a legtöbb munkaeölt, ezen a területen általában el tudnak helyezkedni az itt élők. Ez az ágazat közel 80-90%-ban járul hozzá a munkahelyteremtéshez és a foglalkoztatáshoz a településen – emelte ki több interjúalany is. Torockó kevésbé alkalmas mezőgazdasági munkavégzésre, itt főként az állattartás jellemző a turisztikai tevékenységek mellett. Torokószentgyörgyön azonban főként a mezőgazdaságból és a virágtermesztésből származik a lakosság megélhetése.*

A torockói unitárius lelkész kifejtette, hogy az itt élők közül többen mennek külföldre dolgozni, azonban nem azzal a szándékkal, hogy külföldön végleg letelepedjenek. Ők jellemzően késő ősztől kora tavaszig külföldön dolgoznak, a keresetüket hazahozzák és itt építkeznek belőle. Azok a fiatalok azonban, akik egyetemi tanulmányokat folytatnak külföldön, és emiatt mennek el a településről, már csak kis százalékban térnek vissza, ugyanis egyetemi végzettséggel itt nem kapnak munkalehetőséget. Csak akkor tudnak elhelyezkedni, ha a családnak már van vállalkozása, vagy ha a diplomás fiatal maga indít vállalkozást. A fiataloknak azon része, aki szakmunkásként nem talál magának munkahelyet a településen, szintén elmegy külföldre és ez mind a magyarokra, mind pedig a románokra jellemző. Akik a településen maradnak, azok elsősorban kőművesként, vagy víz- és gázszerelőként dolgoznak, illetve többen a vendéglátóiparban helyezkednek el pincérként vagy szakácsként.

A Duna Ház igazgatójának véleménye szerint is kevés a munkahely Torockón. Az itt élők jellemzően Kolozsvárra, Nagyenyedre és Tordára járnak dolgozni. Bár a Duna Ház megalá-

pítása óta eltelt tíz évben örömmel tapasztalja azt, hogy egyre több panzió épült a településen – hat új panziót létesítettek az elmúlt évtizedben, a hetedik pedig a kutatás időszakában épült –, amihez a Duna Ház is hozzájárult a tevékenységével. A munkahelyteremtés elősegítése érdekében a kulturális intézmény a Magyar Turisztikai Ügynökséggel való együttműködésben tanfolyamokat indított el a turizmusban dolgozók számára. Ezek a képzések főként turizmus marketing ismereteket tartalmaznak. „Nagy lelkesedéssel vesznek részt ezeken a képzéseken a torockói vállalkozók és talán ezért is épült ennyi panzió, ami további munkahelyeket tud teremteni.” – emelte ki az igazgató.

A Torockói Aktív Turizmus Egyesület elnöke azt a tapasztalatát osztotta meg, hogy a turizmus nem feltétlenül munkahelyet teremt, hanem inkább vállalkozásokat indít el a településen. Ennek okaként a szezonalitást nevezte meg a szakember: télen kevés turista látogat ide, novembertől márciusig kevéssé látogatott a település. Ezért nehéz a turizmusban elhelyezkedni és ezért igyekeznek a vállalkozások egy turisztikai szezon alatt annyi bevételt termelni, hogy azokra a hónapokra is maradjon tartalék, amikor gyérebb a vendégforgalom. Ezzel együtt nehéz olyan munkaerőt találni, aki hajlandó csak egy szezonban dolgozni. Anynyi bevételt pedig nem tud termelni a turizmus, hogy egész évben fizetést lehessen biztosítani a munkavállalóknak. Kevés kivételt képeznek azok a nagyobb vendéglátóegységek, amelyek már tudnak munkatársat foglalkoztatni.

A Torockói Néprajzi Múzeum igazgatója szintén úgy látja, hogy a turizmus nem feltétlenül teremt több munkahelyet, azonban a meglévő munkahelyek több torockói lakosnak tudnak munkát biztosítani. „Aki akar, az tud is dolgozni. A nyári szezonban, amikor nagy a vendégforgalom, itt nincs hiány a munkalehetőségben. Főleg a nők be tudnak segíteni a vendégfogadónak a főzésben, a mosogatásban, a takarításban. Ezen kívül többen bútort festenek, varrnak, helyi termékeket készítenek.”

A Torockói Íjász Szer Egyesület elnöke a vendéglátók tapasztalatának és a családi üzletnek a fiatalok számára történő átöröklésében látja a munkahelyek folytonosságának biztosítását. Másrészt úgy véli, hogy a torockói önkormányzatnak nagyobb mértékben lehetne ösztönözni a munkahelyteremtést: egy hámor építése akár két-három embernek tudna munkahelyet biztosítani. Egy tájház létrehozása és működtetése szintén újabb munkahelyeket tudna kialakítani az egyesület elnökének véleménye szerint.

INTÉZMÉNYEK, SZERVEZETEK MŰKÖDÉSE TOROCKÓN

Arra a kérdésre, hogy *milyen intézmények, szervezetek működnek a településen*, a válaszadók az alábbi szervezeteket emelték ki: Torockó Község Önkormányzata, Torockói Unitárius Egyházközség, Sebes Pál Általános Iskola, Duna Ház, Torockói Néprajzi Múzeum, Torockói Unitárius Nőszövetség, Torockói Fúvószenekar és a román-ortodox egyház. A civil szervezetek közül a Torockói Aktív Turizmus Egyesületet, a Torockói Íjász Szer Egyesületet, a Torockói Turisztikai Desztináció Menedzsment Egyesületet, a Tóbiás Házat működtető Brassai Véndiák Alapítványt és a Szilas Egyesületet nevezték meg az interjúalanyok. A megélhetés szempontjából legfontosabb szereplők a településen a vállalkozások. A megkérdezettek alapvetőnek tartanák

az önkormányzat, az iskola, az egyház és a vállalkozók együttműködését, mert akkor lehet jövője a településnek.” – hangsúlyozták az interjúalanyok.

A Duna Ház igazgatója így vallott a torockói szervezetekről: „A torockóiak egy összetartó közösséget alkotnak, köszönhetően Csécs Márton lelkész úrnak, aki a település szellemi vezetőjeként sokat tesz a közösség összefogásáért. Az unitárius egyház gazdag programokat szervez gyermekeknek és felnőtteknek egyaránt és nem csak a templomban, hanem azon kívül is. Csécs Mártonnak például előadássorozata is van nálunk a Duna Házban. Ami nagyon meghatározó, vagy legalábbis példamutató, hogy egy fűvőszénkar és egy kis tánckör is működik Torockón. A Torockói Unitárius Nőszövetség tevékenysége is kiemelendő. Az asszonyok rendszeresen fellépnek a Duna Házban és jótékonyági süteményvásárt is szerveznek. Annak ellenére, hogy Torockó egy kb. 450 fős település, a közösségi élet jóval erősebb, mint máshol. Tanulhatnánk tőle az anyaországban is.”

Torockó tiszteletes kifejtette, hogy „a legidősebb szervezet a korát tekintve az unitárius egyházközség, azután pedig az általános iskola, az önkormányzat, a Duna Ház, illetve utána megjelennek a különféle egyesületek. Kulturális szempontból a legmeghatározóbb intézmény a Duna Médiaszolgáltató Nonprofit Zrt. által működtetett Duna Ház, amelynek hatóköre kiterjed Aranyosszélig, Tordáig, Kolozsvárig. Heti rendszerességgel zajlanak itt tevékenységek, előadássorozatok, képzések. A szervezetnek az a célja, hogy nem csak a hagyományos kultúra, hanem mindaz jelen legyen a programok között, ami a torockóiakat meghatározza. Nem csak egy valamikori érték felmutatása a fontos, hanem a valamikori értéknek a megjelenítése, a jelenléte a mindennapokban. Ha ez nincs, anélkül csonkák vagyunk” – hangsúlyozta a tiszteletes.

„Vannak szervezetek, egyesületek, amelyek arra hivatottak, hogy az itteni turisztikai lehetőségeket kihasználják főként gazdasági szempontokat tartva szem előtt. Azonban olyan szervezetek is működnek a településen, amelyeknek teljesen más a feladatuk, amelyeket azért hoztak létre, hogy továbbvigyék Torockó örökségének szolgálatát. Hosszú ideig működött a településen a magyarországi gyökerű falugondnoki szolgálat, 2023-ban azonban sajnos az egyesületet megszüntették az önkormányzat kezdeményezésére. A falugondnok által végzett tevékenységet (például a betegek látogatása, a rászorulóknak segítése) innentől kezdve részben az egyik egyházközségi alkalmazott végzi. Ezeket a feladatokat korábban mind megoldotta a falugondnokság, most azonban átvette az egyházközség, miután az egyesületet megszüntették. Jelenleg az egyesületek egy része támogatások, pályázatok révén működik, az önkormányzatnak nincs erre nagy kerete. Egy falunap vagy egy gazdanap az önkormányzat költségvetéséből valósul meg, más civil szervezetek támogatására azonban nincsen kerete az önkormányzatnak, habár ez törvényből adódó feladata lenne. A Torockói Íjász Szer Egyesület például az utóbbi években már nem kapott anyagi támogatást. Ebből adódnak nehézségek, azonban van, amikor az a jobb az embernek, ha nem halat adnak neki, hanem megtaníjták halászni és akkor jobban meg tud élni.” – mondta a tiszteletes.

Az ortodox egyház kevés szerepet vállal a település közösségi életében, ami azonban nem okoz ellentétet a hívek között Torockó tiszteletesének véleménye szerint. Torockószentgyörgyön az unitárius, a református és a katolikus egyház említhető. A lelkész a legrégebbi intézményként emlékezett meg a torockói unitárius egyházközségről, ami a 16. századtól jelen van

Torockón és mindig jelentős erőt képviselt, amit az is mutat, hogy a település hosszú ideig az „unitárius Mekka” nevet viselte. A település nyolc osztályos elemi iskoláját is egy unitárius kántortanítóról, Sebes Pálról nevezték el, aki az 1800-as években sokat tett az intézményért. Az iskola 1595-től az unitárius egyház fenntartásában működött egészen a kommunizmus időszakáig, és attól volt különleges, hogy nem csak fiú, hanem lánytagozat is működött az intézményben. Nem csak környékbeli gyermekek tanultak itt, hanem távolabbról, így például Háromszékből is érkeztek ide tanulók.

Torockó polgármestere aggodalmát fejezte ki azzal kapcsolatban, hogy az általános iskola jelenleg kevés gyermekkel működik. Amennyiben az intézmény diákságának létszáma 50 fő alá csökken, akkor a léte is veszélybe kerülhet: „Torockón két óvoda működött idáig. Ebből az egyik megszűnt 2024-ben, és így egy óvodánk maradt alig hat gyermekkel. A nyolc osztályos elemi iskolánkban is kevés gyermek tanul, ott jelenleg 50 fő körüli a létszám. 2003-ban iskolaigazgató voltam és miután már akkor látható volt a gyermeklétszám csökkenése, megkerestem Bőjte Csaba atyát és azt a javaslatot tettem neki, hogy alapítson Torockón is egy gyermekotthont, ami által a torockói általános iskola gyermeklétszámát is növelhetnénk. Miután az atya elfogadta a felkérést, az erdélyi gyermekotthonokat működtető Szent Ferenc Alapítvány megvásárolta az egyik legszebb ingatlant a Felső Piacsoron 2004-ben és ezután hamarosan felépült a Kis Szent Teréz Gyermekotthon. Az intézmény 13 gyermekkel kezdte el működését, ami aztán 30 főre bővült. Most azonban ott is jelentős mértékben csökkent a gyermeklétszám, így mára már alig hat gyermek jár az elemi iskolánkba tőlük. Viszont a nagyobb gyermekek szintén a gyermekotthonban élnek még és ők a kilencedik osztálytól kezdve már Nagyenyeden és Tordán tanulnak. A Kis Szent Teréz Gyermekotthon is hozzásegített bennünket tehát ahhoz, hogy a csökkenő gyermeklétszámot pótolni tudjuk, azonban még így is kevés a gyermeklétszám az elemi iskolában.”

„Ami még árnyalja a képet az az, hogy a Nagyenyeden működő Bethlen Gábor Kollégium diákságának létszáma tíz év alatt a felére csökkent. A szórványtérsebben az a tendencia körvonalazódik, hogy a Nagyenyedet környező falvak iskoláit fel kell számolni azért, hogy egy nagyobb létszámú intézmény tudjon működni Nagyenyeden. Én arra gyanakszom, hogy tíz éven belül ez a kedvezőtlen változás be fog következni. Már csak azért is, mert a torockói iskolában tanító pedagógusok kivétel nélkül ingáznak.” – tette hozzá Torockó esperese.

Torockó önkormányzatának tevékenységével kapcsolatban megoszlanak a vélemények: az önkormányzattól nagyobb odaadást várna el a választadók többsége. Véleményük szerint „hiányzik a koordinációs tevékenység az önkormányzat részéről és a koordinációs feladatokat mégiscsak az önkormányzatnak kellene ellátnia.” Más vélemények szerint azonban „a torockói önkormányzat sok mindent tesz a település érdekében, akar dolgozni és akarja, hogy látszódjon ezek eredménye.”

ÖSSZEFOGLALÁS

A torockóiakban erősen él az a vágy, hogy minél szélesebb körben megismertessék Torockónak az erdélyi magyarság életében betöltött valódi szerepét.

Az itt élőket büszkeséggel töltik el Torockó örökségértékei. A lakosságban tudatosult, hogy ezeknek az értékeknek az őrzése az, ami őket évszázadokon át megtartotta.

Torockó évszázadokra visszanyúló gazdag öröksége és hagyományai máig jelentős hatást gyakorolnak az itt élők életére. Ezért jelen kutatással arra kerestük a választ, hogy Torockó hogyan, milyen eszközökkel erősíti a településen élők identitását, a lakosság településhez való kötődését, továbbá hogy Torockó örökségértékei milyen hatással vannak a települési és a térségi munkahelyteremtésre, valamint a közösségépítésre.

A tanulmányban nyolc interjúalannyal készült interjú válaszait használtuk fel. Az interjúalanyok a település életét meghatározó intézmények, szervezetek vezetői és képviselői voltak.

A torockói műemlék jellegű házak védelmét az 1990-es években kezdték el megszervezni a Transylvania Trust Alapítvány megalakulását követően. Az épületek felmérése után a szakemberek megállapították, hogy a falu házainak harmada különösen értékes, több mint száz éves épület. A három évtizeden át zajló műemlékmentő munka során közel százötven ház megújulását segítette elő Budapest V. kerülete Belváros-Lipótváros önkormányzata és a Transylvania Trust Alapítvány. A támogatási program ugyan néhány éve véget ért, azonban több évtizeden keresztül ez ösztönözte az itt élőket Torockó épített örökségének tudatos védelmére és továbbörökítésére. A házak piros teteje, fehér fala és zöld ablakai tükrözik a torockói lakosság nemzeti hitvallását is.

A torockói népviseletet ünnepekkor, rendezvények alkalmával öltik magukra az itt élők, a mindennapokban már nem hordják a viseletet. Bár a torockói viseletet napjainkban mesterségesen tartják életben, a torockói hímzéskultúra a mindennapok része a településen. A különböző hímző versenyeken és kiállításokon a torockói hímzésvilág gyakorta megjelenik, és a település néprajzi múzeumában is meg lehet vásárolni a torockói asszonyok által készített hímzéseket. A Torockói Unitárius Nőszövetség tagjai is gyakorolják a hímzést és a Duna Házban szintén szerveznek a torockói hímzéssel kapcsolatos tanfolyamokat. Ami a bútorfestést illeti, ez a tudás a múlt század elején elveszett, azonban a mesterséget az 1980-as évektől újjáélesztette Király Ferenc, akit Magyar Ezüst Érdemkeresztrel és a Népművészet Mestere címmel tüntettek ki 2024-ben. A Duna Házban is indítanak nyaranta bútorfestő tanfolyamokat, ahol nem csak a torockói művészek, hanem Erdély-szerbe ismert művészek segítségével sajátíthatják el ezt a tevékenységet az érdeklődők. Torockónak jellegzetes a gasztronómiája is, vannak jellegzetes péksüteményei. A torockói ételek receptjeit a családok és a civil szervezetek őrzik. Torockó három vendéglátóhelyén, több szálláshelyén, valamint a rendezvények alkalmával ezeket az ételeket meg is lehet kóstolni. A temetkezés módja is sajátos a településen. A torockói temetkezés jellegzetessége a sziklasír, mellyel sem a szomszédos községekben, sem máshol az országban nem találkozhatunk. Az előbb említett kézzel fogható örökségértékek mellett Torockóról nem lehet úgy beszélni, hogy ne ejtenénk szót az unitarizmusról, ami mindig is meghatározta az itt élők gondolkodásmódját és mentalitását. A település másik meghatározó szellemi értéke a vasbányászat emlékeihez kapcsolódik.

A lakosság identitását vizsgáló témakörben az interjúalanyok kifejtették, hogy a korábbi években kevesen költöztek be a településre, mert a helybéliek nem adták el a lakásaikat, ragaszkodtak a családi örökséghez. Az idelátogató turistákat is nehezen fogadta el kezdetben a lakosság. Bár ez a szemlélet az évek során változott, azonban a mai napig látható az, hogy

nemcsak a más nemzetiségűt, hanem a máshonnan érkező magyarul beszélőt is nehezen fogadják be a torockói lakosok. Ennek ellenére piaci okok miatt több megüresedett házat adnak ma már el más nemzetiségűeknek, többek között román vásárlóknak is. Torockó hírneve, földrajzi adottsága ugyanis felértékelte és megdrágította a torockói ingatlanokat, ezért a helyi lakosok ma már nehezen tudnak megvásárolni egy eladásra kínált ingatlant. Ez a tendencia egy ellentmondást is magában hordoz, hiszen az itt élők ragaszkodnak a magyar identitásukhoz, és ezt úgy tudják hosszú távon fenntartani, ha magyar nemzetiségűeket fogadnak be. A történelem során ez volt az egyetlen módja annak, hogy megmaradjanak magyarként ebben a román többségű közegben.

Torockón a turizmus a település legfontosabb foglalkoztató és munkahelyteremtő ágazatává vált, 80-90%-ban járul hozzá a munkahelyteremtéshez. A turizmus szezonális jellege következtében elsősorban nyáron látogatott a település, télen azonban kisebb a vendégforgalom. Ebből adódóan nehéz olyan munkaerőt találni, aki tud és hajlandó szezonálisan munkát vállalni. A kiszámíthatóbb megélhetés reményében az itt élők egy része ezért Kolozsváron, Nagenyeden és Tordán dolgozik, egy részük pedig külföldre megy dolgozni, hogy azután a keresetét hazahozza.

Az interjúalanyok több olyan szervezetet és személyt is megneveztek, melyeknek szerepük van Torockó életének formálásában. Ezen szervezetek és személyek közül meghatározó szerepe van Torockó unitárius tiszteletesének, aki a település szellemi vezetőjeként sokat tesz a közösség összefogásáért. Az unitárius egyházközség mellett jelentős tevékenységet lát el a Duna Ház a kultúra- és közösségszervezésben. Az egyesületek, a múzeumok és a kiállítóhelyek, valamint a vállalkozások főként arra hivatottak, hogy az itteni turisztikai lehetőségeket hasznosítsák a gazdasági és a kulturális szempontokat szem előtt tartva. Torockó önkormányzatának tevékenységével kapcsolatban azonban megoszlanak a vélemények. Az önkormányzattól nagyobb odaadást várna el az interjúalanyok többsége. Más vélemények szerint azonban a torockói önkormányzat sok mindent tesz a település érdekében.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Bagdán Zsuzsanna (2021): Torockó – az egy Isten és a két napfelkelte faluja. *Képmás Magazin*, október 26. Elérés: <https://kepmas.hu/hu/torocko-az-egy-isten-es-ket-napfelkelte-faluja> Utolsó letöltés ideje: 2024. február 20.
- Basa Emese (2024): Elismerés: Torockót tekintik Románia elsőszámú turisztikai célpontjának. *Maszol*, február 15. Elérés: <https://maszol.ro/belfold/Rangos-turisztikai-elismeresben-reszesult-Torocko> Utolsó letöltés ideje: 2024. február 20.
- Borbély István (1927): *Régi Torockó*. Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet Részvénytársaság, Kolozsvár.
- Csiki Judit (2023): Ahol kétszer kel fel a nap: Torockó, az élő skanzen. *Meglepetés*, január 10. Elérés: <https://meglepetes.hu/riportok/2023/01/10/ahol-ketszer-kel-fel-a-nap-torocko-az-elo-skanzen/> Utolsó letöltés ideje: 2024. július 19.
- Domanovszky György (1942): *Magyar parasztbútor*. Officina Kiadó, Budapest.
- Erdélyi Értékek Tára. Kriza János Néprajzi Társaság. Elérés: <http://www.kjnt.ro/ertektar/ertek/torocko-epített-oroksege-1> Utolsó letöltés ideje: 2024. február 07.
- Ferencz Kornélia – Palotay Gertrúd (1940): *Hímzőmesterség*. Kókai Lajos kiadása, Budapest.
- Furu Árpád (1999): A torockói értékvédő program. *Művelődés*, 52. évfolyam, 3. szám, 2–4.

- Furu Árpád (2000): Torockó népi építészeti öröksége. Torockó értékvédő program. *Korunk*, 11. évfolyam, 5. szám, 83–90.
- Furu Árpád (2012): *Torockó Értékvédő Program*. Elérés: <https://www.transylvaniatrust.ro/hu/> Utolsó letöltés ideje: 2024. február 09.
- Furu Árpád (2015): Adalékok Aranyosszék népi építészetének kutatásához. *Művelődés (melléklet)*, 2. szám, 22–25.
- Furu Árpád (2017): Építészeti örökség, értékvédelem, közösségépítés Torockón. *Korunk*, 28. évfolyam, 11. szám, 21–30.
- Furu Árpád (2018): Népi építészeti inventarizáció és örökségvédelem a Székelyföldön (1989–2017). In: Jakab Albert Zsolt – Vajda András (szerk.): A néprajzi örökség új kontextusai. Kriza János Néprajzi Társaság, 79–100.
- Furu Árpád – Szabó Bálint – Fejérdy Tamás (2006): *Műemlékvédelem Torockón*. Utilitas Kiadó, Kolozsvár.
- Hantz Lám Irén (2003): *Torockó útikalauz*. Erdélyi Híradó Könyv- és Lapkiadó, Kolozsvár.
- Hegedüs Csilla (2015): *Torockó épített örökségének a Hungarikumok Gyűjteményébe történő felvételéhez*. Kolozsvár.
- Hegedüs Csilla – Újvári Dorottya (2017): Ezer éve Erdélyben, száz éve Romániában. *Korunk*, 28. évfolyam, 11. szám, 8–10.
- Ipolyi Arnold (1929): *Magyar Mythologia 1-2*. Magánkiadás, Budapest.
- Keszeg Vilmos (2006): Aranyos-vidék. In: Keszeg Vilmos – Szabó Zsolt (szerk.): *Aranyos-vidék magyarsága*. Kriterion, Bukarest, 66–80.
- Keszeg Vilmos (2015): Aranyos-vidék: az arculatát veszítő régió. *Művelődés (melléklet)*, 2. szám, 3–7.
- Klotz Miklós (2023): *Torockó és viselete. Fotóalbum*. Magánkiadás.
- Kós Károly (2010a): Vasművesség. In: Kós Károly – Szentimrei Judit – Nagy Jenő – F. Halay Hajnal – Furu Árpád: *Torockói népművészet*. Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár. 19–60.
- Kós Károly (2010b): Torockói kovácsmunkák. In: Kós Károly – Szentimrei Judit – Nagy Jenő – F. Halay Hajnal – Furu Árpád: *Torockói népművészet*. Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 61–86.
- Jankó János (1893): *Torda, Aranyosszék, Torockó magyar (székely) népe. Néprajzi tanulmány*. Magyar Földrajzi Társaság, Budapest.
- Orbán Balázs (1868): *A Székelyföld leírása*. Nyomtatott Panda és Frohna Könyvnyomdája, Pest.
- Makkay József (2023): A kétszer felkelő nap vonzereje sem orvosolja a festői szépségű Torockó gondjait. *KronikaOnline*, augusztus 19. Elérés: <https://kronikaonline.ro/erdelyi-hirek/a-ketszer-felkelo-nap-vonzereje-sem-orvosolja-a-festoi-szepsegu-torocko-gondjait#> Utolsó letöltés ideje: 2024. február 20.
- Malonyai Dezső (1909): *A magyar nép művészete II. kötet – A székelyföldi, a csángó és a torockói magyar nép művészete*. Franklin-Társulat, Budapest.
- Nagy Jenő (1957): *A torockói magyar népi öltözet*. Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó, Bukarest.
- Pál András (1973): A torockói sziklasírok. *Keresztény Magvető*, 79. évfolyam, 2. szám, 92–97.
- Szentimrei Judit (1997): *Torockói varrások*. Kriterion, Bukarest.
- Tamáská Máté (2015): Torockó felfedezései. A műemléki tér szociográfiája. Kriterion Kiadó, Kolozsvár. Elérés: http://real.mtak.hu/24949/1/Torocko_felfedezesei_A_u.pdf Utolsó letöltés ideje: 2024. február 13.

EGYÉB FORRÁSOK

- A világörökség listájára kerülhet az erdélyi Torockó. Ma7, 2012. február 14. Elérés: <https://ma7.sk/kozelet/a-vilag-orokseg-listajara-kerulhet-az-erdelyi-torocko> Utolsó letöltés ideje: 2024. február 20.
- Magyar Civil Szervezetek Erdélyi Szövetsége. Elérés: <https://civilportal.ro/ertekmentes/torocko/> Utolsó letöltés ideje: 2024. február 08.
- Torockó. Elérés: <https://torocko.eu/> Utolsó letöltés ideje: 2024. február 12.
- Torockó épített öröksége. Hungarikumok Gyűjteménye. Elérés: <https://www.hungarikum.hu/hu/content/torock%C3%B3-%C3%A9p%C3%ADtt-%C3%B6r%C3%B6ks%C3%A9g-0> Utolsó letöltés ideje: 2024. július 15.
- Torockó Értékvédő Program. Elérés: <http://www.transylvaniatrust.ro/hu/program/torocko-ertekvedo-program/#> Utolsó letöltés ideje: 2024. február 13.

- Torockó község 2021-es népességszáma. 3. táblázat. Elérés: <https://www.recensamantromania.ro/rezultate-rpl-2021/rezultate-definitive-caracteristici-demografice/> Utolsó letöltés ideje: 2025. január 06.
- Torockó Kulturális és Egészségvédő Egyesület. Elérés: <https://www.torockoegyesulet.hu/> Utolsó letöltés ideje: 2025. január 09.
- Torockói viselet. Kézikönyvtár. Magyar Néprajzi Lexikon. Arcanum. Elérés: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-neprajzi-lexikon-71DCC/tty-73D7D/torockoi-viselet-73F34/> Utolsó letöltés ideje: 2024. február 13.
- Transylvania Trust: Torockó rövid története. Elérés: <https://www.transylvaniatrust.ro/hu/turistaterkep/torocko-rovid-tortenete/#> Utolsó letöltés ideje: 2025. január 09.

JEGYZETEK

- ¹ Megjegyzés: a Román Statisztikai Hivatal csak községi (több települést magába foglaló) szinten gyűjti a népességszámokkal kapcsolatos adatokat. A Torockó községet alkotó két település népességszámára vonatkozó adatokat az interjúk alapján hivatkozunk.
- ² Megjegyzés: a FIJET (Fédération Internationale des Journalistes et Écrivains du Tourisme) 1954-ben jött létre Párizsban, azzal a céllal, hogy a turizmussal foglalkozó írók és újságírók, a világ érdekes helyszíneit bejárva, javaslatokat tegyenek ezek felkeresésére, és ezáltal hozzájáruljanak az illető települések népszerűsítéséhez és gazdasági fellendüléséhez. Ennek a szervezetnek a romániai fiókja ítélte oda Torockónak a díjat (Basa, 2024).
- ³ Fersing: Erdélyben a fehér vászon- vagy gyolcsszoknya és az alsószoknya neve, de Alsó-Fehér megyében ez a szó kék-piros gyapjúszóttas szoknyát jelentett. A kösnyős fersing a fersingnek mellénnyel egybeszabott torockói változata. Első előfordulása 1710 körüli. (Fersing. Magyar Néprajzi Lexikon).
- ⁴ Islóg: apró „arany, ezüst”, ritkábban más színű, vékony fémkorong, amelyet a női öltözetdarabokon a hímzés közé vagy fölé (tetejébe), ritkábban magukban egymás mellé varrnak. (Islóg. Magyar Néprajzi Lexikon)

Vehrer Adél

Recenzió Magyar Zoltán Moldvai csángó mondakatalógusáról

Review of Magyar Zoltán's Catalogue of Hungarian (Chango) Legends in Moldavia

ÖSSZEFOGLALÁS

A recenzált kötet két korábbi, nagyszabású folklorisztikai kézikönyv harmadik darabja, *A magyar történeti mondák katalógusa* (2018) és az *Erdélyi magyar hiedelemmonda-katalógus* (2021) megjelenését követően. A Kárpát-medencei mondahagyományt összegző, korábbi 12, illetve 4 kötetes mű jelenleg egy 2 kötetes harmadik kézikönyvvel bővült. Jelen mondakatalógus kiemelt jelentőségét több tényező támasztja alá: egyrészt a moldvai magyarok mondahagyománya a magyar népi műveltség egyik kevésbé ismert része, másrészt a moldvai csángó adatbázis jóval nagyobb annál, mint amit a folklórkutatók korábban feltételeztek, végül, de nem utolsósorban az első olyan monográfia, amely átfogóan mutatja be egy nagy múltú európai etnikai csoport összetett mondahagyományait. Ezzel nemzetközi szinten is bizonyítja hiánypótló jellegét. A két kötetes mű típus- és motívumindex formájában összegzett része a néprajzi tudományok számára nyújt pótolhatatlan támogatást, ugyanakkor a második kö-

tetben olvasható, több mint háromszáz oldalas összegző tanulmány a néprajz, a hagyományok és a történelem iránt érdeklődők számára is hasznos információkat nyújt.

Kulcsszavak: népköltészet, népmonda, nemzeti történelem, hiedelemvilág

ABSTRACT

The reviewed volume is the third installment of two previous, large-scale folkloristic handbooks, following the publication of the *Catalogue of Hungarian Historical Legends* (2018) and the *Catalogue of Belief Legends in Transylvania* (2021). The previous 12- and 4-volume works summarizing the Carpathian Basin folktale tradition have now been expanded with a third 2-volume handbook. The outstanding importance of this folktale catalogue is supported by several factors: on the one hand, the folktale tradition of the Moldavian Hungarians is a lesser-known part of Hungarian folk culture, on the other hand, the Moldavian Chango da-

DR. VEHRER ADÉL HABIL. PhD, egyetemi docens, Széchenyi István Egyetem, Apáczai Csere János Pedagógiai, Humán és Társadalomtudományi Kar (vehrer.adel@sze.hu).

tabase is much larger than folklore researchers previously assumed, and last but not least, it is the first monograph that comprehensively presents the complex folktale traditions of a European ethnic group with a long history. This proves its gap-filling nature at an international level. The two-volume work, summarized in the form of a type and motif index, provides irreplaceable support for the field of ethnography, while the more than three-hundred-page summary study in the second volume also provides useful information for those interested in ethnography, traditions and history.

Keywords: folk poetry, folk tales, national history, folk beliefs

Magyar Zoltán három évtizeddel ezelőtt kezdte meg kutatómunkáját a moldvai csángók körében. Az akkoriban még – többek között – néprajz szakos egyetemi hallgatónak az 1993-as diplomamunkája is e tárgyban született, *A moldvai csángók búcsútjáró szokásai* címmel. 1991-92-ben ugyanis egy szemesztert töltött a kolozsvári Babeş-Bolyai Egyetem Magyar Intézetében, ahol bekapcsolódott a Néprajzi Tanácsék nagyszabású Moldva-kutatói projektjébe. Első tudományos publikációja is csángó témájú volt, mely a vallás és etnikum kapcsolatát dolgozta fel egy moldvai csángó faluban. (Magyar 1994) Ezt követően rendszeresen visszajárt Moldvába és résztvevő megfigyeléssel, néprajzi interjúkkal tárta fel az egyedien gazdag szövegkorpuszt. A szerzőnek 2024-ben jelent meg a *Világszépe. Moldvai csángó népi elbeszélések* című kötete, amelyben az 1991 és 2022 közötti saját moldvai gyűjtéseit foglalja össze egy gyűjteményes kötetben. A könyvben 550 szöveget, ezek között meséket, mondákat, tréfás elbeszélést és igaz történetet ad közre. A recenzált mű tehát egyben egy hosszú forrásteremtő munka eredménye is, ugyanis a folklórszövegek jelentős ré-

szét teszik ki a saját gyűjtésű narratívák alapján besorolt típusok és motívumok.

Magyar Zoltán a népköltészet és a hagiográfia kutatója, elméleti rendszerezője, az MTA ELKH Néprajztudományi Intézetének tudományos főmunkatársa. Csaknem száz önálló kötet és több mint háromszáz tanulmány szerzője, több folyóirat és könyvsorozat szerkesztője. Alapító szerkesztője a Magyar Népköltészet Tára, a Documentatio Folkloristica, a Documentatio Epica, a Documentatio Folkloristica Carpathica és A Nemzeti Kultúrtörténet Kincsestára című könyvsorozatoknak.

A két nagyszabású folklorisztikai kézikönyv, *A magyar történeti mondák katalógusa* (Magyar 2018) és az *Erdélyi magyar hiedelemmonda-katalógus* (Magyar 2021) folytatásaként a moldvai csángó mondaanyag rendszerbe foglalása azért jelenik meg a trilógia harmadik produktumaként, mert a moldvai csángó adatbázis jóval nagyobb annál, mint amit a folklórkutatók korábban feltételeztek, valamint az elzárttságban élő népcsoport számos olyan narratívát őrzött meg, amely a további magyar lakta területek népe körében a 21. század elejére már feledésbe merült. Jelen kötet az előbbi kettővel megegyező struktúrájú, de a szövegkorpusz sokszínűsége okán a teljes műfaji spektrumot átfogja a típus- és motívumindex tekintetében.

A Moldvai csángó mondakatalógus 8000 mondaszöveg alapján készült el, míg a magyar történeti mondák rendszerezése 112000, az erdélyi hiedelemmondáké pedig 35000 folklórszöveget vett alapul. A kézikönyv alapját képező Moldvai Csángó Szövegfolklor Archívum 7600 prózaepikai alkotást foglal magába, a mondákon kívül pedig nagy számban meséket, adomákat, proverbiumokat és igaz történeteket is. Mindezekből közel 3000 mondatípus rajzolódik ki. Ez felöleli az összes publikált, a múzeumi adattárakban és néhány magánarchívumban fellelhető szöveget, valamint a szerző

recens folklórgyűjtéseit. Itt emeljük ki Magyar Zoltán archívumalkotó munkásságát, amely nélkülözhetetlen része a magyar mondahagyomány teljes körű katalogizálási folyamatának. A recenzált kötet 2022-ben a Kairosz Kiadó gondozásában jelent meg, Magyar Zoltán mondarendszerező trilógiájának harmadik kötet-együtteseként.

Mindezekből következően a Moldvai csángó mondakatalógus valójában a nemzetközi folklorisztika körében is unikális, hiszen az első olyan monográfia, amely átfogóan mutatja be egy nagy múltú európai etnikai csoport összetett mondahagyományait. A kézikönyv két kötete a magyar népi kultúra archaikus rétegét képviselő moldvai magyarság hagyományvilágának több évszázados örökségét foglalja össze a középkortól napjainkig, egyesítve magában sok-sok generáció kulturális hagyatékát és teremtmő képzeletvilágát.

Az első, 650 oldalas kötet fejezetei típusmutató formájában vázolják fel a moldvai magyarság prózaepikájának főbb témacsoportjait. E részekből egy tematikailag rendkívül gazdag és sokszínű mondahagyomány rajzolódik ki. A katalógus hangsúlyos részét képezik a vizsgált tájegységen legnagyobb változatosságban fennmaradt eredetmagyarázó mondák, és a tájegység népének elkötelezett katolikusságával összefüggő vallásos témájú mondák, melyek a középkori kultúra szájhagyományozott örökségeként a teljes magyar nyelvterületen belül csak e tájegységen maradtak fenn ilyen mértékű változatosságban. Amennyiben az eredetmagyarázó mondákat, a biblikus apokrifeket, egyes alapítási mondákat és a szentekről szóló legendákat is ide soroljuk, a csángó népköltészet legnépesebb tematikus csoportjait a vallásos tárgyú mondák alkotják. Ennek oka az a mély, középkorias vallásosság, amely még a 20. század végén is jellemezte a moldvai magyarokat. E kötet részét képezik a moldvai magyarok ala-

pítási mondahagyományai, történeti mondái és történelmi emlékezetének más szövegmélei, továbbá vallásos témájú mondáik. Részben ide sorolható a túlvilágjárásról szóló különleges elbeszélés-repertoár is.

A kötet második felében a hiedelemmondák regiszterét találjuk, ezt egészítik ki az olyan nagyobb tartalmi egységek, mint például a sors és előjelek, a halál és halottak hiedelmköre, a természetfeletti lények, mitikus állatok és növények, mágikus képességű személyek és a mindennapi mágiáról szóló narratív képzetkör. A kötetet a moldvai csángó szövegfolklor 30 oldalas bibliográfiája zárja.

A katalógus második, 380 oldalas része az első kötetben közreadott típusmutató tudományos segédanyaga és elméleti szintézise. Az első kötetben alfabetikus rendben közölt, a tárgyszavak szövegkörnyezetére is utaló motívumindexet egészíti ki a második, elemző rész a moldvai csángók mondahagyományiról, amely a leginkább tájspecifikus témaköröket és típusokat mutatja be. E kötet tartalma segíti az előző rész tárgyszavas mutatójának értelmezését, ugyanis egy-egy motívum népköltészeti beágyazottságát e szöveg révén ismerhetjük meg, a típusszámok segítségével pedig az eredeti helyekre is visszakereshet az olvasó.

Szintén a motívumindexet egészíti ki a moldvai csángó mondahagyományt a nemzetközi párhuzamokkal összehasonlító konkordanciajegyzék. E jegyzék azt bizonyítja, hogy a folklór általában nem ismer nyelvi és földrajzi határokat. A közös keresztény gyökerek miatt sok-sok olyan folklórhagyomány van, amelynek előképe a Bibliában, különösen az Ószövetségben lelhető fel. A moldvai folklór különösképpen bővelkedik ilyenekben. E vándormondák többsége Európa sok népe körében ismert. Kivált a katolikus népek körében több a szövegpárhuzam, mint

a protestáns vidékeken. A moldvai csángó mondakorpusz erdélyi folklórhagyományokkal hasonlatos jellege mellett sok típus párhuzamát tudja kimutatni a szerző a moldvai román mondakincsben is. Emellett mindenképpen ki kell emelni, hogy a „A moldvai csángók sajátos földrajzi és történelmi helyzetéből adódóan sok tekintetben speciális, esetenként unikális prózaepikai hagyományok maradtak fenn”, ahogy azt a szerző megjegyzi a népmondák főbb típusait és témaköreit vizsgáló fejezetben. Ezek „olyan tájspecifikus elbeszéléskorpusz részei, melyek számos további hagyománnyal bővíthetők, sajátos, regionális karakterük azonban e példák alapján is jól érzékelhető.” (276. oldal)

A második kötet további részében helyet kapó, több, mint 300 oldalas elemző tanulmány a moldvai magyar néprajzi csoport történetét és főbb kulturális jellemzőit mutatja be, szól a moldvai csángó szövegfolklór kutatástörténetéről, valamint ismerteti a műfaji klasszifikáció alapját és előfeltételét képező adatbázist. A szerző itt részletesen leírja a moldvai csángók történetét, népcsoportjait, szokásvilágát, népzenejét, néptáncát, viseletét, amelyből körvonalazódik az etnikai csoport néprajzi karaktere. A moldvai csángó szövegfolklór kutatástörténetéről szóló részből pedig kiderül, hogy a csángók iránti etnográfiai érdeklődés egyidős a folklórkutatás magyarországi kezdeteivel. Az első gyűjtésekre ugyanis az 1830-as években került sor a Magyar Tudós Társaság ösztönzésére. Különösen értékes az a fejezet, amelyben a szerző ismerteti a moldvai csángó apokrif hagyomány nemzetközi hátterét. A moldvai csángó mondahagyomány leginkább tájspecifikus témakörei és típusai számos témakört ölelnek fel, a magyar szent királyok narratív hagyománykörétől kezdve a csíksomlyói kegyhely legendárokéig, illetve egy kizárólag

moldvai folklórból ismert kincsmondától a táltos és a szépasszony regionális hiedelemköréig bezárólag. A katalógusban feldolgozott mondakorpusz alapján kimutatható az is, hogy a néphitadatok és hiedelemjelenségek túlnyomórészt azonosak az erdélyi magyar folklór hasonló elemeivel, illetve azok régiesebb és tovább fennmaradt változatai.

A kötet kiemelt értéke, hogy a Moldvában élő északi csángók körében eddig alig voltak hiedelemgyűjtések, e kutatások a moldvai magyarság többi csoportja között is lényegében csak a 20. század második felétől indultak meg. Az ebben az időszakban egyre professzionálisabbá váló Moldva-kutatást alapjaiban határozta meg az 1930-as évek első felében itt gyűjtő és a bukaresti levéltári forrásokat feltáró Lükő Gábor, valamint a csíksomlyói származású Domokos Pál Péter. Meg kell említenünk még Faragó Józsefet is, aki az 1950-es években több száz meseszöveget jegyzett fel a tájegységen, vagy Kallós Zoltánt, akinek moldvai népdal-, népballada és mesegyűjtése közismert. A néprajzi csoport legismertebb kutatói közül került ki Bosnyák Sándor is, akinek 1980-ban publikált *A moldvai magyarok hitvilága* című kötete a moldvai csángó folklór első nagyszabású korpusza, ezzel együtt máig alapvető forrásműnek számít.

Magyar Zoltán legújabb katalógusa – a korábbi két kézikönyvhöz hasonlóan – a folklórkutatók számára megkerülhetetlen alpmű, a további gyűjtések és kutatások rendszerezett közlését és összehasonlító elemzését teszi lehetővé. Kiemeljük a szerző archívumképző munkásságát is, amelynek összességében több tízezer saját gyűjtésű és lejegyzésű mondaszöveget köszönhetünk a Kárpát-medence területéről. E szerteágazó tevékenység jelentősen járul hozzá ahhoz, hogy a magyar folklórkutatást ma is élenjárónak tekinthetjük nemzetközi viszonylatban. Egyúttal re-

ményünket fejezzük ki a tekintetben, hogy hosszabb távon e katalógus-trilógia a jövőben angol nyelven is rendelkezésre áll majd a külföldi szakmai közönség számára.

Magyar Zoltán (2022): *Moldvai csángó mondakatalógus. Típus- és motívumindex. I-II.* Kairosz Kiadó, Budapest. (ISBN: 9789635141555) 1032 p.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Magyar Zoltán (1994): Vallás és etnikum kapcsolata egy moldvai csángó faluban. *Néprajzi Látóhatár*, 1994:1-2. 75-88.

Magyar Zoltán (2018): *A magyar történeti mondák katalógusa. Típus- és motívumindex. I-XI.* Kairosz Kiadó, Budapest.

Magyar Zoltán (2021): *Erdélyi magyar hiedelemmonda-katalógus. Típus- és motívumindex. I-IV.* Kairosz Kiadó, Budapest.

Magyar Zoltán (2024): *Világszépe. Moldvai csángó népi elbeszélések.* Kairosz Kiadó, Budapest.